

FİKRƏT SEYİDOV

**MAARİFİMİZİN TƏKRARSIZ
XƏZİNƏSİ**

(Qazax seminariyası və onun məzunları)

II KİTAB

Bakı - 2001

Elmi

Redaktor- Ped.elmlər namizədi, dosent,
yazıçı- publisist A.Eminov.

Rəyçilər - 1.Pedaqoji elmlər doktoru, Rusiya Ped.
Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü,
əməkdar elm xadimi, professor H.Əhmədov

2. Pedaqoji elmlər doktoru, professor B.Əhmədov

3. Pedaqoji elmlər doktoru, əməkdar müəllim,
professor Ə.Ağayev

*ADU-nin professoru F.Seyidovun "Qazax seminariyası
və onun məzunları" dərs vəsaitinə qrif verilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası Təhsil, Nazirinin 12.XII. 2000-ci il
tarixli 1148 sayılı məktubu*

Seyidov Fikrət Əhməd oğlu
"Qazax seminariyası və onun məzunları"

(Azərbaycan dilində)

*Bakı - 2001
Tiracı – 300*

"Sərhəd" t/h müəssisəsi

MÜNDƏRİCAT

1. Qazax Seminariyası barədə bir neçə söz.....	14
2. Qazax müəllimlər seminariyasının 80 illik yubileyi barədə.....	17
3. Azərbaycan Demokratik Respublikasına qədər müəllim hazırlığının vəziyyəti və bu sahədə Azərbaycan maarifpərvərlərin mubarizəsi.....	28
4. Qazax Seminariyasının açılması tarixinə dair.....	50
5. F. Köçərlinin rəhbərliyi dövründə Qazax Seminariyasında təlim və tərbiyə məsələləri.....	53
6. Azərbaycan Demokratik Respublikasının süqutu və Bolşevik hökumətinin müəllim hazırlığı ilə əlaqədar həyata keçirdiyi tədbirlər.....	67
7. Qazax Seminariyasına qəbul qaydaları.....	70
8. Müəllim Seminariyasının ilk nizamnamələri.....	74
9. Ə. Azərbaycan Sovet hakimiyyəti yarandıqdan sonra Qazax Seminariyasının inkişaf yolları.....	81
10. Qazax Seminariyasının qadın şöbəsi.....	95
11. Qazax Seminariyasında təhsilin məzmunu (tədris planları, proqram və dərsliklər).....	103
12. Qazax Seminariyasında pedaqoji təcrübə.....	127
13. Qazax Seminariyasında sinifdən xaric və məktəbdən kənar işlər.....	134
14. Qazax Seminariyasında tələbə təşkilatları və onların fəaliyyəti.....	141
15. Qazax Seminariyasının işinə rəhbərliyin əsasları və metodiki iş.....	145
16. Qazax Seminariyasının məzunları.....	152

MÜƏLLİFDƏN

Hörmətli oxucularımız tez-tez məndən sual edirlər ki, sizin birinci "Qori seminariyası və onun məzunları" kitabını oxuduq. Məlum oldu ki, bu seminariya 1918-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Bəs onun sonrakı taleyi necə oldu? Nə üçün bu seminariya Qazaxda və kim tərəfindən açıldı? Necə oldu ki, bu seminariyadan Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Osman Sərvənlı, İsmayıl Şıxlı kimi nəhəng şair və yazıçılar yetişə bildi. Mən oxuculara bir çox başqa qaranlıq məqamları da izah etməli olurdum. Ancaq bu cavabların geniş oxucu kütləsinə çatmaması məni narahat edirdi.

Nəhayət Qazaxda keçən seminariyanın 80 illik yubileyi zamanı bu kitabı yazmaq fikri məndə oyandı. Qazax seminariyası barədə hər nə varsa əsərin içərisində vermişəm. Mən burada ancaq əsəri yazarkən mənə kömək əlini uzatmış olan xalqıma və millətimə dərin rəğbət və vətənpərvərlik hissi ilə yanaşan adamlardan Xarici Dillər Universitetinin rektoru, professor S.Seyidova, Odlar YYurdu Universitetinin rektoru professor Əhməd Vəliyev, həmin İnstitutun "İnformatika və pedaqoji" fakültəsinin dekanı, professor Tərlan Abdullayeva, Xarici Dillər Universitetinin psixoloji müəllimi Miskər Məmmədov, həmin İnstitutun Tarix kafedrasının dosenti Xanməmməd İbrahimov, Qazax Xeyriyyə Cəmiyyətinin sədr müavini Rövşən Babanlı, Odlar Yurdu Universitetinin kompüter şöbəsinin işçisi Sevda Rəhimova, eləcə də Qazax İcra hakimiyyətinin başçısı Əsəd Orucov, müavini Abbas Göyüşov, Rayon Təhsil şöbəsinin müdiri Mahir Mahmudov, GDPŞ Qazax Filialının direktoru İsa Veyisov, Qazax Rayon Ziyalılar Cəmiyyətinin sədri İkrəm Əyyubov yoldaşlara dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Başqa bilavasitə kömək göstərmiş yoldaşlara da təşəkkür edirəm.

Prof. Fikrət Seyidov

Yorulmaz tədqiqatçının intihəsiz tühfəsi

Biz bir-birimizin daxili dünyasını doğrudanmı lazımınca tanıya bilmirik? Yaradıcı insanın zahirən sakit təsir bağışlaması hər şeyi süyləyirmi? Mən uzun illər yaradıcılıq psixorogiyası ilə məşğul olduğuma baxmayaraq, bu dəfə də bu aləmin sirri qarşısında heyrətləndim və bir daha əmin kəsildim ki, *Allah* bu qüdrətli hissi kimə bəxş eləyibsə, o, yalnız bu Tanrısı ilə sühbət yaradır və bu artıq müəmmalı sirdir!

Bir iş tamamında professor Fikrət Seyidovun bir qovluq əlyazmasını oxumuşdum. Memuar yanrında yazılmışdı və ilk dəfə idi pedaqoq-alimlər sırasında belə bir samballı, son dərəcə tariximizin bir qatınını təşkil edən mənəviyyatımızı yaşadaçaq əsər oxuyurdum. Fikrət müəllimlə söhbətimizdə onun qeyri-adi yaddaşına güvənib deyirdim ki, olub-keçənlər, xüsusilə atası, görkəmli pedaqoq fenomen Əhməd Seyidovun xatirələrinin, keçdiyi əziyyətli və siqlətli yolun işığında bir əsər qələmə alsın. Bu, mənim ən böyük arzum idi unudulmaz müəllimimdən Düzü, bu barədə bir kəlmə də danışmırdı, o vaxta qədər ki...

Fikrət Seyidov bu gün bütün pedaqoq-alimlərin zirvəsində dayanmaq hüququnu qazanmışdır, bunu subyektiv, pərəstişvari hissilə deyirəm. Mən özüm də bu elmə gələnlərin yaradıcılığına asanlıqla vurulmağı bacarmıram; ona görə ki, alimin fərdi dəsti-xətti, tematik oriyinallığı yoxdursa, gedib kitab-dəftərlərini qoltuğuna vurub, öz iş yerinə yollansın! Mən elmə belə yanaşıram. Professor Fikrət Seyidovun elmi laboratoriyasına valid olanda dəhşətə gəliрсən. İlahi, bu sakit, amma çilgün, tələsən insanın vücudunda deyilməmiş nə qədər xəzinə varmış. Və bu istəkdə 1959-cu ildən (mənə Pedaqoyi İnstitutda dərş dediyi illərdən) ünsiyyətdə olduğum alimin əsərlərini lazımınca qiymətləndirməyə tələsməmişik. Nə yaxşı ki, onun özü tələsdi. Və ilkhədiyyəsini 88-cı illərdə "Qori Müəllimlər Seminariyası və onun məzunları" sambalı monoqrafiyasında verdi. Və pedaqoji fikir tariximizin parlaq səhifəsini elə işığı ilə də oxuculara qaytardı.

Mən özümü xoşbəxt duyuram ki, belə bir əsərin nəşrində cüzi də olsa əməyim var, amma müəllifinsə cəsarəti danılmazdır. Sovet məkanında və zamanında bu səpgili əsərin nəşrinə nail olmaq da asan məsələ deyil, mən bu hissi bir baş nəşir kimi yaşamışam... Alman Şellinin bir sözü var, deyir ki, hər anlayış sonsuzdur; bu üzdə belədir, içdə isə anlayış bütün varlıq qədər sonsuzdur-bax əqidəmizə, memuar-epopeyasının ağır siqlətini Fikrət Seyidovdan başqa heç kəs duya bilməz, necə ki, Qılınc və qələm", "Şamo", "Böyük dayaq", "Səhər", "Zəngəzur" kimi epik-psixoloji romanları yalnız onların müəllifləri necə dəfə "o dünyaya gedib-gəlməklə" yaşamışlar. Bu memuarı da mən o sırada görürəm və adətən belə psixoloji təsirdən müəllif uzun müddət "özünə gələ" bilmir, daxili yaradıcılıq sarsıntısı keçirir. Mən də bu zərif məqama laqeyd qalmadım, professordan soruşanda astadan, təvazökarlıqla dedi ki, Allahverdi, izah eləməkdə çətinlik çəkirəm. Uzun illər mənim içərimdə yazmaq həvəsim diri olubdur, di gəl cəsarət göstərməmişəm. Bəlkə də bu, babamın (o, atası Əhməd müəllimi bu adla çağırır) zəhmindən irəli gəlir. Bir mənzildə hər gün onu görüb, masaya oturmağa ürək eləməmişəm". Bu hiss də təbiidir.

Fikrət Seyidovda pedaqoji fikrimizin qaynaqlarını araşdırmağın mahiyyətində zahiri təmtarağa qapılmaq, kitab naminə əsər çap elətdirmək həvəsi olmamışdır. heyif ki, çağdaş müasirlərimiz bu uçuş mənzili yaxın şöhrətdən əl çəkmək fikrindən uzaqlaşmamışlar; özləri bilər! O isə tariximizin elə qatlarına varır ki, bu gün də bizə o, daha çox gərəkdir. Müstəqilliyimizin fonunda sübut eləməliyik ki, bizim bir əyalətimizdə, Dəli Kürün laylasında və təmizliyində əzəmətini qoruyan Qazax elatında təhsil ocağı seminariya fəaliyyətdə olub, bütün Azərbaycana, Zaqafqaziyaya kadr yetişdirilədir. Bu tarix danılmazdır və elə bir təhsil sistemi ki, Dünya standartlarına uyğundur, hətta bu gün o, seminariyanın tədris - tərbiyə prosesinə cəsarətlə qayıdır. İstərdim Qori, o cümlədən Qazax Müəllimlər Seminariyasının ölməz təcrübəsini daha da dərinləşdirib tətbiq edən rəhmətlik Firudin bəy Köçərli tək-tənha, köməksiz, yalnız öz kücünə sinəsini verib, belə bir təhsil ocağını alışıdırbsa, niyə bu xidməti iddeallaşdırmaqı özümüzə sığışdırmırıq? Tək

bir savadlı, filoloq, pedaqoq və öncə vətənpərvər şəxs bu işi gördü. hanı onun müqabil xidməti? Həyatı faciə ilə qurtaran F.B.Köçərliyə vaxtilə nəyi yaratdırmadıq? Hətta mötəbər alimlər onu musavatçılıqda suçlandırdılar. Özləri alim olandan sonra onun əsərlərini iştahla çap elətdirdilər. Bu gün isə onu unutmşuq və yəni ki, unudacağıq!

Yaxşı xatırlayıram, professor Əhməd Seyidov bir az hal-sızlaşmışdı, onu yoluxmağa getmişdim. Müəllimlərimdən söz saldı, dərin və sirayətə baxışlarının uzaq gələn işığında astadan dedi ki, Firudin bəy haqqında bir əsər yazmışam, neçə il əvvəldən, bircə onu nəşr etdirdiydim, bu dünyadan rahat köçərdim. Müəllimimin borcunun bir damlasını ödəmiş olardım. Bu istəyini yerinə yetirdimsə, Əhməd müəlimə onu görmək qismət olmadı...

Bu, özü də Firudin bəy qədər pedaqoqi elmimizə, təhsilimizə xidmət göstəriş Əhməd bəyin təsəllisiydi. Biz hələ də o tarixi simalarımızı unutmaqdayıq. Ona görə ki, hələ də müasirliyin tək-tək marşından "çıxmaq psixologiyamızdan uzaqlaşmaq istəmirik Dəbdəbəli tribunalardan zahirən gurultulu səslənən əsassız mülahizələrə daha çox etibar bəsləyirik. Professor Fikrət Seyidov belə hissdən hələ 20-25 il əvvəl uzaqlaşdı və tariximizi vərəqlədi, Qazax seminariyası və onun məzunları" kitabında bir fikir onun məramını açıqlayır: "Qazax Seminariyasının arxivi yandırılmışdır... Biz tariximizi yaxşı qoruya bilmirik. Əl yazmalarımıza görkəmli şəxsiyyətlərin xatirələrinə, şəkillərinə laqeyd münasibət bəslədiyimizdən bədxah qonşularımız onları toplayıb özünüküləşdirir. Bəzən də balaca şəxsi mənfəətimizdən ötəri, tariximizin ən görkəmli səhifələrini cırıb atmalı oluruq".

Bu kövrək ittihamın ünvanında yaşayırıq. İmkanlı alimlərimiz (yaradıcılıq baxımından) vəzifəli maarifçilərimiz isə şəxsi iddiaları ilə ötüklər. Bəlkə də Fikrət Seyidov bu dünyada olmayaydı-kim araşdıracaqdı bu xəzinəni? Kim bütün Azərbaycanı gəzib-dolaşmış yaşlı seminaristlərin arxiv sənədlərini, xatirələrini alacaqdı. Saralmış və-rəqlərin əbədi təmini kim bugünə çəkəcəkdi. Əvəzində... bir

erməni diğası Bakıdan gəlib seminariyanın direktoru Mir-qasım Əfəndiyevdən əlyazmaları alıb yandırdı və onun özünü də "cərimə batalyonuna" göndərdi. Yaxşı ki, dünyada Səməd Vurğun varmış o, bu pədaqoq təşkilatçını dövlətin caynağın-dan qoparmağa cəsərəti çatdı!

Görəsən bizim bu gün nəyi xilas etməyə cəsərətimiz çatır?

Professor Fikrət Seyidov yaradıcılıq tematikasına sadıq qalmaqla, Qori (Qazax) seminariyasının tam ensiklopedik səlnaməsini tədqiq etmişdir. Mən bir də onun birinci kitabını vərəqlədim: Tarixi dəqiqliyin gözlənilməsi, şəxsiyyətlərin qaynaqlandığı mənbələrin sərf-nəzəri, keçmişlə bu gün arasındakı varislik, fərdi, özünəməxsus üslub, təhkiyə. Arxiv sənədlərinə həssas münasibət isə xüsusi vurğulanır, axı tarixi saxtalaşdırmaq vicdansızlıqdır.

Fikrət Seyidovun bir xoşbəxtliyi də ondadır ki, Seminariyanın araşdırılmasına cavankən, özü də mərhum atası Əhməd bəyin istəyilə başlamışdır. Bu iki amilə təsadüfi baxmayaq: hansı yaradıcı şəxs ilk mövzuya bağlanırsa gənclik vaxtı- o dairədən çıxmaq istəmir, mövzu onu ilk eşqi kimi çəkir. Və bir də bu tematikanı kim arzu etmişdir ki, araşdırıb xalqa qaytarasan. Bəli, Fikrət müəllim hər ikisinə daxilən əməl etmiş və bu günə qədər biganə qalmamışdır. Unutmuşdum az qala: Bir də Seminariyanın məzunlarından çoxunun Fikrət Seyidovla ta-nışlığı, yaxınlığı, Seyidovlar ailəsinə gəlib getməsi və gənc pədaqoqa oğul məhəbbəti. Əsərdə müəllif Qazax Semina-riyasının fəaliyyətə başlamasında xüsusi köməklik göstər-miş Əli Hüseynov, Əhməd Seyidov, Osman Əfəndiyev, Səlim Əfəndiyev, Osman Şıxlinski və başqalarının adını hörmət-lə çəkir. Eyni zamanda S.Vurğunun, Osman Sarıvəllinin Möh-süm Poladovun, Mehdixan Vəkilovun, Mehdi Hüseynin, Yusif Yusifovun, İsmayıl Şıxlının bir məzun istəyində xatırlayır. Qazax müəllimlər seminariyası 40-ildən artıq (1918-1958) ya-şadığı dövrdə 3 minədək müəllim hazırlamış və onlar Gəncə, Tovuz, Quba, Laçın, Cəbrayıl, Şamaxı, Göyçay, Naxçıvan, Zaqata-la, Lənkəran və dikər bölgələrə maarif işiği aparmışlar. Azərbaycan Sovet məkanında özünün görkəmli elm və maarif xa-

dimlərini yetişdirmiş və hətta dünya səviyyəsində tanınmışdır. Bu, elə-belə yalnız Sovet dövlətinin xidməti deyildi.; bu əxsiyyətləri yetişdirən müəllimlər vardı və onlara Seminaryanın məzunları dərslər vermişdilər. Bu varislik-genetik əlaqənin özü tədqiqata möhtacdır. Monoqrafiyada F.Seyidov pedaqoqi faktlara son dərəcə diqqətli yanaşır; hər bir müəllimin rolunu qeyd edir. Millətindən asılı olmayaraq, necə ki, D.D..Semyonovun, A.O.Çernyayevskinin, K.D.Uşivskinin müəllim hazırlığı layihəsi özünün əksini bütün müsbət və mənfi tərəflərinə ZMS-də tapmışdır. Bunun üçün o, seminariyalara ən hazırlıqlı qüvvətli şəxsiyyətləri cəlb etməyi lazım bilirdi. ZMS-də belə qüvvətli şəxslər D.D.Semyonov və A.O.Çernyayevski oldular. Müəllif Qazax seminariyasının fəaliyyətini təqdir edən görkəmli ədəbi simalardan N.Nərimanovun, C.Məmmədqu-luzadənin, H.Hacıbəyovun, F.Ağzadə, S.M.Qənizadə, R.B.Əfəndiyev və qeyrilərinin fikirlərini vermiş, onların tarixi xidmətlərini bu gün mürəkkəb proseslərdə unutmamağa çağırmışdır. Mən Nəriman Nərimanovu bu cərgədə, hələ də bəzi soydaş-tar tərəfindən "vurulduğunu" vurğulamaq istədim. Belələri yalnız tarixin soyuq havasına arxalanmasınlar, bir qədər dərinə getsinlər ki, gələcək qarşısında borclu qalmasınlar, Fikrət Seyidov maraqlıdır, seminariyanın bütün tədris-tərbiyə prosesinə xas detalları belə nəzərdən qaçırmır, onların bu günkü baxışdan yerini və proqnozunu irəli sürür. Məsələn: Seminaryaya qəbul qaydaları. Bunu təsadüfi ön plana çəkmirik.

Bu gün təhsilimizdə baş alıb gedən xaosun mühüm səbəbi də tələbə qəbulundakı subyektivlikdir, qeri obyektivlikdir ki, ali təhsilli məzunlarımızın keyfiyyətindən, onların yerləşdirilməsindən danışmağa dəyməz, amma əsas 1924-cü ildə tələbələr qəbulu haqqında Maarif Komissarlığının qərarıdır. Onunla tanışlıq göstərir ki, burada dəyişməz prinsiplər mövcud olmuş və ciddi riayət gözlənilmişdir. Seminaryada tələbələr bilikləri əsaslı mənimsəməsi, geniş dünya görüşünə yiyələnməsi və sair üçün maraqlı tədbirlərin həyata keçirilməsi diqqət mərkəzində olmuşdur. Müəllif bu mühüm zəhməti geniş təhlil etmiş, bəzi paralellər aparmışdır. Qazax müəllimlər

Seminarıyasında maraqlı nüqtələrdən biri də qadın söbəsinin fəaliyyətidir. F.Seyidov müasir oxucuya aydınlıq gətirmək üçün məsələnin tarixinə qayıdır və bizə aşılınmış əski fikrə qadınların köləliyi, hüquqsuzluğu kimi qeyri-elmi qənaətləri təkzib edir və tarixi qadın şəxsiyyətlərini nümunə göstərir. Dahi Füzulinin "Leyli və Məcnun"dan bir parça misal gətirir:

Məktəbdə onunla oldu həmdəm,
Bir mələkmisal qız həm,
Bir səf qız oturdu, bir səf oğlan
Cəm oldu behişə huri qılman.

Monoqrafiyada qız məzunların sonralar ali təhsil müəsisələrində çalışması, yüksək elmi rütbələrə yiyələnməsi faktlarını xatırladır və belələrilə şəxsən görüşüb, fikirlərini rəsmiləşdirməklə xeyirxah bir iş körmüş olur. Deyək ki, Dilrübə Mustafayeva, Dilşad Şıxlinskaya, Dürrə Mustafayeva, Səlimə Əfəndiyeva, Validə Mustafayeva, Həbibə Mustafayeva, Kövsər xanım ilk məzunlardan sayılır. Və bu xeyirxah cəlbətmədə böyük maarifçi seminariyanın direktoru Əhmədəğa Mustafayevin rolunu göstərməklə bu, mərhumların ruhuna ən səmimi xeyirdüadır!

F.Seyidov Seminariyanın belə yüksək mərhələ qazanmasında ən mühüm faktoru-təhsilin məzmun məsələsini xüsusi araşdırır. Belə ki, tədris planları və proqramları, dərslərlərin məziyyətlərini bir-bəbir sadalayır, varislik prinsipi ilə yanaşır. Həftəlik dərslər saatlarının (yeməkdən əvvəl və sonra) miqdarını tədris fənlərinin bölgüsündə verir. Maraq doğuran fənlərin qoşalılığını mən xüsusi fərqləndirərdim. Məsələn: "Coğrafiya və təbiyyət metodikası", "İctimaiyyət və Sovkonstitsiya", "Minirealogiya və geolojiya" "Psixolojiya və məntiq" fənlərinin tədrisi özünü doğrultmuşdur ki, onun məzunları ustad müəllim olmaqla bərabər, həm də geniş sosial-elmi dünyakörüşünə malik şəxsiyyətlər kimi yetişmişlər. Müəllifin öz münasibəti: "Bu tədris planları mühüm dövlət sənədi oldu. Ana dili ətrafında mərkəzləşmiş bu tədris planlarında əsas üstünlük fizika, riyaziyyat, coğrafiya, mədəniyyət tarixi, pedaqogika və nümunə dərsləri-

nin təhlilinə verildi". Eyni zamanda Fikrət müəllim tədris planlarının qüsurlarını da verir. Və nəhayət, 1923-cü ildə Seminariyada işlənən planın nümunəsini təqdim edir. Maraqlıdır ki, üstündən 80 ilə yaxın zaman keçməsinə baxmayaraq, bu günlə tamamilə səslənir.

Proqramların tətbiq tarixi (pedaqoji texnikum və müəllimlərin respublika müşavirəsində) 1928-ci ildə çağırılmış şuranın qərarı ilə başlayır. Dərslərlərin yeni ruhda (o zaman nəzərdə tutulur) tərtibi məsələsi də əsas idi. Bunun üçün görkəmli pedaqoq-yazıçıların gücündən istifadə etməklə, ilk dərslər nəslə yaranır. A.O.Ceriyayevskinin "Vətən dili", Qafur Rəşadın "Hesab", H.Usubbəyovun "Hesab elmi", D.Şaiqın "Gülzar", F.Ağazadənin "Müntəxəbat" və s. onlarla təzə nəfəsli dərslərləri yazılıb istifadəyə verildi.

F.Seyidov dərslərlərin məzmununu təhlil edərkən, mövcud əski reymın ideologiyasının təsirini inkar etmir və bəzi səbəbləri göstərir.

Müəllim hazırlığında pedaqoji təcrübənin, sinifdən xaric və məktəbdən kənar işlərin rolu misilsizdir. Bunu rəhbər tutan seminariyanın pedaqoji rəhbərliyi tələbələrin nəzəri və praktik vərdişlərinə xüsusi yer ayırmış, Qori Seminariyasında tətbiq olunmuş pedaqoji təcrübəni F.B.Köçərli qüvvədə saxlamışdır. Bu dəfə də müəllif daha canlı, təbii mənbəyə də hörmətlə yanaşır, tanınmış pedaqoq o vaxtlar (1948-1952) pedaqoji məktəbin dərslər hissə müdiri işləmiş Əli Zeynalovun fikirlərini verir: "Tələbələrin təcrübə dərsləri 2-3 il davam edirdi. Təcrübə dərslərinin icmaları müəllimlər tərəfindən ciddi yoxlanılır, dərslər mütəşəkkil deyilib, təhlil edilər və tənqidi keçərdi. Dərslərin təhlili dissertasiya müdafiəsinə bənzəyirdi. Pedaqoji texnikumda yarım aylıq, həftəepik, praktikadan əlavə hər şənbə ana dili, riyaziyyatdan 2-3 və coğrafiya. Tarix. Hüsni-xətt, bədən tərbiyəsi, nəğmə, rəsm-xətt-dən bir dərslər aparmalı idi"

Pedaqogika və metodika dərslərlərində sinifdən xaric və məktəbdən kənar işlərin rolu daima ön plana çəkilmişdir, bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır. Deməli, belə bir əməli nəti-

cənin bir ucu Qori Müəllimlər Seminariyasına da gətirib çıxarmışdır. Belə bir müşahidə və tətbiqetmə duyğusudur ki, Firudin bəy nəzərimizdə eyni zamanda gərkəmli pedaqoq eimi böyüyür. "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialarının" müəllifinin daha bir istedadı nəzərə çarpır. F.Seyidov da məhz onun bu keyfiyyətini kitabında fərqləndirmişdir. Maraqlı detallardan biri də Seminariyaya rəhbərliyin rəsmi və demokratik əsaslarla idarə olunma prinsipinin gözlənilməsidir. Bu gün o dövrə qayıdanda yüksək pedaqoji elmi-dayaqlarla idarəetməyə ancaq qibtə etmək mümkündür! Bəli, heyif ki, həqiqətdir bu müasir təhsil müəssisələrində xaotiklik yaradanlar yaxşı olardı Qazax müəllimlər Seminariyasının təcrübəsindən bir nəticə çıxarsınlar. Müəllim nüfuzunu qaldırmaq, Onun peşə ixtisasını yüksəltmək və s. mühüm məsələlərlə bağlı hətta Azərbaycan M.K-1933-cü ildə xeyli sayı qərarlar verir. Məsələ onda deyil, əsas odur ki, qərarlar, göstərişlər kağız üzərində qalmasın. Müəllifin özü uzun illər Xarici Dillər İnstitutunda kafedra müdiri, dekan vəzifələrində işlədiyindəndir ki, Seminariyanın idarəetmə mexanizmini bütün xırdalıqlarına qədər təsvir və təhlil etmişdir.

Kitabın ən dəyərli yerlərindən biri də professor F.Seyidovun Seminariyanın direktorları və məzunları haqqında maraqlı, səmimi, faktik informasiyaları verməsidir. Gözümüzün önünə F.B.Köçərli, Ə.Mustafayev, Ə.Hüseynov, M.Əfəndiyev, Ə.Cəlilov, Ə.Qasimov, Y.Əfəndiyev, Ə.Gülməmmədov, S.Qayıbov, Ə.Mustafayev kimi direktorlar və məzunlar gəlir. Onları haqq dünyalarına qovuşmuşlar. Lakin ruhları bizimlə vurur. Məsələ heç də onların kitabda qısa tərcümeyi-halda təmsil olunmalarında deyil. Fikrət Seyidov yüksək insani keyfiyyətə, ali davranış mədəniyyətinə, keçmişinə dərin sayğı ilə yanaşdığına, görə artıq unudulmaqda olan bu gurlu simaları xatırladır. Biz isə alışımsızq unutqanlığa. O, isə hətta bu günlərimizə qədər bizimlə ünsiyyətdə olan. Hətta müəyyən bir nəsə dərs deyən məzunları da yaddan çıxarmamışdır. Uzun illər Azərbaycan Pedaqoji Universitetə rəhbərlik etmiş M.Vəkilov, ADU-da və APU-da kafedra müdiri işləmiş Məmməd Şıxlı və b. barədə də maraqlı məlumatlar vardır. Şəxsən M.Şıxlı mənə ali mək-

təbdə tarix fənnindən dərs demiş, əyilməzliyi, tamahsızlığı, təkmini və boy-buxunu ilə yaddaşımızda qalmaqdadır. Mən anamın dayısı, sevimli müəllimim haqqında "Səsimiz niyə qüzeydən gəlir?" (Bakı, 1996) kitabında "Bizim Şıxlı müəllim" oçerki-qələmə almaqla sanki tələbək borcumu ödəmək istəmişəm. Gücüm buna çatası oldu. Borcu qarşısında səçdə eləmək hər ziyalıya, alimə, dövlət xadiminə imkanlı şəxsə qismət deyil he-yif ki, bunun üçün zəngin daxili aləm, qısqanlıqdan uzaq bir şəxsiyyət olmalı, aldığı valideyn tərbiyəsini, yaşadığı mühitin mənəvi-sosial proseslərini içəridən keçirməlisən. Mən professor Fikrət Seyidovun "Qazax Seminariyası və onun məzunları kitabının əlyazmasını oxuyandan sonra bu hissləri keçirdim və yüngülləşdim. Hətta əsərin son səhifəsini oxuyandan sonra iki gün bu kitabın təəssüratından çıxmadım, hey vurnuxdum, özümü ələ almadım. Hətta tələbə auditoriyasında da bu böyük seminariya və onun tələbələri yaddaşında bu günümə, bu saatıma gəlmişdi. Kim bilir, bəlkə də kimsə elə bu tələbələr-dən və onun müəllimlərindən belə bir əsər yazacaqdır? yaza -caqlar ki, öz borclarını ödəsinlər. Fikrət Seyidov isə uzun il-lər qəlbində və yaddaşında yaşatdığı o maarifçiləri. Onla-rın dərs dediyi o seminariyanı bu günki dövrümüzə gətirmiş-dir. Nə qədər əzab çəkdiyini də, kövrək sarsıntı keçirdiyini də duydu bu əsərdən. Və onun nə qədər böyük İnsan, Pedaqoq, Varı olduğunu yaddaşıma göçürdüm ki, Bəlkə omür vəfa verdi elə öz müəllimim, görkəmli alim, professor Fikrət Seyidov haqqında sambalı bir kitab qələmə aldım. Bəlkə də! Amma o, artıq bu işi görmüşdüm.

Axır ki, bu səhərin dan üzündə, gönün təmizliyində, günün bakirə çağında nöqtəmi qoyası oldum ki, bu əsərin paklığına xə ləl gəlməsin. Axı burada tariximizin təkrarsız xəzinəsi vəonu vaxtilə yaşatmış insanların taleyi əks olunub.

Və bu borc üçün onun müəllifinə səhərin əbədiliyini diləyirəm.

*Allahverdi Eminov.
Pedaqoyi elmlər namizədi, dosent,
Yazıçı-publisist.
11.10.2000*

*Zaqafqaziyada ilk pedaqoyi elmlər
doktoru, əməkdar elm xadimi, professor
atam Əhməd Seyidovun əziz xatirəsinə
ithaf edirəm.*

Qazax seminariyası barədə bir neçə söz

1949-çüildə Qazax maarif şöbəsinin müdiri Əhməd Cəlilov tərəfindən Qazax müəllimlər seminariyasının 25 illik yubileyi keçirilmişdir. Seminariyanın məzunlarının xatirələrinə görə bu yubileydə Seminariyanın ilk direktoru Firudin bəy Köçərlinin həyat yoldaşı BadiSəba xanım da iştirak etmişdir. O, həyat yoldaşı Firudin bəyi bir ədib, pedaqoq, ziyalı, ictimai xadim kimi xarakterizə edərək seminariya haqqında olduqca maraqlı xatirələr söyləmişdir. Seminariyanın ikinci yubileyi 1999-cu ildə keçirildi. 1999-cu ildə mən arxiv sənədlərimi vərəqləyərkən oradan Qazax seminariyası haqqında bəzi qeydlərimi tapdım. Gördüm ki, bir aydan sonra bu seminariyanın 80 illiyi yaxınlaşır. Azərbaycan xalqına həqiqi xidmətin nümunəsini göstərən bu seminariyanın işi, oradakı müəllimlərin fəaliyyəti itib-batıb. Məqalə yazmağı qərarlaşdırdım. yazdım və Rövşən Babanlı ilə məsləhətləşdikdən sonra o, məqaləni məndən alıb "Dəli Kür" qəzetində çap etdirdi. Rövşən müəllim Milli Məclisin üzvü professor Teymur Bünyadova, sonra Qazax İcra hakimiyyətinə zəng çalıb Seminariyanın 80 illik yubileyinin yaxınlaşdığını və onu keçirməyin zəruriliyini söylədi. Beləcə məsələ böyüdü və seminariyanın yubileyini keçirmək qərarlaşdırıldı. Seminariya haqqında yeganə yazılı məlumat F. Seyidovun yazmış olduğu "Qazax seminariyası və onun məzunları" məqaləsi idi. Yubiley təntənəsində bu məqaləyə əsaslanan bir sıra çıxışlar və Seminariya məzunlarının xatirələri dinləyicilərdə olduqca böyük maraq doğurdu. Qazax İcraiyyə Həkimiyətinin başçısı Əsəd Orucov vətənpərvərlik nümunəsi köstərib seminariyanın binasını yenidən təmir etdirdi. Həyətini qaydaya saldı və seminariyanın qarşısında xatirə lövhəsi vurdurdu. (Bu barədə əsərin sonrakı fəslində məlumat verəcəyəm).

Seminariyanın həyatında keçən təntənəli yubiley mərasimi zamanı bu maraqlı, şərəfli və Azərbaycan xalqının fəxri olan Seminariyanın tarixinin öyrənilməsi fikri vurğulandı. Bu təntənəli mərasim və seminariya məzunlarının xatirələri bizdə necə olursa-olsun seminariyanın tarixini diriltmək, üzə çıxarmaq arzusu formalaşdırdı və biz axtarışa başladıq. Qeyd etməliyəm ki, hələ Qori seminariyasının tarixini işləyərkən Qazax seminariyası ilə bağlı əlimə düşən fakt, sənəd, şəkil və xatirələri ehtiyat üçün yığıb saxlamışdım. Bu saxlantı bu gün seminariyanın tarixini işləyərkən bizə yaxından kömək etdi. Ancaq bunlar olduqca az material idi. Qazax seminariyasının arxivi yandırılmışdır. Bir balaca haşiyəyə çıxıram:

Möhtərəm oxuculara demək istəyirəm ki, biz tariximizi yaxşı qoruya bilmirik. Əlyazmalarımızı, körkəmli şəxsiyyətlərin xatirələrinə, şəkillərinə, arxiv sənədlərinə laqeyd münasibət bəslədiyimizdən bədxah qonşularımız onları toplayıb özünüküləşdirir. Bəzən də biz balaca bir şəxsi mənfəətimizdən ötəri tariximizin ən gərəkli səhifələrini cırıb atmağa hazır oluruq. Sual olunur ki, nə üçün indiyə qədər onlarla dissertasiyalar müdafiə olunduğu halda Qazax seminariyası nəzərdən qaçmışdır və onun qiymətli, maraqlı təcrübəsi işlənməmiş qalmışdır. Hələ vaxtilə mərhum professor Ə.Seyidov bu tədris müəssisəsinin tarixini işləməyi aspirantlardan birinə həvalə etmişdi. Həmin aspirant Qazaxa gedib arxivlə maraqlanır. Ancaq məyus qayıdır. Məlum olur ki, arxiv yandırılmışdır. Bu necə olub? Bu kədərli hadisəni bir balaca açıqlamaq istəyirik.

1943-cü ildə mərhum Mirqasım Əfəndiyev böyük Vətən müharibəsi dövründə Qazaxda maarif müdiri olmuşdur. Mirqasım müəllim Səməd Vurğun Vəkilovla Qazax seminariyasında bir sınıfdə oxumuş və ömürlərinin sonuna kimi möhkəm dost olmuşlar. Mirqasım müəllim maarif müdiri olarkən, görür ki, maarifin arxivində Qazax seminariyasının tarixi ilə əlaqədar çoxlu materiallar var. Bu materiallar içərisində F.Köçərli, Əli Hüseynov, atası xalq yazıçısı Mehdi Hüseyn, Əli Mustafayev, Əhəməd ağa Mustafayev və bir çox

başqa maarif xadimlərinin qiymətli əlyazmaları, məruzə və çıxışları, seminariyanın protokolları, müəllim və tələbələrin şəxsi işləri var və bu materiallar gün-gündən dağılır, cırılıb məhv olur. Maarif tariximizin bir his-səsi olan bu sənədləri gələcək nəsillərə salamat çatdırmaq məqsədi ilə Mirqasım müəllim cildçi çağırır və seminariyanın bütün sənədlərini kitabçə şəklində cildləməyi tapşırır. Bu zaman Qazaxda, bir qadın adı yadımdan çıxıb pedaqoyi məktəbin direktoru işləyirmiş. Onun Mirqasım müəllimdən şəxsi incikliyi olduğu üçün o, təhlükəsizlik idarələrinə telefon edib xəbər verir ki, Mirqasım müəllim Hitlerin gəlməsini ləyaqətlə qarşılamaq üçün keçmiş materialları səliqəyə salıb onları cildlədir. Bu xəbər izsiz qalmır. Mirqasım müəllimin dediyinə görə, Qazağa Bakıdan Təhlükəsizlik Nazirliyindən bir erməni gəlir. O, cildlən-miş arxiv materiallarını yandırmaq haqqında qərar verir və Mirqasım müəllimi tutduğu vəzifədən azad edib cəbhəyə "cərimə batalyonuna" göndərilir. Bundan xəbər tutan Səməd Vurğun həmişə olduğu kimi, bu dəfə də xalqa, maarifə xidmət üstündə günahsız ittiham olunan dostunu müdafiəyə qalxır, müxtəlif idarələrə kədər və M.C.Bağirovla görüşür. Səməd Vurğun Mirqasım müəllimin günahı olmadığını sübut edir. Mirqasım müəllimi Biləcəri əsgərliyə yığma punktundan S.Vurğun azad etdirib qaytarır. 1946-cı ilin avqust ayında, keçmiş uşaq universonun, indiki "İmproteksin" 2-ci mərtəbəsində yerləşən "Ziyalılar evində" müəllimlərin 3-cü qurultayı keçirildi. Qeyd etməliyəm ki, o zaman respublikada alimlərlə, müğənnilərlə, ziyalılar və şairlərlə görüş həmin ziyalılar evində keçərdi. Mən orada birinci dəfə Yusif Məmmədəliyevin çıxışını, S.Vurğunun şerlərini, Sara Qədimova, Şövkət Ələkbərovanın mahnılarını, Fikrət Əmirovun, Niyazinin müşayiəti ilə "Kürd Ovşarı" simfoniyasının ilk ifasını dinləmişəm. Məsələdən kənara çıxdım, müəllimlər qurultayını o zaman Maarif Naziri yazıçı Mirzə İbrahimov həmin ziyalılar evində açdı. O, məru-zəsində Qazax seminariyasının arxivinin yandırılmasının xalqa xəyanət kimi qiymətləndirdi. Qurultayda çıxış edən APİ-nin keçmiş direktoru professor Əhməd Seyidov, Qazax seminariyasının arxivini yandırdıran şəxsi ciddi tənqid edib belə ləyaqətsiz, bisavad, millət və xalq hissiyatı ol-mayan adamların ucbatından xalqımızın mədəniyyət tarixinə necə böyük zərbələr vurduğundan danışdı. Müəllimlər qurultayı özünün qərarları içərisinə Qazax maarifinin arxivini

yandırdırmağı milli xəyanət hesab edərək abidələrə, mədəniyyət tariximizə, arxivlərə diqqəti artırmaq məsələlərini daxil etdi.

Biz Qazax Seminariyası haqqında olan bu materialları dənə-dənə, onun vaxtilə sağ qalmış məzunlarının köməyi ilə, bizdə olan yazılı və şifahi xatirələr və maarif nazirliyinin arxivi, dövrü mətbuat vasitəsilə əldə edə bildik.

Əlbəttə, Qazax Seminariyasının arxivi salamat qalmış olsaydı daha oryinal, daha gərəkli, tarixi faktlar ortaya çıxara bilərdik. Buna da şükür olsun ki, Qazax Seminariyası haqqında gələcək nəsillər azacıq da olsa məlumat ala biləcəkdir. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq Qazaxda Seminariyanın 2-ci yubileyi keçirildi.

Qazax müəllimlər Seminariyasının 80 illik yubileyi barədə

Bu barədə bir az müfəssəl danışmaq istəyirəm: Qazax icra hakimiyyətinin başçısı Əsəd Orucov seminariyanın yubileyi məsələsini eşidən kimi bir çoxlarından seminariyanın harada yerləşdiyini soruşur. Hərə bir yer göstərir. Orucov mütəəssir olub işə başlayır.

Əsəd Orucov peşəsi etibarilə tikinti-quraşdırma üzrə mütəxəssis olduğundan seminariyanın yerləşdiyi 4 saylı məktəbin binasını əsaslı təmir etdirməyi qərara alır. Bu məsələ ilə əlaqədar Qazax İcra hakimiyyətinin 24 noyabr 1998-ci ildə iclasını çağırıb özü çıxış edir və qərar qəbul olunur. Həmin iclasın yazısını tam verməyi qərara aldığımız Orucov deyir:

Azərbaycan Respublikasında ilk maarif ocağı olan Qazax Müəllimlər Seminariyası 1918-ci il noyabr ayının 10-da fəaliyyətə başlamışdır. Qazax Müəllimlər Seminariyasının fəaliyyətə başlamasında həmin dövr Qazaxda yaşayan və işləyən Qori Seminariyasının məzunlarından Əli Hüseynov, Əhməd Seyidov, Osman Əfəndiyev, Səlim Əfəndiyev, Osman Şıxlinski və başqalarının böyük rolu olmuşdur. Seminariyada respublikanın Gəncə, Tovuz, Quba, Laçın, Cəbrayıl, Şamaxı, Göyçay, Naxçıvan, Zaqatala və digər bölgələrdən də gənclər təhsil almışdılar

Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələri Sə-

məd Vurğun, Osman Sarıvəlli, keçmiş Kənd Təsərrüfatı Naziri Möhsün Poladov, tanınmış pedaqoqlar Mehdixan Vəki-
lov, Yusif Yusifov, xalq yazıçıları Mehdi Hüseyn, İsmayıl
Şıxlı və bir çox başqaları bu elm ocağında təhsil al-
mışlar.

Qazax Müəllimlər Seminariyası 1918-ci ildən 1959-
cu ilədək fəaliyyət göstərmiş, həmin dövrdə 3 minədək müəllim
hazırlayıb xalqın xidmətinə köndərmişdir. Lakin Semina-
riyanın fəaliyyətini əks etdirən arxiv materialları həmin
dövr rəhbər vəzifələrdə çalışan erməni mənşəli şəxslər
tərəfindən məhv edildiyi üçün seminariyanın tarixi ət-
raflı öyrənilməmişdir. Seminariyanın fəaliyyət göstər-
diyi binada isə uzun illər təmir və bərpa işləri aparıl-
mamışdır.

Qazax Müəllimlər Seminariyasının tarixini bərpa etmək məqsədi ilə
və onun Azərbaycan maarifində xidmətlərini nəzərə alaraq qərara
alırım:

1. Qazax müəllimlər Seminariyasının 80 illik yubi-leyinin rayonda
təntənəli surətdə qeyd edilməsi üçün aşağı-
dakı tərkibdə təşkilat komitəsi yaradılsın.

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİNİN SƏDRİ:

Əsəd Orucov - Qazax rayon İcra Hakimiyyətinin
Başçısı

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİNİN SƏDR MÜAVİNLƏRİ

Tofiq Əhmədov - Rayon İcra Hakimiyyəti Başçı-
sının müavini

Abbas Göyüşov - Rayon İcra Hakimiyyəti Başçı-
sının müavini

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİNİN ÜZVLƏRİ:

1. Mehdi həsənov - RİHB aparatının Memarlıq və
şəhərsalma şöbəsinin müdiri
2. Elman Nəsimov - RİHB aparatının Ümumi şöbə
müdiri
3. Hüseyn Hüseynov - RİHB aparatının baş
• Mühəndisi

4. Fariz Vəliyev	- RİHB aparatının böyük referenti
5. Novruz Abdullayev.	- RİHB aparatının baş mühasibi
6. Qoça Abdullayev	- RİH Başçısının köməkçisi
7. Mehman Salmanov	- RİH Başçısının Qazax şəhəri üzrə nümayəndəsi
8. Mahir Mahmudov	- Rayon Təhsil şöbəsinin Müdiri
9. Vidadi Abbasov-	- Rayon Mədəniyyət şöbəsinin müdiri
10. Xançoban Qocayev	- Rayon Maliyyə idarəsinin rəisi
11. İsa Veysov	- H.Zərdabi adına GDPİ Qazax filialının direktoru
12. Avtandil Muğalov-	- S.Ağamalıoğlu adına AKTA Qazax filialının direktoru
13. İkrəm Eyyubov-	- Qazax Rayon Ziyalılar cəmiyyətinin sədri
14. Məhəmməd Aşurov	- Qazax Şəhər 4 №-li orta məktəbin direktoru
15. Heydər Qasımlı	- "Göyözən" rayon qəzetinin redaktoru
16. Şahbəddin Hüseynov	- Rayon radioverlişləri Redaksiyasının redaktoru

2. Qazax Müəllimlər Seminariyasının vaxtilə fəaliyyət göstərdiyi, hazırda Qazax şəhər 4 №-li ümumtəhsil orta məktəbinin tədris binasında əsaslı təmir və yenidənqurma işlərinin aparılmasının təmin edilməsi RİHB-nin müavini T.Əhmədov, RİHB şəhərsalma və memarlıq şöbəsinin müdiri M.həsənov, RİHB-nin baş mühəndisi H.hüseynov, RİHB-nin Qazax şəhər üzrə nümayəndəsi M.Salmanov, GDPİ Qazax filialının direktoru İ.Veysov, AKTA Qazax filialının direktoru A.Muğalov, Rayon Təhsil şöbəsinin müdiri M.Mamudov və Qazax şəhər 4 №-li ümumtəhsil orta məktəbinin direktoru M.Aşurov yoldaşlara tapşırılsın.

3. Təşkilat Komitəsinə tapşırılsın ki, Qazax Müəllimlər Seminariyasının tarixinin bərpa edilməsi məqsədilə seminariyanın vaxtilə fəaliyyət göstərdiyi binada onun fəalliyətini əks etdirən muzeyin yaradılmasını təmin etsin.

4. Azərbaycan xalq şairi Səməd Vurğununun vaxtilə seminariyada təhsil aldığı sinif otağında onun həyat və yaradıcılığını əks etdirən kuşənin açılması təşkilat komitəsinə tapşırılsın.

5. Qazax müəllimlər Seminariyasının tarixini əks etdirən muzey üçün eksponatların şəxsi arxivlərdən əldə edilməsi və muzeyin yüksək səviyyədə tərtibatının təmin olunması RİHB aparatının şəhərsalma və memarlıq şöbəsinin müdiri M.həsənov, GDPİ Qazax filialının direktoru İ.Veysov, AKTA Qazax filialının direktoru A.Muğalov, Rayon Ziya-lılar Cəmiyyətinin sədri İ.Eyyubov, Rayon Təhsil şöbəsinin müdiri M.Mahmudov və rayon Mədəniyyət şöbəsinin müdiri V.Abbasov yoldaşlara tapşırılsın.

6. Qazax Müəllimlər Seminariyasının tarixini əks etdirən muzeyin yaradılması ilə əlaqədar maliyyə məsələlərinin həlli RİHB, aparatının baş mühasibi N.Abdullayev və Rayon Maliyyə idarəsinin rəisi X.Qocayev yoldaşlara həvalə edilsin.

7. Qazax Müəllimlər Seminariyasının 80 illik yubileyinin təntənəli surətdə qeyd edilməsi üçün müvafiq sərəncam verilməsi ilə əlaqədar Respublika Təhsil Naziri qarşısında vəsadət qaldırılması təşkilat komitəsinə tapşırılsın.

8. Qazax Müəllimlər Seminariyasının 80 illik yubileyi ilə əlaqədar rayonda görülmüş işlərlə əlaqədar Respublika və rayon mətbuatında müvafiq materialların dərc olunmasını təmin etmək Rayon İcra hakimiyyəti aparatının Ümumi şöbəsinin müdiri E.Nəsibov və Rayon İcra hakimiyyəti Aparatının böyük referenti F.Vəliyev, "Göyəzən" rayon qəzetinin redaktoru H.Qasımlı və rayon Radio verilişləri redaksiyasının redaktoru Ş.Hüseynov yoldaşlara həvalə edilsin.

9. Sərəncamın icrasını öz üzərimə götürürəm.

Qazax Rayon İcra hakimiyyətinin başçısı: Ə.İ.Orucov
Qazax Rayon İcra hakimiyyəti başçısının 24 noyabr 1998-ci il tarixli 2137 nömrəli sərəncamına uyğun olaraq Qazax Müəllimlər Seminariyasının 80 illik yubileyinə hazırlıq məqsədilə seminariyanın vaxtilə fəaliyyət göstərdiyi Qazax

səhər 4 №-li orta məktəbin binası rayonun daxili imkanları hesabına əsaslı şəkildə təmir edilərək bərpa edilir. Təmir bərpa işlərində Rayon İcra hakimiyyəti Başçısı Aparatının Tikinti və Memarlıq şöbəsinin müdiri M.Həsənov və Rayon İcra Hakimiyyəti Başçısının köməkçisi Q.Abdullayev fəal iştirak edərək bərpa işlərini vaxtında başa çatdırdıqlarına görə QƏRARA ALIRAM.

1. Qazax Müəllimlər Seminariyasının 80 illik yubileyinin əlaqədar seminariyanın tarixi binasının təmirini keyfiyyətlə və vaxtında başa çatdırdıqlarına görə Rayon İcra Hakimiyyəti Başçısının köməkçisi Abdullayev Qoca Novruz və Həsənov Mehti Alı oğlu Rayon İcra Hakimiyyəti Başçısının Fəxri Fərmanı ilə təltif edilsinlər.

Beləliklə, Qazax Müəllimlər Seminariyasının yubileyinin keçirilməsi reallaşdırıldı. Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri Misir Mərdanov 1999-cu il noyabr ayının 4-də belə bir əmr verdi.

Bu il Qazax Müəllimlər Seminariyasının 80 illiyi tamam olur. Qazax Müəllimlər Seminariyası 1918-ci ildə yaradılmışdır. Onun fəaliyyətə başlanmasında Qori Seminariyası məzunlarının (Əli Hüseynov, Əhməd Seyidov, Osman Əfəndiyev, Səlim Əfəndiyev, Osman Şıxlinski və b.) böyük rolu olmuşdur. Belə ki, həmin məzunlar kəndli gənclərin təhsilə cəlb olunması sahəsində ardıcıl iş aparmış, Gəncə, Tovuz, Quba, Laçın, Cəbrayıl, Naxçıvan, Zaqatala bölgələrindən də seminariyaya tələbə qəbulunda böyük fəallıq göstərmişlər. Seminariyanın qabaqcıl fikirli müəllimlərinin gərgin əməyi sayəsində bu tədris müəssisəsi bütün Azərbaycanda məşhurlaşmış və müqəddəs təhsil ocağına cevrilmişdir.

Sonrakı illərdə böyük Azərbaycan şairləri S.Vurğun, Osman Sarıvəlli, tanınmış pedaqoqlar Mehdiqan Vəkilov, Yusif Yusifov, Xalq yazıçılarından Mehdi Hüseyn, İsmayıl Şıxlı və bir çox başqaları bu elm ocağında təhsil almışlar.

Qazax Müəllimlər Seminariyası öz fəaliyyəti dövründə (1918-1959) 3 minədək müəllim kadrları hazırlamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev canabları xalqımızın maariflənməsində Qazax Müəllimlər Seminariyası məzunlarının əvəzsiz xidmətləri olduğunu xüsusi qeyd etmişdir.

Lakin uzun illər qədim elm ocağının fəaliyyəti dərin-dən öyrənilməmiş, onun müsbət fəaliyyətinin təbliği sahəsində kifayət qədər iş görülməmiş, vaxtilə yerləşdiyi binada təmir və bərpa işləri aparılmamışdır.

Seminariyanın 80 illik yubileyi ilə bağlı Qazax Rayon İcra Hakimiyyətinin səyi nəticəsində həmin binada müəyyən bərpa və yenidənqurma işləri aparılmış, Seminariyanın tarixi bərpa olunmuş və bu tarixi əks etdirən muzey yaradılmışdır

Qeyd olunanları nəzərə alaraq ƏMR EDİRƏM:

1. Qazax Müəllimlər Seminariyasının yaradılmasının 80 illiyi 1999-cu ilin noyabrında Qazax şəhərində təntənəli şəkildə qeyd edilsin.

2. Qazax rayon təhsil şöbəsinin müdürünə (M.Mahmudov) H.Zərdabi adına GDPİ-nin və S.Ağamalı oğlu adına AzKTA-nın Qazax filiallarının direktorlarına (İ.Veysov və A.Muğalov) tapşırılsın ki, Qazax Müəllimlər Seminariyasının 80 illiyinin qeyd edilməsinə əməli köməklik göstərsinlər.

3. Ümumi təhsil və məktəbəqədər tərbiyə Baş idarəsi (A.Muradov), Ali və orta ixtisas təhsil idarəsi (İ.Mustafayev), Tərbiyə və hərbi hazırlıq idarəsi (E.Əliyeva) yubileyin keçirilməsi ilə bağlı müvafiq tədbirlər görsünlər.

4. "Azərbaycan müəllim" qəzeti Qazax seminariyası ilə əlaqədar materialları işıqlandırсын (M.Baharlı).

5.Əmrin icrasına nəzarəti öz üzərimə götürürəm.

Əsas: Qazax rayon İcra Hakimiyyəti Başçısının

15oktyabr 1999-cu il tarixli, 1/408 sayılı məktubu

Misir Mərdanov

Misir Mərdanov bu əmrlə yanaşı 4 dekabr 1999-cu ildə Qazax Müəllimlər Seminariyasının 80 illik yubiley tədbiri iştirakçılarına belə birtəbrik teleqramı da göndərir.

Hörmətli yubiley iştirakçıları! Əziz müəllimlər!

Sizi Azərbaycan milli təhsilinin inkişafında xüsusi yeri və rolu olmuş Qazax Müəllimlər Seminariyasının yaradılmasının 80 illiyi münasibətilə Təhsil Nazirliyinin rəhbərliyi, eləcə də ölkəmizin bütün təhsil işçiləri adından səmim qəlbədən təbrik edirəm!

Qədim və zənkin tarixi olan milli təhsilimizin inki-

şafında XIX əsrin 2-ci yarısından başlayaraq Azərbaycanda, eləcə də Zaqafqaziyada geniş vüsət alan maarifçilik hərəkatı Vətənimizdə tarixən formalaşmış ənənəvi tədris müəssisələri ilə yanaşı, müasir tipli dünyəvi məktəblərin yaranmasının əsasını qoydu. Bu işdə keçən əsrin 70-ci illərində fəaliyyətə başlayan Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyası və 1879-cu ildən onun nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan şöbəsinin milli təhsilimizin inkişafında böyük rolu olmuşdur. Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi fəaliyyət göstərdiyi 40 il ərzində 250-dən artıq əsl xalq müəllimi hazırlamışdır.

Bu gün 80 illiyini qeyd etdiyimiz Qazax Seminariyası Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi əsasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 22 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə yaradılmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaşadı olan və Azərbaycan təhsilinə böyük şəxsiyyətlər bəxş etmiş Qazax Seminariyasının ilk direktoru Firidun bəy Göçərli olmuşdur. Milli hökumətimizin qərarı əsasında Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi onun rəhbərliyi altında bütün əmlakı ilə birlikdə Qazaxa köçürülmüş və 1918-cı il sentyabrın 17-də ilk Azərbaycan Müəllimlər Seminariyasında - Qazaxda ilk dərsin başlandığını xəbər verən zəng çalınmışdır...

Azərbaycan milli hökuməti seminariyanın fəaliyyətinin genişləndirilməsi ilə bağlı bir neçə qərar qəbul etmiş onun ahəngdar fəaliyyətinə həmişə qayğı göstərmişdir. Bu seminariya sonrakı illərdə, yeni sovet dövründə pedaqoji məktəb kimi 50-ci illərin sonuna qədər fəaliyyət köstərmiş, xalq Maarifinin inkişafında mühüm xidmətləri olmuşdur. Belə ki, bu təhsil ocağı Azərbaycana S.Vurğun, O.Sarıvəlli, İ.Şixli kimi böyük ədəbi kimi şəxsiyyətlər, yüzlərlə elm, maarif və incəsənət xadimi vermişdir.

Biz bu gün Azərbaycan təhsili tarixinə şanlı səhifələr yazmış Qazax Seminariyasının 80 illik yubileyini qeyd edərkən bu təhsil ocağının əsasını qoyanları minnətdarlıq hissi ilə yad edir, məzunlarını iftixar hissi ilə xatırlayır, nəhayət, həmin seminariyanın başladığı müqəddəs işi bu gün yaşadan təhsil işçilərini ürəkdən təbrik edirik!

Əziz yubiley iştirakçıları Müstəqil Azərbaycanda milli təhsil quruluşunun dönməz xarakter aldığı indiki zamanda milli - mənəvi dəyərlərdə hörmətin parlaq nü-

munəsi olan Qazax Seminariyasının 80 illik yubileyi münasibətilə bir daha təbrik edir, Sizə yeni-yeni uğurlar arzulayıram!

Misir Mərdanov
Azərbaycan Respublikasının Təhsil Naziri

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bütün bu tədbirlərdən sonra 4 və 5 dekabr 1999-cu ildə Qazax Seminariyasının yubiley təntənəsi başladı. Təntənə İcra hakimiyyətinin başçısı Orucovun rəhbərliyi ilə Qazaxın tarixi yerləri, böyük şəxsiyyətlərin abidələrinin və Məscidin ziyarəti ilə başladı. Məsciddə Qazax ziyalılarının ruhuna quran oxundu. Seminariyanın daxilində Qazax ziyalılarına həsr edilmiş muzeyə və Səməd Vurğunun oxuduğu sinif otağına baxış oldu sonra Seminariyanın həyətində yubileyin izdihamlı açılış mərasimi başladı. Mərasimdə Qazax İcra hakimiyyəti başçısı Əsəd Orucov və onun müavini Abbas Göyüşovun məruzəsi dinləndi. Əsəd müəllim seminariyanın Azərbaycanda oynadığı mütərəqqi rolu geniş təhlil etdikdən sonra məruzəsinin sonunda dedi:

Hörmətli yubiley iştirakçıları!

Bu kün Qazağın görməli yerlərinin sırasına biri də əlavə olunur. Uzun illər diqqətdən kənar qalmış Qazax Müəllimlər Seminariyasının binası təmirdən sonra öz ikinci ömrünü yaşamağa başlayır. Seminariyanın tarixi bərpa edilmiş bu muzeydə əks olunmuşdur. Onu da qeyd edirəm ki, bütün bu işlərin görülməsinə bir manat da olsun dövlət vəsaiti xərclənməmişdir, hər şey rayonun daxili imkanları hesabına edilmişdir.

Seminariyanın binasının əsaslı təmir edilərək bərpa edilməsində rayonun maarifpərvər ziyalılarının, o cümlədən H.Zərdabi adına Gəncə Dövlət Pedaqoji İnstitutu və S.Ağamalıoğlu adına Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının Qazax filiallarının, Azərbaycan Aqrar-Ekologiya İnstitutunun, Rayon Təhsil şöbəsinin, Rayon Polis şöbəsinin, Rayon Xalq Məhkəməsinin, Rayon Telekommunikasiya qovşağının, Rayon Poçtamtının, Rayon Hərbi Komissarlığının, Rayon Yanğından Mühafizə dəstəsinin, Qazax Qaz İstismar İdarəsinin, Rayon Elektrik Şəbəkəsinin rəhbərlərinin, Qazax şəhər 4 №-li orta məktəbin kollektivinin, Rayonun Baş

Memarı Mehdi Həsənov, Rayon İcra hakimiyyəti Başçısının köməkçisi Qoca Abdullayev və bərpaçı rəssam Məhəmməd Zeynalovun böyük zəhmətləri olmuşdur. həmin yoldaşlara öz minnətdarlığımı bildirirəm".

Məruzədən sonra yubileyə gələn qonaqlardan milli məclisin elm və təhsil komissiyasının sədri, Azərbaycan EAnın müxbir üzvü Teymur Bünyadovun, Respublika təhsil nazirinin müavini Elşad Qasimovun, Təhsil İcra aparatının rəhbəri İlham Pirməmmədovun, Mətbuat və informasiya nazirinin müavini, şair Nəriman Həsənzadənin, Odlar Yurdu Universitetinin rektoru Əhməd Vəliyevin, Qori və Qazax seminariyalarının tədqiqatçısı professor Fikrət Seyidovun, Baytarlıq elmləri doktoru, Rayon Ziyalılar Cəmiyyətinin sədri, professor Əkrəm Eyuybovun, Şəmkir rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Aslan Aslanovun, Tovuz rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Həsənəli Qədimovun çıxışı oldu. Qazax İcra Hakimiyyətinin sədri Əsəd Orucov Qazaxda mədəni-maarif işlərinə xüsusi diqqət yetirir. Qazax şairlərinə heykəllərin uçalması, müəllimlər seminariyasının açılışı və burada muzeyin yaradılması ilə əlaqədar həyata keçən böyük işlər bir daha göstərir ki, Qazax İcra hakimiyyəti F.Köçərli ənənələrinin yaşamasına yaxından kömək edən bir ziyalıdır.

Qazaxdan qayıtdıqdan sonra Təhsil Naziri professor Misir Mərdanov Qazax seminariyasının Azərbaycanın ilk pədaqoyu təhsil müəssisəsi olduğunu, bu seminariyanın bütün Azərbaycan üçün müəllim kadrları hazırladığını nəzərə alaraq Qazax seminariyasının Bakıda yubileyini keçirməyi qərarlaşdırdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyev Qazax Müəllimlər Seminariyasının yaradılmasının 80 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumrespublika elmi-praktiki konfransının iştirakçılarna belə bir teleqram vurmuşdu.

Hörmətli konfrans iştirakçıları

Əziz müəllimlər ! Azərbaycanın milli təhsil sisteminin inkişafında müstəsna rol oynamış Qazax Müəllimlər Seminariyasının yaradılmasının 80 illik yubileyi münasibətilə sizi samimi qəlbədən təbrik edirəm.

Zənkən mədəniyyət və təhsil ənənələrinə malik olan Azərbaycan, müsəlman şərqində dünyəvi təhsilin gerçəkləşdiyi ilk ölkələrdən biri olmuşdur. XIX əsrin ortalarından

başlayaraq Azərbaycanda gedən siyasi və sosial-iqtisadi proseslər onun mədəni həyatına da güclü təsir köstərmiş, böyük vüsət alan maarifçilik hərəkatı yeni tipli təhsil ocaqlarının yaranmasına təkan vermişdir. Öz xalqının kələcəyini elmdə, təhsildə görən görkəmli ziyalılar yeni tələblərə cavab verən müəllim kadrlarının hazırlanması üçün var qüvvələrini sərf etmişlər. Onların və söyləri 80 il bundan əvvəl Qazax Müəllimlər Seminariyasının yaranması ilə nəticələnmişdir. Vaxtilə bütün Yaxın Şərqdə şöhrət tapan seminariyanın yaradılması Azərbaycan maarifçilərinin fədakarlığı və vətənpərvərliyinin canlı nümunəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin təhsil sahəsində yeritdiyi düzgün və məqsədyönlü siyasətin parlaqtəzahürüdür.

Qazax Müəllimlər Seminariyası 40 illik fəaliyyəti dövründə respublikanın müxtəlif bölgələri üçün minlərlə müəllim kadrları hazırlamışdır. Azərbaycanın bir sıra tanınmış elm, mədəniyyət və ədəbiyyat xadimləri bu təhsil ocağının yetirmələridir. Adları Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə qızıl hərflərlə yazılmış Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, İsmayıl Şıxlı kimi görkəmli simalar məhz həmin seminariyanın ilk məzunları olmuşlar.

Qazax müəllimlər seminariyasının xalqımızın mədəni həyatında oynadığı böyük rol danılmazdır. Onun təməli üzərində neçə-neçə təhsil ocaqları yaranıb inkişaf etmişdir. **Bu təhsil məbədi özündən sonra böyük mədəni irs qoymaqla adını Azərbaycan maarifi tarixinə əbədi həkk etmişdir.** Əminəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhsil işçilərinin neçə-neçə nəslı də bu zəngin irsdən bəhrələnəcəkdir.

Bu əlamətdar gündə sizə, respublikamızın bütün təhsil işçilərinə nəcib fəaliyyətinizdə böyük uğurlar diləyir, hər birinizə cansağlığı və xoşbəxtlik arzulayıram.

HEYDƏR ƏLİYEV

*Azərbaycan Respublikasının prezidenti
Bakı şəhəri, 27 dekabr 1999-cu il*

Yubiley indiki konservatoriyanın binasında Azərbaycan ziyalılarının iştirakı ilə təntənəli şəkildə açıldı. Yubiley məclisində Təhsil Naziri prof. Misir Mərdanovun Qori və Qazax Seminariyasının Azərb. mədəniyyətinin inkişafında rolu" və hər iki Qori və Qazax Seminariyasının tədrisçisi prof F.Seyidovun "Qazax Seminariyası və onun məzunları" mövzusunda məruzələri oldu. Yubileydə Qazax İcra hakimiyyətinin başçısı Əsəd Orucov, akademik Hüseyn Əhmədov və digərləri çıxış edib Qazax seminariyasının tarixi rolunu və onun gözəl, nümunəvi əsərlərindən bu gün də istifadə etməyi söylədilər.

**Azərbaycan Demokratik Respublikasına
qədər müəllim hazırlığının vəziyyəti
və bu sahədə Azərbaycan maarifpərvər –
lərinin mübarizəsi**

Türkmənçay müqaviləsi əsasında Azərbaycanın Rus imperiyasının əsarəti altına keçməsi, onu soyundan, Şərq mədəniyyətindən ayırdı. Bu fürsətdən istifadə edən Rus imperiyası müsəlman türklərini xristian mədəniyyətinə, bağlamaq üçün ruslaşdırma siyasətini daha sürətlə həyata keçirməyə başladı. Bununlada o, müsəlman məktəb və mədrəsələrini tədricən tənəzzülə uğratdı. İsmayıl bəy Qaspiranski, H.Zərdabi və başqa bu kimi ayrı-ayrı maarifpərvərlər yeni üsullu məktəblərin yaranmasına təkan versələr də, Rus imperiyası müxtəlif yollarla onlara mane olur və qeyri rus xalqlarını, xüsusən müsəlman türklərini ruslaşdırmağa çalışırdı. O, yerlərdə rus məktəbi açır, müsəlman məktəblərinə rus dili fənnini daxil edib, bu məktəblərə xristian müəllimləri çəlb etməklə müsəlman türklərinin Şərqdən Rusiyaya istiqamət almasına çalışırdı. Bu baxımdan, əkər Rus imperiyasında təhsil alan azərbaycanlıların faizinə diqqət yetirsək mənzərə tamamilə aydın olar. Məsələn: 1908-ci ildə təhsil alan azərbaycanlıların faizi belə olmuşdur.

1. Oğlan və qız gimnaziyalarında	4,8%
2. Real məktəblərdə	6,2%
3. Qız gimnaziyalarında	0,3%
4. Müəllim seminariyalarında	12%
5. Şəhər məktəblərində	9,4%
6. Marinski məktəblərində	0,3%
7. Sənət məktəblərində	6,7%
8. Texniki məktəblərdə	3,7%
9. Xüsusi məktəblərdə	0,7%
10. İbtidai məktəblərdə	3,7%

1917-ci ildə qədər olan dövrdə Azərbaycan kimi 4 milyon əhalisi və böyük ərazisi olan ölkə üçün müəllim hazırlayan cəmi 5 tədris müəssisəsi var idi. Onlardan ən məhsuldarı Qori Seminariyası olmuşdur. 2-cisi İrəvan müəllimlər seminariyası idi ki, burada cəmi 63 müəllim kadrları hazırlanmışdı.

Tiflis müəllimlər institutunda 13 nəfər „Şimali Qafqaz müəllimlər seminariyasında isə cəmi bir azərbaycanlı müəllim hazırlanmışdı. Petrovski müəllimlər seminariyasında heç bir azərbaycanlı təhsil almamışdır. Deməli, Azərbaycanın Rus imperiyasına daxil edildiyi vaxtdan Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasına qədər olan dövrdə cəmi 327 müəllim hazırlanmışdı. Əgər bu sayı əhalinin miqdarına bölsək 30 min əhaliyə 1 müəllim düşürdü- Buradan da rus dövlətinin qeyri-rus xalqlarına olan təqiramiz münasibəti aydın olur.

Azərbaycan üçün müəllim kadri hazırlayan müəssisələrin açılmasında çoxlu maneələr və çətinliklər qarşıya çıxırdı. Azərbaycan maarifpərvərləri bu yolda hər cür müqavimətə rast gəlsələr də, bu müəssisələrin açılması, orada tədris planı və proqramların təkmilləşməsi, müəllim hazırladığın keyfiyyətinin yüksəldilməsi, maddi məişət məsələlərinin yaxşılaşdırılması uğrunda əməli fəaliyyətləri ilə yanaşı mətbuat səhifələrində çar hökumətinin və müsəlman dindarlarının mürtəcə hissəsinə qarşı dönmədən mübarizə aparmışdılar.

Keçən əsrin axıncı rübündə neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq Bakıda texniki tərəqqi baş verdi. Bununla əlaqədar savadlı adamlara tələbat artdı. Bakı buruyaziyasını bir sıra maarif ocaqları yaratmağa vadar edən də məhz bu tərəqqi idi. Azərbaycanın qabaqcıl mədəniyyət xadimləri maarif ocaqlarının işində fəal iştirak edirdilər. Maarif çəmiyyətləri neftçilərin uşaqları üçün məktəblər açmağa və onları maddi cəhətdən təmin etməyə çalışırdılar. Lakin, həmin məktəblərdə təlimin az-çox dərəcədə düzgün qurulması üçün təkə maddi yardım kifayət deyildi. Bunun üçün ilk növbədə hazılıqlı müəllimlər lazım idi. Qısa müddətli Kurslar vasitəsilə müəllim hazırlamaq cəhdləri gözlənilən nəticəni vermədi. Müəllim seminariyasını qurtarmış və xüsusi pedaqoyi təhsil görmüş müəllimlərin olmasına ciddi ehtiyac hiss olunurdu. Buna görə də çar hökuməti öz siyasətinə zidd olaraq Zaqafqaziya müsəlmanları üçün müəllim seminariyası açmaq məcburiyyətində qaldı. Maraqlı burasıdır ki, çar hökuməti seminariyanı Azərbaycanın paytaxtı Bakıda, azərbaycanlıların yaşadığı şəhərdə açmağa cürət etmirdi. Hətta o, seminariyanı Azərbaycanın başqa məntəqələrində də açmadı. Çar məmurları bunu guya semi-

nariyanı və seminaristlərin təlimini müsəlman dindarlarından qorumaq kimi izah edirdilər. Onlar iddia edirdilər ki, guya UFA və Krımdakı müsəlman məktəblərinin təcrübəsi də bunu sübut edir. Buna görə də yeni tipli məktəbləri müsəlmanlardan uzaq bir yerdə açmaq daha yaxşı olar. Lakin, bu deyilənlərin heç biri inandırıcı deyildi. Arxiv materialları və rəsmi sənədlər göstərir ki, çar hökuməti və onun məmurları xalq maarifi tarixində yerli əhalinin, ən cüzi təşəbbüs və tələblərindən qorxur və ona ehtiyatla yanaşırdılar. Məhz bu səbəbdən də o, 1875-ci ildə Zaqafqaziya müsəlmanları üçün seminariya açmağa məcbur oldu. İlk Azərbaycan məktəbləri üçün müəllim kadrosu hazırlayan müəssisə, Qori Müəllimlər Seminariyası nəzdində yaradılan Azərbaycan şöbəsi olmuşdur. O 1879-cu ildə sentyabrın 1-də qanunsuz olaraq açılmış və 1880-cı il sentyabrın 18-də isə onun açılmasına rəsmi icazə verilmişdir. Bu seminariya rus pedaqoqu K.D.Uşinskinin "Müəllim seminariyasının layihəsi" əsasında açılmışdır. O, bu layihədə hazırlıqlı müəllimlə yetişdirmək zəruriyyətini, seminariyanın qapalı müəssisə olmasını, uşaqların bu seminariyaya müəyyən hazırlıqla gəlməsini və ciddiyyətlə seçilməsini, seminariyaların şəhərlərdən uzaq, kənd yerlərdə açılmasını məsləhət görürdü Z.M.S-nin də açılmasında bu tələblər nəzərə alınmışdır Z.M.S və onun gəzdindəki Azərbaycan şöbəsinin açılması bu xalqın mədəni həyatında mühüm hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Uşinski layihəsi özünün əksini bütün mənfi və müsbət tərəfləri ilə Z.M.S -də tapmışdı. Layihədən məlum olu ki, o seminaristlərin qarşısında avamlığa, cəhəlatə və köhnə təlim üsullarına qarşı mübarizə apara biləcək həqiqi müəllimlərin hazırlanması məqsədini qoyur. Bunun üçün seminariyalara ən hazırlıqlı "Qüvvətli şəxsiyyətlər" cəlb etməyi lazım bilirdi. Z.M.S-də belə qüvvətli şəxslə D.D.Semyonov və A.O.Çernyayevski oldular. Seminariyanın direktoru D.D.Semyonov Uşinski layihəsindən irəli gələn müəllim hazırlığındakı ən qabaqcıl ideyaları seçib onları yaradıcı şəkildə tətbiq edə bilmişdir. O, elmi demokratik xarakter daşıyan pedaqogika elminə dair proqram hazırlamışdır. Proqrama "Zaqafqaziya müəllim seminariyasında xüsusi pedaqoyi təhsilin əsasları" sərəlvhəli qeyd də əlavə edilmişdir. O, burada gələcək xalq müəllimlərinin peşə pedaqoyi hazırlığı qarşısında duran mütərəqqi vəzifələr

düzgün göstərə bilmişdir. Semyonova görə səmərəli pedaqoyi fəaliyyət üçün həm nəzəri, həm də əməli pedaqoyi hazırlıq lazımdır. Çar hökuməti Z.M.S. mürtəcə məqsədlə açsa da 'Azərbaycan xalqına həqiqi xidmətin nümunəsini göstərmiş seminariyanın ilk direktoru D.D.Semyonov və ilk inspektoru Çernyavskinin xeyirxah fəaliyyəti seminariyanın bütün həyat tərzində öz izini buraxdı. Onlar seminaristlərdə yeni pedaqoyi ideyalara həvəs oyada bildi və mütərəqqi fikirləri onlara yoluxdurdu. Çar hökuməti özünün iyrenc müstəmləkə siyasəti ilə hakimiyyətini möhkəmləndirməyə və xalqın həyatını çətinləşdirməyə çalışdığı bir dövrdə Qori seminariyasının məzunları o, zamanın ictimai həyatının bütün çirkinli-yini norma etmiş, xalq əleyhinə olan ünsürləri kəskin tənqid atəşinə tutaraq yeni həyat tərzinə, yeni elmə və mədəniyyətə can atmışlar. Bu yeni istiqamətli ziyalılar qəzet və yurnal nəşir edir, yeni əlifba, yeni məktəb, ana dili uğrunda mübarizə apararaq gerilik və avamlıqdan xilas olmaq üçün kəndlərimizi yeni tip müəllimlərlə təmin etməkdən ötəri müəllim hazırlığını ən vacib məsələ kimi irəli sürüb yeni seminariya pedaqoyi kurs və ali pedaqoyi təhsil müəssisələrinin açılmasını lazım bilirdilər. Hələ 1905-ci il inqilabının əvvəllərində Azərbaycan müəllimləri Rusiyada yaşayan müsəlman xalqlarının qurultaylarından ruhlanaraq Çar hökumətinin qarşısında ana dilində təlim, icbari pulsuz ibtidai təhsil Azərbaycan müəllimlərinin başqa millətlərin müəllimlərinin hüquqları ilə bərabərdəşdirilməsi və Azərbaycan məktəbləri üçün xüsusi müəllim hazırlayan müəssisələrin açılması kimi tələbləri irəli sürmüşlər. Bu tələblər özünün əksini 1906-cı ildə çağırılmış 1-ci və 2-ci müəllimər qurultayında tapdı. Müəllimlər qurultayında həll olunan məsələləri bilmədən Qazax Seminariyasında müəllim hazırlığının tarixini heç cür bilmək mümkün deyil. Müəllimlər qurultayı aşağıdakı geniş gündəliklə açıldı.

1. Mövcud proqramları nəzərdən keçirib, mövcud dövrə münasib yeni proqramlar tərtib etmək.
2. Yeni proqramlara münasib dərsliklər hazırlamaq.
3. Oxu və yazı metodikasını asanlaşdırmaq üçün ümumi bir qayda yaratmaq.
4. Kənd müəllimlərinin məişət məsələlərinə diqqət yetirmək
5. Seminariyanın proqramını müzakirə etmək və onu dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmaq

6. Qurultay nümayəndələrinin təkliflərini həll etmək.

Bu qurultayın çağırılmasının təşəbbüskarları N.Nərimanov, Həsən bəy Zərdabi, Fərhad Ağayev, Süleyman Sani Axundov, A.Şaiq, Üzeyir Hacıbəyov, Ə.Hüseynov, Mahmudbəyovlər və başqaları olmuşlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu adları çəkilənlərin ikisindən Zərdabi və A.Şaiqdən başqa hamısı Qori seminariyasının məzunları idilər. Bu heç də təsadüfi deyildi. Çünki Qori məzunları müəllim və müəllim hazırlığının və ümumiyyətlə məktəb, maarif, müəllim və tərbiyə məsələlərini Azərbaycan ziyalılarının hamısından yaxşı bilir və ona necə ietiqamət vermək, Azərbaycan maarifinin problemlərini necə həll etməyin yollarını daha aydın təsəvvür edirlər. Hələ qurultay qabağı bu xadimlərin yazdıqları bir çox məqalələr göstərir ki, onlar qurultayın qarşısında duran vəzifələri, müəllimin cəmiyyətdəki mövqeyini, Azərbaycan xalq müəlliminin oynadığı rolu daha dərinədən dərk edirdilər. Bu qəbildən N.Nərimanovun "Müsəlman müəllimləri yığınağı münasibətilə bir necə söz", "Mühüm bir məsələ", "Həyat" qəzetində çap etdirdiyi məqalələri diqqəti cəlb edir. Bu son məqalədə N.Nərimanov pedaqogika tarixində böyük iz qoyub ketmiş fədakar praktik və nəzəriyyəçi müəllimlərin fəaliyyətini misallarla göstərib deyirdi ki, xalqa ürəkdən bağlı olan, xalq üçün yaşayan müəllimlərimiz heç bir təhqir və təqibdən qorxmayaraq xalq cəhalətin tikanlı yollarından çıxarmaq üçün əzablı və məşəqqətli həyat yolu keçmişlər. İsveçrə pedaqoqu Pestlossini N.Nərimanov nümunə göstərib deyirdi ki, o, həyatını, malını və dövlətini yetim xalq balalarının yolunda qoyub heç kəsdən təmənna və tərif gözləməyib, millətin aql və mənəviyyatını inkişaf edirməyi özü üçün borc hesab edib¹. N.Nərimanov məktəblərdən və dərülmüəllimlərdən yüksək insani hissə, vətənpərvərlik borcunu başa düşən cəsur və cürətli, əqidəli və qüvvətli müəllimlərin hazırlanmasını lazım bilirkən müəllimlik simasını itirmiş, öz üzərində işləməyən, ancaq maaş almağa gələn müəllimlərə deyirdi: "Yetər, müftəxor cənablar siz ayın 20-ni gözləyirsiniz. Millətin pulunu aşırıb da ona xəyanət edirsiniz. Çıxınız aradan millətin qeyrətini çəkənlərə yol ver-

¹ "Həyat" qəzeti 1906-cı il, №9

niz. N.Nərimanov 1906-cı ildə keçən I Müəllimlər qurultayına böyük əhəmiyyət verərək millətin dərdinə əlac qılmağı lazım bilirdi. N.Nərimanov yazırdı ki, qurultayın qarşısında duran vəzifələri doğru yerinə yetirmək üçün müəllimlərə başa salmaq, müxtəlif şəhərlərə gedib təbliğatı iş aparmaq və yerli mətbuatda çıxış etmək lazımdır. Məhz bu səbəbdən də Ü.Hacıbəyov, C.Məmmədquluzadə, F.Ağayev, F.Köçəri, S.S.Axundov və bir çox başqaları qurultay qabağı məktəb və maarif, proqram və dərslik, müəllim və müəllim hazırlığı kimi məsələlərlə əlaqədar mətbuatda çıxış etmişlər.

Qurultay qabağı dərc olunan məqalələrə diqqət yetirdikdə görürük ki, bu məqalələrin hamısının ana xətti müəllim və müəllim hazırlığı məsələsi olmuşdur. Qurultayda "Kənd məktəbi müəllimlərinin ehtayacları" barədə F.Ağayev müfəssəl bir layihə təqdim etmişdir. Bu məsələ qurultayda müzakirə edilərkən çıxış edənlər göstərmişlər ki, müəllimin ağır vəziyyətinin əsas səbəbi dövlətdədir. Çar hökuməti müəllimə və müəllim hazırlayan müəssisələrə pis münasibət göstərir. Qurultayda eləcə də müəllimlərin təkmilləşməsi məsələsi də ortaya çıxmışdır. Bu barədə Soltan Məcid Qənzadə çıxış etmiş və göstərmişdir ki, təkmilləşmə üçün dövlət müəllimlərə heç bir vəsait ayırmayacaq, ona görə də müəllimlərin təkmilləşmə xərcini ayrı-ayrı adamların və cəmiyyətlərin boynuna qoymaq lazımdır.

Azərbaycan maarifpərvərləri müəllim kadrosunun hazırlanması keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, hətta məktəbi qurtarıqdan sonra belə müəllimin öz üzərində çalışması, təkmilləşməsinə şərait yaratmaq üçün əlindən gələni əsirgənməmişlər. O zaman çox böyük maddi ehtiyac içərisində yaşamasına baxmayaraq bir çox müəllim və ziyalılarımız ez-hərına tələbə oxutmuş, ibtidai məktəb müəlliminin təkmilləşmə xərcini öz boynuna götürmüş, M.Ə.Sabir, Seyid Əzim Şirvani və başqaları kimi böyük şairlərimizin əsərlərini nəşr etmək üçün pul toplamış, müalicəyə ehtiyacı olan müəllimlərdən Məmməd Qarayevi və başqalarını öz hesablarına müalicəyə göndərmişlər. Qurultayda çar hökumətinin müəllim hazırlığına olan pis münasibəti, müəllimin ağır maddi məişət şəraiti, məktəblərin xərcini dövlətin

¹N. Nərimanov "Seçilmiş əsərləri" "Elm" nəşriyyatı 1973-cü il, səh 261

yox xəlqin üzərinə qoyması, məktəblərdən alınan verkilərin məktəbə deyil kilsəyə xərclənməsi kimi məsələlər də ciddi tənqid edilmişdir. Qurultay eləcə də savadsız müəllimlər barəsində tədbir görməyi, müəllimlərin siyasi şüurunu yüksəltməyi lazım bilmişdir. Qurultayda muzakirə olunan məsələlərdən biri də müəllimə fayda verə biləcək kitab və ədəbiyyatın olmaması idi. Qurultay göstərdi ki, bürokrat maarif məmurlarının fəaliyyəti nəticəsində kitabxanalar lazımsız kitablarla doldurulmuşdur ki, bu da nə gələcək müəllimin, nə də müəllim işləyən şəxslərin mənəvi inkişafına fayda verə bilməzdi. Qurultay müəllimlərin vəziyyətinə müzakirə edərkən belə qərara gəlmişdir ki, maarifin həm maddi, həm də mənəvi ixtiyarı bürokratik idarələrdən alınıb xəlqin özünə tapşırılsın. Qurultayda çıxış edən F.Köçərli ana dili barəsində məlumat verərkən Qori seminariyası və onun ilk inspektorunun xidməti haqqında danışdıqdan sonra əlifba təlimini səs üsulu ilə keçməyi və onu geniş yaymağı lazım bilmişdir. Ana dilindən danışarkən F.Köçərli müəllim hazırlığında ana dilinin roluna lazımı qiymətin verilməməsi nəticəsində Azərbaycan dilindən kəmsavad gənclərin yetişdiyini ciddi tənqid etmişdir. O, bu savadsızlığın əsas səbəbini Azərbaycan dili dərslərinin az olmasında, seminariyaya daxil olan gənclər üçün Azərbaycan dilindən imtahanın olmamasında, Azərbaycanda olan şivələrə qarşı mübarizənin aparılmaması, Azərbaycan dili bilən və bilməyənlər arasında fərqi qoyulmaması, tələbələrin ana dilinə olan etinasızlığı və valideynlərin ana dilinə ikrahla baxmasında görmüşdür. Qurultayda müəllim hazırlığının bu əsas məsələləri müzakirə olunub qərar çıxarılmış və bu qərar aşağıdakı şəkildə icra üçün Qafqaz təlim mahalına göndərilmişdir.

1. Təxirə salınmadan Qori seminariyasının Azərbaycan söbəsi Azərbaycan şəhərinə köçürülsün.
 2. Azərbaycan dilinin tədrisi məcburi olsun.
 3. Azərbaycan müəllimlərinin hüquqları qeyriləri ilə (ruslarla) bərabərləşsin.
 4. Azərbaycan dili dərslərinin sayı artırılınsın.
 5. Müəllimlərin təyin olunması və işdən çıxarılması xəlqin ixtiyarına verilsin.
- Eləcə də Qurultayın X iclasında məktəblərin ayrı-ayrı siniflərində fənnlərə verilən saatların miqdarı müəyyən-

l şdirilrk n müəllim hazırlayan seminariyada Azərbaycan dilinə aŐağıdaki miqdar saatlarına verilməsi m  yy nl şdirilmiŐdir.

1. Ehtiyat sinfində 4 saat
2. Birinci əsas sinifdə 4 saat
3. İkinci əsas sinifdə 3 saat
4.  c nc  əsas sinifdə 3 saat

Beləliklə Azərbaycan dili həftədə 14 saat dairəsində m  yy nl ŐmiŐdir. Qurultayın iŐin  yüksək qiymət verən Azər-
can maarifp rv rl rindən F.Köçərlinin "Müəllimlər i -
timayy tin  dair yazısı qurultayın ümdə vəzifələrini Ő rh edən və
 mumil Ődir n bir m qal dir. O, "Müəllimlərimiz və onların halı" baŐlığı
ilə gedən məqaləsində müəllim hazırlıđından danıŐaraq yazırdı:
"Gimnaziyalarda mahir  z iŐl rin  bələd olan m  lliml r n yoxluđuna
 md  səbəb, necə ki yuxarıda iŐar  etmiŐdik, bunları hazırlaŐdıran
v  k mil müəllim yetirən dar lm  lliml r n yoxluđudur. O, ins-
titutlar v  dar lululmlar ki, ondan müəllimlər hasil  gəlir,
qayda üzrə təsis olunmalıdır. Onlarda pedoqogika elminə dair v  təlimat
iŐl rin  mənsub məlumat verilm yib¹. Yeni müəllim hazırlayan
m  ssis l r n açılmasını arzu edən F.Köçərli burada pedaqogika,
psixologiya elmlərinin əsaslı keçirilməsini, m  lliml r n nəzəri hazırlıđını
va ib məsələ kimi irəli sürürdü. O, dövrünün gimnaziyalarından çıxan
müəllimləri cahillikd  t qsirl ndirib yazırdı. ...Onlara pedaqogika elminə
dair v  təlimat iŐl rin  mənsub məlumat verilməyib.
Gimnaziya müəllimlərindən  oxla-rını tanıyıram ki, pedaqogika fənni v 
elminin babası sayılan Amos Kamenskinin v  Pestolossinin adlarını da
eŐitmiŐ olsunlar². F.Köçərli yazırdı ki, nəinki kənd məktəbləri  c n
müəllim hazırlayan h tt  Ő h r məktəbləri v  gimnaziyaları  c n
qabil müəllimlər yetirən darül mədrəsələr və ali m kt b l r də yoxdur.
O, bunun əsas səbəbini m iŐ tl  məktəbin ittifaqda, saziŐd  olmamasında
görüb yazırdı «M ml k timizd  qədim zamandan b ridir ki,
m iŐ t  z yolu ilə məktəb dəxi  z cıđırını ilə gedib, bir-
birindən xəbəri olmayıbdır"³. O, Rusiya dövlətini tənqid edərkən onun mək-

¹ F. Köçərli. Se ilmiŐ  s rl ri. Bakı 1963, səh.203.

² F. Köçərli. Se ilmiŐ  s rl ri. Bakı 1963, səh.203.

³ F. Köçərli. Se ilmiŐ  s rl ri. Bakı 1963, səh.201.

təbləri zəruriyyətə görə deyil "moda" üçün, Avropada olduğu üçün və hökumətin lazım olanların qeydinə qalmadığını belə yazırdı: "Darülmüəllimlərimiz və darülmədrəsələrimiz dəxi bu zikr olunan təsəvvürdən arı və bəri deyil".

Məlum olduğu kimi Qori seminariyası inqilabdan əvvəl Azərbaycan məktəbləri üçün müəllim hazırlayan ilk və yeganə müəssisə olmuşdur.

Bu məktəbdən çıxan yeni tip müəllimlərin fəaliyyəti ilə heç cür barışa bilməyən müsəlman dindarlarının və Azərbaycan ziyalılarının mürtəce hissəsi hər yolla bu demokratik istiqamətli məktəbi və onun məzunlarını hörmətdən salmağa çalışmışlar. Bununla əlaqədar mətbuatda Z.S. haqqında qeyri-obyektiv məqalələr dərc edilirdi. Lakin sonralar Azərbaycan Demokratik Respublikasının fəal üzvləri, hətta bu hökumətin naziri olan seminariyanın məzunları oxuduqları, təhsil aldıkları məktəbin qeyrətini hər yolla müdafiyə etməyə çalışırdılar. F.Köçərli "Bir bəyanat" adlı "İrşad" qəzetinin 100-cü nömrəsindəki məqaləsində yazırdı ki, bir şəxs qəzetdə müəllimlərin kənddən qaçmasının 3 səbəbini göstərir.

1. Darülmüəllimlərin pis kadr hazırlanması
2. Maarif məmurlarının müəllimə pis münasibəti
3. Kəndin çətin məişəti və məşəqqətli güzəranıdır Köçərli yazırdı ki, məqalə müəllifi son iki məqsədi qabartmayaraq müəllimin kənddən qaçmasının səbəbini seminariyanın pis müəllim hazırlığında görürdü, halbuki, əsas məsələ son bənddə idi.

F.Köçərli yazırdı ki, düzdür seminariyanın nöqsan çəhətləri var, lakin bu nöqsanlar müəllimin kənddən qaçmasına səbəb ola bilməz. Ona görə ki, orada Azərbaycan şöbəsi ilə yanaşı erməni və gürcü şöbələri də vardır, Bəs əksinə onlar maarif və məktəb sahəsində xeyli yararlı işlər görürlər. F.Köçərli yazırdı ki, çünki, həmin millətlərin kənddə müəllimi, ali mədrəsələrdə təhsil alanları və ruhaniləri yekdil hərəkət edirlər. Müsəlman kəndlərində bisavad mollalar müəllimi təqib və təhqir edərək onu dara çəkirlər.

Qəzetdə qərəzkarlıqla çap olunmuş məqalə müəllifi yazırdı ki, kənd yeni tip bu müəllimləri qəbul etmək istəmir. Çünki onlar vətəndən uzaqda təhsil aldıklarına görə vətənə uyuşa bilməyib xalqı başa düşə bilmirlər. F.Köçərli yazırdı ki, əsas məsələ məzunların uzaqda təhsil almasında de-

yil səbəb çar hökumətinin əlbir olduğu dindarların mürtəcə hissəsinin kəndlərdə müəllimlərə yaratdığı pis şəraitdir. Qori Seminariyasının müəllim hazırlığı sahəsindəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən F.Köçərli 1906-cı ildə "İrşad qəzetində" "Bir darül-müəllimin kifayətdirmi?" adlı məqaləsində yazırdı: "Darülmüəllimə imtahana gələnlərin ildən-ilə artmağına ümdə səbəb camaatımızın qəflətdən ayılıb elm və mərifətin qədr və qiymətini bilmələridir"¹.

Köçərli bir seminariyanın Azərbaycan üçün çatmadığını seminariyaya qəbulun az olduğunu göstərərək yazırdı ki, xalqın elmə həvəsi artmışdır. Hətta dövlət hesabına qəbul ola bilməyənlərin bir çoxu öz hesabına oxumağa cəhd göstərir. O, başqa qism qabiliyyəti olan, lakin maddi ehtiyac üzündən oxuya bilmədiklərindən təəssüflənərək yazırdı: "Elm və bilik axtaranlar - elm və bilikdən məhrum və məyus olurlar. Bu isə böyük zülm və ədalətsizlikdir, bu ona bənzər ki, icarə yemək və susuzlara su verməyib məhrum edəsən. Cisim və bədənə xörək və təam lazım olan kimi, ruhun da qidaya ehtiyacı var... Beş yerə 50 adamın ərizə verməyi buna şəhadət verir ki, bir darülmüəllimin bu haqda bizə kifayət etməyib - bir darülmüəllin də açıpmasına səy edək - hər şeydən artıq ehtiyacımız müəllimlərdir"².

Firudin bəy Göçərli savadlı adamlara olan ehtiyacı ödəmək üçün məktəbləri genişləndirmək və çoxlu müəllim kadrosu hazırlamağı lazım bilirdi. Bu məsələni həll etmək üçün fəaliyyət göstərmək, yeni müəllim hazırlayan tədris müəssisələrinin yaranmasını lazım bilən F.Köçərli ildə 5 nəfər Qori və 2 nəfər İrəvan seminariyasının hazırladığı müəllimin azdan-az olduğunu, Azərbaycan xalqının yaralarını sağalda bilməyəçəyini yazırdı. Məhz bu səbəbdən də İrəvan seminariyasında müsəlman uşaqlarının qəbulunu 20-25-ə qaldırmağı məsləhət görürdü. Müsəlman müəllimlərinin hazırlığını vacib məsələ hesab edən N. Nərimanov "Mühüm məsələ" adlı məqaləsində Azərbaycan üçün yeganə müəllim kadrosu hazırlayan Qori Seminariyasının nə üçün uzaqbir yerdə açılmasının səbəbini Çar hökumətinin mənfur siyasəti ilə əlaqələndirib, göstərirdi ki, əvvəllər bu məktəbə tələbə qəbulu üçün müəllimlər kəndlərdən uşaq yığırdılarsa, indi təhsil

¹İrşad qəzeti 213, 11sentyabr 1906-cı il, səh.1-2.

²İrşad qəzeti 213, 1sentyabr 1906-cı il, səh.1-2

haqqı verib orada oxumaq tələb olunduğundan yüzlərlə talantlar seminariyaya girməkdən məhrum olur. Bu məqalədə N.Narimanov Qori seminariyasının müəllim hazırlığının müvəffəqiyyətli cəhətlərini göstərməklə yanaşı orada olan nöqsanlardan da bəhs edərək yazırdı: "...Biz seminariyadan nə gözləyirik. Biz istəyirik ki, əvvəla seminariyanı qurtaran müəllimlərimiz öz dilini, ədəbiyyatını layiqincə bilib, ibtidai məktəblərimizdə oxuyan uşaqlara zəmanənin təqazısına (tələbinə) təlim versinlər, millət və vətən üçün tərbiyəli, məlumatlı balalar hazırlasınlar; İkincisi seminariyadan dərdimizə tez əlac olmasını gözləyirik, yəni bu vaxtadək seminariya ildə kurs qutarmış 10 müəllim verirdisə, indi ən azı 40 müəllim verməlidir. Vətənimizdə təlimin-ümumi qanunu verilərsə, ildə 100 müəllim də az olacaqdır. N.Nərimanov Azərbaycan şöbəsinin Azərbaycana köçürülməsi barədə o zaman gedən mübahisələrin ön cərgəsində duraraq sübut edirdi ki, seminariya Bakıda və yaxud Gəncədə açılırsa dövlət hesabına oxuyan 60 tələbə varsa, 60 nəfər də evlərdə yaşayıb öz hesabına gəldi-gedər tələbə kimi təhsil ala bilər. N.Narimanov Azərbaycanda müəllim hazırlığını ümdə vəzifə hesab edərkən, özünün bədii əsərlərində də bu məsələyə, xüsusi diqqət yetirmişdir. O, kənddə müəllim işləyərkən ətrafında baş verən nadanlığın tüğyan etdiyini görüb başa düşmüşdü ki, elmsiz mübarizə yoxdur, savadsız adam siyasətdən kənardır. O yazırdı: "Heç bir millət qılınc və tufənglə qabağa getməyibdir, hansı millət ki, qabağa gedib tərəqqi edibdir, ancaq elmin gücünə xoşbəxt olubdur"¹. N.Nərimanov nadanlıqdan yaxa qurtarmaq üçün mübarizə aparmağı lazım bilirdi. O, mübarizənin iti silahını savadda görürdü. Savad üçün isə məktəb və müəllim lazım idi. Ona görə də o, özünün ilk əsərinin adını. "Nadanlıq" qoyub baş qəhrəmanını Məhəmməd ağanı Azərbaycan balalarının savadlanması uğrunda qəti və ağır mübarizəyə başlayan müəllim obrazında cəmləşdirdi. Çar hökuməti müəllimi ağır və məşəqqətli həyata düşər etmişdi. Ona görə də xalq müəllimə qorxu və şübhə ilə baxırdı. Məhəmməd ağa deyirdi: "Güclə deyil ki, müəllimi bu ölkədə özünə düşmən hesab edirlər"². Müəllim hazırlığına böyük əhəmiyyət verən Nərimanov 20 may 1924-cü ildə Azərbaycan Pe-

¹ N.Narimanov. Əsərləri. Bakı 1956 il, səh.275.

² N.Nərimanov. Əsərləri. 1956 il, səh.15.

daqoyi İnstitutunun buraxılışı münasibəti ilə məktubunda gənc müəllimlərin qarşısında 3 mühüm məsələ irəli sürürdü: 1.Gənc nəsli zəhmət həyatına öyrətmək. 2. Kiminsə xoşuna gəlmək məqsədilə qatığa qara deməmək üçün hər bir müəllimin billur təmizliyə, saflığa malik olmasını, sözü və hərəkətinin tərbiyə etdiyi uşaqlar üçün təqlid nümunəsinə çevrilməsini və nəhayət 3.dilimizin təmizliyini gözləməyi lazım bilirdi Azərbaycan müəllimlərinin işini yüksək qiymətləndirən N.Nərimanov yazırdı: "Bakının tarixini yazan qərəz şəxs bir neçə ildə müəllimlər tərəfindən görülən hümməti səmiyyəti, qeyrəti unutmayacaqdır".

Azərbaycan maarifpərvərlərindən böyük demokrat C. Məmmədquluzadə də müəllim və müəllim hazırlığı haqqında özünün dərin mülahizələrini təkcə "Danabaş kəndinin məkbini əsərində deyil, "Maarif dostlarına bəşarət", "Muştuluq Gözaydınlığı", "Müəllimlər" adlı məqalə və felyetonlarında vermişdir. O, bu yazılarında müəllim hazırlığı üçün məktəblərin açılması, büdcənin artırılması, məktəblərdə yeni təlim üsullarının tətbiqi, kimi məsələləri irəli sürmüşdür.

C.Məmmədquluzadə "Maarif dostlarına bəşarət" adlı felyetonunda (Tomas Morun Utopiya adasındakı kimi) guya İran dövləti (Təbrizdə) minlərcə məktəb açmış, məktəblərdə dövlət büdcəsi ayırmış, məktəblərin tədris dairəsini 5 il çoxaltmış, məktəblər pulsuz və ana dilindədir. Məktəb müəllimlərinə müəyyən olunmuş maaş və müxtəlif pensiyalar verilmişdir. 1000-lərlə müəllim hazırlamaq üçün darülmüəllimlər açılmışdır. Əlbəttə bu nəcib duyğu və demokratik tələblər C.Məmmədquluzadənin arzusu idi. O, İrani misal gətirərkən felyetonunu çar senzurasından keçirmək üçün bu peryomdan istifadə etmişdir.

C. Məmmədquluzadə ümumtəhsil və müəllim hazırlığı haqqında sadəcə fikir söyləməklə kifayətlənməyib. O, əməli iş görməyi lazım bilərək "Səhvlərimizi düzəldək" adlı məqaləsində xalq maarifinə kömək olan xeyriyyə cə müraciət edərək deyirdi ki, onlar məktəblərin işləməsinə, pansionatların yaranmasına, proqramların təkmilləşməsinə göstərsinlər ki, gələcəkdə uşaqlarımız ali məktəbə daxil ola bilsin. C.Məmmədquluzadə "Bəs nə vaxt" adlı felyetonunda çar hökumətinin qeyri-rus xalqlarına guya yaxından kömək etməsi barədə yalanını ifşa edərək göstərirdi ki, "hə-

qiqətdə belədir ki, yazırlar? Yəni doğrudurmu ki, qeyri din qardaşlarımıza nisbətən biz çox qabağa getmişik. Mən qorxuram bir az belə olmaya"¹ C.Məmmədquluzadə müəllim hazırlığı haqqındakı fikirlərini "İrəvan seminariyası" və Tazının nitqi" adlı felyetonunda daha geniş verərək yazırdı. "Müsəlman istəyir məktəb açsın - müəllim yox, odur "Quyularda" mədrəsə müəllimi dərs əvəzi uşaqlara əfsun yazıb paylayır ki, ilan sançmasın"². O, İrəvan Seminariyasının fəaliyyətini təhlil edərkən göstərir ki, bu məktəbdən 25 ildə bir neçə tələbə qurtarmışdır. Bu isə müəllimə dərin ehtiyacı olan Azərbaycanı təmin edə bilməzdi. O, İrəvan seminariyasında azərbaycanlılar əvəzinə qeyri azərbaycanlıların Azərbaycan məktəbləri üçün hazırlanmasını tənqid edərək yazırdı: "Danabaş kəndinə gedən rus müəlliminə uşaq verib oxutmaq istəyən yoxdur. Çünki camaata elə gəlir ki, uçitel onların uşaqarını soldat aparacaq. Ona görə də hamı uşaqını gizlədib deyir ki, bizim kənddə heç qədimdən uşaq olmaz". C.Məmmədquluzadə məktəblərdə savadlı müəllimlərin olmamasından şikayətlənərək dərs dəyənlərin pambıq satan, faytonçu və s. olduğunu söyləyərək yazırdı: "Demək ki, müəllim tapılmır. Ondan ötrü ki, seminariyadan 3 ildə hıqqana-hıqqana bir müsəlman uşağı çıxır"³. C.Məmmədquluzadə yazırdı ki, çar hökuməti qəsdən müəllim hazırlayan məktəblər açmır. Hər cür missioneri quyruq bulayan, pinəçi, çərçini müəllim götürür ki, millət geri qalsın. O qabaqcıl müəllimlərdən və müsəlman şərqiində olan məktəblərin inkişafından oddan qorxan kimi qorxur. C.Məmmədquluzadə "Məscidlər" felyetonunda yazırdı: Qorxurlar ki, qafqaz müsəlmanları maarifçi tərəqqidən yuxarı qalxıb, birdən atılıb minər bunların boy-nuna". C.Məmmədquluzadənin məqalə və felyetonunda qaldırdığı Azərbaycanlılara qarşı həqarətli münasibəti arada qaldırmaq, seminariyada qəbulu artırmaq, savadlı müəllimlər hazırlamaq kimi bir sıra mühüm məsələləri Azərbaycan ziyalıları və maarifpərvərləri üçün müəllim hazırlığı uğrunda mubarizənin əsl proqramı idi.

Azərbaycanın maarifpərvərləri içərisində müəllim" hazırlığına xüsusi diqqət yetirənlərdən biri də sevimli bəş

¹ C.Məmmədquluzadə. Əsərləri, Tom II səh. 145.

² C.Məmmədquluzadə. Əsərləri, Tom II səh. 146.

³ C.Məmmədquluzadə. Əsərləri, Tom II səh 146.

təkarımız Üzeyir Hacıbəyov olmuşdur. O, müəllim hazırlığından şikayətlənərək yazırdı: "Hal-hazırda bizim maarif işimiz ümumiyyətlə fəna bir haldadır. Realni gimnaziya və universitetlərdə təhsil edən şagirdlərimizin ədədi başqalarına nisbətən çox azdır. Halbu ki, biz müsəlmanlar Qafqaz əhalisinin əksəriyyətini təşkil edirik. Az olmalarına da səbəb əhalimizin cəhalət və qəflət ilə bərabər yoxsulluğudur"¹-

Müəllim hazırlayan məktəblərin açılmasını hərərlə təbliğ edən Üzeyir Hacıbəyov "Xəbərdarlıq" adlı felyetonunda uşaqların tərbiyəsilə məşğul olmağın çətin bir proses olduğunu və kimlərin müəllim ola biləcəyi haqqında belə yazırdı. "Uşağı nə tövr tərbiyə etsək o, tərbiyəyə görə də adam olar... tərbiyə etmək üçün onun yolunu bilmək lazımdır"².

Ü.Hacıbəyov yazırdı ki, yaxşı tərbiyə etməyin yolu pedoqoyi institut və seminariyalarda pedoqoyi elmləri gənc müəllimlərə əsaslı öyrətməkdir. Pedoqoyi elmini bilmədən Üzeyir Hacıbəyova görə, ləyaqətli uşaq tərbiyə etmək mümkün deyil. Ü.Hacıbəyova görə həyatını tərbiyə işi ilə bağlayan hər bir kəs görkəmli pedaqoqların tərbiyə haqqındakı mülahizələri ilə tanış omalıdır. O, yazırdı ki, tərbiyə işi mürəkkəbdir, müsəlman aləmində isə iki qat çətindir. Belə bir vəziyyətdə pedoqoyi elmdən xəbərsizlik ancaq məktəbə və gəncliyə fəlakət gətirə bilər. O, yazırdı ki, tərbiyə kimi mürəkkəb bir işin öhdəsindən faytonçu, pambıq satan, molla və çəkməçi gələ bilməz. Bunu ləyaqətlə yerinə yetirmək, mənəvi yüksək adamlar tərbiyə etmək üçün pedoqoyi təhsil görmüş, dərin bilikli müəllim lazımdır. Ü.Hacıbəyov yazırdı: "Bu ağır sənətə qədəm qoyan müəllim əfəndi bunların hamısını əvvəlcədən mülahizə almalıdır... Müəllimliyi özü üçün Sibir əzabı bilən müəllim yaxşıdır özünü bu sənətdən kənar etməklə zəhmətdən və cavabdehlikdən qurtarsın, qəlbində tərbiyə və təlimə heç bir şövq və həvəs yoxdursa heç bu işə girişməsin"³.

Üzeyir Hacıbəyov da F.Köçərli kimi müəllimliyə gələn adamların xüsusi qabiliyyət və musiqi məktəblərinə, gələn adamlar kimi talantlı olmasını söyləyirdi. Ü.Hacıbəyov ya-

¹ Ü.Hacıbəyov Əsərləri II cild, səh. 160.

² Ü.Hacıbəyov Əsərləri VI cild, səh. 167. Bakı 1968

³ Ü.Hacıbəyov Əsərləri VI cild, səh. 167. Bakı 1968

zırdı ki, müəllimə çox ehtiyacımız olsa da biz kəmiyyət dalınca qaçmamalı, keyfiyyətli müəllim kadrosu yetişdirməliyik. O, yazırdı ki, xalq o zaman müəllimdən qaçır və ona xor baxır ki, müəllim öz səviyyəsində deyil, peşəsinə xəyanət edir və yaxud təhsil aldığı müəssisədən yarımçıq çıxmışdır. Ona görə də "Müəllim seçkisində böyük diqqət lazımdır".

Üzeyir Hacıbəyov da başqa maarifpərvərlər kimi yerli xalqın başqa şəhərlərdə təhsil alıb gəlmiş müəllimlərə şübhə ilə yanaşdıqlarını nəzərə alaraq Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsini Bakı, Gəncə, Qazax yaxud Şamaxıya keçürməyi lazım bilirdi. O, zaman Azərbaycan ziyalılarından N.Nərimanov, R.Əfəndiyev, C.Məmmədquluzadə, F.Ağazadə, F.Köçərli, S.M.Qənizadə və bir çox başqa ziyalılar kimi Ü.Hacıbəyovun da əqidəsi bu idi ki, Qori seminariyasının Azərbaycana gəlməsi, müəllim kadrosunu çoxaltmaqla bərabər xalqın müəllim haqqında olan şübhələrini dağıtmağa böyük kömək edə bilərdi.

Ü.Hacıbəyov müəllim hazırlığından danışarkən Bakıda və Gəncədə açılmış olan "Səadət" məktəblərinin işini təhlil edərək Bakı səadət məktəbinin proqramını genişləndirməyi və təkmilləşdirməyi lazım bilirdi .

Ü.Hacıbəyov nəinki qızları da məktəblərə cəlb etmək, həm də onlardan müəllim kadrosu hazırlamaq məsələsini irəli sürürək yazırdı: "O ki, qaldı müəllimə yetişdirən məktəblər bu yolda əhalimizə bir növ kömək edən bir məktəb varsa o da Bakıda Tağıyev cənablarının təsis etdiyi "Aleksandrin" "Ünans məktəbi"-dir. Lakin bu məktəbin kursu çox balacadır. Və sənən bu məktəb bahalıq cəhətinə bir adamın orada qız oxutmağına imkan verməyir"³.

Ü.Hacıbəyov yazırdı ki, "Hər gah" və "əgər" ilə iş getməz. O, xəyal etməyi deyil əməli iş görməyi, Çar nazirləri qarşısında məsələ qaldırmağı və qadın müəllimləri hazırlayan məktəblərin açılmasına nail olmağı lazım bilirdi.

Ü.Hacıbəyov ali məktəblərdə oxuyan tələbələrə təhsillərini tamamlamaq üçün şərait yaratmağı vacib hesab edirdi O, yazırdı ki, uşaqlarımız xristian uşaqları ilə hünər göstərüb Ali məktəblərə girmələrinə baxmayaraq ehtiyac ucunda

¹ Ü.Hacıbəyov Əsərpəri, IV cild, səh. 168, Bakı 1968

² Ü.Hacıbəyov Əsərləri, IV cild, szh. 9, Bakı 1968

³ Ü.Hacıbəyov Əsərləri, IV cild, səh. 168, Bakı 1968

təhsillərini yarımçıq qoyub evlərinə qayıdırlar. O, yazırdı ki əgər işlər belə getsə "Camaatımızın halı yaman olar, ayaqlar altında qalaraq, məhv və naümid olarıq"¹.

Ü.Hacıbəyov "Elmsiz yaşamaq mümkün deyildir" şüarı altında yazdığı "Tələbələr məsələsi" məqaləsində Çar hökumətinin qeyri rus xalqlarına olan şovinst-təhqiramiz hərəkətlərini göstərir, çar hökumətindən kömək gözləməyi söy-ləyərək tələbələr üçün yardım fondlarının düzəlməsini irəli sürürdü.

Azərbaycanda müəllim hazırlığı sahəsində bilavasitə əməli fəaliyyət göstərən böyük maarifpərvərlərimizindən biri də böyük pedaqoq Rəşid bəy Əfəndiyev olmuşdur. F.Köçərli demişkən Rəşid bəyin bu sahədə yolu uzun və tikanlı olmuşdur. Rəşid bəy hələ Qori seminariyasında mis-, sioner ,monarxist, ruspərəst Miropyev kimi qəddar bir direktorun yanında şəriət müəllimi işləyərkən belə, tələbələrə dünyavi elmləri öyrətməyi lazım bilmiş və uşaqları vətənə xidmət etməyin nümunəsini göstərməyə çağırmışdır.

Məhz bu səbəbdən də direktor Miropyev Rəşid bəy Əfəndiyevi İlahiyyat dərindən narazı qalaraq deyərmiş ki, bu dərslərdə o Əli, Ömər ctihatı əvəzinə Rəşid bəy İctihatı öyrədir.

Təhsilli müəllimlərin azlığı Rəşid bəy Əfəndiyevi qane etmədiyindən o, hər yay Şəki şəhərində qısa müddətli müəllim hazırlayan kurslar açarmış. O, belə kurslardan 3-nü Şəki şəhərində, 1-ni Yerevanda, Naxçıvan, Bakıda da açmışdır. Bu kursların proqramını Rəşid bəy özü hazırlamış və həmin kurslarda müəllim işləmişdir.

1916-1917-ci illərdə Yerevan quberniyasına təyinat alarkən R.Əfəndiyev quberniyanı 1-ci növbədə müəllim kadrosu ilə təmin etməyi qərara almışdır. Rəşid bəy xatiratında yazırdı: "Yerevana getdim. Gördüm ki, bu məktəbləri milləşdirmək üçün külli miqdarda müəllim və müəllimlərə ehtiyac vardır..." Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranana qədər Azərbaycan maarifpərvərlərinin müəllim hazırlığı sahəsindəki bütün cəhdlərinə baxmayaraq onlar bu məsələni həll edə bilmədilər.

1917-ci ildə rus imperiyası dağıldı. Rusiyada bolşeviklər hakimiyyətə gəldi. Zaqafqaziya xalqları özünü idarə

etmək üçün demokratiya yolunu tutub bolşevik hakimiyyətindən imtina edərək milli hakimiyyət yaratdı. Bu hakimiyyət Azərbaycan, gürcü və erməni dövləti oldu. Ancaq ermənilərin xəyanəti nəticəsində bu dövlət 3 müstəqil respublikaya parçalandı. Əmlak bölgüsü üçün ümumi qanun olmadığı üçün hər dövlət özünün tarixi ilə bağlı olan və o zaman Qafqazda mərkəz sayılan Tiflisdən və ümumiyyətlə Gürcüstandan payına düşən əmlakını Vətənə keçirməyə çalışdı. Qori seminariyasının əmlakı da bu qəbildən idi. Bu haqda biz sonra daha geniş danışacağıq.

1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikası müstəqil dövlətini qurarkən təsərrüfat, maarif, mədəniyyət, məktəb sahəsində hansı tədbirləri həyata keçirmək üçün araşdırmalar apararkən məlum olmuşdur ki, çar hökuməti bütün sahələrdə elə ağır miras qoyub ki, onları aradan qaldırmaq üçün çox böyük işlər görmək lazımdır. Ən ağır vəziyyət isə müəllim hazırlığı sahəsində idi. 1918-ci ildə dekabrın 31-də Xalq maarif komissarı N.Usubbəyov Bakı qubernatoruna məktub yazıb fevral bürüyə inqilabına qədərki çar hökumətinin maarif, məktəb və müəllim sahəsində qoyub getdiyi mirası düşmənçilik adlandırıb deyirdi: "Bütün Azərbaycanda adı çəkilən (çar hökuməti) hökumətinin rəhmi nəticəsində məktəbə böyük ehtiyac duyulur. Nazirlik bütün kücü ilə çalışır ki, tezliklə yeni məktəblər, müəllimlər kursu açsın. Ölkənin maarifini lazımi səviyyəyə çatdırsın, çünki bu saat ancaq savadlı xalqın müstəqil yaşamağa ixtiyarı və imkanı var. Xalqa şeylərə açıq gözlə baxmağı, vətəninə şüurlu münasibət bəsləməyi öyrətmək lazımdır... Mən rica edirəm xalq müəllimlərinə onların bu və ya digər ehtiyaclarına kömək göstərək ki, onlar müqəddəs vəzifələrini rahat yerinə yetirsinlər. Ölkənin sonrakı taleyi onların rahatlığından asılıdır"¹.

Məktəbin cəmiyyətdəki böyük rolunu görən ADR hökuməti və onun maarif nazirliyi təcili, ilk növbədə müəllimlərin maddi və məişət məsələlərini yaxşılaşdırmaq məsələsinə diqqət yetirərək 1919-cu il avqust ayının 26-da ADR-nın maliyyə nazirinə yazırdı ki, nazirlər Sovetinin qərarının 4və 8-ci bəndlərinə müvafiq 5 ildən artıq xidmət göstərən müəllimlərə əlavə pul vermək haqqında komissiya hazırlanmışdır. Komissiya həm də müəllimlərin maaşını artırmaq haq-

¹ Azərbaycan Respublikası tarix arxivi f- 51 səh.28

qında da qərar qəbul etmişdir. Bu məsələnin tez həll olunub göndərilməsi tələb olunur¹. Xalq maarif nazirliyi müəllimlərin maaşını artırmaqdan əlavə onlara ərzaq, palta verməyi qərarlaşdırdı.

Çar hökumətindən qalan məktəblərin yoxlaması zamanı aydın olur ki, Bakıdakı məktəblərdə işləyən 739 müəllimin ancaq azərbaycanlıdır. Qalanları rus, yəhudi və ermənilərdir. Məsələn Balayan familiarı bir direktorun məktəbində erməni, 4 rus və 1 azərbaycanlı işləyir. Belə bir acınacaqlı vəziyyətdə məktəbləri milliləşirmək və müəllim hazırlamaq məsələsi ADR hökumətinin ən ümdə vəzifələrindən biri oldu. 1919-cu ildə Maarif naziri Kaplanov göbələk kimi artan rus dilli məktəblərin sayını məhdudlaşdırmaq üçün belə bir göstəriş verdi. Birinci və hazırlıq sinifində oxumağa gələn müsəlman uşaqları ancaq milli siniflərə qəbul oluna bilər. Kim rus şöbəsinə girmək istəyirsə nazirlikdən xüsusi icazə almalıdır². Kaplanovun başqa bir əmrində ADR hökumətinin qərarına əsasən 1919-cu tədris gimnaziyalarda türk dilində hazırlıq sinifləri açılın , rus dilində olan hazırlıq sinifləri bağlansın və eləcə qadın gimnaziyasında rus dilində olan birinci sin- fin əvəzinə türk dilində birinci sinif açılın. Maarif nazirliyi belə qərara gəlmişdir ki, azərbaycan dili bilməyənlər üçün 1919 il sentyabrın 2-dən türk dili kursları açıl-sın ³. Nazirlik bu kursları 3 bölmədən ibarət etdi. 1. heç dili bilməyənlər üçün. 2. Şifahi bir balaca danışmağı bacaranlar üçün. 3. Türk ədəbiyyatını, tarixini əsaslı öyrənmək istənilər üçün. Bu kurslarda dərslər həftədə 3 dəfə, axşamlar keçirirdi. Kaplanov Azərbaycan məktəblərinin şagird kontingentini çoxaltmaq məqsədilə əmr verdi ki, əgər məktəbə daxil olmaq istəyən müsəlman uşaqlarının yaşı 2 il ya çox, ya da az olarsa istisna hal kimi onların qəbul olunmasına icazə verilsin⁴.

Məktəblərin milliləşməsi zamanı məlum oldu ki, dərslər deyən müəllimlərin bilik səviyyəsi çox aşağıdır Nazir Kap-

¹ Az Respub.Tarix arxivi f 51 №2. Səh. 20 .

² Az Respub Tarix arxivi iş №391 №1 sax. 986 .

³ Az Respub Tarix arxivi iş №392 №1 s.32 .

⁴ Az Respub Tarix arxivi iş 582 №1 s.322. Səh.60

lanov məktəb müdirlərinə xüsusi sərəncamla göstəriş verdi ki, dərslər ancaq mütəxəssis müəllimlərə verilsin. Əgər müəllim mütəxəssis deyilsə və onun pedaqoyi təhsili yoxdursa, o, Parlamentin üzvü Abdulla bəy Əfəndiyevin rəhbərlik etdiyi təkmilləşmə kursuna gəlib oxumalıdır¹. Azərbaycan Demokratik Respublikası milli məktəblərdə olan hərə-mərcliyi aradan qaldırmaq üçün təlimin məzmununa da xüsusi diqqət yetirdi. 1919-cu ildə nazir Kaplanovun göstərişi ilə xalq maarifi şöbəsinin rəisi Azad Əmirov görkəmli maarif xadimlərindən Fətulla bəy Rzabəyli, Pənah Qasimov, Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq, Mahmudbəy Mahmudbəyov, Camo Cəbrayılbəyli, Açalov Səmədbəy və digər məktəb müdirlərinin iştirakı ilə dərs proqramlarının müzakirəsini keçirdi². Bu müzakirə nəticəsində fənnlər üzrə aşağıdakı tərkib-də komissiya yaradıldı.

1. Riyaziyyat üzə Səməd bəy Açalovun başçılığı ilə 4 nəfər
2. Camo Cəbrayılbəylinin rəhbərliyi ilə Təbiyyat üzrə 8 nəfər
3. Pənah Qasimovun başçılığı ilə Tarix üzrə 2 nəfər
4. Mahmudbəy Mahmudbəyovun başçılığı ilə Ədəbiyyat fənni üzrə 7 nəfər³

Maarif nazirliyi eləcə də dərsləklərlə əlaqədar Azərbaycan maarifinin ən görkəmli nümayəndələrinin iştirakı ilə qurultay çağırıb orada geniş müzakirə açdı. (Bu məsələ ilə əlaqədar "Qazax seminariyasında dərsləklər" bölməsində geniş danışacağıımız üçün onun üzərində dayanmırıq). Azərbaycan Demokratik Respublikasının maarif nazirliyi təlimin ümumi təşkilatı, təlim üsulları, təlimin təşkilat formaları, tərbiyənin ümumi məsələləri, şagird və müəllimlərin vəzifələri, məktəbin idarə edilməsi və ona rəhbərliyin prinsipləri, məktəbdə metodiki işlər, məktəb sənədləri və hesabat, dərs cədvəli, müəllimlərin ixtisasını artırmaq kimi bir çox mühüm pedaqoyi məsələlərə yenidən baxıb milliləşmə zəminində göstərişlər verdi. Sovet quruluşu dövründə Az. Demok. Respublikası haqqında o qədər böh-

¹ Azərbaycan Respublikası tapıx . arxivi iş 582 №1 c.322.cəh.60

² Azərbaycan Respublikası tarix arxivi f 51 №2 sax.3

³ Azərbaycan Respublikası tarix arxivi f 51 №2 s.3

tan, yalan iftiralı sözlər yazılar olub ki, Arxivdə ADR hökumətin fəaliyyəti və onun maarif nazirliyinin apardığı misli görünməmiş işlərin məzmunu, məqsədi və gələcək planları müəllimə, məktəbə olan qayğı və məhəbbətini gördükcə bu demokratik quruluşa iftira edənlərin yazıları insanda nifrət, ikrah hissi oyadır.

Azərbaycan Demokratik Respublikası bir-birinin ardınca çoxlu məktəblər açarkən müəllim kadrosunun çatışmamazlığı ilə üzləşdi. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün o birinci, tədbir kimi Türkiyədən Əziz, Mustafa, Sami, Xulusi və Durmuş Əfəndi kimi çox qabil müəllimlər dəvət etdi. Lakin bu vəziyyətdən çıxış olmadı. Təcili tədbir görmək lazım gəlirdi. 1918-ci il sentyabrın 30-da Maarif naziri Usubbəyov Nazirlər Sovetinə məktub yazıb çar hökumətinin qeyri-rus millətlərinə qarşı həqarətli münasibətini tənqid edib, müsəlman müəllimlərinə böyük ehtiyacı belə şərh edirdi: "Bu ilin yayında açdığımız qısa müddətli bir neçə kursdan əlavə Gəncə, Şuşa, Nuxa, Qazax ibtidai məktəbləri üçün də kurslar açmaq niyyətindəyik. Bu müəllimləri hazırlamaq üçün hər sinfə təqaüd verməyinizi xahiş edirəm"¹.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1918-ci ildən fəaliyyət göstərən yeganə pedaqoji təhsilli müəllim kadrosu hazırlayan Qazax seminariyası Azərbaycanda müəllimə olan ehtiyacın öhdəsindən gəlmədiyi üçün ADR maarif nazirliyi qısa müddətli müəllim hazırlayan kurslar açdı. Bu kursların xeyli rolu oldu 1920-ci ildə Sovet Bolşevik hakimiyyəti Azərbaycana istila etdikdən sonra, o müəllim hazırlayan Demokratik Respublikanın açdığı kursların təcrübəsindən istifadə edib onu davam etdirdi. Ancaq təssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hökuməti bu kursların nailiyyətini və açılmasını öz azerbaycanlı tədqiqatçılarımızın əli ilə öz nailiyyəti kimi qələmə verdi. Ancaq bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, nə Az.Demokratik Respublikası, nə də Sovet hakimiyyəti illərində açılan kurslar Qazax seminariyasını əvəz edə bilmədi. Azərbaycan Demokratik Respublikası pedaqoji təhsilli müəllim hazırlığına xüsusi diqqət yetirərək 1920-ci il fevralın 2-də 4 seminariyanın da açılmasına icazə verdi. Maarif nazirliyi hökumətdən xahiş edirdi ki, belə seminariyaların bir-ikisini də Zaqatalada və Qızlar üçün də bir semi-

¹ Az. Respub. Tarix arxivi f 51., S4, səh.3

nariyanın açılmasına icazə versin və bu məqsədlə 4 milyon pul ayırsın¹.

Qeyd etməliyik ki, açılan müəllim kursları, gimnaziya və seminariyaların hamısı Qazax seminariyasının təcrübəsindən bəhrələndilər. Azərbaycan Demokratik Respublikası müəllim hazırlığını diqqət mərkəzində saxlayarkən, o yeni müəllimlərin hərtərəfli inkişafı, mənəvi zənginliyi və ixtisası üzrə elmi biliklərə yiyələnməsi qeydinə də qalıb pedaqoji ədəbi yurnalların açılması layihəsini verdi. Bu yurnallar 1. Azərbaycan məktəblərinin tam mənzərəsini verməli, gənc nəslin təlim-təbiyə işində həlledici rol oynamalı, məktəb haqqında hökumət və Maarif nazirliyinin qərarlarını, tədrisə dair qanunları, məktəblərin açılması və yenidən qurulması barədə sərəncamları, Dövlət məktəblərinin tikilməsi, yeni vəzifələrin təsis edilməsi kimi çoxlu materialları əksətdirməli idi.

Yeni pedaqoji yurnallarda eləcə də Qafqaz təlim dairəsinin arxivindən götürülmüş elmi-praktik əhəmiyyətə malik olan pedaqoji, metodiki məqalələri, rus, avropa və amerika pedaqoji fikrinin görkəmli nümayəndələrinin əsər və məqalələrini tərcümə edib Azərbaycan müəllimlərinə çatdırmaq nəzərdə tutulurdu. Bunlardan əlavə yurnalda xalq məktəbləri inspektorlarının elmi və praktik əhəmiyyət kəsb edən hesabatları, tədris müəssisələri müdirlərinin məqalələri məktəblərin yoxlanılmasının nəticələri, təlimin keyfiyyəti yüksəltmək üçün verilən təkliflər, nümunə dərslərinin icmalı, müəllimlər qurultaylarının qərarları, dərslilər haqqında tənqidi pəy və təkliflər də bu yurnalda özünün əksini tapmalı idi.

Azərbaycan Demokratik Respublikası yuxarıda qeyd etdiyimiz pedaqoji-ədəbi yurnallarla yanaşı, aşağı yaşlı, böyük yaşlı və məktəbyaşlı ötmüş xalq üçün də üç (3) yurnalın çap olunmasını nəzərdə tutmuşdu. Bu yurnalların ikisində uşaq üçün sinifdən xaric oxu materiallarını əvəz edəcək nağıl hekayə, şarada, rebus, görkəmli adamların həyatından parçalar, rus, avropa şair və yazıçıların şeirlərinin tərcüməsi nəzərdə tutulmuşdu. Xalq kütləsi və müəllimlər üçün isə yurnalda tarix və coğrafiya, təbiət və fizikaya, türk və xaric ədəbiyyata, incəsənətə, tənqid və biblioqrafiya, müasir texnikaya

¹ Azərbaycan Respublikası tarix arxivi f-51 s.2. Sax. 16

aid materialların çap olunması planlaşdırılırdı. Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranarkən Qori seminariyasının bir çox keçmiş məzunlarından F.Köçərli, Y.Hacıbəyov, S.Sani Axundov, Nurməmməd Şaxsuvarov və s. bu respublikanın ön cərkədə gedənlərindən oldular. Onlar maarif və məktəbin rolunu yüksək qiymətləndirib onun inkişafına hər cür şərait yaratmağa çalışdılar. Azərbaycan ziyalılarında görkəmli yazıçı Yusif Çəmənəmli Musavat partiyasının proqramından çıxış edərək "Biz kimik və istəyimiz nədir" məqaləsində Azərbaycan məktəblərinin vəzi-fələrini belə şərh etdi. "Hər məmləkətə təzə qüvvə verən məktəbiz qabağa getməsinə səbəb məktəb olur. Hansı məmləkətin məktəbi nizam olsa və sayca artıq olsa, o biri məmləkətə qalib gələr istər davada, istər ticarətdə, istər sənətdə. Məktəb-miz millət rüşətsiz ağac kimidir. Diriliyi üçün lazım olan qüvvəsi olmayıb, quruyub candan düşər. Məktəb təzə fikirli adamlar yetirəndə bunlar da camaatın məişətini dəyişməyə çalışırlar. Böylə olduqda azərbaycan məktəb və maarifinə artıqlıqla çalışmalıyıq. Bu barədə bizim fikrimiz "Musavat fikirləri beylədir". Məktəbin rolunu və əhəmiyyətini düzgün qiymətləndirən Musavat hökuməti bu planda müəllim hazırlığını yüksək qiymətləndirib Qori seminariyasının azərbaycan şöbəsini vətənə köçürməyi qərarlaşdırdı və onun Qazaxa köçürülməsinə tərəfdar oldular. Onlar inanırdılar ki, artıq zamanın sınağından çıxmış və dünya seminariyaları içərisində birincilər sırasında yer qazanmış Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxdakı davamı olacaq seminariyanın gələcək məzunları xalqa işıq, mədə-niyyət elm gətirəcəklər. Tarix azərbaycan maarifpərvərlə-rinin uzaqgörənliyini sübut etdi. Bu seminariyanın divar-ları arasından xalq şairi Səməd Vurğun, xalq yazıçısı Meh-di Hüseyn, Osman Sarıvəlli, İsmayıl Şıxlı kimi yazıçı, şair-alim, dövlət və ictimai xadimləri çıxdı.

Qazax seminariyasının açılması tarixini dair

Yuxarıda yazdığımız kimi vahid Qafqaz dövləti dağıldıqdan sonra hər respublika özünün tarixi ilə bağlı materiallarını və əmlakını aparmağa cəhd etdi. Azərbaycan hökuməti də Qori şəhərində seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin əmlakını yığıb Azərbaycan gətirmək barədə bu şöbənin son inspektoru F.Köçərliyə göstəriş və səlahiyyət verdi. F.Köçərli Seminariyanı Qazaxa gətirdi. Seminariyanın Qazaxa gəlməsi barədə heç bir elmi əsası olmayan bir sıra uydurmalar baş alıb getdi. Guya, Seminariya Qazaxda təsadüfi gəlib əsaslanmışdı. Ancaq arxiv sənədlərindən məlum olur ki, 1918-ci il dekabrın 28-də Azərbaycan Respublikası Gəncə xəzinədarı F.Köçərliyə yazırdı: "Tatar (Azərbaycan F.S.) şöbəsinə Qori şəhərindən Qazaxa göçürülməsi ilə əlaqədar bizim fondan göndərdiyimiz 5080 manat pulun veriləsi barədə tələbnaməni iltizamnamə ilə birlikdə geri gündərsiniz"¹.

Buradan görüldüyü kimi Qori seminariyasının Qazaxa köçürülməsi bəzilərinin yazdığı kimi təsadüfi hal olmayıb ADR - hökumətinin əvvəlcədən planlı qərarının nəticəsi olmuşdur. Qori seminariyasının Qazaxa təsadüfi köçürülməsi barədə arada gəzən şayiələr, haradan əmələ gəlmişdir? Qori seminariyasının son buraxılışlarından olan Yusif Qasımov və Əhməd Seyidovun Qazax seminariyasının ilk buraxılışlarından olan Hacıbala Hacıyev, R.Axundov, Mirqasım Əfəndiyev, Əhməd Əhmədov, Osman Cəfərov, Abdulla Babanlının bizə verdikləri yazılı və şifahi xatirələrinə görə F.Köçərli seminariyanın əmlakını qatara yükləyib Azərbaycana gətirərkən gürcü canişini bundan xəbər tutur və general qubernator kəsə yolla gəlib Aqstafada qatarı saxladır. F.Köçərlinin həyat yoldaşı Badisəba xanımın qohumları onunla görüşmək üçün Aqstafa qatarının qarşısına gəlirlər. Firudin bəyin gəlişindən xəbər tutan Qori seminariyasının məzunlarının Qazaxda işləyən böyük bir dəstəsi də F.Köçərli ilə görüşmək məqsədi ilə qatarın parşısına çıxırlar. Gürcü canişini ilə Badisəba xanımın qohumları Salahlı bəylərinin arasındakı tanışlıq Gürcü Canişinini geri qaytarmağa məcbur edir. Qori seminariyasının Qazaxdakı keçmiş mə-

¹ Az. Respublikası tarixi fondu 791 s.1 sax.19

zunları seminariyanın əmlakını tələsik qatardan boşaldıb Qazaxa aparırlar. İşin mahiyyətindən, ADR hökumətinin qərarından xəbəri olmayan adamlar F.Köçərlinin Şuşalı olması ilə əlaqədar belə şaiyə yayırlar ki, kuya Köçərli seminariyanı Qarabağa köçürmək istəyirmiş. Qazaxda bu seminariyanın təsadüfən əsaslanması söyləyənlər yayılmış şaiyənin Aqstafadakı hadisə ilə əlaqələndirmişlər; bir məsələni də açıqlamaq istərdik. Nə üçün ADR hökuməti seminariyanı açmaq üçün məhz Qazax qəzasını seçmişdir. Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, o zaman Tbilisi Zaqafqaziyada mədəni həyatın mərkəzi sayılırdı. Azərbaycan ziyalılarının əsas qüvvəsi Tiflisdə toplanmışdı. ADR hökuməti bu təhsil müəssisəsinin daha səmərəli mühitə yaxın olmasını nəzərə alaraq mərkəzdən uzaqlaşdırmamağa çalışmışdır. İkinci tərəfdən Qazaxda zaman Qori seminariyasının ən qabaqcıl dəstəsindən Əhmədağa Mustafayev, Haley bəy Şıxlinski, Qayıbov Süleyman, Əfəndiyev Yusif, Əhməd ağa Gülməmmədov, Alyoşa Mustafayev, Əhməd Seyidov, Osman Şıxlinski, Səlim Əfəndiyev, Yusif Qasimov, Əli Hüseynov, İbrahim Qayıbov və bir çox başqaları işləyirdi. Bu qüvvədən seminariyada müxtəlif fənləri tədris etmək üçün geniş imkan var idi.

Üçüncüsü, F.Köçərli "Azərbaycan" qəzetində yazırdı ki, Qazax şəhərinin əhalisi ADR hökumətinin qarşısında məsələ galdırmışdır ki, Qori seminariyasının Azərbaycan şöbənini Qazaxa köçürülsün. Qazağın idarə heyəti söz verir ki, seminariya üçün on desyatin yer ayıraçaq, birdəfəlik üç min manat və hər ildə min manat pul verəcəkdir. Eləcə də Qazaxda maarifpərvər Məşədi İbrahim adlı bir şəxs də özünə məxsus olan geniş və çoxotaqlı binanı F.Köçərlinin açacağı seminariyaya bəxş etməyi söz vermişdi. Azərbaycan hökuməti maliyyə xərclərini öz öhdəsinə götürmüş qazaxlıların bu xahişini qəbul edərək 1918-ci il 10 iyul sayılı iclasında məsələni Qazaxlıların xeyrinə həll etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, o zaman Qazaxda idarə müdirlərinin hamısı Qori seminariyasını qurtarmış məzunlar olduğu üçün F.Köçərli belə güman edirdi ki, yerli idarə müdirləri seminariyaya lazımı kömək göstərəcəklər. Ona görə F.Köçərli də seminariyanın Qazaxda açılmasına tərəfdar olmuşdur.

Nəhayət Qazax seminariyası 1918-ci il noyabrın 10-da təntənəli şəkildə açıldı. Əli Hüseynovun yazdığına görə F.Köçərlinin sədrliyi ilə

seminariyanın təntənəli açılışında o zaman Qazaxda yerləşən türk ordusunun komendantı Səbri bəy, türk qarnizon rəisi Camal bəy, Qazax rəisi Haley bəy Şıxlinski, xalq məktəbləri inspektoru Qiyasbəyov, ali məktəblər inspektoru ƏhmədAğa Mustafayev, yerli hökumətin məmurları, şəhər adamları və seminariyaya daxil olacaq ilk şagirdlərin valideynləri iştirak edirdilər. Təntənəli iclasın kiriş nitqini İbrahim Əfəndi Qayıbzadə söyləyərək quran oxumuş, qurandan elm və təhsilin zəruriliyi barədə ki, kəlamları misal kətirmiş və Azərbaycan Demokratik Respublikasını möhkəmlətmək üçün dərin, elmi biliklərə yiyələnməyi lazım bilmişdir. İbrahim Əfəndi çıxışının sonunda şer oxumuşdur. Daha sonra türk ordusunun Qazaxdakı yerli komendantı Səbribəy çıxış edərək Qazaxlıları təbrik edib deyir ki, xalqa səadət gətirəcək bu tədris müəssisəsi yeni işıqlı ideyaları həyata keçirəcək adamlar tərbiyə etməlidir. Səbri bəy çıxışını belə tamamlayır: "Müəllimlərsiz bu təmənnəsiz, fədailərsiz millətin xoşbəxtliyi, gücü və qüvvəsi ola bilməz". Daha sonra kürsüdən türk ordusunun qarnizon rəisi polkovnik Camal bəy alovlu nitqində müstəqil Azərbaycan Respublikasının gənclərini vətən yolunda məhsuldar əməyə çağırır deyir: "Vətəni ancaq iti qılıncla deyil, həm də elmlə, təhsillə, əqillə qorumaq lazımdır. Belə adamlar isə bu məktəbdə cücərib yetişəcəkdir." Nəhayət təntənəli iclası yekunlaşdıran seminariyanın direktoru, sədr F.Köçərli Qori seminariyasının məziyyətlərindən danışaraq göstərir ki, bu təhsil müəssisəsi vətəndən çoxuzaqlarda olsada, Azərbaycan üçün xeyli müəllim kadrları hazırladı. Müsəlman gəncləri vətəndən ayrılmış bir şəraitdə tərbiyə alsalar da onlar özlərinin milliliyini, təmizliyini, toxunulmazlığını tam saxlaya bildilər. İndi mən əminəm ki, bu məktəb Vətənə gəlirkən o, xalqı mənəvi gerilikdən azad etməkdə böyük faktor olacaqdır¹. Beləliklə Qazax müəllimlər seminariyası fəaliyyətə başladı.

F.Köçərliyə Qazaxda olan Türk ordusunun qarnizon rəisi də yaxından kömək edirdi. Qazaxda Seminariyanın açılışından bir il sonra 1919-cu il 29 oktyabrda Qəza idarəsində türk ordusunun qarnizon rəisi pokovnik Camal Cahid bəy yerli müəllimlərin müşavirəsini çağırırdı. Bu iclasın sədri F.Köçərli idi. İclasdan xeyli əvvəl Camal Cahid bəy kənd

¹ Azərb. Qəzeti. 20 noyabr 1918. № 40.

məktəblərini gəzib dərsləri müşahidə etmişdir. O zaman Aslanbeyli kəndinə Hacı Mahmud Əfəndinin türbəsinə ziyarətə gedən Camal Cahid bəy bu kənddə Əhməd Seyidovun açdığı və oğlan məktəbinə də gəlmiş, dərslərdə iştirak etmiş və şagirdlərin cavabından razı qalmışdır. Camal Cahid bəy müşahidə etdiyi dərsləri ümumiləşdirərək müəllimlərin qarşısında geniş məruzə ilə çıxış etmişdir. O, məruzəsində məktəblilərin təlim tərbiyə məsələsini geniş təhlil edərək demişdir: "Xarici görünüşü ilə məndə pis təsurat yaradan yuyunmamış, çirkli, cırıq-cındır geyinmiş uşaqlar təbii əql, istedad və düşüncə göstərdilər". Camal bəy əsində ətraf mühitdə və ailədə tərbiyə üçün o qədər də əlverişli imkanın olmadığını vurğulayıb uşaqları məktəbdə daha çox məşğul etməyi, boş-boş veyillənən şagirdlərə məktəbdə əlavə işlər tapşırmağı, onları həvəsləndirmək üçün paltar, ayaqqabı və dərs ləvazimatının verilməsini əruri hesab edirdi. Məruzəçi qızlar üçün də məktəblərin açılmasını lazım bilirdi. Camal bəyin fikrincə bu körpə balalar sabah seminariyanın məzunları olacaqlar. Onları həyata, vətənə doğru xidmət ruhunda tərbiyə etmək üçün işi ibtidai məktəbdən düzgün qurmağın vacib olduğunu göstərmişdir¹.

F.Köçərli rehbərliyi dövründə Qazax seminariyasının təlim və tərbiyə məsələləri

Əvvəlki bölmələrdə qeyd etdiyimiz kimi 1917-ci ildə Qori seminariyası bağlandı və onun Azərbaycan şöbəsi Qazaxa köçdü. Bu barədə geniş danışdığımız üçün biz burada ancaq F. Köçərlinin rəhbərliyi altında Qazax seminariyasında keçən təlim tərbiyə işlərinin təşkili məsələsindən bəhs edəcəyik.

Hələ fəaliyyətinin ilk günlərində müəllim və müəllim hazırlığına xüsusi diqqət yetirən F.Köçərli təkcə Qori və İrəvan seminariyalarında hazırladığı müəllimlərin deyil, eləcə də Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müəllimlərin qabaqcıl təcrübəsini, məktəbə, dərsə olan münasibətini ümumiləşdirərək "Zaqafqaziyada müəllim seminariyası" "Müsəl-

¹ Azərb. Qəzeti. 12 noyabr, 1919-cu il. №3

manların ehtiyacı məsələsi", "Təlim xeyir edənlərimizin cəzası", "məişətimizə dair" və bir çox başqa silsilə nəzəri və pedaqoji məqalələrində müəllim və onun hazırlığı məsələlərinə toxunaraq yazırdı ki, müəllim orta əsrlərdə olan kimi ancaq dərs deyən məhdud adam olmayıb, ictimai xalq adamı olmalıdır. O, üç saat formal dərslərini deyib evə qaçan, işini bununla bitmiş hesab edən məmur müəllimləri tənqid edərək belələrində müqəddəs borc, məsuliyyət, vicdan olmadığını yazırdı. F.Köçərli narahət edən müəllimlərin yarımcılığını, öz üzərində işləməməsi, irəliyə can atıb inkişaf etməməsi idi. O, ömründə əlinə bir qəzet və kitab almayıb ordan-burdan eşitdikləri ilə qənaətlənən adamların ziyalıdan çox məmur adamlara döndüyünü yazırdı. F.Köçərli müəllimi təşəbbüskar, yenilik uğrunda mübarizə aparan, nailiyyətləri ilə kifayətlənməyən, təlim və tərbiyənin yeni üsul və vasitələrini axtaran adam kimi təsəvvür edirdi. F.Köçərli müəllim və müəllim hazırlığı haqqında söylədiyi fikirlərini Qori və Qazax Seminariyalarında tətbiq edib yüksək nəticələr əldə etmişdi. F.Köçərli Qazaxda yaranacaq yeni seminariyanın işini doğru qurmaq üçün özü ilə bərabər Qoridən üç nəfər yüksək ixtisaslı, savadlı, təşəbbüskar və xalq balaları üçün ürəyi yanan, vicdanlı İbrahim Qayıbov, Mirzə Vəliyev və Mustafa Məmmədov kimi müəllimləri gətirdi. F.Köçərli o zaman Qazaxda fəaliyyət göstərən Əli Hüseynov, Əhməd Ağa Mustafayev, Yusif Qasimov, İsfəndiyar Vəkilov, Məiş Hüseynov kimi Qori seminariyasını qurtarmış xalq müəllimlərinin ən qabaqcıl dəstəsini seminariyaya dəvət etdi. O, bu adamların səyi və yaxından köməyi ilə seminariyanın təlim və tərbiyə işlərinin təşkilinə başladı. O zaman məktəbə uşaq toplamaq ən çətin məsələlərdən biri idi. Əhalinin 90%-nin savadsız olması, kəndlərdə feodal-patriarxal ənənələrin högm sürməsi, kəndlilərin mal, qoyun, əkin, biçinlə məşğul olması və bu prosesdə uşaqların əməyindən geniş istifadə etmələri təhsilin əhəmiyyətini başa düşməyən avam kəndlilərə uşaqlarının məktəbə getmələrinə mane olan səbəblər idi. İndi seminariyaya tələbə toplamaq üçün geniş təbliğat işi aparmaq, xalq içərisinə gedib onları inan-dırmaq, qurandan gətirilmiş iqtibaslarla elmin əhəmiyyətini başa salmaq lazım gəlirdi. F.Köçərli belə bir ağır şəraitdə oxuduğu Qori seminariyasında Çerneyevskinin tələbə toplamaq təcrübəsindən istifadə edib İbrahim Qayıbov,

Mustafa Məmmədov ,Əhməd ağa Mustafayev ,Mirzə Vəliyev ,Yusif Qasimov , Əli Hüseynov və Məiş Hüseynovu tələbə toplamaq məqsədi ilə Qazax və Azərbaycanın digər rayon və kəndlərinə ezam etdi. Digər tərəfdən F.Küçərli o zaman Qazaxın kəndlərində fəaliyyət göstərən Qori seminariyasının keçmiş məzunlarından Əhməd Seyidov, Osman Əfəndiyev, Səlim Əfəndiyev, Osman Şıxlinski, İsa Abakarov və digərlərinin köməyindən istifadə etdi. Bu müəllimlər Köçərlinin çağırışına cavab olaraq oxutduqları uşaqlardan ləyaqətli, qabiliyyətlərini seçib, seminariyaya göndərdilər. Məsələn Aslanbeyli kəndindən Ə.Seyidov dərslər deyib oxutduğu Süleyman Seyidov Nadir Seyidov, Məmməd Məmmədov, Həmid Nəsimov, Məcid Nəsimov, Həmid Mustafayev, Mənsur Yaqubov və bir çox başqalarını seminariyaya göndərdi. Firudin bəyin bu təbliğatı və seçmə üsulu özünün müsbət nəticəsini verdi. Seminariyaya toplaşanların sayı istəniləndən də çox oldu. Tarix elmləri doktoru, professor M.Vəkilov seminariya illərini xatırlayaraq yazırdı ki, nənəm mənə seminariyaya gətirərkən balaca qardaşım Səməd Vurğun da nənəmə yalvardı ki, onu da seminariyaya oxumağa qoysun. F.Köçərli uşağın boyunun balaca və yaşının az olduğunu körüb onu məktəbə qəbul etmək istəmədi. Elə o dəm Səməd Vurğun Köçərliyə deyir: "Sən nə bilirsən bu başda nələr var". Belə kəsərli cavabdan xoşlanan Köçərli onu qəbul edir. F.Köçərli Qazax seminariyasının işini doğru istiqamətləndirmək məqsədi ilə pedaqoqi şura təşkil edir. Pedaqoqi şuranın bütün üzvləri demək olar ki, F.Köçərlinin Qori seminariyasında kə tələbələrini olmuş müəllimlər idi. Tədris prosesinin və tədris müəssisələrinin bütün həlqələri ilə dərindən tanış olan bu şura üzvlərinə təlim-tərbiyə işlərinin zəruriliyini, müəllim və tərbiyəçilərin vəzifələrini başa salmaq lazım deyildi. Hər kəsin öz müqəddəs vəzifəsini layiqincə yerinə yetirəcəyinə əmin olan F.Köçərli pedaqoqi şuranın birinci iclasında Qori seminariyasının nizamnaməsini əsas götürərək Azərbaycan Demokratik Respublikasının milli maraqlarına müvafiq, şagird və müəllimlər üçün yeni 2 qrup məsələni əhatə edən təlimat hazırladı. 1-ci qrupa şagirdlərin təlim keyfiyyətini yüksəltmək və gələcək müəllimə lazım olan keyfiyyətləri aşılamağı daxil etdi. 2-ci qrupa isə müəllimlərin əlbir, qarşılıqlı işi, müəllimlərin şəxsi nümunəsi, mərifəti və nəzakəti kimi məsələləri daxil etdi. F.Köçərli təlimatın 2-ci

bəndinə müvafiq əlverişli tərbiyə üsulları seçir, ev tapşırıqlarının normadan çox olmamasına nəzarət edir, geridə qalan, xəstəlik üzündən yetirməyən şagirdlərlə işə və sinifdən xaric oxu kimi məsələlərin düzgün təşkilinə diqqət yetirir. F.Köçərli şagirdlərin səmərəli işləməsi üçün dərs otaqlarının, yaşayış binalarının səliqəsinə, xüsusi diqqət yetirməklə yanaşı uşaqların səhhətinə, istirahətinə də şərait yaratmağa çalışırdı. F.Köçərli pedaqoji şuranın təsdiq etdiyi qaydalara müvafiq şagirdlərin pansiondan icazəsiz çıxmasına, kənar şəxslərlə əlaqə yaratmasına icazə vermirdi. F.Köçərli Qori seminariyasında olduğu kimi Qazax seminariyasında da növbətçi müəllim və tələbə təyin edər, bu növbətçilərin naharı təşkil etmələrinə xüsusi nəzarət edər. Məlum olduğu kimi seminariyanın pansionunda kənddən və başqa rayonlardan gələn uşaqlar yaşayırdı. Bəzən uşaqlarını yoluxmağa gələn valideynlər onara ev yeməkləri və meyvə gətirərdilər. F.Köçərli, eləcə növbətçi müəllimlər bu yeməklərin keyfiyyətini yoxlayar və keyfiyyətsizləri geri qaytarardı. F.Köçərli "qaydalara" müvafiq pansiondan icazə ilə şəhərə və tətill zamanı evlərinə getmiş tələbələrin vaxtında qayıtmalarını onların nəzərinə çatdırarkən qaydanı pozanların cəzalanacağını, hətta seminariyadan xaric ediləcəklərini də onlara başa salırdı. F.Köçərli seminariyada elə qayda qoymuşdu ki, uşaqlar dərsə gəlmədiyi günlərin də materialını əlavə saatlarda müəllimə cavab verməli idilər. F.Köçərli seminariya üçün tətbiq etdiyi qaydaların "seminaristlərin həyat tərzi bölməsində tələbələrin gün reyimini müəyyənləşdirmək, daxili qaydaları yerinə yetirmək, səhiyyə tələblərini ödəmək maddi və mənəvi ehtiyaclar üçün alınmış əşyaları qorumağı da daxil etmişdir. F.Köçərli seminariyada rəğbətləndirmək üsulu kimi həftə ərzində dərslərindən qeyri kafi qiymət almayan və özünü ləyaqətli aparan tələbələrə nahardan sonra saatlıq şəhərə gəzməyə icazə verirdi. Həftə ərzində nöqsan olmayan tələbələrə, eləcə də bayram günlərində valideyn qohumları ilə görüşməyə şərait yaradırdı. F.Köçərli pnsiondan kənara çıxan tələbələrə özünü şəhərdə və kənar yerlərdə ləyaqətli aparmalarını tələb edirdi.

F.Köçərli Qori seminariyasının ənənələrinə sadıq qalaraq Qazaxda da tələbələrin təlim işlərinin keyfiyyətin yüksəltmək, metodiki və pedaqoji məsələləri müzakirə edib

müəllimlərə tövsiyyələr hazırlamaq üçün müxtəlif komissiyalar, yaratmışdır. Bu komissiyalar dərstdə xorla oxu, mahnı, şer demək, müxtəlif didaktik oyunlar keçirmək, dərstdə gərkinliyi aradan qaldırmaq üçün gimnastik təmrinlər etmək üçün müəllimlərə güstəriş verirdi. Bu komissiyalar eləcə də təlim prosesində oxu, yazı növləri, əyanilik kimi məsələlərin istifadəsində müəllimlərə kömək göstərir, dərstdə qəzet və yurnallardan kəsilmiş müxtəlif şəkillər vasitəsilə məktəb həyatına, ailəyə, ilin fəsillərinə, görkəmli şəxsiyyətlərin həyatına dair albomların necə düzəlməsi barəsində də müəllimlərə və şagirdlərə tövsiyyələr verirdilər. Müəllimlərin təlim materialı ilə bağlı düzəldikləri bu əyani işlərdən tələbələr həm dərstdə, həm də pedaqoyi təcrübə müddətində istifadə edirdilər. Bu işlərin hamısı F.Köçərlinin düzəltdiyi komissiyaların göstərişi əsasında həyata keçirilirdi. F.Köçərli seminariyanın müəllimlərindən tələb edirdi ki, onlar böyük pedaqoyi məharət və məriifət göstərərək tələbələrin hər birinə fərdi yanaşsın və onları qabiliyyətinə müvafiq işlətsinlər. F.Köçərli Qazax seminariyasında eləcə münasib və əqilli iş əhval ruhiyyəsi və pedaqoyi mühit yaratmışdı ki, orada aparılan işlərin növlərinə, həcmində, rəngarəngliyinə və məzmununa təəccüb etməmək olmur. Məsələn seminariyada pedaqoyi kollektiv şifahi ifadənin kitab, dərslik, bədii ədəbiyyat, yazılı və qrafik işlər, üzündən köçürmə, əzbər yazı, oxunmuş çətin sözlərin seçilməsi, şer və təmsillərin nəzmə çəkilməsi, ədəbi parçaların əsas hissələrinin yerini dəyişməklə öz sözləri ilə məzmunu ifadə etmək, coğrafi xəritələr çəkmək, məktub, ərizə yazmaq, dəftərxana işi ilə əlaqədar yazışmaları öyrənmək kimi müxtəlif növ təlim işləri aparırdılar.

Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə Maarif Naziri Həmid bəy Şaxtaxtinski ölkədə gedən milliləşmə ilə əlaqədar Seminariyalarda təhsilin məzmununa xüsusi diqqət yetirməyi və onu yeni dövrün tələblərinə müvafiq qurmaq üçün Firudin bəy Köçərliyə belə bir təliqə göndərdi. "Heç şübhə yoxdur ki, məktəblərdə seminariyalar üçün hal-hazırda proqramlar mövcuddur. Ancaq həyat bu proqramların yeniləri ilə əvəz edilməsini tələb edir. Köhnə proqramlardan lazım olanları, artıqları və az lazım olan materialları çıxarıb, onları yeniləri ilə, yeni dövrün tələblərinə cavab verən məsələlərlə əvəz etmək və proqramda mövcud olan məsələ-

ləri bu günü nəzərə alan elementlərlə zənginləşdirmək lazımdır"¹. Firudin bəy bu məktubla əlaqədar Qazax Seminariyasının proqramını yenidən işlədi. Lakin orada əsas dəyişiklik etmədi. Çünki hələ seminariya Qazaxa gələrkən seminariyanın proqramını tutan F.Köçərli orada milli adət ənənələrimizi nəzərə almış bu gün üçün vacib olanları saxlamaq ikinci dərəcəli məsələləri çıxarmış və proqramı yeni dövrün tələblərini nəzərə alan proqram kimi düzəltmişdi. F.Köçərli nəinki Qazax seminariyasını hətta Azərbaycan maarifpərvərlərinin başqa tədris müəssisələri üçün düzəltmələri proqramlara da öz münasibətini bildirərkən ana dilimizin təmizliyini saxlamağı tövsiyyə edərək yazılan proqramlardan "Çok" "Şimdi" "Əvət" və s. bu kimi Azərbaycan dilinin qanunauyğunluqlarına müvafiq olmayan sözlərin çıxarılmasını tənqid və təkid etmişdir. O, bu münasibətlə Abdulla Şaiqə yazırdı: "Proqramların cümləsindən ziyadə, siz tərtib etdiyiniz mənə xoş gəldi. Əgər onda yazdığınız müddəalardan lazımsız sözlər çıxarılsın (türk sözləri S.F.) cümləsinə əməl olunarsa onda tələbələr kursu tamam etdikdə, gərəkdir yaxşı savadlı olsunlar. Buna da mən şəkkim yoxdur"². F.Köçərli Qazax seminariyasında Demokratik Respublikanın milliləşmə ilə əlaqədar göndərdiyi Azərbaycan tarixi kursunun proqramını qəbul edir, tarix dərslərini bu əsasda keçməyi təklif etdi. Proqram türk xalqlarının o cümlədən Azərbaycan türklərinin tarixini hərtərəfli göstərən çox qiymətli bir sənəd olduğu üçün onu tam verməyi qərara aldıq.

1. Köçəri türk qəbilələri və xalqları
2. Qədim türk dövləti
3. Məhəmməd Qəznəvi sülaləsinin hökmranlığı dövrü
4. Türkn səlcuqları və onların mədəni xidmətləri
5. Çingizxan və sələflərinin dövrü
6. Qızıl Orda və onun sərhədləri
7. Teymurun əsir düşməsi /şah-Roh.Uluqbəy/.
- 8."Böyük Moğollar" haqqında qısa məlumat /Babur Əkbər/.
9. Osman dövlətinin yaranması, bu dövrün sultanları haqqında qısa məlumat- gənc türklər hərəkatına qədər o da

¹ Azərbaycan Respublikası, Tarix arxivi F-797 S-1 №19

² A. Şaiq. Əsərləri cild 4 səh.420

daxil olmaqla Birinci Osman, 1-ci Urxan, 1-ci Bayazıt, 1-ci Murad, 2-ci Məhəmməd, 1-ci Səlim, Qara Mustafa Köpürlü.

10. Türkünstan rəhbərləri. Teybali xan, Abdulla xan, Abdulla Qazi və başqaları.

11. Azərbaycan haqqında tarixi arayış və Şah Abbas, Nadir şah və Şirvan xanları haqqında ötəri məlumat vermək.

Epizodik kursun proqramında daha sonra yuxarıda göstərilən məsəllər bir-bir izah edilirdi:

1. Türk xalqlarının tarixində çoxlu adamların, qanun-vericilərin adlarına rast gəlirik. Türk xalqlarının tarixini bacarıq və məharətlə tədrisi, qeyrət, zəhmət və qabiliyyət təcəssümü olan bu adamların surətini uşaqların hafizəsində ən gözəl və parlaq obraz kimi ömürlük həkk edə bilər. Proqramın köçəri türk qəbilələri bölməsində uşaqların diqqətini mütləq türklərin vətəni olan Altayda qədim türk xalqlarının mədəni işlərinə yönəltmək lazımdır. Məsələn: Türklərin Altay dağlarında dəmir filizi çıxarması, müxtəlif silah növlərini düzəltməsi və s.

2. Qədim türk dövlətləri fəslini keçərkən əsas diqqəti orxon yazılarına yönəltmək lazımdır. Bu yazılar Raulov və Nəmaranskinin tərcüməsində uşaqlar üçün çox maraqlıdır.

3. Uyğur yazılarına, xüsusən də türk xalqlarının "Domostroy"¹ olan "Qudatku-bilik" kitabına diqqət yetirilməli və tədris zamanı bu kitabdən geniş istifadə edilməlidir. Bu kitab poetik dillə yazılan valehedici bir əsərdir. Bu kitabın bir çox yerləri indi də özünün əxlaqi-tərbiyəvi əhəmiyyətini itirməmişdir.

4. Şagirdləri "Uyğur" yazıları ilə bərabər "Yenisey" yazıları ilə də tanış etmək lazımdır. Məlum olduğu kimi bu yazılar ancaq "Yeniseyin daşları" üzərində deyil, bir sıra ev əşyalarının üzərində də həkk olunmuşdur. Ona görə də şagirdləri başa salmaq lazımdır ki, təkcə canlı təbiəti müşahidə etmək deyil, həm də əşyalar üzərində müşahidə qabiliyyəti göstərsinlər.

5. Qəznəvi dövrünü keçərkən Məhəmməd Qəznəvinin hərbi təşkilatçılıq işlərinə, xüsusən də mədəniyyət sahəsindəki fəaliyyətinə diqqət yetirmək lazımdır. Uşaqlara Məhəmməd Qəznəvinin öz ətrafına görkəmli ilahiyat və ədəbiyyatşünas

Domostroy - XVI əsrdə tərbiyənin istiqaməti və onun qarşısında qoyulan vəzifələrdən, xüsusən də ailə tərbiyəsindən geniş bəhs edən qiymətli pedaqoji abidədir.

mütəxəssislər topladığından da danışmaq lazımdır,

6.Səlcuq dövrünü öyrənmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

a) Ona görə də türk səlcuqları uzun müddət Gəncə, Tiflis və Ermənistanda olmuşlar.

b) Bir də ona görə ki, bütün dünyanın alimləri tərəfindən türk səlcuqları şəriyyat, memarlıq və xalq incəsənəti sahəsində mədəni-maarif işlərini yazan bir dövlət kimi tanınmışdır.

7.Çingiz xan dövrü türk xalqları içərisində o qədər Maratı və məşhurdur ki, bu bəhsin öyrənilməsi hər bir savadlı adam üçün lazımdır.

a) Çingiz xanın uşaqlıq illəri, əsirlik zamanı onun kasıblığı, gəncliyində göstərdiyi qəhrəmanlığı, və s. kimi bir çox hünərini göstərmək gənc nəsilə tariximizə hörmət və təqlid hissi tərbiyə edə bilər.

b) Çingizxanın türk qəbilələrini birləşdirmiş, "Qara Qorum" mərkəzini yaratmış "Yasaq-Namə" şəklində qanunlar tərtib etmiş, qadınların bərabərlik prinsipini həyata keçirmiş və dinə itaətin əsaslarını vermişdir. Kiçik yaşlı uşaqlar Çingiz xanın tarixini bu baxımdan öyrənməlidirlər.

8 .Uşaqlar Çingiz xanın ardıcılıları və davamçıları bölməsini öyrənərkən Sibirin xəritəsi, Volqanı (qədim Utilin) sahilindəki Qızıl Ordanın həyatı ilə də tanış olmalıdırlar.

9.Teymurun dövrü şagirdlər üçün müxtəlif baxımdan ən maraqlı təlim materialıdır. Teymurun "Tərcüme-yi-hal", yüksək iradəsi və əzmi ilə şərqi və qərbi böyük hökmdarı olan belə bir adamın həyatı uşaqlara çox şey öyrədə bilər.

10.Uşaqlar Teymurun hərbi təşkilatçılığını öyrənərkən XIV əsrdə türk xalqlarının hərbi qələbələrinin sirri haqqında çox şeyi başa düşə bilər.

11.Teymurun Asiyanı zəbt etməsi və Rusiyaya yürüşünü izah etmək. Qərbi və Şərqi XIV-XV əsrlərdəki xəritəsini göstərmək. Teymurun I Bəyazitlə mübarizəsi Kiçik Asiyanı öyrənmək üçün giriş olmalıdır. Şagirdlər üçün olduqca çox maraq doğuran bir məsələ də Teymurun Səmərqənddəki malikanəsidir. Bunları coğrafiya kitablarının hamısında tapmaq olar. Ümumiyyətlə, Teymurun tikdirdiyi abidə və memarlıq nümunələri şagirdlərdə estetik zövqü tərbiyə etmək üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kiçik yaşlı uşaqlar üçün teymurilər.

Babur-Əkbər və ümumiyyətlə "Monqollar" haqqında söhbətlər uşaq fantaziyasını zənginləşdirən sirlər dünyasıdır.

"12. Türk tarixi haqqında sonrakı məlumatlardan və elə ca də XV-XVI əsrlərdə Ataman imperiyasından danışarkən 2-ci Məhəmmədin Qərbə və Şərqə yürüşü. Konstantinopolu tutmasının əhəmiyyəti, 1-ci Səlim dövrü, Böyük Süleyman haqqında, Ataman dövlətinin çiçəklənməsi, 3-cü Murad və onun dövründə türk ordusunun Azərbaycana və Gürcüstana yürüşü üzərində dayanmaq lazımdır. Ataman tarixindən danışarkən yaxşı olar ki uşaqlara türkdəbiyyatı tarixindən də məlumat verilsin. Uşaqları Osman imperiyası ilə tanış edərkən əyani vəsait kimi Konstantinopolun şəkli, Kiçik Asiyanın tarixi abidələrindən və orada aparılan arxeoloji qazıntılardan da istifadə etmək lazımdır.

13. Uşaqların diqqətini Feybani xanın, Abdulla xanın, Abdull Qazinin türkülərin əydadı-Rodasloviya vətəni olan Türküstana cəlb etmək, yönəltmək yaxşı olardı.

14. Epizodik tarixin yekun hissəsini yerli doğma vətənə etmək lazımdır Bu zaman görkəmli Şah Abbasın, Nadir şahın, Şirvan xanlarının tərcümeyi-halı şagirdlərə aydın olacaq.

15. Doğma diyarı öyrənərkən əsas gücü elmi ekskursiyalara vermək lazımdır ki, uşaqlar tarixin keçmiş yerləri ilə, yeni təpə, yarıqan, qədim tikililər, qədim hasarlarla tanış olsunlar və onlarda keçmişimizə, milli mədəniyyətimizə məhəbbət hissi oyansın. Bunlar uşaqlara çox şey öyrədə bilər. Uşaqlar ancaq bu yolla doğma keçmişimizin qədim dövrünü sevmə bilər. (238) Bu proqramdan hər şey aydındır. Bu proqramı bütünlüklə verdik.

Qazax Maarif Şöbəsinin keçmiş müdiri Əməkdar müəllim Mirqasım Əfəndiyevin şifahi xatirəsinə görə Seminariyanın müəllimi Yusif Qasimov Bu proqram əsasında kitabça vəsait hazırlayıbmış. Bu vəsait Mirqasım müəllimin dediyinəgörə arxivdə imiş. Seminariyanın arxivi KQB-nin işçisi bir erməni tərəfindən yandırılarkən bu qiymətli vəsait də onların içərisində məhv olmuşdur. Yusif Qasimov sonralar Peterburqda vilayət komitəsinə 2-ci katibi, Krasnoyarskida Vilayət komitəsinin 1-ci katibi vəzifəsində işləyib.

1937 –ci ildə Stalin represiyasının qurbanı olub. Sürgündən qayıdıqdan sonra o, Azərbaycan MK inzibati şöbəsinin müdiri oldu. Elə bu zaman o, KQB -nin zəhmindən qorxmayaraq Türk

xalqlarının " tarixinə dayr geniş bir məruzə ilə çıxış etdi. Onun haqqında bəziləri partiya işçisi deyə üstündən keçmək istəsələr də, Yusif müəllim ömrünün sonuna kimi türklüyünü sadəlik, təmizlik və mənəvi yüksəkliyini, müəllim etikası və nəzakətini saxlayan bir insan olmuşdur.

F.Köçərli 1919-cu ildə Qazax Seminariyasının Pedaqoyi Şurasında yeni proqrama keçidlə əlaqədar Qori Seminariyasında tətbiq edilən müddətli yazı işlərinə xüsusi əhəmiyyət verməyi göstərdi və bu işlərin icrası zamanı onların səliqəsinə, təmizliyinə, xəttin gözəlliyinə, qıraqda təmiz sahənin buraxılmasına, sətirdən-sətərə düzkün keçirməyə, yazının içərisinə suçəkənin qoyulmasına və yazı işinə nəfis cildin çəkilməsinə də diqqət yetirməyi müəllimlərin nəzərinə çatdırmışdır. Seminariyanın sabiq məzununu Hacıbala Hacıyev oxuduğu illəri xatırlayarkən deyirdi: "Bu tədris müəssisəsində həqiqi elmi biliklər və ədəbiyyat öyrədilirdi. Bizim yazdığımız müddətli yazı işlərimiz indi institutlardakı buraxılış işlərindən də üstün olurdu." Qori Seminariyasının təcrübəsini araşdırarkən görür ki, bu tədris müəssisəsində xüsusi Azərbaycan ədəbiyyatı dərsləri keçilmədiyinə baxmayaraq seminariyanın mütərəqqi müəllimləri xüsusən də F.Köçərli, R.Əfəndiyev, S.Vəlibəyov ilahiyat dərslərində tələbələrinə ilahiyat yerinə ana dili, Azərbaycan ədəbiyyatı keçib onu tələbələrinə elə sevdirmişlər ki, sonralar bu məktəbdən Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən S.S.Axundov, Abbas və Hüseyn Mınəsazovlar, Sübhən-verdixanov, H.Sanlı, İbrahimbəy Musabəyov, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov kimi görkəmli yazıçı, şair və jurnalistlər çıxdı. F.Köçərli də Qazaxda "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabını yazmaqla Qazax Seminariya məzunlarına Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən Zakir, Vidadi, Füzuli və bir çox başqalarının əsərlərini və ümumiyyətlə Azərbaycan ədəbiyyatını tələbələrinə sevdirə bildi. Səməd Vurğun, O.Sarıvəlli, Mehdi Hüseyn, İsmayıl Şıxlı kimi görkəmli şəxsiyyətlərin yetişməsi də F.Köçərlinin ədəbiyyatımızı sevdirmək cəhdinin nəticəsi idi. F.Köçərlinin Qazax Seminariyasında ən böyük nailiyyətlərindən biri də Qori seminariyasının sinifdən xaric tədbirlər ənənəsini davam etdirmək oldu. O, bu vasitə ilə gələcək xalq müəllimlərinin nəzəri və praktiki hazırlığı çərçivəsini xeyli artırmağa nail oldu. Seminariyada Pedaqoyi Şuranın qərarı

ilə müəllimlər tarixi hadisələrə, görkəmli şəxsiyyətlərin xatirəsinə həsr edilmiş gecə və səhərciklər keçirmək, məruzə referat yazmaq və bu tədbirlərin öz axarı ilə getməməsi F.Köçərli başda olmaqla sinif müəllimləri kitabxanalara gedir və keçiriləcək gecənin tematikasına müvafiq ədəbiyyat müəyyənləşdirirdilər. Pedaqoyi Şuranın qərarında deyilirdi ki, keçirilən gecələrdə tələbələr diaqram, şəkil albom düzəltməli və otağı zövqlə bəzəməlidirlər. Pedaqoyi Şura belə hesab edirdi ki, bu işlər tələbələrin istedad və qabiliyyətlərinin cilalanması ilə yanaşı onların biliyini artırır, təcrübəsini genişləndirir, davranış mədəniyyətini yüksəldir və tələbələrdə kök salmış patriarxal qaydaların aradan qaldırılmasına kömək edir. Qazax Seminariyasının bu zəngin işgüzar tədbirləri içərisində Seminariyadan xaric oxu məsələsi ən mühüm yerlərdən birini tuturdu. FşKöçərli Qori Seminariyasının bu sahədəki təcrübəsini eynən-Qazax Seminariyasına gətirərək tələbələr üçün məcburi və könüllü ədəbiyyat müəyyənləşdirir, onları dərslərinin əvvəlindən tələbələrin nəzərinə çatdırırdı. F.Köçərli belə hesab edirdi ki, bu məcburi və könüllü ədəbiyyat siyahısı sadəcə, formal xarakter daşımayab dərslərinin tərkib hissəsini təşkil etməli idi. Verilən ədəbiyyat ciddi yoxlanılırdı. Hər tələbə oxuduğu material barədə müəliminə yazılı məlumat verməli idi. Belə məlumat şifahi də ola bilərdi. Bəzən də oxunulmuş kitabın müzakirəsi keçirilirdi. Müzakirədə tələbələr oxunmuş kitab haqqında tənqidi qeydlərini deyir və qeyd dəftərcələrindən gətirdikləri ifadələri maraqlı yerləri dinləyicilərin nəzərinə çatdırırdılar. Maraqlı burasıdır ki, seminariyada tələbələrə bu gün bizim tələbələrin həyata keçirə bilmədiyi, qeydə almadığı kitabın müəllifi, harada və nə vaxt nəşr olunduğu, oxuduğu tarixi əsərin əsas ideyası, əsərdəki qəhrəmanların xarakteristikası kimi çox vacib məsələlər öyrədilirdi. Sinifdən xaric oxu məsələsi bu günkü orta və ali məktəblərimizin ən nöqsanlı ən yaralı yeridir. 1974-cü ildə Xarici Dillər institunun "kitabxana müdiri Ələddin Əliyev belə bir eksperiment apardı ki görək 3000 tələbəmizdən 5 il müddətində kitabxanadan nələyə bədii ədəbiyyat alıb. Məlum oldu ki, 5 il müddətin cəmi 7 tələbə bədii ədəbiyyatla maraqlanıb. Ona görə bu gün tələbələrimizin səviyyəsi aşağı, nitqi bərbaddır. Onlar inşa yazıları zamanı oğrun-oğrun cümlələrində gətirdikləri

kağızlarından özgələrinin fikirlərini köçürməklə məşğuldurlar. Bu gün Qori və Qazax Seminariyasının sinifdənərix oxu məsələsini diriltmək və onu real bir işə çevirməg müstəqil Respublikamız üçün daha vacib və daha zəruridir.

Qazax Seminariyasında bir maraqlı sinifdənərix iş də - ekskursiya və gəzintilərin aparılması idi. Bu tədbirlərin müvəffəqiyyətlə keçməsi üçün F.Köçərli seminariyada xüsusi komissiya yaratmışdı. Komissiya ekskursiyaların xarakterini onun planını tərtib etməli, tələbələrin gedəcəkləri yerin xarakteristikası, quruluşu, xəritəsi, iqlimi, əhalinin tərkibi, etnoqrafiyası və tarixi ilə tanış etməli idi. Komissiya eləcə də tələbələrin nəzərinə çatdırmalı idi ki, bu ekskursiya, gəzintilər zamanı uşaqlar kələcək yazı işləri üçün çoxlu faktlar toplusın və seminariyanın muzeyi üçün eksponantlar yığsınlar. (Bu barədə bir az sonra Qazax seminariyasında sinifdənərix işlərində daha geniş danışacağıq) F.Köçərli müəllim və tələbələr arasında samimi münasibət yaratmaq məqsədi ilə müəllimlərin ailə üzvlərini də ekskursiya və gəzintilərə aparmağı məsləhət görmüşdür. Qori seminariyasının məzunu və sonralar Qazax seminariyasının müəllimi İsfəndiyar Vəkilov seminariya illərini xatırlayaraq deyirdi: "Biz kollektiv ekskursiya və gəzintiyə gedərkən F.Köçərlinin həyat yoldaşı Badisəba xanım da bizimlə gedərdi. O, çox həlim, mehriban olmaqla bərabər, həm də çox savadlı və ağıllı bir qadı idi. Bu tədbirlər zamanı o, bizə getdiyimiz yerin tarixini öyrənməkdə kömək edər, topladığımız eksponantları, herbariləri yığıb qurutmaq yollarını başa salar, bizimlə bərabər böcəkləri saxlamaq üçün karton qutular düzəldərdi. Bir gün mən Qori seminariyasında tələbə olarkən xəstələndim, Badisəba xanım məni yoluxmağa gəldi. O, bildirdi ki, kənddə xəstə olanlara əvəlikli isti verirlər. Badisəba xanım mənə bir qab əvəlikli isti bişirib gətirmişdi. Mən onu ləzzətlə yedim, anam yadıma düşdü. Bu alicənab yüksək mənəviyyatlı qadında anamın isti, məlahətli, şirin nəfəsini duydum. Mən, sonralar Stalin dövrünün represiyasına məruz qalarkən Sibirdə xəstələndiyim zaman Badisəba xanımın əvəlikli istisini xatırladım. O heç vaxt mənim yadımdan çıxmamışdı"¹. Qazax seminariyasının müdavimlərindən

¹ İsfəndiyar Vəkilovun müəllifə verdiyi yazılı xatirə.(müəllifin arxivindədir).

Seməd Vurğunla birlikdə oxumuş və dost olmuş, sonralar Musavat partiyasının üzvü kimi sürgün edilmiş Mirəli Miralayeov surgündən qayıtdıqdan sonra evimizdə Səməd Vurğunla görüşülər. Atam və onların hər ikisi keçmiş seminariya illərini xatırladılar. Söz F.Köçərlidən düşəndə Badisəba xanımın bir ana kimi onlara necə qayğılı münasibət göstərdiydən danışdılar. Dedilər ki, F.Köçərlidən, onun zəhmindən çəkinərdik, ancaq anamız kimi bütün dərdlərimizi, ürəyimizin sırtlarını Badisəba xanıma açardıq. Səməd Vurğun deki ki, Firudin bəy də həmişə Badisəba xanıma yüksək qiymətləndirib deyirdi: "Mən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini Badisəba xanımla şərikli yazmışam. Bəlkə də Badisəba xanımın mənə yaratdığı şərait olmasaydı bu əsəri tamamlaya bilməzdim" Qazax Seminariyasında aparılan bu gəzintilər tələbələrlə müəllimlər və onların ailələri arasında etik norma deyil ki gözləməklə çox samimi münasibət yaradırdı. Təsədüfi deyil ki, Stalin dövrünün represiyalı zamanı KQB-nin gözündən uzaq olmaq üçün Qazaxdan Nuxaya köçmüş Badisəba xanıma seminariyanın sabiq tələbələrindən Səməd Vurğun Vəkilov, Mirqasım Əfəndiyev, Osman Əfəndiyev, Əsgər Xasməmmədov, Hüseyn Nəsimov və bir çox başqaları tənha buraxmayıb onu yoluxarlarmış.

F.Köçərli Qazaxda qısa müddət ərzində seminariyanı elə şehrətləndirdi ki, onun sədası respublikanın hər yerindən gəldi. Bu seminariya metodik mərkəzə çevirildi. F.Köçərli Musavat partiyasının fəal üzvü kimi o Qazaxda təkə direktor deyil, həm də ictimai xadimə çevrildi. O, seminariya müəllimlərinin köməyi ilə yaşlılar üçün savad kursları açdı, yetimlər evi təsis etdi, qaçqınlara yardım fonduna da yaxından kömək etdi. Maarif nazirinin göstərişinə əsasən Türk dilində ədəbiyyat seçmək, ədəbiyyat nümunələrini toplamaq, onu xalq arasında yaymaq üçün oxu dərnəkləri yaratdı. F. Köçərli bu dərnəyin kəndlərdə də filiallarını yaratdı. maarif nazirliyinin göstərişinə əsasən cümə günləri savadsızlığı aradan qaldırmaq məqsədilə kəndlərdə dərs demişdir. Göründüyü kimi Azərbaycan Demokratik hökuməti məktəblərdə xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplamaq, etnoqrafik-muzeylərin yardımına diqqət yetirərkən çalışırdı ki, bu işlər məktəblərin tədris məqsədinə tabe olsun. Məhz bu səbəbdən də Qazax seminariyasının tələbələri müəllim olarkən yaşadıkları qəza və kəndlərin etnoqrafiyasını öyrənməyə

xüsusi əhəmiyyət vermiş və yaşadıkları ərazidə olan qiymətli daş, ağac, keramik qab, sini, duvaq, xana, cəhrə və s. kimi topla-dıqları əşyalarla məktəb muzeylərini zənginləşdirmişlər.

1918-ci il 13 dekabrda müəllim seminariyaları, xalq məktəbləri inspektorları və ali ibtidai məktəblərin qurultayı çağırıldı. Qurultayın 19 dekabr iclasında F.Köçərli də iştirak etmişdir¹. Qurultayda Qazax və Lənkəran Seminariyalarında təşkil olunmuş etnoqrafik muzey təqdirə layiq hal hesab edilmişdir. Qurultay bütün məktəb və seminariyalarda pedaqoyi etnoqrafik muzeylərin əlavə xərc çəkmədən təşkil olunmasını qərara almışdır. Muzeylərin necə təşkil olunması barədə qurultay iştirakçılarına geniş məlumat vermək üçün Lənkəran inspeksiya müdiri Tetervyatnikovun geniş məruzəsi dinlənilmişdir. Qurultaydan sonra muzeylərin seminariyalarda və məktəblərdə yaradılması işi canlandı. F.Köçərli Qazax seminariyasındakı muzeydə müxtəlif ev əş-yaları, quşlar, heyvanat aləmi, bitkilər və s. kimi şöbələr yaratdı. Bu şöbələrdə yarpaq, ağac kökü, buğda, arpa, çəltik, xıç, heyvan sümükləri, kəpənək, ilan dərisi, böcək, gül yarpaq-ları, kəkotu, zəncəfil, itburnu müxtəlif qurumuş meyvələr, quş maketi, müxtəlif daş növləri idi. F.Köçərli belə hesab edirdi ki, tələbələr bu eksponatı yığdıqca onların yaşadığı ərazinin etnoqrafiyası ilə yaxından tanış olmaq imkanı genişlənir, onların həm də təbiət, cəmiyyət haqqında dünya görüşləri də genişlənir. F.Köçərli seminariyada tələbələr üçün müşahidə dəftəri düzəltmişdi. Bu dəftərdə tələbələr yaşadığı yerin iqlimi-yağışın yağdığı, küləyin əsdiyi vaxt qeydə alınır və bunlardan cədvəllər düzəldilirdi. F.Köçərliyə görə bu qeyd dəftərçələrindən tələbələr məruzə etmək, referat yazmaq üçün bir mənbəə kimi geniş istifadə edir-dilər. Məzunların xatirələrinə görə onlar sonradan müx-təlif peşə sahibi olarkən də bu müşahidə dəftərçələrindən geniş istifadə etmişlər. F.Köçərli muzeyin yanında eksponantların tarixinə dair kitabların yığılması və onlardan kitabxana yaratmağı da zəruri hesab etmişdir. Təəsüflə qeyd etmək lazımdır ki, bugünkü bizim məktəblilərimiz və tə-ləbələrimizin təbiət hadisələri, heyvanat aləmi haqqında çox az məlumatı var. Halbuki, bu məlumat hər bir ziyalı adam üçün zəruridir.

¹ AMDAF 51 №2.s. 184

Azərbaycan Demokratik Respublikasının süqutu və bolşevik hökumətinin müəllim hazırlığı ilə əlaqədar həyata keçirdiyi tədbirlər

Azərbaycan Demokratik Respublikasının ömrü qısa olduğundan bu hökumətin bir çox tədbirləri o cümlədən müəllim hazırlığı sayəsində nəzərdə tutduğu geniş əzəmətli planlarında tamamlanmamış qaldı. Sovet bolşevik hökuməti Azərbaycanı istila etdikdən sonra bolşeviklər öz siyasətinə nail olmaq üçün "savadsız xalq" siyasətindən kənardır şüarını irəli atıb şəhər, rayon və kəndlərdə müəllim hazırlayan kurslar açdılar. Bu kurslar demək olar ki, Demokratik respublikanın açdığı kursların davamı idi. 1921-ci il 30 iyul tarixli xalq maarif komissarının komissiyasının qərarı ilə respublikanın 12 qəzasında - Gəncə, Şuşa, Nuxa, Göyçay, Quba Ağdaş, Qazax, Lənkəran, Səlyan, Qaryagin, Şamaxıda istehsətdən ayrılmadan 6 aylıq pedaqoji kurslar açıldı. Bu kurslar müəllim hazırlığında xeyli rol oynadı. 1921-ci ildə Qazax Seminariyasında və digər qəzalarda açılmış bir necə başqa seminariyalarda da buraxılış olmadığından yeni yaradılmış bu yay pedaqoji kursları müəllim hazırlığına xeyli kömək etdi. Müəllimlər bu kurslarda birinci dərəcəli məktəblərin proqramı ilə tanış olur, metodiki məsləhətlər alır və nümunə dərsləri deyirdilər. Qaydaya görə hər bir müəllim 4 nümunə dərsi deməli idi. Bu dərslərin müzakirəsi zamanı müəllimlərin nə dərəcədə müəllimlik fəaliyyətinə hazır olduğu, bilik və bacarıq göstərdiyi müəyyənləşirdi. 1-ci dərəcəli məktəblər artdıqca bu məktəblərin keyfiyyətinə və eləcə də müəllim seminariyalarında hazırlanan müəllimlərin keyfiyyətinə xüsusi diqqət yetirmək lazım gəlirdi. 1923-25-ci illər arasında Maarif Nazirliyi bu kursların sayını artırmağı və ora Seminariyaların ən qabiliyyəti və savadlı müəllimlərini cəlb etməyi məsləhət gördü. 1924-cü ildə çağırılmış Azərbaycan Kommunist Partiyasının 6-cı qurultayı Xalq Maarif Komissarının məruzəsini dinləmiş və yay kurslarında müəllimlərin yüksək səviyyədə təkmilləşməsinə nail olmağı qeyd etmişdir. Bu fikri rəhbər tutan qurultay nümayəndələri bundan sonrada müəllim hazırlığına xüsusi diqqət yetirəcəklərini vurğuladılar. Qurultaydan sonra Maarif

Nazirliyi belə qərara gəldi ki, 3 aylıq müəllimlər kursunu genişləndirsin və onlar üçün yeni tədris planı təsdiq etsin. 1929-cu ildə Xalq Maarif Kommissarlığının 11 sayılı iclasında I-II-III siniflərdə dərslər deyəcək müəllimlər üçün aşağıdakı şəkildə həftəlik plan təsdiq edildi.

I-II-III siniflərdə dərslər verən müəllimlər üçün
həftəlik tədris planı

1. Azərbaycan dili	8 saat
2. Riyaziyyat	8 saat
3. Pedaqogika və didaktika	3 saat
4. Təbiətşünaslıq	4 saat
5. Siyasi savad	3 saat
6. Məktəb gigiyenası	1 saat
7. Vətənpəşnaslıq	2 saat

Cəmi: 29saat

Nümunə dərsləri	24saat(ayda)
Onların təhlili	24saat

IV-V siniflərdə dərslər deyən müəllimlər üçün həftəlik
tədris planı

Azərbaycan dili	4 saat
Azərbaycan dili metodikası	2 saat
Cəbr və həndəsədən başlangıç	6 saat
Cəbr və həndəsə metodikası	2 saat
Didaktika	2 saat
Pedaqoji	2 saat
Mədəniyyət tarixi	3 saat
Cografiya	3 saat
Təbiətşünaslıq	6 saat

Cəmi: 32 saat¹

Qısa müddətli "yay kurslarının" pərakəndə tədrisinə son qoyan bu tədris planlarının əhəmiyyəti olduqca böyük idi.

¹ Azərb.SSR.X.M.K. Arxivi Kollekiya iclas protokolu 521. 1923-cü il 3 aprel vəərəqə №151-153.

Tədris planına Azərbaycan dili, ədəbiyyat, riyaziyyat və coğrafiya fənləri, mədəniyyət tariximizin daxil edilməsi və fənlər üzrə saatların artırılması müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir. Bu tədris planında hər ayda pedaqoyi təcrübəyə 24 saatın verilməsi də müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir. Maarif Komissarlığı tərəfindən göstərilən qayğı nəticəsində 1920-1923-cü il yanvarın 31-nə kimi 2365 müəllim bu kurslar vasitəsilə təkmilləşmədən keçdi. Onlardan 179 nəfəri qızlar idi¹. Azərbaycan Mərkəzi Statistika xəbərləri idarəsinin 1924-cü il büllütenində göstərilirdi ki, bizim indiki, təkmilləşmə institutlarını andıran yay kursları 1920-21-ci illərdə-1565-1923-cü ildə 800, 1924-cü ildə 1213, 1923-ildə 1270, 1926-ci ildə 1290, 1927 ildə 600 nəfər müəllim bu kursları keçib ibtidai məktəblərdə dərs demək uququ almışlar². Yay kurslarının intensiv fəaliyyətinə və göstərdiyi böyük xidmətlərinə baxmayaraq I dərəcəli məktəblərdə işləyən müəllimlərin 90%-ni "yay kurslarını bitirmiş məzunlar" təşkil edirdi. Ali və orta təhsilli müəllimlər isə bütün respublikada olan müəllimlərin 3%-ni təşkil edirdi. Belə bir rəqəm ibtidai məktəbləri Ali və orta ixtisaslı pedaqoyi kadrlarla təmin etmək zəruriyyətini irəli sürürdü. Bu işlə ciddi məşğul olan Maarif Komissarlığının səyi nəticəsində orta və ali təhsil almış müəllimlərin faizi illərlə artmağa başladı. Məs: 1925-ci ildə 3%-dən 23%-ə, 26 -cı ildə 31,2%, 1927-ci ildə 43,6%-ə qalxdı³. Qeyd etmək lazımdır ki, bu illərdə "yay kurslarında" təhsil alanlar içərisində aşağı səviyyəli mollalar, balaca savad almış peşə sahibləri də olduğundan Maarif Komissarlığı onları yavaş-yavaş sıxışdırıb aradan çıxardı. Sonralar məlum oldu ki, çox yüksək keyfiyyətlə starta başlamış "yay kursları" özünün əvvəlki keyfiyyətini vermir. Kurslarda hər il eyni fənnlər və eyni mövzular təkrar olduğundan və orada işləyən müəllimlərin tərkibi də aşağı səviyyəli olduğundan təhsil alanların bilik dərəcəsi artmırdı.

¹ Azərbaycan Mərkəzi Statistika xəbərləri idarəsi 1924-cü il №1 2/8 səh.62.

²Azərbaycan Mərkəzi Statistika xəbərləri idarəsi 1924-cü il bu B /1-/8/ səh.62.

³Azərbaycan Xalq Maarifi arxivi 1920-27-ci illər Bakı 1928-ci il səh. 25

Qazax Seminariyasına qəbul qaydaları

1923-cü ildə Qazax Müəllimlər Seminariyasının ilk buraxılışı oldu. Bakıda və başqa qəzalarda da açılmış olan seminariyalarda pedaqoyi təhsilli müəllimlər hazırlanıb qurtardı. 1927-ci ildə Respublikada artıq 760 orta pedaqoyi təhsilli müəllim hazırlanmışdır. Pedaqoyi məktəblərdə oxumaq istəyənlərin sayı gündən-günə artdığı üçün 1924-cü ildə Azad Əmirovun rəhbərliyi ilə Bakıda baş ictimai tərbiyə idarəsinin nəzdində qəbul komissiyası yarandı. 1924-cü ildə Azərbaycan Darulmuəllimin və darülmüəllimatlarına tələbə və talibələr qəbul etmək haqqında Maarif Komissarlığı qanun qəbul etdi. Bu qanuna görə qəbul komissiyasının tərkibinə:

1. Xalq maarif komissarının müavini
2. Baş ictimai tərbiyə dairəsinin nümayəndəsi
3. Maarif xadimləri ittifaqının nümayəndəsi
4. Mərkəzi gənclər ittifaqının nümayəndəsi daxil oldu.

Qanunda göstərilirdi ki, Maarif komissarlığında yaranmış qəbul komissiyasına müvafiq qəzalarda da belə bir komissiya yaradılmalıdır. Onların tərkibinə:

1. Darülmüəlliminin müdiri
2. Qəza maarif şöbəsi
3. Qəza partiya komitəsinin nümayəndəsi
4. Qəza gənclər ittifaqı şöbəsinin nümayəndəsi daxil oldu.

Qəbul qanununda göstərilirdi ki, Seminariyaya daxil olmaq istəyənlər baş ictimai tərbiyə idarəsi nəzdində qəbul komissiyasına və qəzalarda qəza qəbul komissiyalarına ərizə ilə müraciət edə bilərlər. Abuturiyentlər ərizə ilə birlikdə

1. Yaşını göstərən sənəd
2. İctimai vəziyyəti barədə vəsiqə
3. Sağlamlıq barədə arayış
4. Təqdimat - Qəbul qanununa görə təqdimat məktəbə daxil olmaq üçün əsas ola bilərdi.

Qəbul qaydalarına görə ərizə verənlərin işi aşağıdakı qaydada qruplaşmalı idi.

1. Partiyaçılar

2. Kasıblar və fəhlə sinfinə mənsub olanlarla zəhmətkeş kəndlilər sinfinə mənsub olanlar

3. 5 ildən az müəllimlik etməyənlərin övladları

4. Partiya təşkilatının nümayəndəsi

5. Zəhmətkeş ziyalılar ailəsinə mənsub olanlar Qəbul qaydalarına görə aşağıdakı təşkilatlar seminariyaya namizədlər göndərə bilərdi:

1. Azərbaycan kommunist partiyası. Qəzalarda isə qəza partiya komitəsi

2. Gənclər ittifaqının mərkəzi komitəsi, qəza partiya komitələri

3. Azərbaycan həmkarlar ittifaqı şurası

4. Qəza maarif şöbəsi

Qəbul qaydalarından görsəndiyi kimi, Sovet hökuməti özünün kommunist ideologiyasına müvafiq müəllim kadrosu hazırlamaq məqsədilə, üstü örtülmüş bir sıra maneələr irəli sürdü. Qəbul işində Qəza partiya komitələri, gənclər təşkilatı (komsomol) və həmkarlar təşkilatına böyük səlahiyyət verilmişdi. Qəbulda onların təqdimatları həlledici rol oynayırdı. Qəbul zamanı tələbələrin mənsubiyyəti, ictimai vəziyyəti nəzərə alınır və fəhlələrə, aşağı təbəqənin ziyalılarından övladlarına üstünlük verilirdi. Keçmiş bir balaca şübhə doğuran yəni varlı, orta varlı olanlar, çar məktəbini qurtarmış ziyalı uşaqları, keçmişdə çar idarələrində işləmiş adamların balaları şübhəli adamlar kimi müxtəlif bəhanələrlə seminariyalara qəbul edilmirdi. Biz əvvəlki fəsillərdə qeyd etmişdik ki, Azərbaycanda açılmış seminariyaların əkəriyyəti xalq maarif komissarlığının əmr və tələblərinin əsiri olduğundan, bir də ki, bu seminariyaların ənənə tarixi olmadığından onların çoxu tələbə qəbulu qarşısında qoyulmuş süni maneələri əsas götürdükləri üçün fəaliyyətində heç bir iz buraxmayıb tez də bağlandı. Qazax seminariyası XMK direktiv, göstəriş və əsasnamələrini zahirən qəbul etsə də mənsubiyyətindən asılı olmayaraq qabiliyyətli uşaqları seminariyaya qəbul etdi. Qazax seminariyasının müəllim kollektiki tədris prosesində ehtiyat edib həyata keçirə bilmədiyi məsələləri sinifdən xaric, məktəbdənkənar tədbirlər vasitəsilə həyata keçirib Uşinski, Semenov, Çernyayevski, F.Köçərli ənənələrinə sadıq qaldılar. Ona görə də bu seminariya Azərbaycan maarifinin tarixində ölməz iz qoydu və adını Qori, Kiyev-Magila, Praqa, Oksford se-

minariya, akademiya, universitetləri ilə bir sıraya çıxardı. 1924 il üçün olan qəbul qaydasının bir nümunəsini veririk. Bu qaydalar sonralar təkmilləşdi və seminariyalara daxil olmaq üçün sinfi mənsubiyyət və bir çox süni maneələr aradan qaldırıldı.

Azərbaycan darülmüəllimin və darülmüəllimatlarına və talibələr qəbul etmək qanunu (1924-cü il)

Azərbaycan darülmüəllimin və darülmüəllimatlarına tələbə qəbul etmək üçün Bakıda baş ictimai tərbiyə dairəsi nəzdində və qəzalarda isə xüsusi qəbul komisionları təşkil olunur.

Bu təlim sənəsi zərfində darülmüəllimin və darülmüəllimatlara daxil olmaq istəyənlər Xalq Maarif Komissarlığının baş ictimai tərbiyə dairəsi nəzdindəki xüsusi qəbul komisionunua ərizə halları verməlidirlər.

I

Yaşları 13-dən az və 16-dan artıq olmayan və gələcəkdə müəllimlik vəzifəsi daşımaq istəyən şəxslər darülmüəllimin və darülmüəllimata qəbul edilirlər.

II

Birinci dərəcəli məktəblərin kamilən bitirib beşinci qruplarından məzun olanlar darülmüəlliminlərə və darülmüəllimatlara qəbul ediləcəkdir.

Qeyd: Birinci dərəcəli məktəblərin kamilən bitirib beşinci qruplarından məzun olanların məlumatları yüngülçə və səthi surətdə yoxlanılacaq və ancaq bundan sonra qəbul ediləcəklər. Kənardan xahiş edənlər isə, tərtib olunmuş program daxilində imtahan verməlidirlər.

III

Darülmüəllimin və darülmüəllimatlara gündəlik tələbələrdə qəbul olunurlar. yəni oxumaları darülmüəllimin və darülmüəllimatda olub evlərində yaşamaq istəyən tələbələr.

IV

Darülmüəllimin və darülmüəllimatlarda ərizə halları ilə də qəbul edə bilirlər. Lakin qəbul etdikləri ərizə halların cümləsi aşağıda göstərilən materiallarla bəra-

bər avqust ayının 15-nə qədər mərkəzi qəbul komissionuna göndərməlidirlər.

Qeyd: Avqustun 15-dən sentyabrın 1-nə qədər yoxlama davam edir sentyabrın 10-na dək komision işinibitirir.

2. Qəzalar isə ərizəhalları avqust ayının birinə qədər qəbul edir. qəbul etdikləri hər namizəd haqqında müfəssəl məlumat verməklə bərabər onların siyahılarını sentyabr ayının birinə qədər mərkəz komisionuna təqdim üçün göndərməlidirlər.

V

Mərkəzi qəbul komisionunda bu adamlar iştirak edirlər.

1. Xalq Maarif Komissarı müavini rəis
2. Baş ictimai tərbiyə dairəsi nümayəndəsi
3. Maarif xadimləri ittifaqı nümayəndəsi
4. Mərkəzi gənclər ittifaqı nümayəndəsi

Qeyd: Darülmüəllimata talaba qəbul edilən zaman qadınlar şöbəsinin nümayəndəsi.

VI

Ərizəhallarla birlikdə veriləcək vəsiqələr bunlardır .

- a) təsisnamə və yaxud təvəllüdnamə
- b) təhsilini bitirdiyi üçün məzun bulunduğu məktəb tərəfindən verilən vəsiqə
- v) vəziyyət ictimaiyyəsinə aid vəsiqə
- d) sağlam bədənli olduğu üçün
- r) ezam vəsiqəsi hamıya aiddir

Qeyd: Məskur ezam vəsiqəsinin əldə edilməsi tələbənin hökman və qəti surətdə qəbul edilməsinə sübut olmayacaqdır.

VII

Qəzalarda qəbul komisionu bu adamlarda ibarət olacaqdır.

1. Darülmüəllimin müdiri rəis
2. Qəza maarif və şöbə müdiri
3. Qəza firqə komitəsinin nümayəndəsi
4. Qəza gənclər ittifaqı şöbəsinin nümayəndəsi

Qeyd: Darülmüəllimata verilən ərizəhalları qəbul edilən zaman qəza qadınlar şöbəsi nümayəndələri

VIII

Qəbup edilmək üçün ərizəhal verənlər namizədlüyə bu cür təyin ediləcəklər

1. Firqəvilər, fığərə və əmələ sinfinə mənsub olanlar ilə zəhmətkeş kəndlilər şöbəsinə mütləq olanlar
2. Baş sənəddən az müəllimlik etməyənlərin övladları
3. Firqə təşkilatlarının namizədləri
4. Həmkarlar ittifaqı tərəfidən göndərilənlər
5. Zəhmətkeş ziyalılar ailəsinə mənsub olanlar

IX

Adları aşağıda zikr olan təşkilatlar darülmüəllimin və darülmüəllimatlara namizəd göndərə bilərlər.

- a) Azərbaycan kommunist firqəsi: qəzalarda isə qəza firqə komitəsi
- b) Gənclər ittifaqının mərkəzi komitəsi: qəzalar da qəza komitəsi
- h) Azərbaycan həmkarlar ittifaqı şurası
- d) Qəza maarif şöbəsi

X

Tələbələr sırasına qəbul və daxil edilmiş şəxslər müəyyən vaxtda dərslərinə davam etmədikləri surətdə bunlar namizədlik siyahısı vərəqəsindən tamamilə çıxarılacaq və boş yerlər isə sonunki namizədlərə veriləcək.

Xalq maarif komissarı

Baş ictimai mərbiyə dairəsi müdiri

Bela bir vəziyyətdə maarif komissarlığı müəllim seminariyalarının işinin keyfiyyətini yüksəltmək və onların işini doğru tənziqləmək üçün müəllim seminariyalarının qəbul qaydalarını və ilk nizamnamələrini qəbul etdi.

Müəllim seminariyalarının ilk nizamnamələri

1917-ci idə Qazaxda açılmış olan seminariya Respublikada ilk pedaqoyi təhsil müəssisəsi idi. İbtidai məktəblərin sürətlə genişlənməsini görən maarif nazirliyi 1921-1925-ci illər arasında Azərbaycanın bir sıra şəhər və qəzalarında seminariyalar açdı. Lakin bu seminariyaların ni-

zəmnəməsi olmadığından təcili onu hazırlamaq zəruri məsələ kimi qarşıda dururdu. Məlum olduğu kimi Qazax seminariyası 1921-ci ilə kimi Qori seminariyasının nizamnaməsi əsasında işləmişdir. Bu nizamnamədə ümumi müddəalar, həyat tərzi haqqında qaydalar, təlim haqqında qaydalar pedaqogikanın praktik məşğələləri haqqında qaydalar kimi 4 bölmədən ibarət idi. Qori seminariyasında sonralar 9 bölmədən ibarət daha müfəssəl bir nizamnamə qəbul edilib. Burada şagirdlərin dini vəzifələri, dərsləri, şagirdlərin müdiriyyət və tərbiyəçilərə münasibəti, şagirdlərin həyat tərzi, şagirdlərin bir-birinə münasibəti, şagirdlərin tədris müəssisəsinin divarları içərisində və xaricində ədəb və nəzakət qaydalarını gözləmək haqqında sinif üzrə olan növbətçi şagirdlər üçün qaydalar toplusu üzrə olan, növbətçi tələbələr üçün olan qaydalar, şagirdlərin məsuliyyəti kimi bəndlər daxil idi. Bu qaydalar gələcək xalq müəllimlərinin yaradıcı təşəbbüskarlığını inkişaf etdirmək və onların böyük şəxsiyyət kimi yetişməsində böyük rol oynadığından F.Köçərli bu nizamnamədəki çar hökumətinin gələcəkdə müsəlmanların fəaliyyətini kütləşdirmək, onların şüurunu dumanlaşdırmaq üçün istifadə etdiyi bəndləri çıxarmaqla həmin nizamnaməni eynən Qazax müəllimlər seminariyasında istifadə etdi. 1920-ci ildə Sovet bolşevik imperiyası Azərbaycanı işğal etdikdən sonra Azərbaycan maarif komissiyasının yay kurslarındakı müəllim hazırlığının nəticə vermədiyini görüb seminariyalar üçün 1921-ci il oktyabr ayında Xalq MK. 44 sayılı kollekiya iclasında müəllim seminariyaları üçün nizamnamə qəbul etdi. Bu nizamnamə seminariyaların qarşısında duran vəzifələri, məktəbin təlim tərbiyə işini, tədris planına daxili rəhbərlik edəcək orqanların və Müəllim seminariyalarının müfəttişi vəzifəsini müəyyən etdi. Nizamnamə aşağıdakı 7 bölmədən ibarət idi.

1. Ümumi qayda
2. Təlim və tərbiyə işləri
3. Müəllim seminariyalarına qəbul
4. Müəllim seminariyasının ştatı
5. Pedaqoyi şura
6. Təsərrüfat kollegiyası
7. Seminariyanın hüququ

Qazax seminariyası bu nizamnaməyə zahirən tabe olsa da özünün Qori seminariya ənənəsinə sadıq qalaraq orada tətbiq

edilən təpim və tərbiyə sahəsindəki bütün əlamətləri davam etdirdi. Azərbaycanda Sovet dövründə açılmış olan digər seminariyaların tarixi ənənəsi olmadığından onlar bir neçə il sonra bağlandı. Ancaq Qazax seminariyası bu ənənələri saxlamaqla Qori seminariyasının varisi oldu və tarixdə özünə Qori seminariyası qədər şöhrət və şərəf gətirdi.

1921-ci ildə MK tərəfindən verilmiş nizamnamənin I bəndində seminariyanın məqsədi göstərilir və bu məqsəd belə ifadə olunurdu. Müəllim seminariyaları özünün pedaqoji xidmətə həsr etmək istəyən gənc vətəndaşlara hərtərəfli pedaqoji təhsil vermək məqsədini daşıyır. Nizamnamədə dərslərin ana dilində keçilməsi, seminariyada 13-15 yaşlı hər iki cinsdən olan bir dərəcəli vahid əmək məktəbini qurtaranların birinci sinfə qəbul olunması təhsil müddətinin 4 il olması və XMK icazəsi ilə seminariyaların yanında ehtiyat qruplarının açılması da göstərilirdi. Nizamnaməyə görə seminariyaya qəbul hər dərəcə ilinin əvvəlində aparılmalı və qruplarda tələbələrin miqdarı 40-dan artıq olmamalı idi. Nizamnamədə eləcə də tədris ilinin 36 həftə dairəsində müəyyənlişməsi də göstərilmişdir. Nizamnamənin qeydində göstərilirdi ki, tələbələr üçün yay tətili müəyyənlişsin və bu tətil dövründə praktiki məşğələlər aparılsın. Nizamnamədə fənn müəllimlərindən növbətçilərin olması və onlara xüsusi zəhmət haqqının veriləsi də göstərilirdi. Nizamnamədə qeyd olunurdu ki, qadın seminariyalarında kənd təsərrüfatından əlavə evdarlıq fənni də tədris edilsin. Bu fənn 1923-cü il tədris planı qəbul olunana qədər davam etmişdir. Bizcə bu nizamnamənin ən dəyərli cəhətlərindən biri evdarlıq dərslərinin seminariyalara daxil edilməsi idi. Nizamnamənin digər XVI bəndində göstərilirdi ki, seminariyalara tələbələr 13-15 yaşından daxil ola bilərlər. Ancaq əhalinin əksər qisminin elmə olan marağı, təhsilə olan istək və arzusu nəticəsində bir çox hallarda qəbul zamanı bu bənd pozulurdu. Arxiv sənədlərindən mə'lum olur ki, 1925-26-cı illərdə seminariyalara tələbələr 13 yaşından 35 yaşına kimi qəbul olunmuşlar. Müəllim kadrlarına olan böyük ehtiyacı nəzərə alan maarif komissarlığı nizamnamənin bu pozulma halına göz yumurdu. Nizamnamənin III bəndində deyilirdi ki, yerli şəraiti nəzərə almaqla pedaqoji şuralara tədris planında bəzi dəyişikliklər aparmağa icazə verilsin. Bunun nəticəsi idi ki, Qazax, Gəncə və Şəki qəzalarındakı seminariyalar maa-

rif nazirliyinin təqdim etdiyi ümumi tədris planından kənara çıxmışdılar. Məsələn: Qazax Seminariyası keçmiş Qori Seminariyasının maraqlı və çox qiymətli tədris planından yaradıcı istifadə edərək tələbələri yaradıcı fəaliyyətə yönəldən fənnəri daxil etmiş və bununla da tələbələrin iş qabiliyyətini yüksəltməyə və onlarda xoş əhvali ruhiyyə yaratmağa çalışmışlar. Qazax Seminariyası fiziki təmrinlər, estetik məşğələlər, dərslərin keçirilmə müddəti, tənəffüs və s. məsələlərin həllində də Maarif Komissarlığının ümumi nizamnaməsindən kənara çıxmışdır.

Xalq Maarif Komissarlığı belə hesab edirdi ki, bütün seminariyalar bir ölçüdə və bir biçimdə olmalıdır. Müəllim kollektivi ancaq yuxarı təşkilatların verdiyi əmr sarancam və göstərişlərin əsiri olmalıdır. Bu göstəriş Sovet dövlətinin quruluşundan, eyni cür düşünən və hərəkət edən kənc nəsil yetirmək ideologiyasından irəli gəlirdi. Nizamnaməyə əsasən seminariyanı qurtaran tələbələr 2 ildən az olmayaraq Azərbaycanın müxtəlif kəşələrində işləməli idilər. Nizamnamədə göstərilirdi ki, müvəffəqiyyətsizliyə uğrayan tələbələr bir kursda ancaq bir dəfə təkrar qala bilər.

Seminaristlərin dövlət tərəfindən paltarla təmin edilməsi, pulsuz pansionatda yaşaması da nizamnamədə öz əksini tapmışdı.

Nizamnaməyə görə seminariyadan xaric edilən hər bir tələbə haqqında Maarif Komissarlığına xəbər verilməli idi. Nizamnamədə vəzifəli şəxslərin kimlərdən ibarət olduğu göstərilirdi: onlar - müdir, müdir müavini, fənn müəllimləri, həkim, feldşer, hesabdar, ixtisasçı və texniki işçilər idi. Nizamnaməyə əsasən seminariyanın müdirləri Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən təsdiq olunurdu. Ancaq müdirlərin təkbaşına heç bir təsərrüfat məsələlərini həll etməyə ixtiyarı yox idi. Bu məsələləri təsərrüfat kollekiyası həll etməli idi.

Nizamnamədə göstərilən müəllimlərin təkmiləşmə məsələləri də çox maraqlı idi. Nizamnaməyə əsasən beş illik stayı olan hər bir müəllim bir il müddətində təkmilləşməyə ezam olunurdu. Ezamiyyə müddətində müəllimlərin əmək haqqı tamamilə saxlanılır və onlara ezamiyyətdəki yol xərci, başqa xidmət sahələri üçün də pul verilirdi. Ezamiyyətdən qayıdıqdan sonra müəllimlər görülmüş iş barədə geniş, müfəssəl hesabat verməli idilər.

Nizamnaməyə görə seminariyada pedaqoyi şuranın tərkibinə müəllimlər, seminariyanın nəzdində olan nümunəvi məktəbin müdiri, həmin məktəbin müəllim kollektivi və həkimi, tələbələrin dördə bir nümayəndəsi daxil idi.

Pedaqoyi şuranın sədri müdir, ya da onun müavini ola bilərdi. Şuranın katibi bir dərs ili müddətinə seçilirdi. Şuranın iclası ayda iki dəfədən az olmamalı idi.

Pedaqoyi şura seminariyanın bütün təlim-tərbiyə işlərini həll etməli idi. Nizamnaməyə görə seminariyada təsərrüfat kollegiyası yaradılmalı idi. Kollegiyanın tərkibinə müdir və ya müavini, pedaqoyi şuranın razılığı ilə iki müəllim, texniki xidmətçilərdən iki nəfər, tələbələrdən bir nümayəndə daxil edilirdi. Təsərrüfat kollegiyasının vəzifəsi seminariyanın illik smetasını tərtib etmək, smeta xərclərinin hara sərf olunduğunu müəyyənləşdirmək, müxtəlif müqavilələr bağlamaqdan ibarət idi. Tərtib olunan smetalar və bağlanmış müqavilələr seminariyanın şurası tərəfindən təsdiq edilməli idi.

Nizamnaməyə əsasən seminariyanın hüququ subyektini təsdiqədən əlaməti onun möhürü idi.

1923-cü ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı seminariyanın 2-ci nizamnaməsini təsdiq etdi. Bu nizamnamə keçmiş nizamnamə əsasında düzəlsə də, keçmişdəkindən, yəni 1-ci nizamnamədən tədris ilinin müddəti, təillərin vaxtları, tələbələrin seminariyaya qəbulu və buraxılması məsələləri ilə fərqlənirdi. Yeni nizamnamə 2 hissədən ibarət idi.

Birinci hissəyə müəllim seminariyalarının idarə edilməsi, tələbələrin hüquq və vəzifələri, seminariyanın müəllim və xidmətçiləri, seminariyanın pedaqoyi şurası, təsərrüfat komitəsi kimi məsələlər daxil idi.

Nizamnamənin ikinci hissəsinə isə seminariyanın təlim və tərbiyə məsələləri daxil edilmişdi.

1923-cü ilin tədris planının 1-ci maddəsində deyilirdi ki, müəllim seminariyası iki dərəcəli məktəb hesab edilir və bu seminariya hər iki cinsdən olan gənclərə ümumi və pedaqoyi ixtisaslı təhsil verməyi qarşısına məqsəd qoyur.

Nizamnaməyə görə seminariyanın məqsədi tələbələri bir dərəcəli məktəblər üçün yaradıcı pedaqoyi işə hazırlamaq idi.

1923-cü il Nizamnaməsində göstərilirdi ki, məktəbin daxili reyimi pedaqoyi şura tərəfindən müəyyən edilir. 16- cı bənddə göstərilirdi ki, gün reyiminə görə tələbələr saat 7⁰⁰ -də yataqdan durmalı, 7:30-da səhər yeməyinə getməli və 8.30-da dərslərə başlamalı idi. Nizamnaməyə görə dərslər 8:30-da başlamalı və 2:40-da qurtarmalı idi. Dərslər arasında tənəffüs 10 dəqiqə, ancaq 3-cü dərsdən sonra böyük tənəffüs 60 dəqiqə müddətində nəzərdə tutulmuşdu. Nizamnamədə tələbələrin dərsdən sonrakı iş reyimi belə müəyyənləşdirilmişdir saat 3⁰⁰-dan günorta yeməyi, 3⁰⁰-dan 5⁰⁰-kimi istirahət, 5⁰⁰-6⁰⁰-a kimi oyun, gəzinti, şəxsi işlər və idman. 6⁰⁰-dan-8⁰⁰-a qədərə sonrakı günün dərslərinə hazırlaşmaq, axşam yeməyi saat 8⁰⁰-da, 8⁰⁰-dan 10⁰⁰-a kimi dərnək məşğələləri, saat 10⁰⁰-da yatmaq vaxtı.

Sovet hökuməti bu qapalı seminariyalarda özünün kommunist ideologiyasını aşılamaq üçün əlverişli yol tapdığını görüb, yeni tip müəllimlər hazırlamaq üçün 1922-ci il Qazax Seminariyasından əlavə bir neçə Müəllim seminariyası da açdı. Digər tərəfdən bu seminariyalar həm də artmaqda olan məktəbləri pedaqoyi təhsilli müəllimlərlə təmin etmək məqsədini görürdü. Bu yeni tədris müəssisələrinə 637 tələbə qəbul olundu. Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı, Gəncə, Şuşa və Nuxa seminariyalarına nisbətdə Bakıdan başqa Qazaxda tələbələrin sayı digərlərindən çox idi. Məsələn: Bakıda 154 oğlan, 120 qız, Gəncədə 83 oğlan, Qazaxda 110 oğlan, Şuşada 50 oğlan, Nuxada isə 80 oğlan, 40 qız təhsil alırdı.¹ Qərribə burasıdır ki, dindarlığın ən qatı yeri olan Şəkiddə qızların təhsil alanları qalan əyalətlərə nisbətən daha çox olmuşdur. Qazaxda, qızların çox az təhsil almasının əsas səbəbi orada patriarxal, feodal qaydalarının möhkəm kök salması idi. Sonralar Qazaxdan kütləvi şəkildə Qori Seminariyasına gedən və orada təhsillərini tamamlayan məzunların səyi nəticəsində Qazax Seminariyasında qızların sayı artdı. Qeyd etmək lazımdır ki, Qazax Seminariyası Qoridən gələrkən Qori Seminariyasındakı ənənəni davam etdirib, əsas siniflərdən əlavə seminariyasının nəzdində hazırlıq sinifləri də açdı. Bu siniflərə səviyyəsi aşağı olan uşaqlar qəbul olunur və bir iki il təhsil aldıqdan sonra əsas siniflərə keçiri-

¹Mərgəzi Azərbaycanİdarəsinin xəbərləri Bakı. DUSU nəşriyyatı.1922. №17. Səh. 30

lirdi. 1922-ci ildə XMK kördü ki, açdığı seminariyalarda müxtəlif səviyyəli uşaqlar təhsil alır. Belə komplektləşmə isə təhsilin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. O, zaman Maarif Komissarlığı Qazax Seminariyasının təcrübəsindən istifadə edib, açdığı yeni seminariyalarda da hazırlıq sinifləri yaratdı. Tezliklə məlum oldu ki, belə bir tədbir seminariyada təlimin keyfiyyətini yüksəltməklə bərabər tələbə toplamaq probleminin həllinə də yaxından kömək edir. Maarif Komissarlığı bu təcrübəni getdikcə genişləndirdi. Nəhayət hazırlıq sinifləri qısa müddətli kursları əvəz etdi. 1924-cü ildə XMK Lənkəran, Zaqatala, Qubada 29 yanvar qərarı ilə iki dərəcəli məktəbləri müəllim seminariyalarına çevirdi. 1917-ci ildə pedaqoqi təhsil verən yeganə Qazax seminariyası olduğu halda 1925-ci ildə bu seminariyaların sayı 16-ya tələbələrin sayı isə 1998-ə çatdı. 1924-25-ci tədris ilində məlum oldu ki, seminariyaların I əsas qrupuna daxil olan 822 nəfərdən 352-i nəfəri seminariyaların nəzdindəki hazırlıq siniflərindən, qalan 470 nəfəri isə vahid əmək məktəbini qurtaranlar olmuşlar. 1925-26-cı illərdə təhsil alan qızların sayı da əsaslı artmışdır. Əgər 1921-ci tədris ilində cəmi 80 nəfər Azərbaycanlı qız oxuyurdusa da, 1925-26-cı illərdə bu say 554 nəfərə çatdı. 1923-cü ildə Qazax müəllimlər seminariyasının ilk buraxılışı oldu. Bunlar Hacıbala Hacıyev, Səməd Vurğun Vəkilov, Mir Qasım Əfəndiyev, Məhəd Abbasov, Mirəli Miralayev, Nəsrəddin Mirzəyev idilər. II buraxılışda isə Mustafa Əliyev, Mirpaşa Nəsimov, Əskər Xasməmmədov, Hüseyn Nəsimov, Yusif Yusifov var idi. 1923-cü ildə Qazax seminariyası 7 nəfər, Bakı 9 və Gəncə seminariyası 9 nəfər müəllim buraxdı, 1925-ci ildə Bakı seminariyası 29, Gəncə 11, Qazax 16. Bakıda 8 nəfər qız, Nuxada 32 nəfər oğlan, Şuşada 17 nəfər təhsilli müəllim hazırlandı. Bu buraxılışlar müəllimə lap çox ehtiyacı olan Cavanşir, (Mirbəşir).Cəbrayıl Şamxor və Qubadlı qəzalarına göndərildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hakimiyyəti illərində XMK çoxlu seminariyalar açdı. Bu seminariyaların əksəriyyəti 5 il-10 il fəaliyyət göstərəndən sonra bağlandı. Yeganə Qazax Seminariyası özünün Qoridən gətirdiyi ənənəsini, varlığını və müstəqilliyini saxlaya bildi. Qazax Seminariyasında işləyənlərin əksəriyyəti Qori Seminariyasının məzunu olduğundan onlar oxuduqları məktəbin ənənəsini davam et-

dirməklə öz peşəsinə, öz amalına xəyanət eqiədilər. Bu gün bu seminariya Qazaxda orta ümüm təhsil məktəbi kimi fəaliyyət göstərsə də adı seminariya olaraq indi də qalmaqda davam edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hökuməti gənclərə kommunist ideologiyasını aşılarkən çalışdı ki, köhnə məktəblərdən onların adından belə heç bir əsər qalmasın. 1925- cı il iyun ayının 29-da Azərbaycan üzrə müəllim seminariyalarının müşavirəsi çağırıldı. Bu müşavirədə qərara alındı ki, seminariya adı kommunist cəmiyyətimizin şöhrətinə uyğun gəlmədiyindən və köhnəliyi əks etdirdiyindən onun adını dəyişib "**Pedaqoyi texnikum**" etmək lazımdır .

Azərbaycan Sovet Hakimiyyəti yarandıqdan sonra Qazax Seminarıyasının inkişaf yolları

1920-ci ildə Erməni qurdur,larının xəyanəti nəticəsində F.Köçərli həlak olduqdan sonra Azərbaycanın xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin atası Əli Hüseynov Qazax seminarıyasının direktoru oldu. Qazax seminarıyasının məzunu və sonralar pedaqoyi məktəbin müəllimi R. Axundov təhsil aldığı məktəb haqqında mənə verdiyi xatirəsində yazır; "Əli Hüseynov çox qayğıkeş tələbkar, intizamı sevən və gözləyən bir şəxsiyyət olmaqla bərabər sərt və zəhmli idi. Onun məktəb daxilində və məktəbdən kənar tərbiyə işlərinə nəzarəti çox güclü idi. Heç kəs cürət edib onun işinə qarışa bilməzdi. O, əsl maarifçi insan idi ". Əli Hüseynov direktor olarkən seminarıyanı yeni müəllim kadrları ilə təkmilləşdirərək ora ədəbiyyat müəllimi Süleyman Qayıbovu, Yusif Əfəndiyevi, coğrafiya müəllimi Mirzə Əfəidini, daha sonrapar isə orta yaşlı təbiət müəllimi Mahmud Bayramovu, Tahir Abdullayevi, Abdulla Babanlı, ədəbiyyat müəllimi, Əkrəm Cəfəri, rus dili müəllimi, Əhmədağa Gülməmmədov, alman dili müəllimi, Əli Mustafayev (O Qazaxda Alyoşa adı ilə məşhur olmuşdur) gətirdi. Seminarıyanın Kollektivinin gərgin əməyi nəticəsində seminariya bütün Azərbaycanda şöhrətlənə bildi. Xalq arasında Əli Əfəndi kimi məşhur olan Əli Hüseynov 1886-cı ildə Qazax qəzasının İkinci Şıxlı kəndində anadan

olmuşdur. O, ilktəhsilini Qori seminariyasının keçmiş məzunu xalq maarifinin görkəmli nümayəndəsi Lev Tolstoyla görüşmüş olan İsa Abakarovdan almışdır. Sovet hökumətinin bir sıra ciddi nəzarət altında saxladığı sahələrdən biri də məktəb və məktəbdə təlim işlərinin təşkili, onun məzmununu məsələləri oldu. O, yaxşı başa düşürdü ki, gənc nəslə yeni ideologiyayı aşılamadan kommunist tərbiyəsinin məqsəd və vəzifələrini həyata keçirə bilməyəcək. Bu ideologiyayı həyata keçirəcək yer məktəb olmalı idi. Bu səbəbdən də o özünün bütün gücünü köhnə məktəbi tənqid etməkdən başladı. O, bu məktəbi quru əzbərçilik, formalizm exolostika məktəbi adlandırdı. Sovet hökuməti müxtəlif qurultay, yığıncaq və müşavirələr çağırıb sovet məktəbinin məqsəd və vəzifələrini, gələcək perspektivlərini müəyyənləşdirərkən köhnə məktəblərə qarşı gənclərdə ikrah hissi doğurmağa çalışdı və yaşlı köhnə quruluşdan qalan müəllimlərə isə şübhə ilə yanaşmağı işarə etdi. Bunlarla yanaşı sovet maarif komissarlığı yeni metodlar ixtira etməklə şagirdlərin fəallığını, dərslə olan marağını artırmaq, tədris materialını həyatla bağlamağa çalışdı. Sovet hökumətinin bu tədbirləri Qazax seminariyasının işində də özünü büruzə verdi. Yüksək təlim keyfiyyəti uğrunda mübarizə aparmaq üçün maarif komissarlığı seminariyada metodiki məsələlərə xüsusi diqqət yetirdi. Bu tədbirlərdən seminariyalar da təcrübə mübadiləsini, açıq dərslərin təşkil edilməsi, pedaqoji şuralarda bu və ya digər metodik məsələlərin müzakirəsinə geniş yer verməsini göstərmək olar. Qazax Seminariyası bu metodiki işləri təkcə seminariya daxilində deyil, həm də qəza və kənd məktəblərində həyata keçirməyə başladı. O zaman müəllimlər üçün xüsusi təkmilləşdirmə yeri olmadığından Qazax seminariyası bu işləri metodik mərkəz kimi öz üzərinə götürmüşdü. 1924-cü il iyun ayında xalq maarif komissarlığı fəal maarif işçilərini müşavirəsini çağırdı və göstərdi ki, seminariyalar öz dərisinə bükülüb qalmamalı, ətrafdakı kənd, məktəb və müəllimlərə də metodiki kömək göstərməlidir. Maarif komissarlığı təklif etdi ki, seminariyaların son kurs tələbələri kəndlərə getməli və orada metodiki məruzələrlə çıxış etməlidirlər. Orta məktəb müəllimlər metodiki kömək göstərmək haqqında Qazax Maarif şöbəsinin Xalq Maarif Komissarlığının baş ictimai tərbiyə idarəsinə 1925-ci il yanvar ayında göndərdiyi hesabatda deyilirdi:

“Əlavə olaraq Qazax darülmüəllimləri nəzdində pedaqoyi büro təşkil olunmuşdur ki, həmin büroda 12 nəfər müəllim iştirak edir. Büronun 2 dərənəyi vardır. Burada çalışan müəllimlər tərəfindən cümə günləri Qazax şəhərində və ətrafda olan müəllimlər üçün ictimaiyyət, təbiyyat və qeyri dərslərə dayr məlumat verilir. Üsul dərənəyi hər bir elmi üsul dairəsinə dair nümunə olaraq dərs verilməsinə başlamışdır”¹. 1920-ci ildə Qazax Seminariyasına daxil olmuş və 1924-cü ildə oranı bitirmiş əməkdar müəllim Nəsim Hüseynov yazırdı: "Bu günkü kimi yadımdadır. Bizim Əksipara kəndindən Qazaxdakı seminariyaya oxumağa 3 nəfər götürdülər. Biri mən, biri molla Oruçlunun Məmmədi, biri də Məşədi Əlinin oğlu Mustafa idi. Hər üçümüzü məktəbin direktoru Əli Hüseynov olduqca mehribanlıqla qarşıladı. Elə həmin gün əvvəlcə hamama getdik, əynimizə seminariyanın formasını geyindirildilər. Ömrümüzdə I dəfə idi ki, sevinirdik... Seminariyadan kəndlərə gedir, burada kənd camaatına mühazirə oxuyur, xüsusən də gənc oqlar və qızların savadlanması üçün gecə-kündüz əlləşərdik. Mənə Canallı kəndi tapşırılmışdı. Demək olar ki, dərstdən sonra mən hər gün kənddə olurdum”². Ancaq bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, sovet hökuməti gənc nəsle yeni ideologiyanı aşılarkən bir sıra ciddi neqşanlara yol verdi. O kehnə məktəbi, köhnə təlim üsullarını tamam inkar etməklə dini tərbiyəni də zərərli opiyum kimi aradan qaldırmağı vəçib hesab etdi. Bu nöqşanlar özünü vaxtaşırı bürüzə verir və nəhayət bir sıra başqa neqşanlarla bərabər sovet kommunist hökumətinin süqutuna gətirib çıxardı. Qazax seminariyasının yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi arxivi yandırıldığından bir çox məsələləri seminariyanın məzunlarının xatirələri və maarif komissarlığının arxivi əsasında şərh edəçəyik. Sovet hökuməti ilk gündən seminariyada müəllimlərə təlim prosesində mühazirə, müsahibə, kitab üzərində iş, tənəzzəhlər, demonstrasiya, illüsturasiya və s. kimi üsullardan istifadə etməyi məsləhət gördü. Maarif komissarlığı təlim materialını həyatla bağlamaq üçün əyanilikdən geniş istifadə etmək göstərişi verdi. Bu məqsədlə F.Köçərli vaxtından qalmış seminariya muzeyindəki əşya, şəkil və ekspanatlardan geniş istifadə edilirdi. Qazax se-

¹ A3. SSRXMQ Arxivi baş ictimai tərbiyə dairəsi fondu iş 48, B-4 1925-ci il

² Qabiliyyət bayrağı qəzeti. 29 oktyabr 1988-ci il

minariyası o zaman ən çox yayılmış tənəzzöhlərdən istifadə etdi. Daha çox coğrafiya, təbiət dərsləri üzrə tənəzzöhlər aparılır və bu fənlərdən keçilən mövzular əyani olaraq göstərilir və fənnin həyatla əlaqəsinə daha geniş imkan yaranırdı. Tələbələr tənəzzöhdən qayıtdıqdan sonra coğrafiya üzrə xəritələr düzəldir, yerin quruluşunun şəklini çəkir və s. bu kimi işlər aparırdılar. 1925-ci ildə Azərbaycanın həyatında əlamətdar hadisə baş verdi. Azərbaycan məktəbləri latın qrafikasına keçdilər. Bu qrafikanın zəruriliyini xalqa başa salmaq, inandırmaq, ərəb əlifbasının Azərbaycan üçün yararsızlığını sübut etmək üçün gərgin iş aparmaq lazım gəlirdi. Bu məqsədlə bir-birinin ardınca plenum, müşavirələr çağırıldı. Latın qrafikasına keçmək bu müşavirələrin əsas müzakirə obyektinə oldu. Nəhayət bu məsələ Az.KP-6-cı qurultayında, 1925-ci ildə çağırılmış plenumunda, 1925-ci il iyul ayında çağırılmış Qazax komitə katibliyinin müşavirəsində, IV Azərbaycan sovetlər qurultayında müzakirə edildi və latın qrafikasını həyata keçirmək üçün konkret yollar göstərildi. Azərbaycan Sovet hökumətinin və Azərbaycan Kommunist partiyasının yeni latın əlifbasına keçmə qərarından sonra Maarif komissarlığı bu sahədə bir sıra tədbirlər həyata keçirdi. O, respublikanın 4 müxtəlif qəzalarında yeni qrafikalı əlifbanı öyrədən kurslar açdı. Bu kurslardan biri də Qazaxda açılmışdı. Qazaxda açılan kurslarda yeni əlifbanı əvvəlcə müəllimlər öyrənməyə başladılar, sonra isə müəllimlər seminariyada, eləcə də Qazax məktəblərində tələbə və şagirdlərə öyrətməyə başladılar. Xalq arasında bu kursların rolunu yüksəltmək və latın əlifbasına keçidi sürətləndirmək məqsədi ilə Qazax seminariyasının müəllimləri və tələbələri kəndlərdə xalqın və müəllimlərin tez-tez yığıncaqlarını təşkil edib, ərəb əlifbasının Azərbaycan dilinə, onun qayda-qanunlarına uyğun olmadığını, bu əlifbanın xalqın mədəni tərəqqisinə mane olduğunu göstərirdilər. Doğrudan da həyat sübut etdi ki, ərəb əlifbası ilə uzun müddətə savadlanmaq mümkün olduğu halda latın qrafikasını ilə 4-5 aya yazıb-oxumaq olur. Nəhayət 1925-1926-cı tədris ilində Qazax seminariyasının tələbələri tamamilə latın qrafikasına keçdilər. Bu qrafikanı öyrənmək üçün xüsusi saat ayrıldı. Artıq 1926-1927-ci illərdə Qazax seminariyasının tələbələri ibtidai məktəblərdə pedaqoqi təcrübəni latın əlifbası ilə aparmağa başladılar. Əməkdar müəllim A.Babanlı

yazırdı: "Biz latın qrafikasına keçəndə xeyli çətinliklə qarşılaşsaq da gördük ki, bu qrafika bizim mədəni inkişafımıza çox böyük xeyir verir. 4-5 aya yazıb-oxumağı öyrənən şagirdlərimiz sevinirdilər. Bizi bəzən kəndlərə də bu qrafikanı öyrətməyə göndərirdilər. Mən Çaylı, Daşsalahlı, Şıxlı kəndlərinə təhkim olunmuşdum. Bu sahədə xeyli iş gördüm. Müəllimlərimiz bizimlə dərslərdə latın qrafikasını ilə məşğul olsalar da özləri metodik göstərişlərini, dərslərin icmalını və s. ərəb qrafikasını ilə işləyirdilər"¹.

Köhnə məktəblərdən və köhnə təlim üsullarından əl çəkən Sovet hökuməti məktəblərdə, seminariya və institutlarda yeni təlim üsullarından istifadə etmək tələbini irəli sürmüşdü. Nəzəriyyəçi pedaqoqlar olmadığı üçün pedaqoqi sahədə işləyən, eləcə də müxtəlif sahələrdə çalışan psixoloq, filosof, tarixçilər və s. sahənin mütəxəssisləri məktəbə, məktəbin təlim prosesinin müxtəlif sahələrinə dair fikir yürütməyə, yeni konsepsiya, üsul və vasitələr təklif etməyə başladılar. Məs: Çelyuskin adlı bir alim "Zəhmət məktəbində çalışan üsullar" adlı kitabında "laborator", "dalton plan", əl işləri", "kənd təsərrüfat işləri", "tədqiqat işləri", rəsm", "qrafik çizki", "tənəzzöh" üsulu kimi dolaşmaq və cəfəng üsullar irəli sürmüşdü. P.P.Fridolin isə 1925-ci ildə tələbələrini dolaşdıran bu üsulları tənqid edərək belə hesab edirdi ki, cəmi 3 dəyərli "laborator", "ekskursiya", "dalton plan" üsulundan istifadə etmək lazımdır.² Məktəblərdə təlim işləri ilə əlaqədar belə qarışıq mübahisələrin getdiyi dövrdə XMK-dan müxtəlif bir-birini tamamlayan və ya təkzib edən əmr və sərəncamlar alınır.

1926-cı ilə qədər təlim prosesində "laborator üsulu", "ekskursiya", "dalton plan" üsullarından, eləcə də tənəzzöh-lərdən ifrat dərəcədə istifadə edilirdi. Tələbələr arasında kəsilmədən zavod, fabrika, tarixi yerlər, elektrik stansiyalarına aparılır və getdikləri yer haqqında müəllimlərinə yazılı məlumat verirdilər. Çox qısa müddət ərzində "Dalton plan" üsulu Qazax seminariyasına da daxil oldu. Bu üsula görə şagirdlər fərdi qayda ilə laboratoriyada çalışır, lazım olanda müəllimlərə müraciət edir və sonra zaçot verib, yeni

¹Abdulla Babanlıın müəllifə verdiyi yazılı xatirə. (Xatirə F.Ə.Seyidovun Arxivindədir)

²Azərbaycan XMK "Yeni məktəb məcmuəsi" 1925-ci il №1, №2, s.23

göstəriş alırdılar. "Dalton plan", "laborotor plan" üsullarının axırıncı forması "laborator briqada" üsulu adlandı. Bu üsulda da qüvvətli tələbələrəndən biri briqada adından məlumat verir və tələbənin aldığı qiymət bütün briqadaya şamil edilirdi. Bu üsulu Qazax seminariyası qəbul etmədi və bu üsulun ən əsas daşıyıcısı Nuxa müəllimlər seminariyası oldu.

1927-1928-ci tədris ilinin sonunda Bakıda pedaqoyi texnikumların müdirlərinin konfransı çağırıldı. Bu konfransda "dərs-sinif" sistemindən qəti imtina edildi və Nuxa seminariyasının "Laborotor plan" üsulu təcrübəsi bütün seminariyalara tətbiq edildi. Bakı, Qazax və Şuşa pedaqoyi texnikumunda "laborotor tədqiqat" sisteminə, üsuluna keçilməsi əmr olunurdu. Qərarda göstərilirdi ki, "dərs sinif" sistemi uşaqların nəinki, şagird olmasına həm də təşkilatçı olmasına ziddir Qazax seminariyasının pedaqoyi şurası "laborotor briqada" üsulunun əleyhinə çıxaraq göstərdi ki, bu üsul tədris materialını sistemli verməyə mane olur. Müəllimin nüfuzu və rəhbər rolu aşağı düşür. Tələbələrin yazılı və şifahi nitqlərinin inkişafına mane olur, fərdi hesabat olmadığından zəif oxuyan uşaqlar güclülərin gölkəsində qiymət alır. Ev tapşırıqlarının verilməməsi tələbələrin müstəqil çalışmasına mane olur. Bu da müəllim kadrosunun hazırlığının keyfiyyətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Eləcə də şura üzvləri fənlərin növbə ilə 3 gün ana dili, 4 gün riyaziyyat və s. öyrənilməsinin əleyhinə çıxdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, Qazax seminariyasında möhnəm özül olduğundan, pedaqoyi biliyə, elmi savada və geniş dünya görünüşünə malik olan müəllim kollektivi işlədiyindən onlar yaradıcı hərəkət edib, tez-tez bir-birini əvəz edən cəfəng təlim üsullarına aludə olub texnikumda yaranmış olan ənənəni elmi biliklər sisteminin verilməsi prinsipindən kənara çıxmədılar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kim 1923-cü il nizamnaməsinin 14-cü bəndində imtahanların ləğv olunması göstərilirdi. Ancaq bu göstərişə baxmayaraq Qazax seminariyası nizamnaməni pozub imtahanları saxladı. İmtahanların ləğvinin mənasız olduğunu dərk edən Maarif Komissarlığı 1924-cü il aprel ayının 2-də 439 sayılı əmri ilə Qazax seminariyasına belə bir sərəncam göndərdi: "İmtahanlar ancaq IV qrupda olmalı.

¹Azərbaycan SSR xalq maarifi komissarlığının bülleteni, 1926-cı il, №9, səh.7

Qalan qruplardan imtahanlar götürülməlidir". Elə oradaca göstərilirdi ki, imtahanı olmayan qrupların müəllimləri tələbələrin müvəffəqiyyəti haqqında mütəmadi qeydlər aparmalı və ilin sonunda bu qeydləri müdiriyyətə təqdim etməlidir"¹.

Tədrisən Sovet hökumətinin başçıları və Maarif Komissarlığında oturanlar da başa düşdülər ki, Amerika və digər kapitalist ölkələrinin sistemi Sovet ərazisində yaşayan xalqların milli mentalitetinə və Sosialist ideologiyasına, tərbiyə üsullarına yaramır. Bu üsullar vasitəsi ilə Dövlət, partiya öz ideologiyasını tələbələrə ardıcıl aşılaya bilmir. Kollektiv ölkənin vətəndaşları kollektivdə yaşamaq prinsipindən çox fərdiyyətçiliyə üz tuturlar. Ona görə də mətbuat səhifələrində və müşavirələrdə müəllimlər çıxış edib göstərdilər ki, müəllimin rəhbərliyi və izahı olmadan, tələbələr dərslik üzərində işləməkdə çətinlik çəkirler. Tədris işlərini bütünlükdə praktiki işlərin üzərində qurmaq tələbələrin səthi biliklər almasına, elmələrin əsasına yiyələnməməsinə gətirib çıxarır. Qazax pedaqoji texnikumunun 1928-ci il 22 noyabr tarixli şurasında "Aktiv plan işlərinin kedişi və rast gələn çətinliklər haqqında" məsələ ilə əlaqədar çıxış edən müəllimlər belə fikir söyləmişlər: "Tələbələr təyin olunan vaxtda materialı həll edə bilmir, bəzən çox çətinliklə baş çıxarırlar. Ləvazimat tədrisiyyənin kifayət qədər olmaması qrupda intizamın pozulmasına səbəb olur"².

Azərbaycan SSR XMK-in 1926-cı il 9 avqust tarixli qərarına əsasən Bakı şəhərində nəhayət 1928-ci ildə Qazaxda qızlarla və oğlanların birgə təhsili başladı. Bu məsələ ilə əlaqədar Maarif Komissarlığının göstərişi ilə yeni tədris planları hazırlandı. 1926-cı ildə Qazax seminariyasına göndərilmiş tədris planı 1925-ci ildəkindən əsaslı fərqlənirdi. Yeni tədris planında fənlərə verilən həftəlik saatların miqdarı əvvəlkinə nisbətən xeyli artmışdı. Məsələn: riyaziyyat fənni əvvəlki tədris planında iki kursda 4 saat verildiyi halda, yenisində 6 saata qaldırılmışdır. Belə bir artım fizika, kimya fənlərinin saatlarında da var

¹ Az.SSR XMK arxivi baş ictimai tərbiyə dairəsi fondu 677, 6.9.V.10

² Az Respub. XMK baş ictimai sənət təhsil idarəsi fondu s.997, 6 19 Qazax pedaqoji texnikumu şurasının protokolu №3

idi. Digər fənlərin də saatlarında fərq nəzərə çarpırdı.

1925-ci il Tədris planında təkə ana dili və riyaziyya-tın tədrisi metodikasının keçilməsi nəzərdə tutulurdusa da 1926-cı il planında təbiət və coğrafiyanın da tədrisi fənni əlavə edilmişdi. 1926-cı il tədris planında bir sıra pedaqogika tarixi, əl zəhməti, musiqi savadı, kənd təsərrüfatı və coğrafiya kimi yeni fənlər daxil edilmişdi. Bu tədris planının izahat vərəqəsində böyük qardaş siyasətinə müvafiq III qrupda Azərbaycan coğrafiyası və IV qrupda Sovet İttifaqının iqtisadi coğrafiyasına keçmək nəzərdə tutulurdu. Tədris planının izahat vərəqəsində göstərilirdi ki, kənd təsərrüfatı proqramı yerli şəraitlə əlaqələnməli və pedaqoyi texnikumların öz təsərrüfat sahələri olmalıdır.

1926-cı il tədris planında bir sıra fənlərin tədrisi metodikasının və digər yeni fənlərin daxil edilməsi 1925-ci il tədris planı ilə müqayisədə irəliyə bir addım idi. 1928-ci ildə iyun ayında pedaqoyi texnikum müdir və müəllimlərinin respublika müşavirəsi çağrıldı. Bu müşavirədə göstərilirdi ki, son zamanlar təlimin keyfiyyəti aşağı düşmüşdür. Tədris planları dövrün tələblərini lazımınca nəzərə almadığı üçün yeni tədris planı tərtib etmək məsələsi Maarif Komissarlığı tərəfindən irəli sürüldü. Ancaq bu müşavirədə şəhərlə kəndi ayıraraq, hər birinin iqtisadi şəraitinə müvafiq tədris planının tutulması göstərişi verildi. Məsələn: qəsəbə və qəzaların tədris planında, kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar fənlər olduğu halda şəhər məktəbinin planında bu fənlər öz əksini tapmamışdır. Tədris planının tərtibatçıları nəzərə almamışlar ki, şəhər müəllimlər texnikumunu qurtaranlar da qəza və kəndlərə işləməyə getməli idilər. Yeni tədris planında hərbi dərslərin daxil edilməsi də müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi 1932-ci il 25 avqust və 19 sentyabr tarixli qərarı və dinar qərarları ilə müxtəlif adlarla Sovet məktəbinə siraət etmiş, laborator briqada üsulunu tənqid edib məktəblərdən xaric etdi. Bu qərarlarda göstərilirdi ki, hər cür kollektiv zaçotlar ləğv edilsin, qiymətləndirmə işi müəllimlərə tapşırılsın. Hər bir tələbəyə cavabına, səviyyəsinə dərs demə üsuluna görə qiymət verilsin, ildə 2 dəfə tələbələrin zaçot verməsi nəzərdə tutulsun. Bu qərarla əlaqədar pedaqoyi texnikumlar o cümlədən də Qazax müəllimlər texnikumu yeni tə-

lim üsullərindən istifadə etməyə başladı. Yeni tədris planlarının tərtib olunması ilə əlaqədar yeni proqramların yazılması da Maarif Komissarlığına tövsiyə edildi. Tezliklə proqramlar hazırlanıb meydana çıxarkən onların ciddi qüsurları olduğu məlum oldu, belə ki, proqramlarda "Kompleks kursunun ümumi əsasları"nı öyrənmək üçün 60 saat vaxt ayırmışdı və proqramın izahat vərəqəsində Azərbaycan dilinin tədrisi ilə əlaqədar deyilirdi: "Türk dili tədris üsulu kursunun kompleks tədrisi məsələlərini tələbələrin pedaqoji praktikumu ilə bağlamaq qətiyyənlə nəzərdən qaçmamalıdır. Bu cəhət kursun əsas mərkəz məqsədini təmin edir"¹.

Sovet hökuməti heç bir vaxt heç bir hadisə, yazı, məqalə, proqram, dərsliklə əlaqədar özünün ideoloji mübarizəsini nəzərdən qaçırtmırdı. Xüsusən də türk xalqlarının balaca milliləşmə işığı gələn yerdə ona pantürkist, panislamist adı verib, yerində boğmağa çalışırdı. O, bu yeni tərtib olunan proqramları da tənqid edərək, onlarda türk ədiblərindən parçalar verildiyi üçün pantürkist səciyyə daşdığını göstərmişdir.²

1932-ci ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı ali məktəblər və texnikumlar haqqında təlimat qəbul etdi. Həmin təlimatda tələbələrin müvəffəqiyyətini hesaba almaq haqqında da xüsusi maddə var idi. Bu təlimatda predmetlərin xarakterindən asılı olaraq 3 bal müsbət və 2 bal mənfi olmaqla 5 bal sistemi irəli sürüldü. Bunlar "çox pis", "qeyri kafi", "kafi", "yaxşı" və "çox yaxşı" qiymətlər idi. Qazax pedaqoji texnikumu müəllimləri də mərkəzi komitənin məktəb haqqında qərarlarından sonra tələbələrin fərdi, müstəqil, işləməsinə təlim prosesində təhlil aparmaq, sual-cavab etmək kimi üsullardan istifadə etməsinə çalışdılar. Təlimatda zaçotların tətbiqi və qəbulu qaydası belə müəyyənləşdi. Zaçot komissiya ilə götürülür. Həmin komissiyanın tərkibinə fənn müəllimi, müdir tərəfindən təyin olunmuş qohum fənlərin mütəxəssisləri daxil edilirdi. Qazax pedaqoji texnikumu "təlimatı" əsas götürərək sinifdən-sinifə keçmək imtahanı zamanı komissiyanın tərkibinə direktor

¹Azərbaycan-türk pedaqoji texnikumlarında keçirilən fənlərə aid proqram. Bakı. 1928. Səh.52

²Azərbaycan-türk pedaqoji texnikumlarında keçirilən fənlərə aid proqram. Bakı. 1928. Səh.52

və ya müdiri, imtahan edən fənnin müəllimi, həmkarlar təşkilatından, maarif şöbəindən və rayon partiya komitəsindən də nümayəndələr daxil etmişdi. Bu nproses çox mürəkkəb, dolaşq bürokratik bir sistem idi. Müxtəlif idarə, hətta partiya və həmkarlar ittifaqının nümayəndəsinin kursdan-kursa keçirmə imtahanı zamanı komissiyaya daxil edilməsi sadəcə keyfiyyəti yüksəltmək olmayıb tələbələrin ideoloji hazırlığını, kommunist partiyasına olan sədaqətini yoxlamaqdan ibarət idi. Qazax müəllimlər pedtexnikumunun sabiq məzunu Abdulla Babanlı yazırdı: "Zaçot sessiyası ərəfəsində bizə kömək məqsədilə müəllimlərimiz bir neçə əlavə məşğələ aparardılar. Geridə qalan tələbələr üçün əlavə saat ayırdılar. Zaçotlar cədvəl əsasında bütün müəllimlərin iştirakı ilə aparıldılar. Yazılı imtahanlar şifahi imtahanlardan əvvəl cədvələ salınardı. Texnikumda 2-3 dərstdən zəif qiymətəlaləbələr yaz imtahanına direktor və müəllimlərin birkə icazəsi ilə buraxılırdı. Yaz imtahanından zəif qiymət alanlar təkrar 2-ci il eyni sinifdə qalmalı idi".

Qazax pedaqoji texnikumunda ilin birinci yarısında 1-ci və 2-ci kurslarda imtahan olmurdu. Ancaq pedaqogikadan zaçot olurdu. İlin ikinci yarısı isə imtahan sessiyası idi. Texnikumda 1-ci kursda ana dili və ədəbiyyat, riyaziyyat, tarix, təbiət, fizika, coğrafiya, rus dili, fiziki coğrafiyadan, ikinci kursda ana dili və ədəbiyyat, riyaziyyat, fizika, partiya tarixi, rus dili, iqtisadi coğrafiyadan, üçüncü kursda isə ana dili və onun metodikası, riyaziyyat və metodika, pedaqogika, Leninizm və rus dilindən imtahan verirdilər. Burada imtahanların çoxluğu, dərslərin ancaq bir yarım ildə keçməsi nöqsan olsa da pedaqogika fənninə üstünlük vermək, hər iki semestrde tələbələrin aldıkları bilikləri yoxlamaq bəndlərini müsbət hal kimi qiymətləndirmək lazımdır.

1930-34-cü illərdə kəndlərdə artıq kollektivləşmə başa çatmışdı. Sovet hökuməti sənayedə də bir sıra nailiyyətlər əldə etmişdi. O, bu nailiyyətlərin əsl səbəini ideoloji mübarizənin küçlənməsində gördüyündən istər təlim, istərsə də imtahanlar prosesində "Leninizm", "Partiya tarixi" fənlərinin keçilməsinə və nəticələrinin yoxlanılmasına xüsusi diqqət yetirir və gənclərin bu fənləri necə mənimsədiklə-rini ciddi nəzarət altına alırdı. 1930-34-cü illərdə iqtisadi yüksəlişlə əlaqədar sovet hökuməti məktəblərin maddi bazasına xüsusi diqqət yetirməyə başladı. 1930-cu ilin yayın-

da çağırılmış partiyanın 16-cı qurultayı mədəni-inqilabı əsas məsələ hesab edərək ümumi icbari təhsilə keçməyi irəli sürdü. Qurultayda göstərildi ki, ümumi icbari təhsil ölkənin li inkişafına böyük təsir göstərəcək. 1930-cu il avqustun 14-də İbtidai təhsilin ümumi məcburi olması barədə qərar qəbul olundu. Bu qərarla əlaqədar pedaqoji məktəblərdə oxuyan tələbələrin sayını artırmaq, müxtəlif müəllim hazırlayan kursları genişləndirmək, pedaqoji təhsil alan lakin ixtisası üzrə işləməyən müəllimləri pedaqoji işə cəlb etmək göstərişi verildi. 1930-cu ildən şagirdləri pulsuz dərs ləvazimatı, ayaqqabı, paltar, yeməklə təmin etmək, nəqliyyatdan pulsuz istifadə etmək kimi yardımın göstərilməsi nəticəsində məktəblərə tələbə kontingenti artdı və pedaqoji məktəblərə axınının yaranmasına səbəb oldu. Ancaq tezliklə məlum oldu ki, belə axının nəticəsində pedaqoji texnikuma gələn tələbələrin fizika, kimya, riyaziyyat, ana dili, coğrafiyadan bilikləri yarıtmazdır.¹

Artıq 1930-32-ci illərdə Azərbaycanda 23 pedaqoji texnikum yaranmışdır. Bunların içərisində Qazax pedaqoji texnikumu müəllim hazırlığında Bakıdan sonra 2-ci yerdə dururdu. Əgər Bakıda 755 tələbə təhsil alırdısa Qazax pedaqoji texnikumunda 405 tələbə oxuyurdu. 1932-ci ildə icbari təhsilə keçidlə və çoxlu müəllim kadrlarına olan ehtiyacla əlaqədar pedaqoji texnikumların o cümlədən Qazax pedaqoji texnikumun təhsil müddəti SSRİ Xalq Maarif Komissarlığının pedaqoji texnikumların quruluşu haqqında 4 iyul 1932-ci il tarixli 31 sayılı qərarına əsasən 4 ildən 3 ilə endirildi. Bu qərar belə əsaslandırıldı ki, əvvəllər tələbələr 5-ci sinifdən pedaqoji texnikuma qəbul olunduqları üçün 4 il oxuyurdular. İndi isə qəbul 7 illik məktəblərdən olduğu üçün təhsil müddəti 3 ilə endirilir. Belə bir vəziyyətlə əlaqədar Maarif Komissarlığı 3 illik müddəti nəzərə alan tədris planı və ona müvafiq yeni proqramların hazırlanması qərarını verdi. Və həmin qərarla göstərilirdi ki, pedaqoji texnikumlara ildə 2 dəfə avqust və yanvar aylarında tələbə qəbulu həyata keçirilsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hökuməti 1935-ci ildə zərəkət gücünə qısa bir müddətdə iqtisadi cəhətdən daha da

¹Məktəb və müəllim haqqında partiya və hökumətin qərarı. Bakı. Azərneşr 1952-ci il

kücləndi. Kənd təsərrüfatı və sənayenin inkişafında Bolşevik partiyası "Kadrlar hər şeyi həll edir" şüarını irəli sürdü. Qızıl Ordu Akademiyasının buraxılışı, 1936-cı ildə 8-ci sovetlər qurultayında SSR-nin Konstitusiyasının qəbul olunması ölkənin iqtisadiyyatını tamamilə dəyişdi. Ölkədə mülkədar kapitalist ünsürlərinə qarşı cihad elan edildi və onların ləğv olunduğu köstərildi. 1936-cı il aprel ayında müəllimlərin maaşı 1 yarım, daha sonra 2 dəfə artdı. Müəllimlər orden və medallarla təltif olunmağa başladı. 1937-ci ildə pedaqoji seminariyaların adı dəyişib, pedaqoji məktəb" adlandı. Azərbaycan xalqına azadlıq şüarı altında qəsd edənlərdən, Azərbaycanda ermənilərin qırğın salmasına şərait yaradan və sonralar Azərbaycan Kommunist partiyasının katibi olarkən ermənilərlə birləşib Azərbaycan ziyalılarını bir-bir sıradan çıxaran mənfur Kirovun adını Qazax pedaqoji məktəbinə qoydular. Hələ bu azmış kimi Azərbaycanın görkəmli şairi Nizaminin vətəni Gəncəni də Kirovabad adlandırdılar. Və nəhayət Azərbaycan xalqının azadlığı uğrunda canlarını qurban verənlərin məzarı üstündə Kirovun, Bakının ən uca bir yerində bütün Sovet İttifaqında anoloqu olmayan, qranit heykəlini də qoydular. 1936-cı il 4 iyulda Mərkəzi Komitənin qərarı ilə "pedalogiya" yalançı bir elm kimi aradan qaldırıldı. 1936-cı ildə "Pravda" qəzetinin baş məqaləsində pedaqoji elm ən mühüm elmlərdəndir ¹ fikri söyləndi. 1936-cı ildən 1942-ci ilə kimi Qazax pedaqoji məktəbində müəllim işləmiş Abdulla Babanlı və Bəkir Əfəndiyevin yazılı və şifahi xatirələrinə görə "pedalogiya" elminin ləğvindən sonra Qazax pedaqoji məktəbində dil-ədəbiyyat, fizika, riyaziyyat, tarix-coğrafiya, təbiət-kimya, pedaqogika, psixologiya, hərbi və s. fənlər üzrə fənn birləşmələri və dərnləri yarandı. Məktəbə-hər dərs ilinə aid açılmış maliyyə xərcləri aşağıdakı 4 cədvəldən göstəriləyi kimi əsaslı artdı. Cədvəldə göstərilən miqdar o zaman üçün çox böyük məbləğ idi.

Qazax Pedaqoji məktəbinin 1936-1956-cı ilə kimi hər dərs ili üçün maliyyə xərcləri belə idi.

¹Pravda qəzeti 5 iyul 1936-cı il

Açılmış kredit						
Dərs illəri	Büdcə cəmi təsdiq olmuşdur	Zəhmət haqqı	İnventar	Tədris xərci	Təqaüd pulu	Kabinə təchizinə açılmış pul
1935/36	728.235	138875	42160	47430		26,370
1936/37	1.093.460	295590	44200	18000		8,300
1937/38	1.279.203	347242	51760	24000		17,240
1938/39	1.420.320	409216	58760	38900		15,000
1939/40	1.234.590	449152	40000	28300		11,000
1940/41	520.910	291370	41000	27820		11,500
1941/42						
1942/43						
1943/44	440.274	208888	5000	5000	144960	3,000
1944/45						
1945/46						
1946/47	1.004.491	371445	26000	20800	408000	11,000
1947/48	1.055.830	363470	22000	9900	449260	16,000
1948/49	1.148.100	343200	44400	22700	423100	20,800
1949/50	969.900	395600	38600	22600	351200	8,000
1950/51	855.700	400700	26200	8600	293200	3,000
1951/52	762.200	338700	23300	6500	281400	3,000
1952/53	679.200	280000	24000	4900	251500	2,000
1953/54	565.600	262600	13100	4200	174900	-
1954/55	527.700	241700	11100	3400	163500	-
1955/56	570.500	253300	11500	3200	194000	-

O zaman Qazax pedaqoji məktəbində fizika kabinəsinin rəhbəri olan A.Babanlının xatirələrinə görə fizika kabinəsinə 10-11 min manatlıq avadanlıq ayrılmışdı. Təbiət və kimya kabinələrinə isə 14 min manata qədər cihaz və kimyəvi reaktivlər verilmişdi. Hərbi və bədən tərbiyəsinin isə 6-7 min manatlıq avadanlığı var idi. Qazax seminarıyısında təşkil olunmuş ped. kabinənin isə özünün smetası var idi. Bu kabinə ped.təcrübə üçün əyani vəsait və didaktik materiallar

¹ Məlumat Ped.məktəbin arxivindən götürülmüşdür.

hazırlayır, bülleteyn buraxır, ped. məktəbin məzunları ilə əlaqə saxlayan pedaqoji kabina məktəb və müəllimlərdən al-dıqları məktublara cavab yazır və onlara bu və ya digər pedaqoji, metodiki məsələlərlə əlaqədar məsləhətlər verərdi. Bu kabinələrdə həm də tələbələrə əyani vəsait hazırlamaq vərdişi aşılanaırdı. Pedaqoji kabina hər dərs ilinin əvvəlində təcrübə zamanı keçiləcək mövzulara həsr edilmiş, əyani vəsaitlərin düzəlməsini planlaşdırır və onların siyahısını asardı. Bu tələbələrin yüksək keyfiyyətlə dərs aparmasına yardım edən çox gözəl təcrübə idi. Bu təcrübədən bu gündə istifadə etmək müəllim hazırlığı işində faydalı ola bilərdi. Pedaqoji kabina eləcə də tələbələrə dövrü pedaqoji jurnal və qəzetlərə abunə olmaq işini təşkil edərdi. Bu gün bizim tələbələrimizin 80 faizi nə "Azərbaycan məktəbi" jurnalının, nə də "Azərbaycan müəllimi" qəzetinin nəşr olunduğunu bilmir.

Qazax pedaqoji məktəbinin hörmətli müəllimlərindən Bəkir Əfəndiyevin xatirəsinə görə Qazax pedaqoji məktəbində biliklərin əsaslı mənimsənilməsi, tələbələrin geniş dünyagörünüşünə malik olmaları üçün bir çox maraqlı tədbirlər keçiriləmiş. Onlardan pedaqoji mövzularda, metodiki planda mühazirələri, pedaqoji təcrübəyə həsr edilmiş konfransların keçirilməsini və çox maraqlı, cəlbəedici, tələbələrin yaradıcılığını əks etdirən sərkiyələrin düzəlməsini göstərmək olardı. Ped.məktəbdə çox qüvvətli, məzmunlu dərnəklər fəaliyyət göstərmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Qazax pedaqoji məktəbində təlim-tərbiyə işləri çox qüvvətli olmuşdur. Xüsusən də Mirqasım Əfəndiyev və Bəkir Əfəndiyevin direktorluğu dövründə təlim-tərbiyə və dərnək işləri çox çanlı və əməli fəaliyyət göstərmişdir. Onlar ayda bir dəfə dərnək rəhbərlərinin iclaslarını keçirər və bu yığıncaqda onların hesabatları, gördükləri işlərin məzmununu və kələcəkdə tələbələrin daha səmərəli işləməsi üçün hansı məsələlərin həyata keçirilmə zəruriliyi barədə təklifləri dinlənilərdi. Bəkir müəllimin dediyinə görə dərnəklərdə bədii tarixi kitabların oxusu və müzakirəsini təşkil edərkən orada məktəbin direktoru, müəllimlər, hətta Qazaxda yerləşən orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri də iştirak edirdilər. Qazax seminariyasının direktorları Mirqasım Əfəndiyev və Bəkir Əfəndiyevin apardığı bu xeyirxah işlərə baxmayaraq onların heç bir nöqsanı olmadığı halda

köhnə cəmiyyətin adamları kimi işdən kənar edilirdi. 1937-ci ilin xalq düşməni olması üçün Mirqasım və Bəkir müəllimin bircə Əfəndi familiası kifayət idi. 1937-ci ildə pedaqoji məktəbin direktoru Bağırov Mirzə və Əliyev Əli oldular. Bunların dövründə pedaqoji məktəb özünün seminariya və pedaqoji texnikum ənənələrini saxladı. İf: 1947-ci ildən 56-cı ilə kimi Qazax pedaqoji məktəbinin ayrı-ayrı laborotoriya və kabinələrində olan avadanlıq və onların xərcləri belə olmuşdur.

Kabinələr							
Dərs illəri	Təbiyyət-kimya	Fizika-riyazyyat	Herbi və b.ter-biyyəsi	Tarix cografiya	Peda-qoji	Nəğmə	Kitab-xana
1947	16.757	10.942	18.531	1.500	3.350	3.000	41.620
1948	18.368	12.850	18.531	1.500	3.350	3.000	28.941
1949	19.849	13.459	20.398	1.286	2.292	5.842	35.297
1950	23.185	15.459	26.246	1.286	5.487	5.842	54.000
1951	29.330	23.168	33.490	5.958	5.487	5.842	57.130
1952	39.777	29.948	34.490	2.616	5.487	9.467	54.749
1953	71.738	84.181	53.417	9.011	11.087	11.287	222686
1954	68.677	80.878	50.521	7.845	11.087	11.287	219814
1955	67.965	83457	51.817	7.845	11.087	12.196	218497
1956	64.887	80.903	49.142	7.189	9.163	10.759	187380

Qazax seminariyasının qadın söbəsi

Qazax seminariyasında qadın təhsilindən bəhs edərkən bir balaca bu məsələ ilə əlaqədar tarixə qayıtmalıyıq. Qadın azadlığı və təhsili uğrunda mübarizənin tarixi olduqca qədimdir. Bu məsələ cəmiyyətin siniflərə parçalandığı gündən meydana çıxmışdır. Sınıf cəmiyyətdə hakim təbəqələr qadının kölə vəziyyətini doğrultmağı və onu əsarətdə saxlamaq üçün tarix boyu iddia etmişlər ki, qadın əqli cəhətdən və özünün cinsi etibarını ilə qüsurlyu yaranmışdır. Bunu allahın iradəsi ilə əlaqələndirirlər. Qadın məhkumluğunun əbədi və dəyişməz olduğunu sübut etməyə çalışmışlar. Bu uydurmalı əfsanələr qadının cəmiyyətə çıxması və onun azadlığı, təh-

sili yolunda əsas maneə olmuşdur.

Hələ yazılı ədəbiyyatın olmadığı bir dövrdə xalq ədəbiyyatımız Burla Xatun, Selcan kimi əlinə qılınc alıb döyüşə girə bilən, şaha məsləhət verən, tilsimləri sındıran, zəhmətə yüksək qiymət verən və özləri də zəhmət nümunəsi olan qadınların obrazını canlandırmışdır. Daha sonralar isə yazılı ədəbiyyatımızda şair və yazıçılarımızı yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan, real elmlərə həvəs göstərən iradəli, fiziki sağlam, əql və kamalı ilə kişilərdən geri qalmayan yüksək qadın obrazları yaratmışlar. Onlar keçmiş dünyanın qaranlığında belə qadınları təhsilli olmağa çağırmışlar. Nizaminin Şirin, Füzulinin Leyli obrazları savadlı qızlardır.

Fizuli Yazırdı

Məktəbdə onunla oldu həmdəm

Bir mələk-misal qız həm

Bir səf qız oturdu ,bir səf oqlan

Cəm oldu behişə huri qılman¹

İslamın qəbulu ilə qadınların mövqeyi həm ailədə, həm də cəmiyyətdə yüksəldi. Onlara geniş hüquq verildi və islam qadınların müdafiəçisi kimi çıxış edərək kişi və qadını allah qarşısında bərabər hüquqlu elan etdi. İslam qadını sevməyi və ona hörmət etməyi insanların əxlaqı saydı. Peyğəmbər evlənməyi və nikahı ailənin əsas qanunu hesab etməklə islamdan əvvəlki qeyri əxlaqi hərəkətlərin qarşısını aldı. Həzrəti peyğəmbər qadının işləməsi və vəzifə tutmasında heç bir günah görmədi.

Məlum olduğu kimi müharibə zamanı həzrəti Aişə ordunu idarə etmişdir. Məhəmməd peyğəmbər son vəsiyyətində deyib: "Ey insanlar qadınların haqqlarını qorumağınızı və bu xüsusda Allahdan qorxmağınızı vəsiyyət edirəm. Siz qadınları tanrı əmanəti olaraq aldınız. Onların namusunu və qeyrətlərini Allaha and verərək halal edin.Sizin qadınlar üzərində, onların da sizin üzərinizdə haqqları vardır.Sizin haqqınız onların hər cür ehtiyaclarını təmin etmənidir"².

Məhəmməd peyğəmbər başqa bir yerdə buyurub ki, "Hər kim qadına hörmət etsə, özünün şəxsiyyətini göstərir, hər kəs qadını təhqir etsə özünün alçaqlığını bəyan edir. "(İslam di-

¹Fizuli. "Leyli və Məcnun" Bakı, 1958, səh.34

²Elm" qəzeti 26 oktyabr 1961

nində qadın məsələsi)".

Məhəmməd peyğəmbərin bu mütərəqqi göstərişləri sonralar mürtəcə din xadimləri tərəfindən təhrif olunmuş və xüsusən də Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə daxil olduqdan sonra Rusiya bu xalqı avamlıqda saxlamaq üçün bütün vasitələrdən istifadə etmişdir. O zaman ki, dövrü mətbuatda qadın belə səciyyələnirdi:

"Qadın bozbaş bişirməkdən ötrü gəlmiş bu
dünyaya,

Bişirsin dolma, küftə,

Üstü çirkli, paltarı yağlı.

Qadın əyri qabırğadır, necə ziba olursa-olsun.

Uzun olduqca zülfü, birçəyi günah olur ağılı.

Qadına qarşı belə vəziyyətlə razılaşa bilməyən mütərəqqi Azərbaycan maarifpərvərləri, onları təhsilli, elmlı, savadlı olmağa çağıraraq yazırdılar:

"İstəkli vətən külləri, sızsiz yaz açılmaz,

Siz elmsiz ikən nur maarifdə saçılmaz.

Gün çıxmasa, zülmət, şəbistan qaçırılmaz.

Sizdən umulur çarə, bu azarə a qızlar

Həm tərbiyəyə, təlim uşaqlara a qızla"¹.

Belə güclü təzyiqə baxmayaraq Rusiyada yaşayan müsəlmanlar, imkan düşən yerdə qadın hüququ, azadlığı və təhsilinin həyata keçirilməsi uğrunda mübarizə aparmışlar. Məsələn: 1905-ci il inqilabı dövründə nəinki Novqorodda keçən quru İtəyda, eləcə də 1906-07-ci illərdə Azərbaycan müsəlman müəllimlərinin qurultayı, 1917-ci il aprel ayında Daşkənddə və Orenburqda Qazax müsəlman qurultaylarında müsəlman türklərinin maarif və mədəniyyət məsələləri müzakirə edilərkən, müsəlman qadınlarının təhsil problemidə bu qurultayların ən ümdə məsələlərindən biri olmuşdur. Qurultayda Qafqaz və Türkünstan müsəlman qadınlarının din pərdəsi altında ictimai həyata buraxılmadığı söylənilmişdir. Bu qurultayda Azərbaycan nümayəndəsi Əlimərdan bəy Topçubaşov qadınların ictimai-siyasi həyatda kişilərlə bərabər hüquqda olmasını müdafiə etmişdir. Bu fikrin əleyhinə çıxan dindarlara qarşı qurultaydakı qadınlar çox kəskin çıxış edərək demişlər: "Yadda saxlayın, bizə azadlıq vermək istəmirsinizsə, deməli millətin irəli getməsinə istəmirsiniz.

¹Molla Nəsrəddin J. 1911. №7

Millət, ananın tərbiyə etdiyi uşaqlarla irəli gedir. Sizin bayraqlarınızda ədalət olmasa, irəli gedə biləməzsiz. Ədalət yoxsa, şərəflə qaldırmaq istədiyiniz bayraqları aşağı salın"¹.

Qadın azadlığı uğrunda aparılan bu ideya mübarizəsi dövründə Qori seminariyası məzunları daha ardıcıl və mübariz olmuşlar. Bu mübarizə haradan yaranmışdır?

Məlum olduğu kimi Qori seminariyasına Azərbaycandan gedən uşaqlar o zaman ki, miskin kənd həyatından çıxmış və qadına qarşı mənfi münasibətdə tərbiyə olunmuş uşaqlar idi. Seminariyada görkəmli pedaqoq ilk Azərbaycan şöbəsinin müdiri və ilk əlifba kitabının müəllifi Çernyayevski uşaqlarda qadına qarşı kök salmış pis münasibəti aradan qaldırmaq üçün Qori şəhərində olan Anastas qadın gimnaziyası ilə birgə tez-tez gecə və səhərciklər keçirərmiş. O, bu yolla qızlarla oğlanlar arasında qarşılıqlı münasibətin düzgün tərbiyə olunmasına çalışmışdır. Çernyayevski bu gecələrdə qadınların necə bədii yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olduqlarını, onların cəmiyyətdə əhəmiyyətli varlıq olduğunu kənddən gəlmiş bu uşaqlara göstərmək, başa salmaq istəyirdi. Çernyayevskinin bu cəhdi boş çıxmadı. Seminariyanı qurtaranların mübaliğəsiz demək olar ki, hamısı özlərinin əməli fəaliyyətində və bədii yaradıcılığında qadın azadlığı və təhsilinin çox mühüm cəhəti olan ailə tərbiyəsi, azad məhəbbət, məhəbbətin tərbiyəvi təsiri, qızlarda forma və məzmun tərbiyəsi, tərbiyədə nümunənin rolu, kor-koranə valideyn iradəsinə tabe olmamaq və s. kimi məsələləri işıqlandırdılar. Bu məzunlardan F.Köçərli, R.Əfəndiyev, N.Narimanov, S.S.Axundov, C.Məmmədquluzadə, M.Qarayev, T.Bayram-Əlibəyov, Ü.Hacıbəyov, Ə.Mustafayev, Əhməd Seyidov və bir çox başqaları əsərlərində və əməli fəaliyyətində qadının cəmiyyətdəki hüquqlarının müdafiəçisi kimi çıxış etdilər. C.Məmmədquluzadə Azərbaycan qadınının ağır həyatını çox obrazlı şəkildə belə ifadə etdi. "Övrətlərimizin nədir günahı ki, biz onların xüsusunda belə bəd güman ola-ola bixərələri qatmışıq dustaqxanalara və onları özümüze qul, kəviz, aşpaz, fəhlə vəoyun-oyuncaq etmişik"².

¹"P.dövlət" 1905-1907-ci illər arasında Türkiyənin milli mücadilə tarixi Ankara-1985

²C.Məmmədquluzadə. Əsərləri. Cild 2 səh.181-182

Qori Seminariya məzunlarından M.Qarayev Mölbəylidə, R.Qulubəyov, Qasım İsmayılovdə, Ə.Seyidov Aslanibəylidə, Ə.Musabəyov Salahlıda, H.Sanlı Çaylıda, Ə.Hüseynov Şıxlıda qızlar məktəbi açdılar.

Qori məzunları təkcə qız məktəbləri açmaqla, qadın taleyinə, qadın məsələsinə həsr olunmuş bədii əsərlər yaratmaqla kifayətlənməyib, qadın azadlığı və təhsili məsələsinin nəzəri məsələləri ilə də mətbuatda çıxış etdilər. H.Minasözov "Mühüm məsələ" "Erkən nigah", "Müsəlmanlar arasında", F.Köçərli "İslamın qadına münasibəti", "Keçmişdə müsəlman qadını", "Müsəlman qadını hal-hazırda", Cəlil Məmmədquluzadə Qız və nənə", Qərb və bizim qadınlar", "Kişi gəlir", "Oynabazlar", "Dörd yüz qız" kimi məqalələrində qadın təhsili və azadlığı məsələlərini şərh etdilər. Onlar müsəlman dininin təhrif olduğunu, kişilərə süni üstünlüyün verilməsini tənqid edib, şərq qadınını ümumbəşəri mədəniyyətə qoşmağı, çadranı əsarət əlaməti kimi atmağı, qızları satmaq kimi eybəcərlikləri tənqid edib, mürtəcə dindarların qadında görə bilmədiyi və görmək istəmədiyi mərhəmət, doğruluq, düzlük, sədaqət, vəfa, mərdlik, özünü başqalarının xoşbəxtliyi üçün fəda etmək kimi yüksək mənəvi sifətləri əsərlərinin əsas mövzusu etdilər.

Azərbaycan mütəfəkkirlərinin qadın təhsili və azadlığı sahəsindəki nəzəri məqalələri onların dərin pedaqoji biliyə malik olduqlarını göstərdi. Onlar qadın təhsili sahəsindəki, mübarizələrini sonralar Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə daha kəskin şəkildə irəli sürdülər. 1917-ci il 29 martda Bakı müsəlmanlarının müvəqqəti komitəsi yarandı. Bu komitə ümumi Qafqaz müsəlman qurultayını çağırırdı. Burada siyasi məsələlərlə yanaşı maarif məsələləri də müzakirə olundu. Qurultayda Ş.Əfəndizadə və S. Talışxanova qadın hüququnun qorunması və qadın təhsili məsələsi barədə kəskin çıxış etdilər. Qurultayda M.Ə.Rəsulzadənin şəxsi təşəbbüsü ilə qəbul olunan qərarla deyilirdi: "Əgər bütün xalqların qadınları kişilərlə bərabər ictimaiyyəti həyatda iştirak edərək öz millətini inkişaf etdirirsə, onda Azərbaycan qadını məhkumluqda qala bilməz və qalmamalıdır". Azərbaycan Demokratik Respublikasının qadın təhsili sahəsində bir çox tədbirləri var idi. Təəssüf ki, o, irəli sürdüyü bir çox məsələləri özü həyata keçirə bilmədi.

1920-ci ildə Qazax Seminariyasının yanında qızlar üçün də şöbə açıldı. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ patriarxal qaydaların hökm sürdüüyü bir dövrdə Qazaxda qızları məktəblərə cəlb etmək müşkül iş idi. Papağını yerə vurmaq istəməyən "qeyrətli" kişilər, elin təhnə-təhmətini götürmək istəməyən valideynlər, qızlar üçün təhsilin, başı açıq gəzməyin zərərini var gücü ilə yaymağa çalışan ruhanilərin mürtəcə hissəsi qadın təhsili qarşısında duran böyük maneə idi. Ancaq bu böyük, ağır dəhaşətli maneələrə baxmayaraq qabaqcıl mütərəqqi adamlar da az deyildi. 1920-ci ildə Qazaxda açılan qızlar seminariyasındakı şöbəyə ilk məzunlar gəldi. Onlar Dilrubə Mustafayeva, Dürrə Mustafayeva, Dilşad Şıxlinskaya, Validə Mustafayeva (Dürrənin bacısı), Səlimə Əfəndiyeva, Həbibə Mustafayeva və familyasını tapa bilmədiyimiz Kövsər xanım oldular. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qızların əksəriyyətinin Seminariyaya daxil olmasının əsas səbəbi onların Qori seminariyasının keçmiş məzunu və Qazax seminariyası direktoru, xalq maarifinin görkəmli nümayəndəsi Əhmədağa Mustafayev ilə qohumluq əlaqəsinin olması idi. Əhmədağanın bilavasitə məsləhəti və təklifi ilə bu qızlar seminariyaya gəldilər. Onlar sonralar Azərbaycanı şöhrətləndirdilər. Məsələn: Dilrubə Mustafayeva Bakı Dövlət Universitetində oxudu və "Abdulla Şaiqin pedaqoji görüşləri"ni işləyib, pedaqoji elmlər namizədi, dosentadını aldı. Ömrünün sonuna kimi Universitetin pedaqoji kafedrasında işlədi və pedaqoji ictimaiyyət içərisində yüksək hörmət və ehtirama layiq oldu. Bu qızlardan biri də Dürrə Mustafayevadır. Bizcə bu qadını Azərbaycanda tanımayan yoxdur. Qızlardan Səlimə Əfəndiyeva sonralar Ali məktəbə daxil olmuş və qurtardıqdan sonra aspiranturaya girib tarix elmləri üzrə namizədlik dissertasiyasını müdafiə edib, tarix elmləri namizədi, dosent adını aldı. Səlimə xanım Azərbaycanda qadın təhsili və qadın azadlığı uğrunda mübarizə aparmış xalq maarif xadimidir. Qızlardan Dilşad Şıxlinskaya da Azərbaycanda ən hörmətli həkimlərdən biri olmuşdur. I poliklinikasının məşhur həkimlərindən Cəmilə Şıxlinskaya, Dilşad xanımı xatırlayarq deyir ki, onun evi həmişə ziyalı qadınlarla dolu olardı. O, maarifpərvər mühitdə yaşadığından Azərbaycan maarifpərvərləri haqqında ondan hər hansı məlumatı almaq mümkün idi. Məhz bu səbəbdən də Azərbaycanın böyük maarifpərvər pedaqoqu Məmməd Qarayevin açdığı

qız məktəbini qurtaran qızların toxuduğu xalça onun evində olmuşdur. Bu xalça hal-hazırda Cəmilə Şıxlinskayadadır. Qazax Seminariyasının birinci buraxılışındakı digər qızlar da Azərbaycanda maarif və mədəniyyətinin inkişafında əsaslı rol oynamışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Seminariyada qızlar üçün şöbə açılarkən o qapalı olmuşdur. Yəni qızlar məktəb binasında yaşayırdı, oradada oxuyur və dərslərinə hazırlanırdılar. Seminariyada tərbiyəçi qadın müəllimləri var idi. Bu tərbiyələr qızlarla bir yerdə qalır. Tərbiyəçilər qızların yeməyinə otaqların səliqə ilə yığılmasına nəzarət edirdilər. Seminariyada tərbiyəçilərdən başqa növbətçi müəllimlər də olurdu. Onlar bütün seminariyaya nəzarət edirdilər. Qızlar gün ərzində otaqlara buraxılmırdı. Çox nadir hallarda otağa keçmək istəyən qızlara tərbiyəçi icazə verə bilirdi. Seminariyada qızların təhsil illəri qapalı keçdiyindən, cümə günlərindən başqa, qızlara seminariyadan həftə ərzində kənara çıxmağa icazə verilmirdi. Cümə axşamları isə valideynlər ancaq xüsusi dəftərə qol çəkib qızlarını apara bilirdi. Qızları valideynlər qaytarıb geri təhvil verməli idi. hətta qızlar yay tətilinə çıxanda da valideynlər kəlib qızlarını aparmalı idi. Seminariyada qızların 2 dəst formaları var idi. Onlardan biri ev üçün, ikincisi bayram günləri geyinmək üçün idi. Qızların seminariyada qapalı şəraitdə təhsil almaları yavaş-yavaş dövrü mətbuatda tənqid olunmağa başladı. Tənqidçilər göstərdilər ki, qapalı köhnə məktəblərə xas olduğu üçün islahat aparmaq zəruridir. Qapalı məktəblər burjuva qalığı, çar hökumətinin mənfur siyasəti kimi qələmə verildi və qızlara azadlıq, müstəqillik vermək kimi yeni fikirlər mətbuata ayaq açdı, mübahisələr gətirdi. Nəhayət 1926-27-ci illərdə qız seminariyaları ilə oğlan seminariyaları birləşdirildi. Qapalı aradan qaldırıldı. İndi gəldi-gedər qızların Seminariyada oxumasına icazə verildi. Pansionatda yaşayan qızlara şəhərə çıxmaq, bayram və tətilərdə evlərinə getmək ixtiyarı verildi. Oxumaq istəyən qızların sayı gündən-günə artmağa başladı. Kəndlərdə Qori seminariyasının keçmiş məzunları oxuduqları qızları seminariyaya göndərməyə başlayır .məsələn Aslanbəyli kəndindən Əhməd Seyidov açdığı qız məktəbinin tələbələrindən Şayəstə Seyidova, Söylü Nəsimova, Sitarə Seyidova, Səadət Hüseynova və başqalarını seminariyaya oxumağa göndərdi.

Biz əvvəlki bölmələrdə qeyd etmişdik ki, Qori məzunları seminariyada aldıkları tərbiyə və qadın gimnaziyası ilə keçirilən gecələrdə qızlarda gördükləri qabiliyyət, yaradıcılıq, təşəbbüskarlıq nəticəsində, onların şüurunda qadına qarşı kök salmış mənfi münasibət aradan qalxdı və onlar qadın azadlığı və təhsili uğrunda mübarizə apardılar. Eyni sözləri, eyni fikri Qazax Seminariyasına və onun məzunlarına da aid etmək olar. Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, Mehdi Hüseyn, İsmayıl Şıxlının bədii əsərlərindəki, obrazlar yüksək mənəviyyətli qadınlar olmuş və bu qadınlar Nizami, Füzuli əsərlərindəki, kimi öz eşqində nakam qalan Leylilər deyil, məhəbbət uğrunda mübarizə aparmağı bacaran zəhmətkeş, ictimai həyatda çalışmağa can atan qadın nümunəsi olanlardır. Bircə misal gətirmək istəyirəm. Səməd Vurğun "Müəllimimiz və dostumuz" adlı Puşkina həsr etdiyi məqaləsində yazırdı: "Puşkinin öz əsərlərində insanların, xüsusilə qadınların realist və düzgün obrazlarını yaratmaq bacarığı məni xüsusilə özünə cəlb etdi. Puşkinin Tatyanası mənim üçün böyük mənalı bir kəşf oldu. Bu obrazı dərk edəndən sonra mən şərq poeziyasında bir çox obrazların mücərrəd və abstrakt xarakterini başa düşdüm. Mən bir növ bu obrazları yeni şəkildə gördüm. Nizami və Füzuli tərəfindən tərənnüm edilmiş Leyli obrazı bütün müəlahətinə baxmayaraq yalnız poetik fantaziyanın məhsulu kimi gözəldir. Bu obraz həyatda yaşayan insanın canlı və real nəfəsilə yaşamır, yalnız Vaqifin qadın obrazları bir növ Puşkinin qadın obrazlarına yaxındır. Vaqifin təsvir etdiyi qadınlarda bir mücərrəd qadın cizgilərini deyil, Azərbaycan qadınının milli cizgi-ərini körürük".

Səməd Vurğun qızların mənəvi zənginliyinə, onların tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirməyi lazım bilərkən 1941-ci ildə "Məlik xalifə" adlı bir nəfərdən aldığı məktuba cavab verərkən yazırdı ki, Lalə sənin paltarının köhnə olduğundan səni sevmir. Bu hadisə məni pərişan etdi. Bizim qızlar arasında hələ də paltara, pula, dövlətə qiymət verənlər varsa biz onları tərbiyə etməyə çalışmalıyıq. Məncə Lalə çox böyük səhv edir. sən yoxsul deyilsən, çünki şairəsən. Yoxsul olmaqmal və dövlət ilə ölçülməz. Kimdə zəngin bir könül varsa, kimin insanlığı və hünəri çoxsa, həyat və gələcək onundur. Qadın seminariyasının qadın təhsili, tərbiyəsi və azadlığı uğrunda çalışan onlarla məzunların bu qəbildən əməli və bədii

fəliyyətindəki əsərlərini misal gətirmək olar. Seminariyanın qadın məzunları sonralar alim, mühəndis, həkim, dövlət və siyasi xadim oldular.

Qazax seminariyasının təhsilin məzmunu

Tədris planları. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti ya-rındıqdan sonra bir il 1921-ci ilə kimi Qazax Seminariyası ADR dövründə qəbul olunmuş Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin tədris planı ilə işlədi. Sovet hökuməti müəllim hazırlığını genişləndirmək məqsədilə bir neçə yeni seminariya da açdı. Xalq maarif komissarlığı 1921-ci ilin oktyabr ayında Müəllim seminariyasının nizamnaməsini və tədris planını hazırlayıb yerlərə göndərdi. Bu tədris planının bir nüsxəsini nümunə üçün veririk.

HƏFTƏLİK DƏRS SAATLARI (YEMƏKDƏN ƏVVƏL)

№	Tədris edilən fənnlər	I-c	II	III	IV	Cəmi:
1.	Azərbaycan dili və metodikası	6	4	3	3	16
2.	Rus dili	3	3	2	2	16
3.	Fizika	3	3	2	-	8
4.	Botanika	2	-	-	-	2
5.	Zoologiya	-	2	-	-	2
6.	Kimya	2	-	-	-	2
7.	Minerologiya və geologiya	-	2	-	-	2
8.	Riyaziyyat və metodikası	4	3	3	3	13
9.	Anatomiya və fiziologiya	-	-	2	-	2
10.	Cografiya və təyinat metodikası	-	-	-	-	1
11.	Cografiya	2	2	2	-	6
12.	Mədəniyyət tarixi	2	2	2	-	6
13.	İctimaiyyət və sovkonstruksiyası	-	-	-	-	-
14.	Pedaqoji və pedaqoji tarix	-	-	3	2	5
15.	Didaktika	-	-	1	-	1
16.	Psixologiya və məntiq	-	-	2	-	2
17.	Məktə gigiyenası və ilk yardım	-	-	-	2	2
18.	Resm	2	2	1	1	6
19.	Təcrübə dərsləri	-	-	-	10	10
	Cəmi:	26	23	25	24	98

YEMƏKDƏN SONRAKI MƏŞĞƏLƏLƏR

Nö	Tədris edilən fənnlər	I-c	II	III	IV	Cəmi
1.	Botanika	1	-	-	-	1
2.	Zoologiya	-	1	-	-	1
3.	Anatomiya və fiziologiya	-	-	1	-	1
4.	Kimya	1	-	-	-	1
5.	Minerologiya və geolokiya	-	1	-	-	1
6.	Kənd təsərrüfatı	-	2	2	-	4
7.	Fizika	1	1	2	-	4
8.	Texnika və əl zəhməti	2	2	4	4	12
9.	Bədən tərbiyəsi	2	2	2	2	8
10.	Musiqi və nəğmə	2	2	2	2	8
11.	Nümunə dərslərinin təhlili	-	-	-	6	6
12.	Cəmi	9	11	13	14	47
13.	Yekunu	35	34	38	38	145

Bu tədris planları mühüm dövlət sənədi oldu. Ana dili ətrafında mərkəzləşmiş bu tədris planlarında əsas üstün-lük fizika, riyaziyyat, coğrafiya, mədəniyyət tarixi, pedaqogika, pedaqogika tarixi, pedaqoji təcrübə, texnika və əl zəhməti, bədən tərbiyəsi və nümunə dərslərinin təhlilinə verildi. Sovet bolşevik hökuməti dini tərbiyəni, xüsusən də müəllim hazırlığı üçün tərtib edilmiş tədris planlarından ilahiyat "dərslərini" çıxarıb, qardaşlıq şüarı altında "böyük qardaşın" dilinə, rus dilinə xüsusi qayğı göstərib onların saatlarını tədris planlarında çoxaltdı. Dəqiq elmlərə üstünlüyün verilməsi kimi müsbət cəhətlərinə baxmayaraq onun bir sıra ciddi qüsurları da var idi.

1. Əvvəla tədris planının yeməkdən əvvəl və yeməkdən sonra kimi iki hissəyə bölünməsi tələbələrin gün rejimində pərakəndəlik yaratmaqla bərabər, onların dərstdən sonra müstəqil fəaliyyətlərinə imkan vermirdi.

2. Tədris fənnlərinin həddən artıq xırdalanıb çoxalması birinci qrupda 36, ikinci qrupda 34, üçüncü və dördüncü qruplarda 38 həftəlik iş saati olmaqla tələbələrin həddən artıq yüklənməsinə səbəb olurdu. Bu nöqsanlardan ən başlıcası da müəllim hazırlığı üçün çox vacib olan ayrı-ayrı fənnlərin tədrisi metodikasına olduqca az yer verilməsi idi. Məsələn, coğrafiya və təbiət fənnlərinin tədrisi metodikasına dördüncü kursda cəmi 1 saat vaxt ayrılırdı. Tədris planında kimya fənninə də bir saatin, özü də birinci kursda, yer ayrılması da tədris planının nöqsanı idi. 1921-ci il tədris planı 1923-cü ildə yenidən işləndi və əvvəlkindən xeyli fərqləndi. Yeni tədris planında dərs saatlarının həftəlik miqdarı birinci qrupda 35-dən 32-saata, ikinci qrupda 34-saatdan 31 saata, üçüncü qrupda isə 38- saatdan 35 saata endirildi və dərslərin nahardan əvvəl və nahardan sonra kimi ki hissəyə bölünməsi də ləğv edildi.

1923-cü ildə Qazax seminariyası bu planla işləmə başladı

	Fənlərin adı	I-rp.	II	III	IV
1	Azərbaycan dili	5	4	3	3
2	Azərbaycan dili metodikası	-	-	1	2
3	Rus dili	4	3	3	3
4	Mədəniyyət tarixi	2	2	2	-
5	Mədəniyyət tarixi metodikası	-	-	-	1
6	Riyaziyyat	5	4	4	4
7.	hesab metodikası	-	-	-	2
8.	Kimya	-	2	-	-
	Fizika	2	2	2	2
10.	Təbiət	4	4	2	-
11.	Məktəb təb. Metodikası	-	-	1	1
12.	Coğrafiya metodikası	-	-	-	1
13.	Coğrafiya	2	2	2	-
14.	Psixologiya	-	-	2	
15.	Pedaqoji	-	-	3	4
16.	Praktiki dərslər	-	-	-	4
17.	Kənd təsərrüfatı	2	2	1	1
18.	Ələməyi	2	2	2	-
19.	Zəhmət prosesi metodikası	-	-	-	1
20.	Rəsm və gil işi	2	2	1	1
21.	Rəsm metodikası	-	-	-	1
22.	Musiqi savadı	2	2	2	-
23.	Gigiyena	-	-	-	2
24.	İctimaiyyət	-	-	1	2
	Çəmi:	32	31	32	35

1921-ci il tədris planı göstərdi ki, tələbələr aldığıları nəzəri bilikləri təcrübədə tətbiq edə bilmir. Nəzəri biliklər tələbələrin əməli fəaliyyətində də ölü kapital kimi qalır. Məhz bu səbəbdən də 1923-cü il tədris planında bir sıra fənnlərin tədrisi metodikasına xüsusi diqqət yetirildi. Məsələn, 3-cü və 4-cü qruplarda tarix, hesab, coğrafiya, zəhmət və rəsm fənnlərinin də tədrisi metodikası tədris planına daxil edildi. 1921-ci il tədris planında olan ümumi təhsil fənnlərinin azalması hesabına ixtisas fənnlərinin saatları çoxaldı. 1923-cü il tədris planı yeni prinsip üzərində quruldu. Bu tədris planında 1-ci, 2-ci qruplarda ümumi təhsil fənnləri, 3-cü, 4-cü qruplarda isə ixtisas fənnləri daxil edildi. Bolşevik rus hökuməti imperiya siyasətini yeridərək rus dilini də ana dili səviyyəsində öyrətməyi lazım bildi. İl-ildən bu fənnin dərs saatlarını artırıb, 10 saatdan 18 saata qaldırdı. 1923-cü il tədris planı çox predmetliliyi aradan qaladırsa da onun bir sıra ciddi nöqsanları da var idi. Tədris planında pedaqoji təcrübəyə əvvəlki tədris planına nisbətən 6 saat az yer verilmişdir. Halbuki pedaqoji təcrübə tələbələrin peşə hazırlığında ən mühüm məsələlərdən biri idi. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllim hazırlığında pedaqoji təcrübənin böyük rolunu görən Qazax seminariyasının pedaqoji şurası XMK göndərdiyi məktubla pedaqoji təcrübəyə verilən saatları artırmaqla F.Köçərli əhəmiyyətini saxladı. 1923-cü il tədris planı eləcə də dəqiq elmlərin tədrisinə verilən saatların miqdarını azaltdı. Halbuki, inkişaf etməkdə olan Azərbaycan Respublikası üçün fizika, riyaziyyat kimi dəqiq elmlərin, texniki fənnlərin keçirilməsi, əl əməyinin genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. 1923-cü il tədris planının ən nöqsanlı cəhətlərindən biri də məntiq, pedaqoji tarixi və didaktikanın tədris planından çıxarılması oldu. Pedaqoji fənnlərə belə münasibət müəllim hazırlayan seminariyalar üçün mənfi hal kimi qiymətləndirilməli idi.

İl-ildən sovet hökuməti qüvvələndikcə o, müəllimlərin ideoloji hazırlığına xüsusi diqqət yetirdi. Partiya və hökumətin direktiv göstərişlərindən, qurultay və MK plenumlarının qərarlarından qidalanmağa başlayan yerlərdəki kommunist maarif işçiləri də maarifin, məktəbin məsələlərini, tədris planlarını, proqramlarını bu göstərişlərə müvafiq qurmağa başladılar. Bu səbəbdəndə 1925-ci il fev-

ral ayında müəllim seminariyaları üçün aşağıdakı yeni tədris planı təsdiq edildi. Qazax seminariyası bu planla işləməyə başladı.

Nö	Fənlərin adı	I	II	III	IV	Qeld
1.	Təbiət					
	a) Fizika və kimya	2	2f.3k	2	2	
	b) Bioloqiyanın əsasları	-	-	-	2	
	v) Anatomiya və fiziologiya	-	-	4	-	
	q) Botanika və zoologiya	3	2	-	-	
2.	Pedaqoji					
	a) Əmək məktəbinin nəzəriyyə və təcru.	-	-	2	2	
	b) Pedaqoji psixologiya	-	-	2	-	
	v) Pedaqoji praktika	-	-	-	2	
3.	İctimaiyyət	4	4	5	4	1 d.iqtcoğ
4.	Kooperasiya	-	-	-	1	
5.	Ümumi fənnlər					
	a) Riyaziyyat	4	4	4	4	
	b) Gıgiyena	-	-	-	2	
	v) Ana dili	5	5	4	4	
	q) Əmək texnikası	2	2	-	-	
	d) Rus dili	5	5	5	5	
	e) Coğrafiya	3	2	-	-	
	ə) rəsm və gil işi	2	2	2	1	
	Yekun	30	31	30	29	

Bu tədris planı 1923-cü il tədris planından daha zəif olduğundan o, seminariyaların işində dönüş yaratmadı. Bu tədris planı qarşısında kommunist ideologiyasının aşılacağı ümumi tədris fənnlərini genişləndirdi və ruslaşdırma siyasətini həyata keçirmək üçün rus dilini 13 saatdan 20 saata, ictimaiyyəti isə 3 saatdan 17 saata qaldırdı. Təbiət, pedaqoji, itimaiyyət, kooperasiya, ümumi fənnlər kimi 5 başlıq altında verilən bu tədris planında pedaqoji elmlərin rolu azaldı və bir neçə pedaqoji fənn əvvəlki tədris planlarında ayrıca fənn kimi verildiyi halda 1925-ci il planında bu fənnlərin çoxu çıxarılmış, ya da başqa fənnlərlə birləşdirilmişdir. 1926-cı ildə Qazax seminariyası 25-ci ildəkindən fərqlənən yeni tədris planı aldı. Yeni tədris planında bir sıra fənnlərə verilən həftəlik saatların sayı

artdı. Əgər 1925-ci il tədris planında riyaziyyat 4 saat idisə, 1926-cı il planında bu fənnə 6 saat, fizika fənninə 3 saat, kimya fənninə isə 2 saat vaxt ayrıldı. Yeni tədris planında fizika fənni 1-ci qrupda 3 saat, 2-ci qrupda 5 saat, 3-cü qrupda isg 4 saat oldu. Kimya fənni isə 1 -ci qrupda 2 saat, 2-ci, 3-cü, 4-cü qruplarda isə 3 saat oldu. 1925-ci il tədris planında fənnlərin tədrisi metodikasından ancaq ana dili və riyaziyyata yer verilmişdisə də 1926-cı il tədris planında təbiət və coğrafiya fənnlərinin tədrisi metodikasına xüsusi saat ayrıldı. 1926-cı il tədris planına pedaqogika tarixi, əl zəhməti, musiqi savadı və kənd təsərrüfatı kimi fənnlər daxil edildi. 3-cü qrupda coğrafiya fənnindən əlavə 4-cü qrupda sovet ittifaqının və başqa ölkələrin coğrafiyasının keçirilməsi daxil edildi. 1926-cı il tədris planına praktiki istiqamət vermək və fənləri həyatla əlaqələndirmək məqsədilə izahat vərəqəsində göstərilirdi ki, kənd təsərrüfatı proqramı tələbələrin yaşadığı ərazi ilə əlaqələnməlidir. Bu fənn elə təşkil edilməlidir ki, tələbələr kənd təsərrüfatının əsas sahəsi ilə tanış olsunlar. Bu tədris planı əv vəkilərə nisbətən bir addım irəli idi.

Proqlamlar - 1928-ci ildə pedaqoji texnikum və müəllimlərin respublika şurası çağrıldı. Bu müşavirədə tədris planı, proqramlar, pedaqoji təcrübə, təlimin müxtəlif məsələləri və təlimin üsulları müzakirə edildi. 1928 -29-cu illərdə yeni tədris planı qəbul edildi və bu tədris planları çox düzgün olaraq Bakı şəhəri və qəzaların spesifik xüsusiyyətini nəzərə alan, bir-birini təkrar etməyən tədris planı oldu. Qeyd etmək lazımdır ki, bəhs etdiyimiz dövrdə ölkənin sosialist sənayeləşdirilməsi ilə əlaqədar 1928-ci il müşavirəsi belə qərara gəldi ki, yeni dövrün tələbləriiv cavab verən ana dili, riyaziyyat, fizika, təbiət, kimya, kənd təsərrüfatı, coğrafiya, rus dili, pedaqoji, ictimaiyyət fənnləri üzrə proqramlar düzəlsin və bu proqramlar sosializm quruculuğu ilə əlaqələndirilsin. Qərarla göstərilirdi ki, yeni proqramlar tələbələrdə materialist dünyagörüşü aşılamalı, elmi və texniki yeni nailiyyətlər proqramında öz əksini tapmalıdır. Sovet məktəbi tarixində tədris planları müxtəlif tiptə qurulduğundan və tez-tez dəyişdiyindən tələbələrin dərin elmi biliklərə yiyələnməsini çətinləşdirirdi.

Məs: 1926-31-ci illərdə bütün tədris məsələlərinə "kompleks" və ya "kompleks layihə" adı ilə məşhur olan proqramlar.

qəbul olundu. Kompleks proqramlar ayrı-ayrı fənlər üzrə deyil, kompleks mövzuların öyrənilməsini nəzərdə tuturdu və bütün təlim işi bu mövzuların öyrənilməsi ilə əlaqələndirilirdi. Hər bir təlim ili üçün müəyyən bir məqsəd irəli sürülür və komplekslər onların əsasında müəyyənləşirdi. Məsələn birinci ildə məktəbin yerləşdiyi kəndi, sonra şəhəri, daha sonra vilayəti öyrənmək təklif olunurdu. Başqa mövzular da bu kompleks şəkildə qurulurdu. Bu proqramların nöqsanı onların müxtəlif fənlər üzrə sistemli bilik, bacarıq və vərdişlər verməməsi və qırıq, sökkük, əlaqəsiz biliklərin verilməsi idi.

1928-ci ildə "Kompleks proqramlar" əvəzinə "Kompleks layihə" proqramları qəbul edildi. Bu proqramlar "Kompleks proqramdan" onunla fərqlənirdi ki, əgər kompleks proqramlarda kənd, şəhər, qəsəbə mövzuları öyrənilirdisə, kompleks layihə proqramlarında tələbələr bələvasitə kənddə, şəhərdə və qəsəbədə işləyib əməli fəaliyyət göstərməli idilər. Hər bir mövzu ilin fəsillərinə müvafiq həyatla əlaqələnməli idi. Məsələn, yazda əkin işləri, payızda məhsul yığımı və s. Tərtib olunmuş yeni proqramlarda kompleks sistemi öyrənmək üçün 4-cü qrupda "kompleks kursun ümumi əsasları adlı" 60 saatlıq bölmə daxil edilmişdir.¹ Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının göstərişi əsasında pedaqoji texnikumlar "Laborator briqada" üsuluna keçidilər. Bu üsul da məktəbin təlim-tərbiyə işinə mənfi təsir göstərdi. Burada müəllimin rəhbər rolu inkar edilirdi və müəllim tələbənin yoldaşı məsləhətçisinə çevrilirdi. Mərkəzi komitənin "İbtidai və orta məktəblərin proqramı və rejimi haqqında" 1932-ci il 25 avqust tarixli qərarı bu metodu kəskin tənqid edib tədris müəssisələrindən çıxarılmasına qərar verdi. Nəhayət 1932-ci il 19 sentyabrda "Ali məktəb, ali texniki məktəb və texnikumlarda dərs proqramları və rejim haqqında" MK qərarı pedaqoji texnikumların proqramlarının yenidən işlənməsi zəruriyyətini irəli sürdü. Həmin qərarla proqram və tədris planında yenidən işlənməsi və yeni tədris planlarında ölkənin sənaye və kənd təsərrüfatı sahəsindəki nailiyyətlərini nəzərə almaqla ümumi texniki və istehsalat təcrübəsinə ən azı 70% vaxtayırmaq göstərişi verildi. Qeyd etmək lazımdır

¹Azərbaycan türk pedaqoji texnikumlarında keçirilən fənlərə aid proqram Bakı 1928-ci il səh. 39

ki, 1932-ci il 19 sentyabr qərarına qədər olan tədris plan və proqramlarının əsas nöqsanları tədris planlarının tez-tez, dəyişməsi proqramların həddən artıq yüklənməsi və verilən təlim materiallarında ardıcılıq və sistemin olmaması idi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu nöqsanların əksəriyyəti sovet quruluşunun özünün sistemindən yaranmışdı. O, yeni insan yaratmaq, yeni ideologiya axtarmaq yolunda müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək yuxarıdan göstəriş əsasında, mərkəzdən idarə vasitəsilə təhsil müəssisələrinin, qabaqcıl müəllimlərin, pedaqoji sahədə çalışan alimlərin yaradıcı işləməsinə, müstəqil söz deməsinə imkan vermirdi. Bütün bunların əsas səbəbi dünyanı inqilabi ruhda yenidən dəyişdirmə ideyasından irəli gəlirdi. 1932-ci ildə yeni proqramlar ya randığı halda, 1933-cü il yanvar ayında yeni fənn proqramları yaratmaq haqqında mərkəzi komitə Maarif Komissarlığın göstəriş verdi. 1931-34-cü illərdə ümumitəhsil məktəblərində olan təhsil sahəsindəki, qərarlar pedaqoji məktəblərin həyatında da böyük rol oynadı. Nəhayət dərs təlim işlərinin əsas təşkilat forması oldu. Müəllimin nəqli, izahat, müsahibə, yuxarı siniflərdə mühazirə tədris materialların daha geniş şərh etməyə imkan verdi. 1935-45-ci illər arasının da artıq dərs proqramları stabilləşdi, ancaq tam təkmiləşmədi. 1938-ci ildən sonra pedaqoji məktəblərdə vəziyyət müəyyən dərəcədə ağırlaşdı. Fillandiya ilə müharibə 1941-ci ildə başlanan Böyük Vətən müharibəsi müəllimlərin əksriyyətini ordu sıralarına səfərbər etdiyindən müəllim kadrosu hazırlığı məsələsində bir sıra çətinliklər yaranı. Bir sıra orta təhsilli adamlar pedaqoji işə cəlb edildi.

Müəllimlərin cəmiyyətdəki rolunu dərinlən dərk edən Sovet hökuməti ümumtəhsil və ped.məktəblərin işini ciddi nəzarət altına aldı. Müəllimlərin maddi-məişət məsələlərini yaxşılaşdırdı, onların maaşını artırdı və təcizatını sənaye fəhlələri ilə bərabərləşdirdi. Müəllimlərin ixtisasının artırılmasına xüsusi diqqət yetirdi. Müharibə qurtaran kimi hökumət 1946-50-ci illər üçün beşillik plan qəbul etdi. Bu planda xalq təsərrüfatının, maddi və mənəvi nemətlərin, elm və mədəniyyətin bərpası və inkişafı nəzərdə tutuldu. Böyük Vətən müharibəsi bir daha sübut etdi ki, elmsiz, maarifsiz qələbə mümkün deyil. Ona görə də 1943-cü ildə SSR pedaqoji elmlər akademiyasının yaranması, pedaqoji elmlərin inkişafına, müəllim hazırlığına əsaslı

təkan verdi. 1945-ci ildə Pedaqoji məktəbələr üçün mühari-bədən sonrakı tələbləri nəzərə alan yeni tədris planları təsdiq edildi. Düzdür, bu planlar əvvəlkilərin üzərində qu-rulsa da, dərs saatlarının miqdarında bir sıra dəyişikliklər meydana gəldi. Qazax seminariyasının yeni tədris planı aşağıdakı şəkildə yarandı.

№	Fənlərin adı	I sinif		II sinif		III sinif	
		I yarım il	II yarım il	I yarım il	II yarım il	I yarım il	II yarım il
1.	Azərbaycan dili	3	3	3	2	2	2
2.	Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası	-	-	-	1	2	1
3.	Azərbaycan dili	3	3	2	1	2	2
4..	Rus dili	6	6	6	5	5	5
5.	Uşaq ədəbiyyatı	-	-	-	1	1	1
6.	Riyaziyyat						
	a) Hesab	2	2	2	2	2	2
	b) Cəbr	2	2	-	-	-	-
	v) Həndəsə	1	1	1	1	-	-
	q)Hesab tədrisinin metodikası	-	-	1	1	1 + 1	2
7.	Tarix						
	a) SSRİ tarixi	2	2	2	2	2	2
	b)Yeni tarix	1	1	1	1	-	-
	v) tarix fənni tədrisi metodikası	-	-	-	1	1	1
8.	SSRİ konstitusiyası	-	-	-	-	1	1
9.	Coğrafiya	2	2	2	1	1	1
10.	Coğrafiya tədrisinin metodikası	-	-	-	1	1	1
11.	Fizika	2	2	2	2	-	-
12.	Təbiət						
	a)Gənc təbiət	3	-	-	-	-	-
	b)Botanika	-	-	3	-	-	-
	v) Zoologiya	-	-	-	3	-	-
	q) Anatomiya və fiziologiya	-	3	-	-	-	-
	d)Darvinizm	-	-	-	-	1	1
	e)Təbiət tədrisinin metodikası	-	-	-	1	1	1
13.	Pedaqogika	2	2	2	2	2	2
14.	Psixologiya	-	-	2	-	-	-
15.	Hüsnxətt	1	1	1	1	-	-
16.	Rəsm və rəsm tədrisinin metodikası	1	1	1	1	1	1
17.	Nəğmə və nəğmə tədrisinin metodikası	1	1	1	1	1	1
18.	Hərbi fiziki hazırlıq	3	3	3	2	2	2
19.	Pedaqogika	-	-	-	2	6	6
20.	Kənd təsərrüfatından əməli təcrübə işləri	1	1	1	1	1	1
		36	36	36	36	36	36

Qeyd etmək lazımdır ki, müharibə dövründə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, pedaqoji məktəblər tənəzzülə uğrasa da Qazax ped.məktəbi özünün əvvəlki ənənəsini itirmədi. Maarif Komissarlığının əmr və sərəncamlarında onun işi müsbət qiymətləndirildi. Bunun səbəbi var idi. Qazax pedaqoji məktəbində işləyən müəllimlərin əksəriyyəti əskərlik yaşı ötmüş Qori seminariyasının məzunları olduğundan Qazax ped.məktəbində müəllim çatışmamazlığı problemi olmadı. Digər tərəfdən Qazaxda xalq maarifinə yüksək hörmət və rəğbət var idi. Bu rayonun icra hakimiyyətində əyləşənlərin əksəriyyəti Qazax seminariyasının məzunlarından Əsgər Xasməmmədov, Məcid Tağıyev, Barat Qərəvəliyev, Əli Yaqubov, Qəhrəman İbrahimov və digər maarifpərvər adamlar idi. Onlar Qazax seminariyasının şərəfini qoruyub, müdafiə edib, saxladılar.

Bu yeni tədris planlarını keçmiş planlardan fərqləndirən cəhət aşağıdakılardan ibarət idi. 1942-43-cü ilin tədris planında kənd təsərrüfatı fənninə dərs cədvəlində yer verilməyib, ancaq dərsdən kənar əməli təcrübə işinə bir saat verilmişdir. 1945-46-cı tədris ilinin planında bu fənn dərs cədvəlinə daxil edilmiş və saati da artırılmışdır. Yeni tədris planında rus-dilinin saatlarının sayı artırılmışdır. Əgər köhnə tədris planında bir sinfə həftədə 4 saat vaxt ayrılırdısa, yeni tədris planında I sinifdə 6 saat, II sinifdə 5,5 saat (ilin I yarısında 6 saat, II yarısında isə 5 saat idi). III sinifdə rus-dilinə 5 saat vaxt ayrılırdı. Beləliklə rus-dilinə verilən saatların miqdarı 16 saata çatırdı. Buda imperiya siyasətinin bir hissəsi idi. 1944-45-ci ilin tədris planında həftəlik dərs saatlarının miqdarı I sinifdə 39, II-III sinifdə 42 saat olduğu halda, 1945-46-cı ilin tədris planlarında bütün siniflərdə həftəlik dərs saatının miqdarı 36 saata endirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni tədris planında, həftəlik dərs saatlarının azalması Azərbaycan ədəbiyyatı, riyaziyyat, tarix, coğrafiya, hərbi və fiziki hazırlıq darslərinin hesabına olmuşdur. Əgər 1944-45-ci ilin tədris planında hərbi və fiziki hazırlıq hər 3 sinifdə həftədə 4 saat idisə, 45-46-cı tədris ilində I sinifdə həftədə 3saat, II-III siniflərdə 2 saat oldu. Ədəbiyyat dərsləri də 3 saatdan 2 saata endirildi. Keçmiş tədris planında riyaziyyat I sinifdə 6 saat, II sinifdə 5 saat, III sinifdə 3 saat verildiyi halda yeni tədris planında isə I sinifdə 5 saat, II sinifdə 3 saat və III sinifdə 2 saat, köhnə

tədris planında tarix fənninə II sinifdə 4 saat verildiyi halda, yeni tədris planında 3 saat, köhnə tədris planında coğrafiya I sinifdə 3 saat olduğu halda, yeni tədris planında 2 saat, köhnə tədris planında hərbi fiziki hazırlıq işlərinə I, II, III siniflərin hər birinə həftədə 4 saat verildiyi halda, yeni tədris planında I sinifdə 3 saat, II sinifdə 2,5 saat və III sinifdə isə 2 saat vaxt verilmişdi.

1945 /46-cı ilin tədris planında həftəlik dərs saatları miqdarının 40-42 saatdan 36 saat enməsi əlbəttə müsbət hal idi.

Həftəlik dərs saatları miqdarının azalması şagirdlərin həddindən artıq sinif məşğələləri ilə yüklənməsindən azad edirdi.

Respublikamızda pedaqoji məktəblər 1946/47-ci ildən 3 illikdən 4 illik tədris müddətində keçilər. Lakin 4 illik tədris müddətinə keçmək bütün pedaqoji məktəblərə aid deyildi. Burada pedaqoji məktəblər müəyyən dərəcədə bir-birindən fərqlənirdilər.

Pedaqoji məktəblərin o cümlədən Qazaxın 4 illik təhsil müddətinə keçmələri ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan SSRİ Xalq Maarif Nazirliyi 17/IX-47-ci il tarixli 792/13 №-li təliqəsi ilə pedaqoji məktəblərə göstəriş verdi. Göstərişdə deyilirdi:

1. 1945/46-cı tədris ilində 4 illik təhsilə keçən pedaqoji məktəblərin Kirovabad, Ağdam, Nuxa, Qazax və BXMSŞ pedaqoji məktəbi I, II, və III siniflərində dərslər tamamilə 4 illik tədris planı üzrə keçirilir. Bu məktəblərdə buraxılış 1949-cu ildə olacaqdır.

1946/47-ci ildə pedaqoji məktəblər üçün 3 və 4 illik olmaq üzrə 2 ayrı-ayrı tədris planı qəbul edilir. Həmin tədris planlarının surətini nümunə üçün veririk.

**1946-47-ci dərsl ilinin 3 illik təhsil
muddəti üçün**

№	Fənpərin adı	I sinif		II sinif		III sinif	
		I yarım il	II yarım il	I yarım il	II yarım il	I yarım il	II yarım il
1.	Azərbaycan dili	3	3	3	2	2	2
2.	Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası	-	-	-	1	2	1
3.	Azərbaycan ədəbiyyatı	3	3	2	1	2	2
4.	Rus dili	5	5	5	4	4	4
5.	Uşaq ədəbiyyatı	-	-	-	1	1	1
6.	Riyaziyyat						
	a) Hesab	2	2	2	2	2	2
	b)Cəbr	2	2	-	-	-	-
	v)Həndəsə	1	1	1	1	-	-
	q)hesab tədrisinin metodikası	-	-	1	1	1	2
7.	Tarix						
	a)SSRİ tarixi	2	2	2	2	2	2
	b)Yeni tarix	1	1	1	1	-	-
	v)tarix fənni tədrisi metodikası	-	-	-	1	1	1
8.	SSRİ konstitutsiyası	-	-	-	-	1	1
9.	Coğrafiya	2	2	2	1	1	1
10.	Coğrafiya tədrisinin metodikası	2	2	2	1	1	1
11.	Fizika	-	-	-	1	1	1
12.	Təbiət						
	a)Cansız təbiət	3	-	-	-	-	-
	b) Botanika	-	-	3	-	-	-
	v) Zoologiya	-	-	-	2	-	-
	q) Anatomiya və fiziologiya	-	3	-	-	-	-
	d) Darvinizm	-	-	-	-	1	1
	e) Təbiət tədrisinin metodikası	-	-	-	1	1	1
13.	Pedaqogika	2	2	2	2	2	2
14.	Psixologiya	-	-	2	-	-	-
15.	Hüsnxətt	1	1	1	1	-	-
16.	Rəsm və rəsm tədrisinin metodikası	1	1	1	1	1	1
17.	Nəğmə və nəğmə tədrisinin metodikası	1	1	1	1	1	1
18.	Hərbi fiziki hazırlıq	3	3	3	2	2	2
19.	Pedaqogika	-	-	-	2	5	6
20.	Kənd təsərrüfatından əməli təcrübə işləri	1	1	1	1	1	1
		36	36	36	35	36	37

1946/47-ci dərslə ilinin 4 illik təhsil müddəti üçün

	Fənlərin adı	Siniflər			
		I	II	III	IV
1	Azərbaycan dili	3	3	3	3
2.	Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası	-	-	2	2
3.	Azərbaycan ədəbiyyatı	3	3	2	1
4.	Uşaq ədəbiyyatı	-	-	1	1
5.	Rus dili	6	5	5	5
6.	Arifmetika	2	2	2	2
7.	Cəbr	2	1	-	-
8.	Həndəsə	2	1	-	-
9.	Hesab tədrisinin metodikası	-	-	1	1
10.	SSRİ tarixi	2	2	1	2
11.	Yeni tarix	1	1	-	-
12.	Tarix fənni tədrisi metodikası	-	-	1	1
13.	SSRİ konstitutsiyası	-	-	-	1
14	Coğrafiya	2	2	2	1
15.	Coğrafiya tədrisinin metodikası	-	-	1	1
16.	Fizika	2	2	-	-
17.	Təbiət (cansız təbiət, botanika)	3	-	-	-
18.	Zoologiya anatomiya və fiziologiya	-	3	-	-
19.	Darvinizm ösəsləri	-	-	1	1
20.	Təbiət metodikası	-	-	1	1
21.	Pedaqogika	-	2	2	2
22	Psixologiya	-	1	1	-
23.	Hüsnxətt	1	1	1	-
24.	Rəsm və rəsm tədrisi	1	1	1	1
25.	Nəğmə və nəğmə tədrisinin metodikası	1	1	1	1
26	Hərbi fiziki hazırlıq	4	4	4	4
27.	Pedpraktika	-	-	2	6
28.	Emalatxana və kənd təsərrüfatı işi	1	1	1	1
		36	36	36	37

Azərbaycan SSRİ Xalq Maarif Nazirliyi 1946-4c1.1 ilin tədris planında dəyişiklik etmək məqsədilə 16/X1-46-cı il 13№-li təliqəsində aşağıdakı izahatı yazırdı. "Azərbaycan SSRİ Maarif Nazirliyinin əmri üzrə dərs planında hərbi və idman dərslərinin miqdarı şakirdlərin əksəriyyəti oğlan olan pedməktəblərdə 4 saatdan 2 saata, əksəriyyəti qız olan pedməktəblərdə isə 4 saatdan 1 saata endirilir".

Ona görə də yeni dərs planı alana kimi dərs saatlarını müvəqqəti olaraq aşağıda göstərilən dərslərə verilməsi sizə təklif olunur.

Əksəriyyəti oğlan olan pedməktəblərdə:

- I sinifdə - ana dili və hesab dərslərinə;
- II sinifdə - ana dili və rus dilinə;
- III sinifdə - ana dili və rus dilinə verilməli;

Əksəriyyəti qız olan pedməktəblərdə:

- I sinifdə-anadili, hesab və təbiət dərslərinə;
- II sinifdə-anadili, rusdili və cəbr dərslərinə;
- III sinifdə-ana dili, rus dili və pedaqoji dərslərinə verilməlidir"

Azərbaycan SSRİ Xalq Maarif Nazirliyinin pedaqoji məktəblərə göndərmiş olduğu həmin göstərişinə əsasən yerlərdə tədris planında müəyyən dərəcədə dəyişikliklər yara nır. Ona görə də pedməktəblərdə ana dili, hesab, rus dili, təbiət, cəbr və pedaqoji fənlərin miqdarı tədris planında göstərilən saatlara nisbətən artır¹.

Yuxarıda qeyd edilmiş 3 və 4 illik əsasda düzəlmiş tədris planlarında da müəyyən dərəcədə fərq var idi. Həmin fərq aşağıdakılardan ibarət idi.

¹ S. M. Kirov adına Qazax pedaqoji məktəbinin arxiv materialları , vərəqə, № 19

I sinifdə:

3 illik pedməktəbdə rus dili həftədə 5 saat olduğu hal-da 4 illikdə 6 saat, həndəsə 1 saat olduğu halda, 2 saat, coğrafiya tədrisinin metodikası I sinifdən başlandığı halda, 4 illikdə III sinifdən başlanır, fizika II sinifin 2-ci yarısından başlanıb III sinifdə qurtardığı halda 4 illikdə III-IV siniflərdə, pedaqogika I-II-III siniflərdə keçildiyi halda, 4 illikdə II-III-IV siniflərdə, psixologiya, II sinifin ancaq birinci yarısında keçilib qurtardığı halda, 4 illikdə isə II-III siniflərdə keçirdi.

II sinifdə

3 illik pedaqoji məktəblərdə ana dili həftədə 2,5 saat olduğu halda 4 illikdə 3 saat, anadili tədrisinin metodikası 3 illikdə II sinfin ikinci yarısından başlayıb III sinifdə qurtardığı halda, 4 illikdə III-IV siniflərdə keçilirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatı 1,5 saat olduğu halda, 4 illikdə 3 saat idi, coğrafiya 1,5 saat olduğu halda, 4 illikdə 2 saat idi, gəbr I sinifdə keçilib qurtardığı həftədə, 4 illikdə I-II siniflərdə aparılırdı, hesab tədrisinin metodikası II-III siniflərdə olduğu halda, 4 illikdə III-IV siniflərdə keçilirdi.

III sinifdə:

3 illik pedaqoji məktəblərdə ana dili həftədə 2 saat olduğu halda 4 illikdə 3 saat, ana dili tədrisinin metodikası 1 saat əvəzinə 2 saat, uşaq ədəbiyyatı I əvəzinə 2 saat, rus dili 4 saat əvəzinə 5 saat, coğrafiya 1 saat əvəzinə 2 saat keçilirdi.

Müqayisədən göründüyü kimi 4 illik əsasda qurulan tədris planında 3 illiyə nisbət ümumi təhsil fənnlərinin saatları artırılmışdı. Tədris planında ümumi təhsil fənnlərinin miqdarının artması və habelə təhsil müddətinin bir il uzadılması ibtidai məktəblər üçün hazırlanan orta pedaqoji təhsilli müəllimlərin yüksək keyfiyyətli olmasına səbəb olurdu.

1947/48-ci dərslər ilində pedaqoji məktəblər üçün yeni tədris planı təsdiq edilir. 1947-48-ci illərdə müharibədən sonrakı dağıntıları aradan qaldıran zavod və fabrikləri

yenidən işə salan, xalqın rifah halında xeyli irəliləyiş əldə edən Sovet hökuməti müharibədə rusların əzab-əziyyətə düçar olduqlarını və guya müharibənin həlledici rolunu ruslar oynadığından Stalin müharibədən sonra ruslaşdırma siyasətinə sadıq qalaraq müxtəlif millətləri qardaşlıq şüarı altında birbirinə yaxınlaşdırmaq bəhanəsi ilə maarif komissarlığını ruslaşma siyasəti yeritmək istiqamətinə yönəltdi. Məhz bunun nəticəsi idi ki, tədris planında yeni olaraq IV sinifdə Sovet İttifaqı Kommunist partiyasının tarixi, məktəb gigiyenası, rus dili tədrisinin metodikası və rus ədəbiyyatı, III sinifdə isə məntiq fənləri daxil edilmişdi. Həmin fənnlərin tədris planına daxil edilməsi siniflərdə həftəlik dərslərin miqdarını heç də artırmırdı. Bu başqa fənnlərin saatlarının azalması hesabına idi.

Tədris planına Sov.İKP tarixinin qısa kursunun daxil edilməsi müharibədən sonrakı gəncləri ideoloji cəhətdən təkmilləşdirmək və kommunist partiyasının tarixi ilə tanış etməkdir.

1948/49-cu dərslər ilində pedaqoji məktəblərdə semestr sistemi tətbiq edilir və tədris planı da semestr əsasında tərtib edilib ped.məktəblərə göndərilir.

Bunlar pedaqoji məktəblərin 1948/49-cu dərslər ilinin tədris planına 21/IX-48-ci il 860/13 №-li Azərbaycan SSR Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən həmin plana əlavə edilmiş izahat vərəqəsində belə göstərilirdi.¹ 1948-ci il sentyabr ayının 1-dən etibarən pedaqoji məktəblərdə semestr sistemi tətbiq olunmalıdır. Pedaqoji məktəblərin tədris kursu 8 semestrə belünür və hər semestrin sonunda imtahan aparılır. Tədris il sentyabrın 1-də başlanıb iyun ayının 28-də qurtarır. Qış sessiyası yanvarın 12-dən 25-nə kimi aparılır. Yaz sessiyası isə I-II-III siniflərdə iyun ayının 8-dən həmin ayın 26-nə kimi IV sinifdə isə iyun ayının 1-dən 28-nə kimi da vaxt edir.

I-III-V semestrlərdə tədris müddəti 19 həftə, II-IV-VI semestrlərdə 17 həftə, VII semestrə 18 həftə və bir həftə bütünlüklə pedaqoji praktika, VIII semestrə isə 14 həftə və 2 həftə bütünlüklə pedaqoji praktikaya verilir.

¹Qazax pedaqoji məktəbinin arxiv

Pedaqoji məktəblərin 1948/49-cu dərslər ili üçün tədris planı belə idi.

№	Fənlərin adı	I sinif		II sinif		III sinif		IV sinif	
		1 se- mestr 19 həftə	2 se- mestr 17 həftə	3 se- mestr 19 ^k həftə	4 se- mestr 17 həftə	5 se- mestr 19 həftə	6 se- mestr 17 həftə	7 se- mestr 18 həftə	9 semestr 14 həftə
1.	Azərbaycan dili və azərb. dili tədrisi metodikası								
	a) Azərbaycan dili	3	3	3	2	2	2	3	2
	b) Azərb. dili tədris metod.	-	-	-	-	1	1	1	-
2.	Rus dili və rus dilinin tədris metodikası								
	a) rus dili	5	5	4	4	4	4	4	4
	b) rus dili tədrisi metod.	-	-	-	-	1	1	1	-
3.	Azərbaycan ədəbiyyatı və uşaq ədəbiyyatı							2	2
4.	Riyaziyyat və hesab tədrisi metodikası								
	a) hesab	2	2	2	2	2	2	1	1
	b) həndesa	2	2	2	2	-	-	-	-
	v) hesab tədrisi metodika.	-	-	-	-	2	1	1	1
5.	Fizika	3	3	3	3	2	1	1	1
6.	Kimya mikroləhiyə ilə	4	2	-	-	-	-	-	-
7.	Təbiyyat və təbiyyöt tədris metodikası								
	a) Anatomiya və insan fiziologiyası	-	4	-	-	-	-	-	-
	b) botanika	-	-	2	2	-	-	-	-
	v) Zoologiya	-	-	-	-	2	-	-	-
	q) darvinizm əsasları	-	-	-	-	-	-	-	3
	d) təbiyyöt dərsi metodika.	-	-	-	-	-	1	1	-
8.	Coğrafiya və coğrafiya tədrisi metodiyası								
	a) ümumi torpaqşünaslıq	4	2	-	-	-	-	-	-
	b) xarici əlqələr coğrafiya	-	-	2	2	-	-	-	-
9.	v) SSRİ coğrafiyası	-	-	-	-	2	2	-	-
	Tarix və tarix tədr. metod								
	a) SSRİ tarixi	4	2	2	2	2	2	-	-
	b) Yeni tarix	-	-	2	2	2	-	-	-
	v) Azərbaycan tarixi	-	-	-	-	-	1	1	2
	q) tarix və tədr. metodikası	-	-	-	-	-	1	1	-
10.	ÜİK(b)İ tarixinin qısa kurs	-	-	-	-	-	-	2	4
11.	SSRİ konstitusiyası	-	-	-	-	-	3	-	-
12.	Psixologiya	-	-	3	-	-	-	-	-
13.	Pedaqogika	-	-	-	4	2	2	1	1
14.	Pedaqoji tarix	-	-	-	-	-	-	2	2
15.	Məntiq	-	-	-	-	-	-	-	3
16.	Məktəb gigiyenası	-	-	-	-	-	-	2	-
17.	Hüsnü xəttvətədris metod.	1	1	1	1	1	1	-	-
18.	Rəsm və rəsm tədris metod.	1	2	2	1	1	1	1	2
19.	Nəğmə və nəğmə metodikası	1	1	1	1	1	1	1	2
20.	Bədən tərbiyəsi və metod.	2	2	2	2	2	2	2	2
21.	Kənd təsərrüfatı və emalatxana təcrübə işi	1	1	1	1	1	1	1	2
22.	Müşahidə və nümunə dərsi	-	-	-	1	2	4	4	-

Tədris planında kurs işi də nəzərdə tutulmuşdu. 1949/50-ci ildə pedaqoji məktəblər üçün yeni tədris planı təsdiq edilib pedaqoji məktəblərə göndərilir. Həmin tədris planı 1948 /49-cu ilin tədris planından o qədər də fərqlənmirdi. Fərq orasında idi ki, bəzi fənnlərin miqdarı ya azalmış və ya da çoxalmışdı. Məsələn: ana dili, coğrafiya, rus dili, hesab, tədrisinin metodikası, uşaqədəbiyyatı, fənnlərinin saatları azalmış, təbiyyət, tədrisinin metodikası isə çoxalmışdı

Bu tədris planının qabaqki tədris planlarından bir fərqi də orasında idi ki, burada həm keçid və həm də buraxılış imtahanları göstərilirdi. Məsələn bir tələbə pedaqoji məktəbdə oxuduğu dörd il ərzində dövlət imtahanından başqa 33 fəndən imtahan verməlidir.

1952/53-cü dərs ilində yeni tədris planı təsdiq edilir. Yeni tədris planında özündən əvvəlki tədris planına nisbətən bəzi xırda dəyişikliklər var idi.

Həmin dəyişikliklər haqqında sonradan yerlərə izahat göndərildi, izahatda aşağıdakı dəyişikliklərin aparılması göstərilirdi.

1. VII semestrde ana dili dərslərinə ayrılmış saatlardan həftədə bir saat ana dili üsuluna verilməli.

2. Tədris planında III-IV semestrde hesab dərslərinə ayrılmış saatlardan III və IV semestrde həftədə bir saat həndəsə və triqonometriya fənninə verilməli.

3. VII semestrde hesab dərslərinə ayrılmış saatlardan həftədə bir saat hesabtədrisi üsuluna verilməlidir.

4. III kursda kəsir qalmış fizika proqramı yeni tədris planında laborator məşğələ hesabına verilmiş 21 saatla ödənilməlidir.

5. III kursda yeni tədris planı üzrə keçiriləcək xarici ölkələr coğrafiyası keçmiş tədris planında II kursda keçildiyindən bu saatlar hesabına SSRİ coğrafiyası keçilməlidir.

6. VII semestrde Azərbaycan tarixinə ayrılmış saatlardan həftədə bir saat tarix üsuluna verilməlidir.

7. III-IV semestrlərdə özünü müdafiə fənni keçilmiş olduğundan VII semestrden bu fənn üçün ayrılmış həftəlik iki saatın bir saati təbiyyət tədris üsuluna və bir saati coğrafiya tədris üsuluna verilməlidir.

8. VII semestrde həftədə üç saat darvinizm əsasları fənni keçilməlidir.

9. Yeni tədris planı üzrə V semestrde bir həftəlik arası kəsilməyən pedpraktika keçməli idi. IV kursda bu praktika keçildiyi üçün V semestrde keçilməli olan bu praktika yeni tədris planı üzrə VII semestrde keçiriləcək üç həftəlik praktika içərisinə daxil idi.

Dərsləklər

Çar hökuməti bütün səhələrdə olduğu kimi dərslək səhəsində də ağır miras qoyub getmişdi. İbtidai məktəblər üçün Azərbaycan maariflərvərləri tərəfindən hazırlanmış bir neçə dərslək müstəsna olmaqla dərslək çatmadığından hər müəllim özü çıxış yolu talmalı idi. Müəllim hazırlayan müəssisələrdə isə vəziyyət daha ağır idi. Müəllimlər vaxtı ilə təhsil aldıkları məktəblərdəki mühazirələrindən istifadə edib, mətnləri tələbələrə yazdırmaqla dərsləyi əvəz edirdilər. Qazax seminariyasının ilk məzunlarından olan Hacıbala Hacıyevin xatirələrindən məlum olur ki, dərslək olmadığından müəllimlər dərslərində mühazirələrini 2-3 tələbəyə yazdırar və onları yoxladıqdan sonra bütün sinifə üzünü köçürtdürərdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu üsuldən Qori seminariyasında da pedaqogika müəllimi D.D.Semyonov da istifadə etmişdir. F.Köçərli də başqa yol tapa bilmədiyindən oxuduğu Qoridəki bu təcrübəni Qazax seminariyasına tətbiq etmişdir. Azərbaycan Demokratik Respublikası bu acınacaqlı vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq üçün 1918-çi il 13 dekabrda müəllim seminariyaları, xalq maarif inspektorları və ali ibtidai məktəblərini müdürlərinin qurultayını çağırdı. Qurultayda maarif naziri H.Şaxtaxtinski, xalq maarif idarə şöbəsinin rəisi Azad Əmirov, xalq məktəbləri direktorluğundan S.M.Qənizadə, Nuxadan A.Əfəndiyev, Naxçıvandan R.Əfəndiyev, Yelizavetpəl qəzasından C.Cuvarlı, Qazax müəllimlər seminariyasından Əli Mustafayev, Qiyasbəyova eləcə də Gəncə, Quba, Zaqatala, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzurdan da nümayəndələr iştirak edirdilər. Həmin qurultayda müzakirə olunan 4 məsələdən biri də yeni proqram hazırlamaq, keçmişdən qalan hansı dərsləklərdən istifadə etməyin mümkünlüyü və yeni dərsləklərin yaranması məsələsi idi. Bu qurultayda gedən müzakirələr zamanı belə qərara gəldilər ki, proqram və dərslək yaratmaq məqsədi ilə komissiya yaradılsın. Bu qərara əsasən Sultan Məcid, Qəniyev, Haşım bəy Nərimanbəyov və Rəşid bəy Əfəndiyevdən ibarət komissiya düzəldi. Yekun məruzəsi ilə R.Əfəndiyev çıxış edərək göstərdi ki, hələlik yeni dərsləklər tərtib olunana qədər ibtidai məktəbin 1-ci şöbəsində M.Mahmudbəyovun "Türk əlifbası" və A.O.Çerneyevskinin "Vətən dili", Qafur Rəşadın "Hesab" kitabından ke-

cilsin. İkinci şöbə üçün hələlikdil və oxu kitabları kifayətdir. Bu şöbədə hesab Qəbulovun, "Rəhbəri cəbr" və Həmid bəy Usubbəyovun "Hesab elmi" kitabından, 3-cü şöbədə isə Rəşid bəyin "Bəsürətül Ətfal" kitabından və "Elmi hesabdən", 4-cü 5-ci şöbələrdə A.Şaiqin "Gülzar" və F.Ağazadənin "Müntəxabat" kitablarından istifadə edilsin. R.Əfəndiyev başqa bir sıra dərsliklərin də adını çəkmişdir. Bu dərsliklər məktəb və seminariyaların ehtiyacını ödəməyə də vəziyyətdən müvəqqəti çıxış yolu idi. Bakıda çağırılmış olan bu qurultay yeni dərsliklərin yaranması üçün təxirə salınmadan tədbir görməyi qərara aldı. Qurultay nümayəndələri belə qərara gəldi ki, hələlik yeni dərsliklər nəşr olunana qədər rus dilindən tərcümə edilmiş riyaziyyat, həndəsə, fizika, ictimaiyyət dərsliklərindən istifadə edilsin. ADR hökumətinin maarif komissarlığı pedaqoji seminariyalarda iki cildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" və dörd cildlik "Türk ədəbiyyatı tarixi" kitablarından istifadə etməyə icazə verdi və Türkiyədən çoxlu dərslik gətirdi. ADR hökumətinin maarif komissarlığı dərsliklərə ciddi diqqət yetirməklə bərabər həm də pedaqoji seminariyalarda işləyən müəllimlərin keyfiyyətinə də xüsusi diqqət yetirdi. 1918-ci ildə keçən qurultayın 5-ci iclasında sədirlik edən F.Köçərli qeyd etdi ki, müəllim hazırlığında yüksək nailiyyətlər əldə etmək üçün, pedaqoji seminariyanın müəllimlərini hərbi mükəlləfiyyətdən azad etmək, müəllim çatışmayan yerdə diplomu olmayan ancaq öz vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirən müəllimləri işə cəlb etməyin zəruriliyini vurğuladı. Təlimin keyfiyyətini yüksəltmək üçün dərsliyin ümdə rolunu görə F.Köçərli özü 2-cildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı" dərsliyini hazırlayıb seminariya və elmi-pedaqoji əfkarə hədiyyə verdi. ADR hökumətinin proqram dərslik hazırlamaq sahəsindəki bu şərəfli, gərgin əməyini və kələcək planlarını heçə endirmək ən azı insafsızlıq olardı.

1920-ci ildə Sovet bolşevik istilasından sonra yaranan tənqidi əsərlərdə Vaqif, Vidadi, Zakir, Tofiq Fikrət, Xalidə xanım və s. kimi Azərbaycan, Türk şairlərini feodal dövrünün qalıqları kimi səciyyələndi və onların marksizm-leninizm dünya görüşü, marksist ədəbiyyatşünaslığının əsaslarına zidd olduğunu göstərmiş, onlardan uzaqlaşmaq və onları tədris kitablarından çıxarmaq göstərişi verildi. 1920 ildə Sovet hökumətinin xalq maarif komissarlığı məktəb

şöbəsi nəzdində ADR hökumətinin başladığı işi davam etdirərək proqram və dərslikləri qaydaya salmaq üçün komissiya yaratdı. 1921-ci ilin iyun ayında isə xalq maarif komissarlığı nəzdində nəşriyyat şöbəsi yarandı. Qeydetməklə azımdır ki, Azərbaycan dili üzrə proqram və dərsliklərdə ərəb, fars və türk sözləri o qədər dərin kök salmışdı ki, bu kitabları oxuyanlar ciddi çətinlik çəkir və Azərbaycan dilinin təhrif olunmasına kətib çıxarırdı. Məsələn: Kitablarda olan "Məkusən-mütənasib", "Məhsutən-mütənasib", "Behri-mühit", "Mühn-cəmidi", "Cənubi", "Mədari-qütbi-saratən", "camadat" və s. kimi istilahlər ciddi çətinlik törətdiyindən 1922 ildə Sovet hökuməti islahat komissiyası yaratdı. Bu komissiya bütün fənlərin hamısını əhatə etməsə də Azərbaycan dili sahəsində xeyli iş gördü və dərsliklərin müəyyən dərəcədə xarici təsirlərdən təmizlənməsinə və səlişləşməsinə kömək etdi. 1920-25 illərdə çap olunmuş kitablarda dil nöqtəyi nəzərindən müəyyən irəliləyiş olsa da, yenə də türk, ərəb və fars təsiri qalmaqda davam edirdi. Sovet hökuməti Azərbaycan dilində olan bu təsiri aradan qaldırarkən o, öz ideologiyasını aşılamaq, Azərbaycanı şərqdən ayırmaq, məqsədi ilə dərsliklərə Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, xalq şair və yazıçılarının əsərlərini, türk xalqlarının adət ənənələrini, onun məişətini, tarixini əks etdirən mətnləri çıxarıb onların yerinə yeni sosializm quruluşunu tərənnüm edən, rus məişəti, rus tarixi, rus xalq nağılları və şairlərinin əsərlərini daxil etdi.

1920-ci il 20 noyabr tarixli Qazax Seminariyasının pedaqoji şurasında dərsliklərin azlığı müzakirə edilmiş və tədbir görülmək üçün Xalq Maarif Komissarlığına müraciət göndərilmişdir.¹ 1920-26-cı illər arasında Maarif Komissarlığı tarix, ədəbiyyat, riyaziyyat, fizika, biologiya, botanika, anatomiya, fiziologiya, qeyri-üzvü kimya fənnləri üzrə dərslik nəşr etdirdi. Düzdür bu dərsliklər bilavasitə seminariyalar üçün nəzərdə tutulmasa da onlar seminariyalarda da istifadə edilirdi. Pedaqoji seminariyalar üçün olan dərsliklərin bir qismi rus dilindən tərcümə edilmişdi. Qazax Seminariyasının keçmiş məzunu Mirəli Miralayev təhsil illərini xatırlayaraq deyirdi: "Bizim "rəhbəri cəbr" I-II hissə, "həndəsə" I-II hissə, fizika, kimya, botanika, coğrafiya,

¹Azərbaycan XMK arxivi baş ictimai tərbiyə da.irsəsi fond 1.tarix Arxivi 23 B-2 iş 15

"təşrih fiziologiya" kitablarımız rus dilindən tərcümə edilmiş dərsliklər idi. Ancaq "caamadat" "heyvanat" müxtəsər təbabət dərslikləri azərbaycanlı müəllifləri tərəfindən yazılmışdır. Düzdür bu kitablar həcmə çox balaca olsalar da bizə böyük kömək idi. Bu kitablarda rənkli çox maraqlı şəkillər də var idi." Qeyd etmək lazımdır ki, bu kitablar bizim düşündüyümüz indiki dərslik məfhumundan çox-çox uzaq idi. Belə ki, dərslikdə çalışmaların, sualların olmaması onların ən ciddi nöqsanı idi. Belə nöqsanlar rus dilindən azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş kitablarda da nəzərə çarpırdı. Məsələn: Akademik Broninin "Təbiyat" kitabı buna misal ola bilərdi. Belə nöqsanlı kitablardan azərbaycanlı müəlliflər tərəfindən yazılmış "Ədəbiyyatdan iş" kitabını da göstərmək olar. Bu kitab və "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabı milli ruhlu türkcülüyütərənnüm etdiyi üçün 1931-ci ildə "kommunist tərbiyəsi uğrunda" jurnalda "Pedaqoji texnikumların ümumiyyətlə orta məktəblərdə ədəbiyyata aid tədris kitablarının tənqidi" adlı məqalədə bu kitablar marksizma zidd olan "panislamizm", "panturkizm" ruhunda yazılmış kitab kimi səciyyələndi və belə kitabların sovet tərbiyə sisteminə zərərli təsir göstərdiyi və gəncləri marksizm-leninizm dünya görünüşündən uzaqlaşdırdığı deyilirdi". 1926-cı ildə "Tərbiyə tədrisi tarixi" adlı yeni pedaqoji tarixi kitabı nəşr edildi. Bu kitab Azərbaycan Kommunist Partiyası tərəfindən ideoloji baxımdan zərərli kitab kimi səciyyələndi. Ümumiyyətlə bu illərdə Azərbaycan ziyalılarının aza-çıq milli ruhlu çəhdi və yazısı ideoloji düşmən yazısı kimi qələmə verilirdi. 1933-cü ilə qədər pedaqoji texnikumlarda istifadə olunan dərsliklər "İş kitabları" ayrı-ayrı Sovet hökumətinin nailiyyətlərini göstərən məqalələr şəklində toplanmış məçmuələrdən ibarət idi. Dərslik sahəsində belə bir hərcmərcliyin hökm sürdüyü bir vaxtda Qazax Texnikumunun müəllim kollektivi, pedaqoji şurası özünün keçmiş ənənəsini itirməyərək müxtəlif fənnlərin proqramını hazırladı və bu proqramlar vafiq sistemli əl yazması hüququnda vəsaitlər tərtib edib ondan istifadə etdilər. ÜİK (B) P.M.K ümumi təhsil məktəbləri texnikum və ali məktəblər üçün dərslik promlemində olan hərcmərcliyi aradan qaldırmaq məqsədil; 933-cü il 12 fevralda stabil dərsliklərin yaranması barədə qərar verildi. Bu qərarla "İş kitabları" və "Dağnıq Dərs kitablarının" nəşri dayandırıldı. İstər yeni yazıl-

mış, istərsə də tərcümə olunmuş dərsliklər ciddi yoxlamadan keçməyə başladı. Azərbaycan XMK-nın təsdiqinə verilmək üçün dərsliklər XMK-in yanında körkəmli mütəxəssislərdən ibarətyaranmış xüsusi komissiyaya verildi. Bu komissiya dərs kitablarının dilini istilah və tərcümə keyfiyyətini bəyən-dikdən sonra onların nəşr edilməsinə icazə verirdi. Bu komissiyalar bizim indiki Təhsil Nazirliyi yanında yaranmış Tədris metodiki şəbələrin işinə bənzəyirdi. Maarif Komissarlığının dərsliklərə belə yaxından münasibəti nəticəsində onların sayı ildən artmağa başladı. Texnikum tələbələri sistemli dərsliklərdən istifadə etməyə başladılar. 1935-ci ildən 1956-cı ilə kimi Qazax pedaqoji məktəbi aşağıdakı dərsliklərdən istifadə etməyə başladı. Bir məsələni burada açıqlamalıyam. Bolşevik hökuməti sonra isə Kommunist Partiyası yerli xalqların tarixinin keçilməsində qəti şəkildəmaraqlı deyildi. O, bu xalqlardan öz tarixini yazmaq istəyən alimləri müxtəlif hiyləli yollarla aradan çıxarmağa, ya da müzakirə zamanı onları ideoloji yetgin olmayan ideoloji düşmən, "panturkist", "panislamist" adı qoyub məhv etdirirdi. Bu qəbildən akademik Heydər Hüseynovun "Şeyx Şamillə" əlaqədar əsərini elə günə saldı ki, alim özünə sui qəsd etdi. Ona körə də pedaqoji və ali məktəblərdə keçilən tarix kitabları Pankratovun redaksiyası ilə 3 hissədən ibarət "SSSR-i tarixi", Yefimovun redaksiyası ilə "Yeni tarix", "İctimaiyyət", "Leninizm", pedaqokika isə Yesipovun, Pedaqokika tarixi Medinskinin, Fizika fənni Sakalovun 3 hissəli fizika, riyaziyyat üzrə Kisilyov Şapoşnikovun, pedaqoji məktəblər üçün, Pçelkovun "Hesab tədrisi üsulu", Sniqaryov və Çekmaryovun pedaqoji məktəblər üçün olan "Hesab tədrisi üsulundan əyani vəsait" və Çekmaryov Fileqevin pedaqoji məktəblər üçün "Hesab məsələ və misaları" (rus dilində) Kisilyov və Berazanskiyanın. "Hesab məsələləri" və s. kimi dərsliklərlə əvəz olundu. Ümumiyyətlə pedaqoji məktəblər üçün xüsusi dərsliklər olmadığından orta məktəblər üçün yazılmış və texnikumlar üçün tərtib olunmuş bir neçə dərslikdən istifadə olunurdu. 1945-ci ildən sonra müharibədən çıxmış Sovet hökuməti ali və orta pedaqoji məktəblər üçün dərslik yaratmağı irəli sürdü. Bu məsələlər sonralar daha da geniş vüsət aldı. Xalq düşməni adı səngidiyindən, "panturkizm", "panislamizm" damğası aradan qalxdığından azərbaycanlı müəlliflərdə dərslik yazmaq işinə qoşuldular.

Qazax seminariyasında pedaqoji təcrübə

Qori seminariyasında xalq müəllimlərinin peşə hazırlığında mühüm əhəmiyyət kəsb edən pedaqoji təcrübəyə xüsusi əhəmiyyət yetirilirdi. Gələcək müəllimlər seminariyada həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən dərin hazırlığa malik olmalı idilər. Seminariyada tələbələr əvvəlçə pedaqogikanı öyrənir sonra isə müxtəlif praktiki işlərlə məşğul olurdular. Tələbələrin praktiki işləri dərsləri təhlil etmək üçün nümunə dərslərinin içməllərini yazmaq, ibtidai məktəb müəllimlərinin dərslərində oturmaq, ibtidai məktəb müəllimi-əvəz etmək və ən nəhayət nümunə dərslərini deməkdən ibarət idi. Seminariyada yüksək keyfiyyətli dərslər üçün ibtidai məktəblərdə istifadə olunan dərslərlərin təhlilinə onun öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Seminariyada dərslərlərin nə dərəcədə öyrənildiyini bilmək üçün tələbələr oxuyub təhlil etdikləri dərslərlər barədə yazılı hesabatlar verməli idilər. Bu hesabatlar fənn müəllimlərinin iştirakı ilə xüsusi təşkil olunmuş seminarlarda əsaslı müzakirə və təhlil edilirdi. Belə müzakirələrdə tələbələr və müəllimlər çıxış edən tələbənin təhlilinə özlərinin tənqidi qeydlərini bildirirdilər. Bu müzakirələrdə tələbənin ardıcıl çıxış etməsi və tələbənin dərslərinə nə dərəcədə mənimsədiyini aşkar etmək məqsədilə ona aşağıdakı plan əsasında çıxış etmək tövsiyə edilirdi. Dərslərin məzmunu, dərslərdəki materialın yerləşməsindəki ardıcılıq, dərslərin qüvvətli və zəif yerləri, dərslərin uşaqların yaş səviyyəsinə uyğunluğu, müəllimin dərslərdən necə istifadə etməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, tələbələr icmal tutmağı pedaqogika dərslərində öyrənirdilər. Ən yaxşı icmal tutmuş tələbələrə ilk nümunə dərsləri deməyə icazə verilir. Nümunə dərsləri pedaqogika müəlliminin tam nəzarəti altında keçirdi. Pedaqoji təcrübə peşə hazırlığının əsas komponenti sayıldığından seminariyada belə bir maraqlı iş növündə istifadə edirdilər. Hər bir tələbə buraxılış imtahanları qabağı ibtidai məktəbin hər üç qrupunda pedaqoji şura üzvlərinin iştirakı ilə üç nümunə dərsləri deməli və bir nümunəvi dərslərdə ətraflı icmalını təqdim etməli idi. Deyilmiş dərslərin müzakirəsi direktorun, ya da müəllimlərin birinin sədrliyi ilə təhlil olunurdu.

Pedaqoji təcrübəyə belə tələbkarlıqla yanaşan Qori Seminariyasının iş təcrübəsinə heç cür əhəmiyyət vermədən yan keçmək olmazdı. Seminariyada özü bu pedaqoji təcrübə yolunu keçən və sonralar müəllim olarkən seminariyada tələbələrə pedaqoji təcrübəni aparən F.Köçərli Qazaxda Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsini təsis edərkən bu gözəl maraqlı təcrübədən heç cür yan keçə bilmədi. Digər tərəfdən isə həyat seminariyadakı pedaqoji təcrübənin doğru təşkil olunduğunu əyani sübut etdi. Qori seminariyasından çıxan müəllimlər həqiqi müəllimliyin nümunəsi olduğu üçün F.Köçərli 1918-ci ildən 20-ci ilə qədər Qori seminariyasında tətbiq olunan pedaqoji təcrübə ənənəsini saxladı və onu eynən Qazax seminariyasında həyata keçirdi. 1921-25-ci illər arasında Sovet hökuməti dövründə vəziyyət dəyişdi. Maarif komissarlığı bir sıra islahatlar apardı. Müəllim seminariyalarında da özünün məqsədinə müvafiq islahat apardı. Lakin pedaqojai təcrübənin təşkili və aparılmasında Qori seminariyasının ənənəsindən çıxma bilmədi. Qazax seminariyasında aparılan nümunəvi pedaqoji təcrübə Bakı, Gəncə, Nuxa və Şuşa seminariyaları üçün də nümunə oldu. Lakin Sovet hökumətinin pedaqoji məktəblər üçün tutduğu ilg tədris planları nöqsanlı olduğundan o, pedaqoji təcrübənin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərdi. Məs: 1925 -ci tədris planında ancaq ana dili və riyaziyyat fənnlərinin tədrisi metodikası daxil edildiyindən digər fənnlərin tədrisi aşağı səviyyədə aparılırdı. Eləcə də pedaqoji təcrübəyə ümumi rəhbərlik edən müəyyən bir şəxsin olmaması da təcrübənin gedişinə mane olan cəhətlər idi. Digər tərəfdən təcrübədə olan tələbələr sinifdən və məktəbdən kənar heç bir iş aparmırdılar. Və fənn müəllimlərinin pedaqoji təcrübədə iştirak etməməsi də pedaqoji təcrübənin aşağı səviyyədə keçməsinə səbəb olan şərtlərdən idi. 1926-27-ci illərdə aparılan pedaqoji təcrübə əvvəlki illərin nöqsanlarını nəzərə alsa da, yenə də tam küçü ilə fəaliyyət göstərmir və tələbələrin peşə hazırlığında əhəmiyyətli rol oynaya bilmirdi. 1927-28-ci illərdə Bakıda pedaqoji texnikumların müşavirəsi keçirildi. Bu müşavirədə pedaqoji təcrübənin kənd məktəblərində keçirilməsi qərara alındı. Müşavirədə eləcə də pedaqoji təcrübənin 2 və 3-cü qruplarda keçirilməsi göstərildi. Azərbaycanda olan seminariyalarda pedaqoji təcrübə adi məktəblərdə keçirilirdi halda Qazax seminariyası pedaqoji təcrübəni

nümunə məktəbində keçməyi qərarlaşdırdı. Bu da pedaqoji təcrübənin keyfiyyətinin yüksəlməsi üçün əsas şərt oldu. 1928-29-cu illərdə Maarif komissarlığı pedaqoji təcrübənin təşkilatı məsələləri ilə əlaqədar məktəb müdirlərinə belə bir göstəriş verdi. Pedaqoji təcrübəyə getməzdən əvvəl bu məsələ texnikumun pedaqoji şurasında müzakirə edilməli, müvafiq plan tutulmalı, rəhbər müəllim təyin edilməli, və sonra pedaqoji təcrübəyə başlanmalıdır. Göstərişdə Pedaqoji təcrübənin məqsədi belə müəyyənləşirdi. Tələbələr nümunə dərsləri deməklə müəllim ustalığına, pedaqoji prosesin təşkili texnikasına yiyələnəli, möhkəm vərdişlər əldə etməli, məktəbin təlim-tərbiyə üsulunu öyrənməlidirlər. 1929/30-cu tədris ilində Maarif Komissarlığının göstərişi ilə ped.texnikumlarda pedaqoji təcrübənin keçirilməsi ilə əlaqədar plan tutmaq göstərişi verildi. Bu göstərişə əsasən Qazax pedaqoji texnikumu pedaqoji təcrübənin aparılması üçün belə bir plan tutdu.

1. Bir dərəcəli məktəbin həyatı və məşğələləri ilə yanaşı olmaq üçün son qrup tələbələrini Qazax 7 sənəlik məktəbin dərslərinə 1 oktyabrından 15 oktyabra kimi qulaq asmağa buraxmaq.

2. Oktyabrın 15-dən axırına kimi tələbələri kompleksin nəzəri cəhəti ilə tanış etmək.

3. 1-dən 16-na kimi növbəti mövzularla tələbələri tanış etmək.

4. Noyabrın 16-dan birinci və ikinci kompleks qruplarda praktik dərslərə başlamaq və qış tətilliy kimi dərsi kompleks sistem ilə aparmaq.

5. Praktik dərslərin təhlilinə rəhbərlik edən müəllim hazır olmalı, təhlil isə dərslər verilən gündə edilməli. Təhlil özündə plan ilə aparılmalı.

6. Qış tətilliyə kimi keçirilən praktika dərslərinin axırında yekun vurmaq, yekun isə konfrans şəklini almalı.

7. Praktika aparan tələbə, bütün gündəlik məşğələləri aparmalı

8. Veriləcək dərslərin planı olmaqla konspekti də olmalıdır. Onlar qabaqcadan rəhbər müəllimin nəzərindən keçiləcəkdir.

9. Gündəlik dərslərin materialları bir həftə qabaqcadan veriləcək

10. Tələbələrin dərslər konspektləri, planı və verdiyi

dərsin protokolu pedpraktika komissionunun işlərində saxlanmalı, bunların hesabatını pedperatika sədri aparmalıdır.

11. Praktika dərində müvəffəq olmayan tələbə və bütün tələbələrin praktiki dərsləri tamam olduqdan sonra ikinci dəfə dər verməli.

12. Fevralın 1-dən martın 15-ə kimi Qazax yeddi sənəli məktəbin 4-5 qruplarında fənn sistemi ilə tələbələrə dər verməlidirlər.

13. Martın 15-dən aprelin 1-nə kimi Qazax şəhərinin ətrafında olan kənd məktəblərində hər tələbə bir qrupda dər aparmaq şərtilə uzun müddətli dər verməlidir.

14. Praktika rəhbərləri həmin uzun müddətli dərslərə rəhbərlik etməlidirlər.

15. Tələbələrin uzun müddətli təcrübəyə getməsindən əvvəl həmin məktəblərin müdürlərinin müşavirəsini çağırmaq, onlarla dərslərin planını tərtib etməli.

16. Praktika dərslərinə konfrans şəklində yekun vurub məktəb müdir və müəllimlərin iştirakı ilə nəticə çıxarmalı.

17. Praktikaya gedən məktəblərin şurası, məktəbdə dər verən tələbələr barədə öz mülahizələrini təhlili surətdə pedaqoji texnikuma verməlidirlər. Tələbələr özləri dəxi gördükləri barədə təhrifi məruzə verməlidir.

18. Əgər pedaqoji texnikumun son qrup proqramı mayın 1-nə kimi bitərsə, mayın 1-dən 15-nə kimi ikinci uzun müddətli praktik dərslərə icazə verməli və bu dərslərin dairəsi uzaq və mütəşəkkil məktəblərdə olmalı.¹

1927-28-ci tədris ilində pedaqoji texnikumların müşavirəsində pedaqoji təcrübəyə gedən məktəblərin vəzifələri belə müəyyənləşdi: Təcrübəci əvvəlcə məktəblə tanış olur, məktəbin müdiri tərəfindən müəyyən bir sinfə təhkim olur. təcrübəçi bir həftə ancaq dərsləri müşahidə edir. Passiv müşahidə dövründə təcrübəçilər əyani vəsait düzəldir və geridə qalan şakirdlərə kömək göstərirlər. Sonrakı həftə-də isə tələbə təyin olunduğu sinfin bütün işlərini özü aparmalı idi. XMK-nın göndərdiyi təlimata əsasən təcrübəçilər pedaqoji şurada və məktəbin bütün içlaslarında iştirak et-

məli idilər. Təcrübə müddəti qurtardıqda məktəb müəllimi təcrübəsinin işini qiymətləndirir və pedaqoji texnikumun müdiriyyətinə xasiyyətnamə göndərirdi. Təcrübə müddəti qurtardıqan sonra onun işi konfransla yekunlaşırdı. Qazax pedaqoji texnikumunun yuxarıda verdiyimiz planından görsənir ki, təcrübəçi tələbələr məktəbdə tərbiyə işləri ilə məşğul olurlar. Bu işə gələcək müəllimin pedaqoji prosesdə iştirakının ən nöqsanlı cəhətlərindən biri idi. Digər tərəfdən uzaq kənd məktəbinə gedən təcrübəçilərin işinə pedaqoji texnikumun müəllimlərinin rəhbərliyinin olmaması da Qazax müəllimlər seminariyasının nöqsanlı cəhətlərindən biridir. Beləki təcrübəçi kənd yerlərində pedaqoji təhsil almayan müəllimlərlə qarşılaşır və onlardan lazımı metodiki göstəriş ala bilmirdilər. Təcrübəçilər öz qazanında qaynayıb bişdiyi üçün o məktəb işinə, müəllimlik peşəsinə o qədər də dərinlən yiyələnmə bilmirdilər. Nəhayət 1932-36-cı illərdə bolşeviklər partiyasının mərkəzi komitəsi gənc nəslə kommunist ideologiyasına daha dərinlən bağlamaq üçün məktəb, təlim-tərbiyə, təhsilini məzmunu ilə əlaqədar bir-birinin ardınca qərarlar verdi. Məsələn 1932-ci il 25 avqustda "ibtidai və orta məktəbdə tədris proqramları və rejimi haqqında" 1932-ci il 19 sentyabrda "ali məktəb və texnikumlar haqqında" olan qərarla MK göstərdi ki, ümumtəhsil məktəblərində nəzəriyyə ilə təcrübə arasında əlaqə qırılır və məktəblərdə müxtəlif nöqsanlı burjua nəzəriyyələri özünə yer tapıb. 1932-ci il 19 sentyabr qərarında fasiləsiz istehsalat təcrübəsi haqqında da xüsusi qeyd var idi. Orada göstərilirdi ki, tələbələr fasiləsiz istehsalat təcrübəsini bilavasitə müəllimlərin rəhbərliyi altında keçməlidir. 1932-ci ildə Qazax seminariyasında keçən pedaqoji təcrübəni əvvəlki pedaqoji təcrübələrdən fərqləndirən cəhət Layihə üsulundan əl çəkib dərs formasına keçiddən ibarət idi. Maarif komissarlığının göstərişinə əsaslanan Qazax pedaqoji məktəbi pedaqoji təcrübəni pedaqogikanın nəzəri kursunu tam keçəndən sonra başladı. Pedaqogika dərslərinin son məşğələlərində tələbələrə ibtidai məktəbin tədris

planı, proqram və tərbiyə işlərinin təşkili yolları öyrədilirdi. IV semestrədə tələbələr təcrübəyə gedir və orada məktəb dərsləkləri məktəbin təchizat vasitələri ev tapşırıqlarının təşkili, intizam məsələləri ilə yaxından tanış olurdular. 1932-ci ildə Qazax seminariyası pedaqoji təcrübə məsələlərini pedaqoji şurada müzakirə etmişdir. Müəllimlər təcrübənin passiv və aktiv deyə 2 yerə bölünməsinin əleyhinə çıxıb, fikirlərini belə əsaslandırılar ki, pedaqoji təcrübə zamanı tələbələr dərslər dinləyir, müəllimə kömək edir, gündəlik yazır və bunun üçün heç cür bu praktikaya passiv demək olmaz. Ona görə də passiv sözü aradan qaldırılmalıdır. Qazax seminariyasının pedaqoji kollektivi heç vaxt yuxarı təşkilatlardan verilən göstəriş, sərəncam və əmrlərin əsiri olmamışdır. Qazax seminariyası F.Köçərlidən sonra özünün möhkəm yer tutmuş ənənəsini itirmədi. Sovet hökumətinin, kommunist partiyasının məcburiyyətinə baxmayaraq o, özünün mənliliyini, məğrurluğunu itirmədi 1924-cü ildə seminariyanın adını dəyişib texnikum və 1937-ci ildə yenə də onun adını dəyişib pedaqoji məktəb qoysalar da Qazax seminariyası özünün "seminariya" adını F.Köçərli ənənəsini 1957-ci ilə qədər qoruyub saxladı. Bu seminariyanın məzunu və 1948-ci ildən 1952-ci ilə qədər pedaqoji məktəbin dərslər hissə müdürü olmuş Əli Zeynalov xatirələrində yazırdı ki, seminariya istər pedaqoji texnikum istərsə də pedaqoji məktəb olduğu müddətdə aşqğıdakı ənənələri son günə qədər davam etdirdi. Bu ənəldəndən biri də pedaqoji təcrübə idi. O, yazırdı: "Tələbələrin təcrübə dərsləri 2-3 il davam edirdi. Təcrübə dərslərinin icmalları müəllimlər tərəfindən ciddi yoxlanılır, dərslər mütəşəkkil deyilib, təhlil edilər və tənqidi keçərdi. Dərslərin təhlili desertsatsiya müdafiəsinə bənzəyirdi. Pedaqoji texnikumda yarım aylıq, həftəlik, praktikadan əlavə hər şənbə ana-dili, riyaziyyatdan 2-3 və coğrafiya, tarix, hüsuxətt, bədən tərbiyəsi, nəğmə, rəsmxəttəndən 1 dərslər aparılmalı idi. Pedaqoji təcrübə aparən müəllimlərdən Abdulla Babanlı, Nəsil Hüseynov, Məcid Tağıyev, Şirin Həmşəyev və Əli Zeynalov tələbələrin pedaqoji təcrübəsinə çox

ciddi və tələbkarlıqla yanaşırdılar. Onlar nümunə dərsi deyəcək hər bir tələbəyə icmalını məktəb müəlliminə və metodistə səliqəli, ətraflı izah olunmuş, əyani vəsaitlərlə müşayiət olunmuş şəkildə vermələrini tələb edirdilər". Əli müəllim yazırdı ki, deyilmiş dərslərin müzakirəsi zamanı müəlimlər tələbələrin çıxışına gətirdiyi misalların orijinallığına, istifadə etdiyi üsulların yaralılığına diqqət yetirərdilər. Müzakirə zamanı müəllimlə tələbə arasında ixtilaf əmələ gəlsə, onu Qori seminariyasında olduğu kimi pedaqoji şüaranın müzakirəsinə çıxarardılar. Məhz bunun nəticəsi idi ki, Qazax seminariyasını qurtaranların hamısı sonralar dosent, professor olarkən, yüksək səviyyədə tələbələrin başa düşəcəyi aydın dildə dərs aparmışlar. Universitetin dosenti Cəfərov Eldar deyir: "Seminariyanın məzunu olmuş professor Hüseyn Çəndirli bizim riyaziyyat müəllimiz idi. Onun dediyi dərslər, öyrəndiyi riyazi düsturlar o qədər aydın izah edilirdi ki, elə bil Məlik Məmmədın nağılına qulaq asırsan və yaxud seminariyanın məzunu Mansur Yaqubov dərs deyərkən kimyəvi elementlərin şagirdlərin hafizəsində ömürlük həkk olunması üçün "fıncalı xlor". "ara vuran - oksikən", "odlu karbon" deyə uşaqların marağını daima özünə cəlb edib fənni sevdirə bilmişdir.

1949-cu ildən pedaqoji məktəbin nəznində 4 sinfli baza məktəbi yarandı. Məktəbin müdürü əməkdar müəllim Qazıyev Məmməd oldu. O, bu məktəbdə pedaqoji təcrübəni elə yüksək səviyyədə keçirirdi ki, Qazaxda və onun hüdudlarından kənarında Qazıyevin nümunə məktəbi böyük şöhrət tapdı və Qazıyevə əməkdar müəllim adını verdilər. Qazax seminariyasının pedaqoji təcrübə sahəsindəki maraqlı işləri bu gün də özünün əhəmiyyətini itirməmişdir.

¹Əli Zeynalovun müəllifə verdiyi seminariya haqqında xatirələri

Qori seminariyasında sinifdən xaric və məktəbdənkənar işlər

Qori seminariyasında qabaqcıl müəllimlər və mütərəqqi Maarif xadimləri sinifdən xaric və məktəbdənkənar tədbirləri çox məharətlə həyata keçirmişlər. Onlar bu tədbir-əri məqsədə uyğun şəkildə həyata keçirməklə seminaristlərin tərbiyəsinə və təliminə müsbət təsir göstərmiş və bu tədbirlər vasitəsi ilə gələcək xalq müəllimlərinin nəzəri və praktiki hazırlıq dairəsini xeyli genişləndirməyə çalışmışlar. F.Köçərli Qori seminariyasının zəngin və gözəl ənənəsini Qazax seminariyasına gətirdi və bu təcrübəni bir azda zənginləşdirdi. F.Köçərlinin Qazax seminariyasında həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri hər sinif üçün oxu materialını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə müxtəlif fənn müəllimlərinin iştirakı ilə komissiya yaratmaq oldu. Bu komissiya tələbələrin yaş və inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq hər sinif üçün minimum və maksimum ədəbiyyat müəyyənləşdirdi. Bu ədəbiyyatın 1-hissəsi məcburi və qalan hissəsi könüllü idi. Məcburi ədəbiyyatın yoxlanılması, sorğusu çox ciddi müəllim və direktorun nəzarəti altında həyata keçirildi. Bu ədəbiyyatın tam oxunub mənimsənildiyini bilmək üçün tələbələrdən yazılı hesabatlar alınırdı .Hesabatlarda kitabın əsas ideyası, xoşa gələn yerlər, tələbənin seçdiyi ifadə, söz və xalq kəlamları qeyd edilirdi. Bu yazılı hesabatlar zamanı müəllimlər eləcə də tələbələrin orfoqrafiya və kolleqrafiya qaydalarına nə dərəcədə riayət etdiyini də yoxlayırdılar. Könüllü ədəbiyyat isə, bir neçə sualla, şifahi sorğu yolu ilə müəyyənləşdirilirdi. Kitab oxusunun tələbələrin mənəvi inkişafında böyük rolunu görən F.Köçərli seminariyada ilk sinifdən xaric tədbiri də oxu ilə başlamışdı Sonralar da seminariyanın müəllimləri sinifdən xaric oxu məsələsinin birinci yerdə durmasına çalışmışlar. 1920-ci ildə F.Köçərli qətlə yetirildikdən sonra Sovet hakimiyyəti illərində də 1959-cu ilə qədər sinifdən xaric oxu ənənəsi Qa-

zax seminariyasında əsas diqqət mərkəzində durmuşdur Sovet hökuməti sinifdən xaric oxuya öz kommunist ideologiyasını tələbələrə aşılamaq məqsədi ilə məktəb və seminariyaların kitabxanalarını ədəbi-bədii ən çox da siyasi-elmi kitablarla zənginləşdirməyi irəli sürdü. Ancaq seminariyanın mütərəqqi müəllimləri sinifdən xaric oxudan siyasətdən çox tələbələrin mənəviyyatını inkişaf etdirmək üçün istifadə etdilər. Qazax seminariyasının keçmiş məzunlarından Məcid Tağıyev xatirələrində yazırdı: "Biz seminariyada o qədər mütailə edirdik ki, hətta kitabın kimin birinci oxuyacağı üstündə dava olardı. Tələbələr pansionda növbətçi müəllimlərdən kizli, uşaqlar yatandan sonra belə yastığının altından gizlətdiyi kitabları çıxarıb oxuyardı".

Ona görə də mən seminariyanı qurtaran elə bir tələbə tanıyırdım ki, onun şifahi nitqi zəngin olmasın, o məzmunlu, məntiqli danışmasın. siyasətdən çox tələbələrin mənəviyyatını inkişaf etdirmək üçün istifadə etdilər. Qazax seminariyasının keçmiş məzunlarından Məcid Tağıyev xatirələrində yazırdı: "Biz sinifdən xaric oxunun seminariyada belə qoyuluşu nəticəsində oradan onlarla şair, yazıçı, alim, böyük ictimai və dövlət xadimləri çıxdı. Qazax seminariyasında sinifdən xaric tədbir kimi dərnlərin işinə də xüsusi diqqət yetirildi. Sovet hökuməti yeni kommunist ideologiyasını aşılarkən o qədər də keçmişdən qalan müəllimlərə etibar etmirdi. Bolşevik partiyası komsomol təşkilatını yaratmaqla çıxış yolu tapdı. Hökumət komsomola o qədər ixtiyar verdi ki, onlar hətta məktəbin direktoru, tədris hissəsinin də işinə müdaxilə etməyə başladılar. Maarif komissarlığı məktəbdənkənar nəzarəti gücləndirmək məqsədilə aşağıdakı məsələlərin həlli ilə məşğul olan "Məktəbdənkənar komissiyası" düzəltdi.

1. Məktəbdənkənar və sinifdən xaric işləri təşkil edib, ona rəhbərlik etmək.

2. Məktəbdənkənar komissiyasının tərkibi beş nəfərən ibarət olmalı idi: a) komissiyanın sədri, b) tələbə komitəsinin üzvü, v) forpost agent qrupasının nümayəndəsi (əgər varsa),

q) tələbə komitəsindən bir nəfər nümayəndə.

3. Komisyona kitabxana, qiraətxana, leninizm əsaslarını öyrənən dərnək təşkil etməli.

4. Komisyona dərnəyə rəhbərlik etmək üçün müəllimləri dəvət etməli idi.

5. Komisyona məktəb şurasının tənəzzöh planı ilə razılaşıaraq müxtəlif yerlərə tənəzzöhlər təşkil etməli idi.

6. Komisyona komsomol özəyi və şakird komitəsinin çıxardığı divar qəzetinə tələbələr cəlb etməli idi.

7. Bütün məktəbdə xarici işlər bilavasitə məktəb müdiri və məktəb şurasının rəhbərliyi altında aparılmalı və Lenin Komunist Gənclər İttifaqının özəyi ilə sıx əlaqədə olub, onunla razılaşmalı idi.

Sinifdə xarici dərnəklərin işinin səmərəli keçməsi üçün müəllimlər onların işinə vicdanla yanaşırdılar. Hər bir dərnəyin rəhbəri həmin dərnəyin istiqaməti üzrə ixtisas müəllimi olurdu. Dərnək üzvlərinin içərisindən ona rəhbərlik etmək üçün tələbələrdən biri sədr seçilirdi. Dərnəyin bütün karkuzarlıq işləri sədrə tapşırılırdı. Sədr dərnək rəhbəri olan müəllimlərlə əlaqəli fəaliyyət göstərirdi. Fənn dərnəklərində tələbələr müxtəlif mövzularda məruzələr edir, məruzələr ətrafında sual-çavab və qızgın müzakirələr, mübahisələr keçirilirdi. Ona görə də tələbələr məruzələrə ciddi hazırlaşır, çoxlu ədəbiyyat oxuyur və müəllimlərdən məsləhət alırdılar. Qazax seminariyasında təqribən 1934-35-ci illərdə müxtəlif fənnlər üzrə 30 dərnək məşğələsi olmuş və burada 25-dən çox məruzə dinlənilmişdir.

Seminariyada ədəbiyyat, xor, dram, oyun, rəqs, rus dili, oxu dərnəkləri var idi. Ədəbiyyat dərnəyində əsasən Azərbaycan klassiklərindən Vaqif, Vidadi, C.Məmmədquluzadə, M.Axundov, S.S.Axundovun Əsərləri və Sovet hakimiyyətinin ilk illərində F.Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabı oxunur və müzakirə edilirdi. Sonralar F.Köçərli xalq düşməni kimi qələmə verildiyindən onun "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabı ortadan götürüldü.

Seminariyada rus dilinin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Rus dili dərnyində Qoqol, Puşkin, Lermanotovun əsərləri öyrənilirdi. Qazax seminariyasının məzunu Əli Zeynalov xatirələrində yazırdı: "bizə rus dilini 1925-ci ildən 54-cü ilə kimi seminariyada işləmiş olan Osman Əfəndiyev deyərdi. O, mehriban, tələbkər və yüksək mədəniyyətli ziyalı bir müəllim idi. Rus dili dərnyində elə tədbirlər həyata keçirərdik ki, tələbələrədən heç biri bu tədbirlərdən qalmazdı" Əli Zeynalovun yazdığına görə seminariyanın dərnyələrində tez-tez bu və digər pədaqoji, siyasi ədəbi məsələlərə dair mühazirələr oxunardı. Bu mühazirələr kitab halına salınıb pədaqoji kabinetin fonduna verilərdi. Dərnyələrdə tələbələr eləcə də cihaz, model, diaqram əyani vəsait hazırlayardılar. Tələbələrin əli ilə hazırlanmış bu vəsaitlər həm dərnyədə, həm də dərnyədən istifadə edilərdi. Qazax seminariyasında xor və dram dərnyəyi də çox güclü idi. Seminariyada böyük nəfəsli orkestr tar, kamança, skripka dərnyələri də var idi. Musiqin dərnyələrini işini canlandırmaq məqsədi ilə seminariya müdirlərindən F.Köçərli, Əli Hüseynov, Əhmədağa Mustafayev və digərləri xüsusi musiqi otaqları ayırmışdılar. Məşqlər ayrı-ayrı otaqlarda keçərdi. Musiqi və dram dərnyələrinə belə ciddi münasibətin kökü Qori seminariyasından gəlirdi. Seminariyada işləyən müəllimlərin hamısı skripkada çalmağı bacarırdılar. Qori seminariyasının bitirmiş bu müəllimlər öz təcrübələrindən yaxşı bilirdilər ki, kənddən gəlmiş, bədii zövqdən məhrum gənclər üçün musiqi təhsili, dram dərnyəyi nə deməkdir. Seminariyada olan dərnyələr təkcə seminariyanın daxilində deyil, kənd və qəzalarda da gecə və səhərciklər keçirib yaradıcılıqlarını nümayiş etdirirdilər. Qori seminariyasının Maratı xor, musiqi, dram dərnyəyi ənənəsini Qazax seminariyasında Əli (Alyoşa) Mustafayev çox məharətlə davam etdirdi. O, Qazax seminariyasında "Əsli və Kərəm", "Ölülər" tamaşalarını səhnəyə çıxartdı. Bu seminariyanın keçmiş məzunu sonralar kənd təsərrüfatı naziri olmuş, Möhsüm Poladov, Səməd Vurğun haqqında xatirələrində yazırdı "Dram dərnyə-

yimiz çox qüvvətli idi, biz müntəzəm olaraq Akstafa və Tovuzun kəndlərində "Al bayraq", "Bahadır və Sona", "O olmasın, bu ol-sun", "Evli ikən subay", "Dursun Əli və Balıbadı", "Arşın mal alan" əsərləri tamaşaya qoyurduq. Daha sonralar Qazax seminariyasının bu ənənəsini davam etdirən Hacıyev Fərhad özfəaliyyət dərnəyinin küçü ilə Əzizbəyov, Musaköy, Ağköynək, Dəmir-çilər, Salahlı kəndlərində Azərbaycan klassiklərindən Cəlil Məmmədquluzadə, S.Vurğun, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rüstəm və rus klassiklərindən Qoqol, Qribayedevin əsərlərini müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoymuşdur. Məsələn, Hacıyev Fərhadın rəhbərliyi ilə "Həyat", "Vaqif", "Fərhad və Şirin", "Hacı Qara", "Fitnə", "Qaçaq Nəbi", "Qatır Məmməd", "Eşq və intiqam", "Ağıldan bəla". Dram əsərləri və komediyaları müxtəlif kəndlərdə tamaşaya qoyulmuşdur. Qazax pedaqoji məktəbi qonşu xalqlarla mehriban əlaqəyə xüsusi diqqət yetirir və Gürcüstan SSRİ-nin Azərbaycanlılar yaşayan Borçalı Mahalında konsert və səhnə əsərləri ilə çıxış edərtilər. Borçalılar da Qazax pedaqoji məktəbində gecə və səhərciklər keçirərdilər. Məs: Marnauli pedaqoji məktəbinin tələbələri S.Vurğunun "Vaqif" dramını tamaşaya qoymuşlar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Qazax seminariyasının çox zəngin simli və nəfəsli orkestri olmuşdur. Bu orkestrin müşayiəti ilə tələbələr gözəl pərc nümunələri göstərməklə yanaşı onlara rəqsin müxtəlif növlərini öyrədirdilər. Qazax seminariyasının sinifdən xaric və məktəbdən kənar işi böyük Vətən müharibəsi dövründə daha səmərəli olmuşdur. Tələbələr dərstdən kənar vaxtlarda əsgər ailələrinə kömək göstərmiş, xəstəxanalarda növbətçilik çəkmiş, metal qırpqıları toplayıb dövlətə təhvil vermişlər. Müharibə dövründə dərstdən kənar ciddi hərbi məşğələlər keçərdi. Əli Zeynalovun xatirələrinə görə bu işi 1937-ci ildən 1959-cu ilə kimi hərbi müəllim işləyən Miralayev Böyükaparmışdır. Əli müəllim Miralayevi təmənnəsiz fədakar, öz işinin mahir ustası olan ciddi müəllim kimi seçiyələndirmişdir. Bu müəllimin zəhməti nəticəsində tələbələr tufəng atmaq, tufəng yığıb sökmək və dinar hərbi bacarıq və vərdişlərə yiyələndirdilər. O, tələbə-

lərə elə yüksək vətənpərvərlik hissi aşılamağa bilmişdi ki, müharibə başlayanda oğlanların bir çoxu könüllü əsgərliyə getdi. Qalan müəllim və tələbələr təqaüd və maaşları ilə cəbhəyə yardım göstərdilər. Məsələn: Məmmədova Gülbahar 10 min manatlıq istiqraz aldı, Məmmədova Təhminə 2 qızıl gəlinlik üzüyünü və bir qızıl medalyonunu cəbhəyə hədiyyə verdi. Eləcə də seminariyada tez-tez hərbi yürüşlər keçirilirdi. Bu gün torpaqlarımızın 20%-i işğal olunduğu vaxtda erməni qəsbkarlarına qarşı mübarizəyə hazır olmaq üçün Qazax seminariyasının hərbi işlər üzrə aparılan təcrübəsindən istifadə etmək bizə böyük kömək göstərə bilərdi.

Qazax pedaqoji məktəbi 1934-cü ildən 1940-cı ilə kimi savadsızlığın ləğvində də böyük işlər görmüşdür. Seminariyanın müəllim və tələbələri pedaqoji məktəbdə təşkil olunmuş savadsızlığın ləğvi kursunda dərslər deməklə yanaşı kəndlərdə də böyük işlər gördülər. Qısa bir müddət ərzində pedaqoji məktəbin kollektivi 146 qadın və 332 kişinin savadsızlığının ləğv edilməsində iştirak etmişdir. Nəsim Hüseynov xatirəsində yazırdı: "Biz hər gün ətraf kəndlərə gedər və burada kənd camaatını, xüsusən də gənc oğlan və qızların savadlanması üçün gecəgündüz əlləşirdik. Mənə Cənallı kəndini tapşırırdılar. Demək olar ki, dərslərdən sonra hər gün mən kənddə olurdu, xüsusən dərnəklərdə gənclərə yazıb-oxumağı öyrədirdim. Biz teatr tamaşaları da hazırladırdıq.¹ Seminariya tələbələri məktəbdənkənar tədbir kimi Əzizbəyli, Musaköy, Ağköynək, Salahlı kəndlərində pambıq toplamaqda iştirak etmiş və 5 dəfə kolxozçular qarşısında öz qüvvələri ilə müsəmirə vermişlər. Qazax seminariyasının keçmiş direktoru Əhməd Cəlilovun xatirələrinə görə seminariyanın müəllim və tələbə kollektivinin köməyi ilə 3 kon-Frans keçirilmişdir. Onlardan biri sinifdən xaric tədbirlər və metodiki işin aparılmasına, qalan 2-si isə dərnəklərin işinin yekununa həsr olunmuş elmi-praktik konfrans olmuşdur. Hər üç konfransın işi kitabça şəklində nəşr edilmişdir. Qazax seminariyasında tələbələrin xüsusi əmək tər-

¹Qalibiyyət bayrağı" qəzeti, 29 oktyabr 1988-ci il.

biyəsinə əhəmiyyət verirdilər və çalışırdılar ki, tələbələrin əməyi onların mənəvi inkişafı ilə əlaqələnsin təlimin keyfiyyətini yüksəlsin. Bu məqsədlə seminariyanın 14 destin torpaq sahəsi var idi. Qeyd etmək lazımdır ki Sov.hakimiyyəti illərində dövlət planlarını yerinə yetirək üçün kommunist partiyalarının göstərişi ilə tələbələri sovxoz və kolxozlara məcburi işləməyə göndərirdilər. Pedaqoji məktəbin müəllimləri bu məcburi əməkdən tələbələrin mənəvi inkişafı üçün istifadə edir və onlarda yüksək əxlaqi sifətlərin yaranmasına çalışırdılar. Bu məcbur əməyi yerinə yetirərkən müəllimlər çalışırdı ki, uşaqlarda vətənpərvərlik hissi aşılansınlar, onlarda yüksək zövq tərbiyə etsinlər, təbiətə, əməyə məhəbbət bəsləməyi öyrənsinlər Məs: Tələbələr Salahlı, Daşsalahlı, Dəmirçilər kəndində 205-370 kq pambıq yığmışlar. Tələbələr rayonun elektricləşmə işində iştirak edərkən Qazax-Tiflis yolu kənarında elektrik dirəkləri basdırmışlar, eləcə də tələbələr seminariyanın həyatında və rayonun özündə bədən tərbiyəsi meydan çası hazırlamışlaar. Onlar küçələrin abadlaşmasında, seminariyanın həyatında və rayonun küçələrində çoxlu ağac B(dekorativ kolların basdırılmasında yaxından iştirak etmişlər. Bunlardan əlavə seminariya tələbələri sinifdən və məktəbdənkənar tədbir kimi qabaqcıl maarif xadimlər! şairlər və əmək qəhrəmanları ilə tez-tez görüşlər keçirmişlər. Onların keçmiş Qori seminariyası və Qazax seminariyasının məzunlarından olan Osman Sarıvəlli, Səməd Vurğun, xalq yazıçısı Mehdi Hüseyn, Qafqazda ilk pedaqoji əlmlər doktoru Əhməd Seyidov, F.Köçərlinin həyat yoldaşı Badusəba xanımla seminariyada çox samimi görüşü olmuşdur. Bu görüşlərdə tələbələrə vətən naminə çalışmaq, elmə dərinədən sadıq olmaq, insan həyatının bəzəyi olan əməyə alışmaq fikirləri səslənmişdir. Qazax seminariyasında sinifdə və məktəbdənkənar həyata keçən tədbirlərdən biri də rayon-lararası bədən tərbiyəsi yarışmalarının keçirilməsi olmuşdur. Qazax seminariyasının keçmiş direktoru Əhməd Cəlilovun maarif komissarlığına göndərdiyi məktubunda semi-

nariyanın 10-dan çox kubok və vımpel aldığı, keçici bayrağa layiq görüldüyü söylənir. Seminariyada bu sinifdən və məktəbdənkənar tədbirlərdən əlavə tənəzhələrdə xüsusi yer verilirdi. Biz F.Köçərli dövründə tənəzhələrin keçirilməsindən geniş danışdığımız üçün o dövrdə təşkil olunan tənə-hözlərdən danışmayıb, ancaq bu ənenin necə davam etdiyi barədə bir neçə söz demək istədik. Tələbələr -tənəzhə yerlərinə gedərkən, təmiz geyinib, musiqi sədaları altında şəhərin içi ilə əvvəlcədən müəyyənleşmiş tənəzhə yerlərinə kədərtilər. Qazax seminariyasında tənəzhələr yaxın kəndlərə, tarixi yerlərə, şair və yazıçıların qəbrini ziyarət etməklə yanaşı Moskva, Leninqrad, Xarkov, Tbilisi, Odessa kimi uzaq şəhərlərə də olurdu. Pedaqoji məktəbdə tələbələr tənəzhələrdən sonra hesabat yazmalı idilər. Bu hesabatda onlar sərbəst olduqlarından istək və arzularını da burada ifadə edə bilirdilər. Sovet hakimiyyəti, MK məktəbi və orada aparılan bütün işləri o cümlədən sinif və sinifdənkənar işləri öz ideologiyasının təsir dairəsində saxlayıb, ona ciddi nəzərtət etdiyindən bu tənəzhələrin daha çox inqilabi yerlərə, inqilabçıların qəbrini ziyarətə, inqilabın beşiyi sayılan Peterburq, Odessaya, fabrik və zavodlara aparmağı məsləhətgörürdü. Bütün bu ciddi komsomol partiya təşkilatlarının, xüsusi idarələrin nəzərtinə baxmayaraq Qazax pedaqoji məktəbi xalqa xidmət edəcək yüzlərlə yüksək mənəviyyətli insanlar yetirə bildi.

Qazax seminariyasında tələbə təşkilatları və onların fəaliyyəti

Sovet hökuməti əldə etdiyi iqtisadi və mədəni nailiyyətlərindən ruhlanaraq günü-gündən ideoloji mübarizəni gücləndirdi. Köhnə məktəbə, köhnə təlim üsullarına, köhnə müəllimlərə şübhə ilə yanaşmağa başladı. Köhnəlik adı olan hər şeyi aradan qaldırmaq üçün müxtəlif yol və vasitələr axtarmağa başladı və nəhayət tapdı. Kommunist partiyası

üzünü gənclərə tutub onlara sosializm quruculuğu işində böyük səlahiyyət verərək dedi ki, köhnə dünya, köhnə sistem dağıldığı kimi onun məktəbi, mədəniyyəti, müəllimləri də aradan çıxmalıdır. Bu tezi əllərində əsas tutan gənclər komsomol adı ilə özbaşnalığa yol verdilər. Onlara rast gələn köhnədən qalmış nə var idisə, məhv etməyə başladılar və ifrata yol verdilər. Bir neçə misal gətirmək istəyirəm. 199 sayılı məktəbdə müəllim işlədiyim zaman yaşlı Əskərov familiar bir həmkarım, rus dili müəllimi keçmiş xatırlayaraq belə deyirdi: "1922-ci illər idi Bakının kommunist küçəsi ilə indiki Nizami muzeyinə tərəf enirdim, bir də gördüm komsomolçular oynaya-oynaya əllərində bir tabut aparırlar. Sözü doğru soruşmağa qorxdum, düşündüm ki, yəqin bundan sonra ölümləri ağlaya-ağlaya yox, gülə-gülə basdıracaqlar. Xəlbətə salıb birindən soruşdum ki, ölə kimdir? Cavab verdi ki, köhnə mədəniyyət. Sən demə ərəb, fars dilində olan Azərbaycan tarixinə, mədəniyyətinə aid əvəzsiz kitabları tabuta doldurub qəbiristanlığa yandırmağa aparırlar". Yaxud komsomolçular meşələri kəsməyə başladılar ki, bu kapitalist meşəsidir. Biz sosialist meşəsi salacağıq. Sovet hökuməti komsomolçuların göstərişi ilə adamları güllələdi, müəllimləri işdən çıxarıb sürgünə göndərdi. Qazax seminariyasının komsomolcu məzunlarından olan Hacıbala Hacıyev bizə belə bir əhvalat danışdı "Seminariyada (adı yadımdan çıxıb) komsomolçu tələbələrdən biri ədəbiyyat müəllimi Yusif Əfəndiyevin dərində verilmiş mövzuda inşa yazma bilmədiyindən müəllimi qorxudub qiymət almaq üçün "yaşasın Marks-Lenin" yazıb işi müəllimə qaytarır. Müəllim ona iki verdikdə sən Marks və Lenina iki verirsən deyib, müəllimi hədələyir". Hacıbala müəllimin dediyinə görə həmin tələbə sonralar elə Sovet hökuməti tərəfindən güllələndi. Seminariyanın məzunu əməkdar müəllim Nəsim Hüseynov haqqında Sərhəd Məmmədov Qalibiyyət bayrağı" qəzetində yazırdı:

"Hər tərəfdən sıx meşə ilə əhatə olunmuş dağ yolu ilə iki nəfər atlı gəlirdi. Qazax pedaqoji məktəbinin müəllimi Hüseyn Nəsimov digəri isə M.Ə.Sabir adına kolxozun üzvü

Oruc Qasimov idi, şirin söhbət edirdilər. Birdən atlar qulaqlarını şəklədi, fıxırıb yolun üstsəmtinə doğru boylandılar. Elə bu an ağacların arasından başlarını saçaqlı qoyun dərisindən papaq qoymuş, sirsifətlərini tük basmış üç nəfər əli tufənklə göründü. Tufənki üzünə qaldırıb hər üçü birağızdan: tərpnəməyin vurduq, dedi. hüseyin müəllim.... Boğuş səslə nə istəyirsiniz? nə istəyirik? canına azzar indi səni də, o potavalı dostunu da bir gülləyə qurban edəcəyik. Hüseyin müəllim özünü ələ alıb təmkinlə dedi: Axı bir deyin görək təqsirimiz nədir? Təqsirin odur ki, birinci komsomolsan, ikinci müəllimsən".

Komsomolçular arasında Hüseyin müəllim kimi fədakar, namuslu xalq adamları olsa da, komsomolçuların dikər hissəsi Sovet hökumətinin onlara verdiyi böyük imtiyaz və səlahiyyətdən sui istifadə edərək kəndlərdə canı, qanı hesabına var-dövlət toplamış kəndliləri haqsız yerə böhtanlayıb, güllələyirdilər. Ona görə də adamlar qaçaq düşüb, ziyalı kütləsinə, müəllim komsomolçuya ikrahla yanaşır yeri düşdükdə öldürməkdən də çəkinmirlər. Qeyd etməliyəm ki, komsomolun bu naqis işləri ilə bərabər tariximizin bir hissəsini təşkil edən Sovet quruluşu dövründə komsomolçuların xeyirxah quruculuq işi, vətənpərvərlik nümunəsi, sənaye və kənd təsərrüfatının qurulmasında fəal iştirakı, təlim tərbiyə işinin yüksəlməsi, intizamın yaradılmasında böyük fəaliyyətləri də olmuşdur. Qazax seminariyasının, komsomol təşkilatı tələbələr arasında tərbiyə işləri ilə məşğul oldu, tənqid və özünü tənqid yolu ilə dərslərə hazırlaşmayan, intizamı pozan tələbələri iclasa çağıraraq ciddi müzakirə obyektinə çevirdi. Qazax seminariyasında komsomolçu gənclərin köməyi və bilavasitə rəhbərliyi ilə "əvəzedicilər", "tərbiyə", "idman", "gənc ziyalılar", "gənc pedaqoq", "elmə doğru", "əlaçılıq uğrunda" adlı divar qəzetləri buraxdılar. Qəzetin ətrafına çoxlu müxbirlər toplayıb, qəzetdə tənqid və özünü tənqiddə geniş yer verdilər.

Qazax seminariyasında komsomol təşkilatı ilə bərabər tələbə təşkilatı da fəaliyyət göstərirdi. Bu təşkilat fənn

dərnəklərinə tədris vəsaiti düzəltmək, intizamı möhkəmləndirməyə, sinif və məktəbdənkənar işlərin müntəzəm aparılmasına kömək edən komissiyalar yaratdı. 1925-ci ildə Maarif Komissarlığı pedaqoji məktəblərdə öz-özünü idarə təşkilatı haqqında əsasnamə təstiq etdi. Əsasnamədə uşaqları ictimai işlərdə müstəqil çalışmağı öyrətmək, onlarda inqilabi şüur hissi oyatma tələbi qoyulurdu.¹

Əsasnamədə öz-özünü idarə təşkilatının quruluşu belə ifadə olunurdu: "təşkilatın ali orqanı ümumi iclasdır, ümumi iclas tədris ilində 2 dəfədən az olmayaraq çağrılmalıdır. Ümumi iclasın tərkibi 5-9 nəfərdən ibarət olub 1 il müddətinə seçilirdi. Tərkib belə idi: Şagird komitəsinin sədri, katibi və bir nəfər üzvü. Bu üçlüyə büro deyilirdi.

Əməkdar müəllim Əhməd Əhmədovun xatirələrinə görə bu büro tələbə komitəsinin işi ilə məktəb şurası arasında əlaqə yaradırdı. Seminariyada tələbə komitəsi fənn dərnəkləri, tədris vəsaitinin hazırlanması, səhiyyə işlərinə nəzarət, intizamı möhkəmlətmək, sinif və məktəbdənkənar işləri planlaşdırmaq işlərinə baxırdı. Seminariyada tələbələrin ümumi təşkilatlarından başqa bir də ayrı-ayrı qruplarda qrup nümayəndələri olurdu. Bu nümayəndələr qrupun iclasında seçilirdi. Qrup nümayəndələri nöqsana yol verdikdə tələbə komitəsi tərəfindən çıxarılır, sinif nümayəndəsi qərarları sözsüz yerinə yetirməliydi, növbətçiliyi təyin etməli, qrupun jurnalını səliqəli saxlamalı, təmizliyə xüsusi diqqət yetirməli və intizamın möhkəmlənməsinə çalışmalı idi. Qrup nümayəndəsi vaxtaşırı tələbə komitəsi və komsomol komitəsi qarşısında hesabat verməli idi. Seminariyada tələbə təşkilatlarına o qədər səlahiyyət verdilər ki, onlar hətta təsərrüfat və məktəbin, müəllim, müdirlərinin də işinə müdaxilə edirdilər. Tələbələrin aldıkları qiymətə qarışır müəllim və müdirlərlə razılaşmır, onları müzakirəyə qoymaqla müəllimin rəhbər, aparıcı rolunu, nüfuzunu aşağı salırdılar. Tələbələrin öz özünü idarə təşkilatlarına belə səlahiyyətin verilməsinin əsl səbəbi keçmişdən

¹ (Azərbaycan SSR XMK bülleteni 1925-ci il № 4-15 aprel).

qalmış müəllim, müdir və digər işçilərə qarşı hökumətin inamsızlığından irəli gəlirdi. Tələbə təşkilatlarının nümayəndələri pedaqoji şurada həll edici səsle iştirak etdiyindən və onun sözü bir sıra dövlət orqanları tərəfindən müdafiə olunduğundan çox vaxt pedaqoji şuralarda böyük mübahisələr olurdu. Tələbə təşkilatını bir nöqsanı da təlimin keyfiyyətini yüksəltmək, intizamı bərpa etməkdən çox, tələbə və müəllimlərin siyasi görüşlərinə qarışması idi. 1926-cı ildə tələbələrin həmkarlar ittifaqındakı vəzifələri barədə MK göstərişi oldu. Bu köstərişlə tələbə həmkarlar təşkilatının vəzifəsi mühazirələr, ekskursiyalar, kino, teatra kollektiv baxış təşkil etməkdən, tələbələrin ideya siyasi tərbiyəsini gücləndirmək, və komsomol təşkilatı kimi müəllimlər üzərində nəzarət etməkdən ibarət oldu. 1930-35-ci illərdə, həmkarlar və komsomol təşkilatı böyüyüb, Sovet hökumətinin əsl dayağına çevrildi. Bu təşkilatlar "Pavlik, Morozov kimi atasının üzünə durub, güllələdən gənclər yetirdi. 1941-45-ci illərdən sonra özünü idarə təşkilatları, komsomol, həmkarlar, qrup nümayəndələri, iclaslar komissiyaların işləri məhdudlaşdırıldı və onlara məktəbin müdirlərinin, sinif rəhbərlərinin işlərinə qarışmağa icazə verilmədi. Sinif rəhbəri və məktəb müdirlərinin rəhbər rolu bərpa edildi.

Qazax seminariyasının işini rəhbərliyin əsasları və metodiki iş

Qazax seminariyasında rəhbərlik işləri aşağıdakı şəkildə tənzim olunurdu. Seminariyanın müdiri XMK tərəfindən təyin və təsdiq edilirdi. Qalan işçilər isə seminariyanın rəhbərliyi tərəfindən işə qəbul olunur və azad edilirdi. Seminariyada müdir müavinləri və müəllimlərdən əlavə həkim, feldşer, hesabdar, iqtisadçı, aşbaz, ştatı da var idi. Seminariyada tədris və təsərrüfat məsələlərini həll etmək üçün pedaqoji şura fəaliyyət göstərirdi. Şuranın tərkibinə müdir, müavinləri, müəllim heyəti, baza məktəbi-

nin müdiri, tələbələrdən 3 nəfər nümayəndə, maarif işçiləri ittifaqından bir nəfər nümayəndə və qəza maarif şöbə nümayəndəsi daxil idi. Pedaqoji şurada müzakirə olunan məsələlərtəxminən aşağıdakılardan ibarət idi:

1) tədris planları və proqramların təsdiq edilməsi, fənnlər üzrə saatların bölüşdürülməsi. Dərs cədvəlinin təsdiqi

2) Seminariyanın illik planının təsdiqi və tərbiyə işi ilə əlaqədar məsələlərin müzakirəsi

3) Seminariyanın illik smetasının müzakirəsi, təsdiqi, və seminariyaya avadanlıq almaq üçün siyahının təsdiq edilməsi.

4) Seminariyanın yarım illik və illik hesabatlarının təsdiqi və tələbələrin sinifdən-sinfə köçürülməsi.

Seminariyada təsərrüfat işi təsərrüfat komitəsinə tapşınırdı. Bu komitənin tərkibinə seminariyanın müdir müavini, müəllimlərdən və qrupun tələbələrindən bir nümayəndə daxil olurdu. Bu komitənin işi smeta tutmaq, smeta üzrə pulları xərcləmək, müxtəlif təşkilatlarla müqavilə bağlamaq, seminariyanın avadanlığını qorumaq və vaxt aşırı köhnəlmiş avadanlıtı təzələri ilə dəyişməkdən ibarət idi. Bu komitə eləcə də seminariya tələbələrini ərzaqla təmin etmək üçün ticarət təşkilatları ilə müqavilə bağlamalı və nəhayət gördüyü bütün işlər barədə pedaqoji şuraya hesabat verməli idi. Seminariyaya rəhbərlik edən şəxslər tələbə qəbulunu da öz diqqət mərkəzində saxlamalı idi. Tələbə qəbulu haqqında əvvəlki fəsillərdə geniş danışdığımız üçün burada bir neçə cümlə ilə kifayətlənməyi vacib hesab edirik.

1940-cu ilə qədər Qazax seminariyasına qəbul belə keçirdi. Seminariyaya qəbul olan tələbələr orada təşkil olunmuş qəbul komisiyonundan keçməli idilər. Qəbul komisiyonun vəzifəsi tələbənin təhsil şəhadətnaməsi və atasının seçki hüququna malik olması barədə arayışı yoxlamaq və seçki hüququndan məhrum olanların uşaqlarının sənədlərini seminariyaya qəbul etməmək idi. Sovet quruluşu kəndli fəhlə hökuməti olduğu üçün leyli (internat) məktəblərinə ancaq seçki hüqu-

quna malik olan şəxslərin uşaqları qəbul oluna bilərdi. Tarixdən məlum olduğu kimi Sovet hökuməti kəndlərdə və şəhərlərdə bir balaca varı olan adamlara "yağlı" adını qoyub onları seçki hüququndan məhrum edirdi. Bununla da imkanlı şəxslərin, "yağlı" uşaqlarının tədris müəssisələrinə kirməsi qarşısında böyük maneələr yaradırdı. 1925-ci ildə Azərbaycan SSR XMK seminariyaya daxil olanlar üçün "sual vərəqəsi" adı ilə anket düzəltdi. Seminariyaya daxil olmaq istəyənlər bu anketi müəyyən bir idarədə möhürlətməli idilər. Sualları təsdiq edən müəssisə onların doğruluğu üçün məsuliyyət daşıyırdı. Əks halda anketi təsdiq edən şəxs ciddi, məhkum olunmağa qədər cəzalana bilərdi.

1929-cu ildə ölkənin sənayeləşməsi ilə əlaqədar təhsilin məzmununa tələb artdı və seminariyaların ali təhsilli müəllimlər ilə təmin olunması zəruriyyəti meydana çıxdı. Qazax seminariyasına 3 ali təhsilli müəllim kəldi. Ancaq bu seminariyada Qori seminariyasını qurtarmış elə məzun müəllimlər işləyirdi ki, onların dünya görüşü, elmi biliyi və savadına hər bir ali savadlı müəllim qibtə edə bilərdi. Pedaqoji məktəblərin canlanmasına, onların ali təhsilli müəllimlərlə koplektləşdirilməsi qayğısına baxmayaraq ye-nə də məktəb, məktəbin müəllim kollektivinin üzərində komsomol, həmkarlartəşkilatı, təhlükəsizlik orqanları, raykom kimi nəzarətçilər var idi. 1930-35-ci illər arasında Mərkəzi Komitə müəllim üzərində həddən artıq nəzarətin mənasızlığını duyaraq müəllimin rəhbər rolunu bərpa etmək, təhsil sistemində xariçi təsirlərdən uzaqlaşmaq üçün bir-birinin ardınca qərarlar verdi. 1933-cü ildə maarif komissarlığı pedaqoji texnikumlarda "metodik təşkilatlar barədə" əsasnamə təsdiq etdi¹. Bu əsasnaməni rəhbər tutan Qazax pedaqoji texnikumu tədris hissə müdiri yanında metod birləşmə təşkil etdi. Bu birləşmədə tədris planı və proqramlara baxmaq müəllimlərin ixtisasını artırmaq, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi metodikası və onun səmərəli təşkili, müəllimlərin təcrübə mübadiləsi, fənlər arası əlaqə, mühazirə və praktik

¹Azərbaycan SSR XMK bülleteni 1933-cü il № 2,3 səhifə 10

dərslərin keyfiyyəti, dərnləklərin işi, pedaqoji təcrübə kimi məsələlər müzakirə edildi. Tədris hissə yanındakı metod birləşmədə 3 şöbə yaradıldı.

- 1 .Tədris metodiki büro
- 2.Sikl komissiyaları
- 3.Fənn komissiyaları

Bu şöbələr tədris hissə müdirinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərirdi. Fikirlərimizi daha əyani göstərmək məqsədilə 1935-ci ildə Mir Qasım Əfəndiyevin müdir olduğu dövrdə ki, tədris metodiki büronun bir iş planını veririk. İş planı aşağıdakı məsələləri əhatə etmişdir.

- 1.İş planını təsdiqi
 2. Dərs kününün səmərələşdirilməsi
 - 3.Kabinələrdə metodiki rəhbərliyi yaxşılaşdırmaq və təhcizata diqqət yetirmək.
 - 4.Müxtəlif fənlər üzrə dərs metodlarını müzakirə etmək
 - 5.Pedaqoji praktikanın quruluşu və aparılmasını müzakirə etmək.
 - 6 Ana dilində yazı qaydalırını müzakirə etmək
 - 7.Riyaziyyatın Tədrisi üsullarını müzakirə etmək.
 - 8.Texnikumların kütləvi məktəblərlə əlaqəsini müzakirə etmək.
 9. Dərs kitabının yaranması barədə.
 - 10.Tələbələrə müstəqil işlərinin səmərəliliyini yüksəltmək barədə
 - 11.Buraxılış və yoxlama işlərinin aparılması metodikasına dair.
 - 12.Kitabxananın tələbələrlə apardığı iş barədə.
 - 13.Predmet komissiya sədrlərinin gördükləri iş haqqında məlumatları.
- Qazax pedaqoji texnikumunda, məktəbin üzərində yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, nəzarət orqanlarından biri də həmkarlar təşkilatı idi. Bu təşkilat çox vaxt öz səlahiyyətindən çox-çox kənara çıxardı. Mərkəzi icrayə komitəsi 1932-ci il qərarı ilə həmkarlar təşkilatının işini belə müəyyənləş-

dirdi. həmkarlar təşkilatı ancaq siyasi və məişət məsələlərinə dair məruzələr təşkil etməli, sinif rəhbərlərinin hesabatını dinləməli, işçilərin və tələbələrin intizamına nəzarət etməli, müəllim və tələbələrə maddi yardım göstərməli, müəllim, tələbə və texniki işçilərə istirahət üçün putyovka verməli və xəstələnmiş işçilərin əmək haqqını ödəməlidir. Mərkəzi icrayə komitəsi məktəb təşkilatlarının, direktorun işinə qarışmamağı qeyd etməklə onların vəzifələrini dəqiqləşdirdi. Qərarda göstərilirdi ki, tələbə təşkilatları (komsomol, firqə həmkarlar) özlərinin əsas siyasi vəzifələrini yerinə yetirərkən tədris planları və proqramların yerinə yetirilməsi, təhsil keyfiyyətinin yüksəltməsi, yüksək dərəcə intizamı uğrunda mübarizədə müdiriyyətə yardım etməlidir.¹ Mərkəzi icraiyyə komitəsinin qərarında göstərilirdi ki, pedaqoji texnikumların direktorları və onların müavinləri ali təhsilli olmalı, bu müəllimlər digər müəllimlərdən pedaqogika və metodika elmini dərinlən bilmələri ilə fərqlənməlidirlər. Ancaq belə halda tədris müəssisələrinə başçılıq etmək, tələbə və müəllimlər arasında hörmət qazanmaq olar. həqiqətən icrayə komitəsinin bu qərarından sonra pedaqogika və metodika elminə dərinlən yiyələnən M.Əfəndiyev, A.Abdullayev, M.Tağıyev, H.Nəsibov, Ə.Əhmədov, Ə.Kərəvəliyev, O.Cəfərov, M.Yaqubov və bir çox başqaları kimi ləyaqətli müəllimlər yetişdi.

Qazax seminariyasının buraxılışları haqqında məlumat

Əvvəlki fəsillərdə qeyd etdiyimiz kimi 1918-ci ildən 1920-ci ilə qədər Qazax seminariyasının müdiri F.Köçərli olmuşdur. 1920-ci ildən 35-ci ilə kimi Əhmədağa Mustafayev, Əli Hüseynov və digərləri oldular. Seminariyanın 1918-35-ci ilə qədər 12 buraxılışı olmuşdur. Bu müddətdə semina-Riyadan 658 müəllim çıxmışdır. Onların 592-si oğlan, 66 nə-Fəri isə qız olmuşdur. 1935-ci ilə kimi məktəbdə 21 müəllim işləmişdir. Bu müəllimlərdən 16 nəfəri ali, 5 nəfəri isə

¹Az SSR XMK Kommunist tərbiyəsi uğrunda metodik məcmuə 1932-ci il, №78

orta təhsilli olmuşdur. Məktəbdə heç bir qadın müəllim işləməmişdir. 1934-35-ci tədris ilindən 1956-57-ci tədrisi ilə kimi pedaqoji məktəb cəmi 2682 müəllim buraxmışdır. Onlardan 1974-ü oğlan, 708-i qız olmuşdur. 1935-ci il-dən 1957-ci ilə kimi pedaqoji məktəbdə 429 müəllim işləmişdir. Onlardan 385 nəfəri ali və 64 nəfəri orta təhsilli olmuşdur. 334 nəfər kişi, 779 nəfər qadın olmuşdur.

Arxadakı cədvələ diqqət yetirsək görərik ki, 1937-ci illərdə "Xalq düşməni adı" qorxu yaratdığından valideynlər uşaqlarını təhlükəsizlik orqanlarının gözündən kənar etmək üçün təhsil almağa qoymurdular. Bir balaca imkanı olan adamlar cürət edib, uşaqlarını məktəbə göndərəndə belə müxtəlif "qol çomaq" "yağlı" bəy adı qoyub ya məktəbə qəbul etmir, ya da bu bəhanələrlə məktəbdən xaric edirdilər. Bu səbəbdən də 1934-35-ci ildə pedaqoji məktəbə 795 qəbul olunan tələbədən cəmi 200 nəfəri 173 oğlan və 27 qız təhsillərini tamamlaya bildilər. 1939-cu illərdə artıq "xalq düşməni" xofu aradan qalxdıqca məktəbə gələnlərin və qurtaranların sayı çoxaldı. Məs: 1939-40-cı tədris ilində 300 nəfər qəbul olunub və onların 245 nəfəri məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirib. Bu dövrdə pedaqoji seminariyanın 1100 nəfər tələbəsi var idi ki, bu da o, zaman üçün çox böyük rəqəm idi. Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, Qazaxda qadınlardan oxuyanların sayı respublikanın digər ərazilərindən çox az olmuşdur. Bunun əsas birinci səbəbi Qazaxda maldarlığın geniş vüsəttapması idi. Hədsiz saylı malqaranın məslini yığıb-yığışdırmaq, onlardan yağ-pendir düzəltmək üçün qadın gli lazım idi. Kəndlilər qızlarını bu səbəbdən də məktəbə göndərməyə o qədər həvəs göstərmirdilər. Digər tərəfdən Qazaxda hökm sürən patriarxal qaydalar, "cahandar" ağaların hökmünə tabe olmaq fikri qızların təhsil alması qarşısında duran ən böyük maneə idi. Ona görə də 1935-ci ilə kimi Qazax pedaqoji texnikumunda bir nəfər də olsun qadın işləməmişdir. 1935-57-ci ilə qədər isə hər dər ilində 2-3 nəfər qadın işləmişdir. Müharibə və müharibədən sonrakı illərdə qadınlardan sayı əsaslandı.

Qazax seminariyasının məzunları

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Qazax Seminariyası Azərbaycan Maarif və mədəniyyətinin inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Əgər Qori Seminariyası özünün 42-illik mövcüdiyyəti dövründə 250 məzun buraxmışdısa. Qazax Seminariyası 33 ildə 2300-dən artıq müəllim kadrosu hazırlamışdır.

Bu miqdar bu günkü günümüzə dəryada damla olsa da, o zamanki məktəblərdə müəllim kadrlarının yoxluğu şəraitində bu miqdar müəllimi çoxdan-çox hesab etmək olardı. Qazax seminariyasının məzunları Azərbaycanın o zamanki ağır şəraitində yolun olmaması, məktəb binasının yoxluğu, müəllimin cüzi əmək haqqı aldığı bir vaxtda bütün çətinliklərə sinə gərərək müəllimlik borcunu vicdanla yerinə yetirmişlər. Bu borcu, bu məsuliyyəti, bu şərəfli işi yerinə yetirməyi onlara Qazax Seminariyası və orada işləyən əvəzsiz müəllimlər öyrətmişlər .

Qeyd etmək lazımdır ki, Qazax Seminariyasının məzunlarının oxuduğu və fəaliyyətə başladığı dövr olduqca mürəkkəb, dolaşlıq, ictimai siyasi hadisələrin cərəyan etdiyi bir vaxta təsadüf etmişdir. Seminariyanın onlarla məzunları Stalin dövrü repressiyasının qurbanı olmuş, Sovet həbsxanalarında və Sibirin çöllərində izsiz həlak olmuşlar. Başqa qism, 37-ci illərin tufanından sovuşa, bilən məzunlar özünün nadir istedadı ilə müəllim, alim, ədib, mütəfəkkir, ictimai və devlət xadimi kimi yetişmiş və Azərbaycan Respublikasının inkişafında əvəzsiz rol oynamışlar. Biz bu əsərdə çalışdıq ki, mümkün qədər Qazax Seminariyasının məzunlarının çox hissəsini əhatə edək. Ancaq təəssüf ki seminariyanın arxivi yandırıldığından və məzunların əksər qismi dünyasını dəyişdiyindən bu məzunların çox az qismi haqqında məlumat verə bildik. Bu məlumatı verməklə çalışdıq ki, gələcək nəsillər çox zəngin təcrübəsi olan və fəaliyyəti Oksford, Praqa və başqa dünya Universitetləri səviyyəsində duran bu nadir seminariyanın təcrübəsi və orada işləyən görkəmli maarif xadimləri haqqında məlumat ala bilsinlər. Məzunlar haqqında verilmiş məlumatın az-çox olması tapdığımız, toplaya bildiyimiz materiallara əsasən verilmişdir

Qazax seminariyasının direktorları

Firudin bəy Köçərli Qori seminariyasının məzunu və Qazax seminariyasının direktoru olmuşdur. O 1863-cü ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. F.Köçərli ibtidai təhsilini Şuşada aldıqdan sonra A.O.Çernyayevskinin məsləhəti ilə 1879-cu ildə Qori seminariyasının hazırlıq şöbəsinə daxil olur və 1885-ci ildə seminariyanı müvəffəqiyyətlə qurtarır. F.Köçərli 10 il İrəvan gimnaziyasında işləmiş və 1895-ci ildə Qori müəllimlər seminariyasına müəllim dəvət olunmuş və sonra isə həmin seminariyadakı Azərbaycan şöbəsinin inspektoru vəzifəsində işləmişdir. F.Köçərli burada görkəmli pedaqoji fikir nümayəndələrdən olan D.D.Semyonov, A.O.Çernyayevski, N.Novaspaski, Papov, Qaraqanıdze, Lomauri kimi mütərəqqi adamların mühitinə düşür və bu mühit onun bir nəzəriyyəçi pedaqoq kimi formalaşmasına ciddi təsir göstərir. F.Köçərli müəllim olmaqla yanaşı, ədib-tərcüməçi, yazıçı, Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi A.S.Puşkindən, M.Y.Lermantovdan, L.N.Tolstoydan tərcümələr etmiş, "Azərbaycan ədəbiyyatı" tarixi kitabını yazmış "Balalara hədiyyə" dərs vəsaitini tərtib etmiş, eləcə də dövrü mətbuatda onlarla pedaqoji məqalələrlə çıxış etmişdir.

F.Köçərli 1918-ci ildə Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsini, ADR göstərişi ilə Qazaxa köçürmüş və onu Qazaxda Qori seminariyası, Lomonosov adına universitet, Kiev -Makila Akademiyası səviyyəsinə qədər yüksəldə bilmişdir. Azərbaycanın görkəmli nümayəndələrindən Səməd Vurğun Vəkilov, Mehdi Hüseyn, Osman Sarıvəlli, A.Babanlı və bir çox başqaları Köçərlinin tələbələri olmuşdur. Köçərli 20-ci

F.Köçərli 1918-ci ildə Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsini, ADR göstərişi ilə Qazaxa köçürmüş və onu Qazaxda Qori seminariyası, Lomonosov adına universitet, Kiev -Makila Akademiyası səviyyəsinə qədər yüksəldə bilmişdir. Azərbaycanın görkəmli nümayəndələrindən Səməd Vurğun Vəkilov, Mehdi Hüseyn, Osman Sarıvəlli, A.Babanlı və bir çox başqaları Köçərlinin tələbələri olmuşdur. Köçərli 20-ci

ildə Erməni quldurlarının qurbanı olmuşdur.

Köçərli haqqında əvvəldə geniş danışdığımız üçün onun qısa tərcümeyi halını verməyi lazım bildik.

Əhməd ağa Mustafayev

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalq maarifinin əvəzsiz xadimlərindən olan Əhməd ağa Mustafayevin həyatı və fəaliyyəti haqqındakı materiallar Qazax Seminariyasının arxivi yandırılarkən, onların içərisində məhv olub. Ancaq biz Əhməd ağanın pedaqoji yaradıcılığına azacıq da olsa işıq gətirən məqamları toplayıb bu gözəl, təmiz, təmənnəsiz xalq

maarifi fədaisi haqqında oxuculara məlumat verəcəyik. Görkəmli pedaqoq, ədəbiyyatşünas, Qazax seminariyasını əsaslandıran F.Köçərli "Məişətimizə dəir" məqaləsində Azərbaycan müəllimlərinin fədakar əməyini təhlil edərək yazırdı: "Çox kəndlərdə biçərə müəllimlərin halı ziyadə çətinlik ilə keçir...

Kənd müəllimlərinin içində İsa bəy Abakarov, Əhməd ağa Mustafayev kimi bir neçə möhtərəm şəxslər var ki, həqiqətdə millət xadimi olub, canı dildən təlim və tərbiyə işlərinə ömürlərini sərf ediblər. Bunların hər birisi 20 ildən ziyadədir ki, müəllimlik etməkdədir". Əhməd ağa Mustafayev həqiqətən müəllim kimi Pestalossi səviyyəsinə yüksələrək Azərbaycan məktəb tarixində maraqlı iz qoymuşdur. Qazaxdan Qori seminariyasına oxumağa kəndlərin əksəriyyətini Əhməd ağa Mustafayev hazırlamışdır. O, tək-cə Salahlı kəndindən Qori seminariyasına 28 tələbə hazırlamış və onlar Qori seminariyasına daxil olub oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışlar. Onun tələbələrindən İsfəndiyar Vəkilov yazırdı ki, mənimlə bərabər Əhməd ağa Məmməd Qarayevi, Səlim Əfəndiyevi, Məmməd Qoçayevi də Qoriyə oxumağa apardı. Professor Əh-

məd Seyidov müəllimi Əhməd ağanı yüksək qiymətləndirib onu humanist insan, mehriban, namuslu, mərd ata, dərin bilikli insanpərvər, xalqını sevən, öz peşəsinə dərin hörmət bəsləyən bir pedaqoq kimi səciyyələndirmişdir.

Əhməd ağa Mustafayev Qazax qəzasının Salahlı kəndində anadan olmuşdur. 1880-cı ildə Qori seminariyasına daxil olmuş və 1885-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. 50-ildən artıq xalq məktəblərində müəllimlik etmişdir. 1910-cu ildə F.Köçərlinin rəhbərliyi ilə Dilicanda onun 25 illik Yubileyi keçirilmiş və onun fəaliyyətinə yüksək qiymət verilmişdir.

1920-ci ildə Köçərli Erməni quldurları tərəfindən güllələndikdən sonra Əhməd ağa Mustafayev Qazax seminariyasının müdiri oldu. O, direktor olduğu müddətdə F.Köçərli ənənələrinə sadıq qalaraq onu bir az da irəli apardı.

Əli Hüseynov

Əli Hüseynov Qori seminariyasının məzunu və Qazax müəllimlər Seminariyasının direktoru olmuşdur. Əli Hüseynov 1886-cı ildə Qazax qəzasının 2-ci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. O ilk təhsilini Şıxlı kəndində İsa Abakarovdan almış və onun məsləhəti üzrə də Qori Seminariyasına daxil olmuşdur. 1903-cü ildə Seminariyanı bitirib Ermənistanın Amasiya kəndində müəllimlik etmişdir Əli müəllim Amasiyada dövlət göstərişlərini nəzərə almadan dərsləri ana dilində keçdiyi üçün dövlət qanununu pozmaqda təqsirləndirilir və işdən kənar edilib Qutaisi quberniyasının Abaşi kəndinə ibtidai məktəb müəllimi təyin edilir. Əli müəllim 1905-ci il inqilabında fəal iştirak etmiş və bu ildə də Şəki qəzasına qayıdaraq Padar kəndində müəllim işləmişdir. Əli Hüseynov sonralar

Bakıya köçür, "Nıcat" cəmiyyətinə daxil olur və 1909-cu ildə gənclər arasında İnkılabı təbliğata böyük yer verir. 1918-ci ildə F.Köçərli Əli müəllimi Qazax seminariyasına dəvət edir. Əli Hüseynov bu məktəbdə müəllim olmaqla yanaşı həm də icra komitəsində işləmişdir. O, bu illərdə Qazax maarifinin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Əli müəllim 1923-cü ildə Qazax seminariyasının direktoru olmuşdur. O, bu seminariyada Köçərli ənənələrini davam etdirmişdir. Əli müəllimin tərcümeyi halı və ictimai fəaliyyəti çox zəngindir.

O Maarif Komissarlığında baş ictimai tərbiyə idarəsinin rəisi, 1926-27-ci illərdə Lənkəran RXMŞ müdiri, 1927-29-cu illərdə yenidən Qazax müəllimlər texnikumunun direktoru, 1929-30 ilə kimi yenidən maarif komissarlığında baş ictimai tərbiyə idarəsinin rəisi, 1930-ildə Naxçıvan MSSR-nin Maarif Komissarı təyin edilmişdir. 1932-34-cü ilə qədər Qazax RXMŞ müdiri, 35-ci ildən xəstəliyi ilə əlaqədar doğma Şıxlı kəndinə ketmiş və ömrünün sonuna kimi orada işləmişdir. 1940-ildə vəfat etmişdir. Prof. Ə.Seyidov, tələbələrindən H.Axundov, A. Babanlı, S.Vurğun və başqaları Əli hüseynovun yüksək mənəviyyatlı ziyalı və fədakar xalq müəllimliyinə bariz nümunəsi olduğunu söyləmişlər.

Əhməd Qurbanov

Əhməd Qurbanov Osman oğlu Qazax rayonunun 2-ci Şıxlı kəndində anadan olub. İbtidai təhsilini doğulduğu kənddə aldıqdan sonra Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olub, texnikumu bitirdikdən sonra, Əhməd Qurbanov əvvəlcə müəllim, sonra isə 1930-31-ci illərdə Qazax Pedaqoji Texnikumunun müdiri vəzifəsində çalışmışdır., 1929-cu ildən Qazaxda müxtəlif vəzifələrdə

Həmkarlar təşkilatında, icra hakimiyyəti, raykomda təşkilat şöbə müdiri və bir sıra başqa vəzifələrdə çalışmışdır. Əhməd müəllim savadlı və bacarıqlı təşkilatçı kimi Moskvaya ümumi həmkarlar təşkilatının Qurultayına nümayəndə göndərilib. 1929-cu ildən sonra Bakıya köçən Əhməd müəllim əvvəlcə həmkarlar təşkilatında, sonra Ali Sovetin Rəyasət heyətində işləmiş və 1938-ci ildə NKVD-də arxiv şöbəsinin müdiri olmuşdur. Əhməd Qurbanov Moskvada 4 illik Marksizm, Leninizm institutunun qiyabi və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun əyani şöbəsini bitirmişdir. Qurbanov Əhməd 1941-ci ildən 1942-ci ilə qədər Mərdəkan qəsəbəsinin milis məktəbində şöbə müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1942-ci ildə hərbi xidmətə çağırılmış və vətən müharibəsi dövründə müxtəlif cəbhələrdə vuruşmuşdur. Müharibədən qayıtmamışdır.

Mirqasim Əfəndiyev

Mirqasim Əfəndiyev haçı Ömər oğlu 1902-ci ildə Qazax qəzasının birinci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. Atası Hacı Omar mütərəqqi din xadimi olduğundan, oğlu Mirqasıma həm dünyəvi həm də dini təhsil vermişdir. Mirqasım müəllim doğma kəndində ibtidai məktəbi qurtardıqdan sonra 1918-ci ildə F.Köçərlinin əsaslandığı Qazax müəllimlər seminariyasına daxil olmuşdur. O seminariyada Səməd Vurğun, Mehdixan Vəkilov, Mirəli Mirəliyevlə birgə təhsil almışdır. Mirqasım müəllim seminariyanı qurtardıqdan sonra 1924-cü ildə Gəncə PeDaqoji Texnikumuna tədris işləri üzrə direktor müavini göndərilir. Bir neçə il orada işlədikdən sonra Bakı Pedaqoji İnstitutuna daxil olur. O tələbə ikən fəhlə fakültəsində

dərs deyir. 1931-ci ildə Qazax seminariyasına müdir təyin edilir. Repressiya illəri Mirqasim müəllimdən dəyan keçməmişdir. Qardaşları Məhəmmədəli və Mahmudalı həbs edildikdən sonra Mirqasim müəllim işdən çıxarılır və partiyadan xaric edilir. Bir müddət 1938-41-ci illər arasında Gəncədə işləmişdir. 1941-ci ildə Mirqasim müəllim Qusar Pedaqoji məktəbinə tədris işləri üzrə direktor müavini göndərilir. O, 1943-cü ildə yenidən Qazaxa qayıdır və rayonun Maarif şöbəsinə müdir təyin olunur. Mirqasim müəllim sonrakı illərdə Sabirabad rayonunda Maarif müdiri, Respublika Maarif Nazirliyində baş məktəblər idarəsində şöbə müdiri, Mərdəkandakı 150 sayılı orta məktəbdə direktor, 4 sayılı orta məktəbdə direktor müavini vəzifələrində çalışmışdır. Təqaüdə çıxdıqdan sonra bir müddət Qazax rayonunun Sadaxlı kəndində yaşamış və 1992-ci ildə vəfat etmişdir. Mirqasim müəllim gözəl ailə başçısı olaraq yaxşı oqul və qızlar tərbiyə etmişdir. Onun oğlu Əfəndiyev Nazim tibb elmləri doktoru, professor, əməkdar həkim, nəvəsi Əfəndiyev Mirhəməzə isə Azərbaycan Respublikasının Belçika Krallığında fəvqəladə və səlahiyyətli səfir, Azərbaycanın NATO-da nümayəndəsi, Azərbaycan Respublikasının Avropa Birliyindəki Missiyasının başçısıdır.

Əli Yaqubov

Əli Yaqubov 1913-cü ildə çox mənzərəli kənd olan Aslanbəylidə, böyük Yaxvilli nəslində anadan olmuşdur. Onun doğulduğu bu kəndin gözəlliyi elə bil Əli müəllimə və onun tərbiyə etdiyi oğullara da bəxş etmişdir. Bu sadə lakin xalq üçün çalışan, xeyriyyəçilik edən, şər işlərdən uzaq olan Əli müəllim paradə, hansı vəzifədə işləməsindən asılı olmayaraq həmişə xalq maari-

finin qayğılarını özünün mənafeyindən üstün tutan bir müəllim olmuşdur. Əli Yaqubov ibtidai təhsilini kənddə almışdır. Kənd məktəbini bitirdikdən sonra 0,1928-çi ildə Qazax müəllimlər seminariyasına daxil olmuş və 1931-çi ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirib müəllimpik fəaliyyətinə başlamışdır. O, 1931-1932-ci illərdə Qazaxın Dağ Kəsəmən, Qıraq Kəsəmən, Düz Qışlaq kəndində və nəhayət Qazaxda müəllim, dərslərin müdiri və direktor vəzifəsində çalışmışdır. 1942-ci ildə Böyük Vətən müharibəsinin ən ağır illərində cəbhəyə getmiş və 1944-cü ildə əskərlikdən tərxis olunan ildən 1948-ci ilə qədər Qazax Rayon Partiya Komitəsində təlimatçı, Rayon Mədəniyyət şöbəsinin müdiri və Rayon Partiya Komitəsinin Təbliğat-Təşviqat şöbəsinin müdiri vəzifələrində işləmişdir. O, 1948-ci ildən Qazax rayon Partiya komitəsinə kadr üzrə katib seçilmişdir. 1958-ci ildən isə pedaqoji işə keçmiş və 1960-cı ilin yanvarınadək Qazax şəhər 2 saylı orta məktəbdə direktor olmuşdur. Qazax Müəllimlər Seminariyasının keçmiş məzunu əməkdar müəllim Osman Cəfərovun xatirəsindən aydın olur ki, Əli müəllimin direktor olduğu 2 saylı məktəb nümunəvi olmuş və onun dövründə bu məktəb təlim-tərbiyə işlərində yüksək göstəriçilərə nail olmuşdur. Əli müəllim Qazax Pedaqoji Texnikumunda da direktor olarkən F.Köçərli, Əhmədağa Mustafayev, Əli Hüseynov ənənələrinə sadıq qalaraq bu texnikumun şöhrətlənməsində xeyli əmək sərf etmişdir. Əli müəllimin işgüzarlığı, təşkilatçılığına görə Rayon ictimaiyyəti onu 1960-cı ildən 70-ci ilə kimi Kənd İstehsalı Birliyinin sədri, Rayon Kino Birliyinin direktoru və həmkarlar İttifaqı Qazax Rayon Komitəsinin sədri kimi məsul vəzifələrə irəli çəkmişdir.

Əli müəllim 1976-cı ildən Respublika əhəmiyyətli fərdi təqaüdçü olmuşdur. 1979-cu ildə dünyasını dəyişmişdir.

Əli Əliyev

Əli Əliyev nə Qazax nə də Qori Seminariyasını qurtarmışdır. Ancaq onun yaşadığı mühit Qori və Qazax məzunlarının içərisindən keçdiyindən o bir maarif fədaisi kimi, ətrafındakı müəllimlərin bütün yaxşı, yararlı, xalqa xeyir verə biləcək keyfiyyətlərini götürüb özündə əks etdirə bilmişdir. O, Azərbaycan xalqına Səməd Vurğun kimi dahi şair, Mehtixan Vəkilov kimi alim, Əhmədağa Mustafayev və

onlarla bu kimi xalq maarifinin görkəmli nümayəndələrini vermiş. Salahlı kəndində 1908-ci ildə yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini Salahlı kəndində aldıqdan sonra Tovuzda kolxozçu gənclər məktəbinə daxil olmuşdur. Buranı müvəffəqiyyətlə qurtarıb Salahlı məktəbinə müəllim təyin olunur. 1930-ci ildə Bakı Ali Pedaqoji İnstitutuna daxil olur. 1935-ci ildə institutu bitirib təyinatla Qazax pedaqoji məktəbinə müəllim göndərilir. 1937-39-cu illər arasında pedaqoji məktəbin dərs hissə müdiri vəzifəsində çalışır. O 1939 ilin martayından 1941-ci ilin iyun ayına kimi Ağstafa rayon Maarif şöbəsinin müdiri işləmiş və daha sonra Rayon Partiya Komitəsinin təbliğat-təşviqat şöbəsinin müdiri, Ağstafa rayon Partiya komitəsinin ikinci katibi vəzifələrində fəaliyyət göstərmişdir. Əli müəllim sonrakı fəaliyyətini xalq maarifinə həsr edərək 1948-ci ilin iyun ayında 1951-ci ilin sentyabrına kimi Qazax Müəllimlər İnstitutunda müəllim, 1951-ci ildən isə Seminariyanın direktoru vəzifəsində işləmişdir. 1953-cü ildən Qazax rayon Maarif şöbə müdiri, 1958-ci ildən ömrünün sonuna kimi Qazax 2 sayılı orta məktəbin direktoru olmuşdur. Əli müəllim dəfələrlə rayon xalq deputatları sovetlərinə seçilmiş, o vaxt ölkənin ən yüksək ordeni olan, "Lenin ordeni" ilə təltif edilmişdir. Ə.Əliyev 1982-ci ildə vəfat etmişdir

Əli müəllim indi də xalq arasında bir pedaqoq, xalq maarifinin fədaisi və el ağsaqqalı kimi böyük hörmət və ehtiramlayad edilir.

Məcid Tağıyev

Məcid Tağıyev Əsgər oğlu 1908-ci ildə Qazax rayonunun 1-ci Şıxlı kəndində anadan olub. 1923-cü ildə doğulduğu kənddə ibtidai təhsil almış və elə həmin ildə də Qazax müəllimlər seminariyasına daxil olmuşdur. 1928-ci ildə seminariyanı müvəffəqiyyətlə bitirib Şamaxı rayonunun Şəridli kəndindəki ibtidai məktəbə direktor təyin edilmişdir. Məcid müəllim təhsilini davam etdirmək məqsədilə 1929-cu ildə Ali Pedaqoji İnstituta daxil olub və 1932-ci ildə institutu qurtaran ili Tovuz RXMŞ-ə müdir təyin olunub. Məcid müəllim bu vəzifədə 1934-cü ilə qədər işlədikdən sonra Qazaxa köçür və pedaqoji məktəbə dərs hissə müdiri təyin olunur. Daha sonra isə təhsil aldığı Qazax seminariyasının direktoru vəzifəsində çalışır. Məlum olduğu kimi Sovet hökumətinin müxtəlif sahələr üzrə kadra ehtiyacı olduğundan, qabaqcıl müəllimlərdən təşkilatı işə cəlb edir və onlara kənd təsərrüfatına, sənayenin müxtəlif sahələrinə rəhbərlik etməyi tapşırır. Məcid müəllim də belələrindən biri olur. 1939-cu ildə onu Qazax kənd təsərrüfatı şöbəsinin müdiri, elə həmin ildən də 1940-cı ilin aprel ayına kimi Qazax rayonu Partiya Komitəsinin təşkilat şöbəsinin müdiri vəzifəsinə irəli çəkirlər. 1940-cı ildə yenidən müəllimlik fəaliyyətinə qayıdır və 1942-ci ilə kimi Qazax Pedaqoji məktəbinin direktoru olur. 1942-ci ildə Ordu sıralarına səfərbər olunaraq, Böyük Vətən müharibəsində 1945-ci ilədək iştirak edir və sonra Qa-

zax rayonu xalq maarif şöbəsinin müdiri işləyir. 1951-ci il-dən 1953-cü ilə qədər isə Qazax rayon xalq deputatlar Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri olur. Məcid müəllim 3-cü çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı olmuşdur. 1975-ci ildə fərdi təqaüdə çıxıb. 1981 il may ayının 4-də 73 yaşında vəfat edib.

Əhməd Cəlilov

Əhməd Cəlilov Məhəmməd oğlu 1913-cü ildə Qazax qəzasının 2-ci Şıxlı kəndində muzdur ailəsində anadan olmuşdur. Əhməd müəllimin atası çoban, anası isə evdar qadın olmuşdur. Məhəmməd kişinin üç oğlundan birincisi Cəlilov Cəmil Gəncə texnikumunu bitirmiş, Vətən müharibəsində iştirak etmiş və bir sıra medallarla təltif edilmişdir. Cəlilov Cəlal Gəncə Kənd

Təsərrüfatı İnstitutunu bitirmiş aqranom və nəhayət 3-cü qardaş Cəlilov Əhməddir. Əhməd müəllim 1932-ci ildə Qazax pedaqoji məktəbinə daxil olmuş Və 1935-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. 1935-ci ildən 1940-cı ilə qədər Azərbaycan Dövlət Universitetində oxuyub ali təhsil ala bilmişdir. 1940-cı ildən Azərbaycan Maarif Komissarlığında metodist işləmiş və 1941-ildə müharibəyə getmişdir. Müharibədən qayıtdıqdan sonra o, 1946-cı ildə Qazax müəllimlər seminariyasında müəllim və qiyabi şöbənin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1947-ci ildən Qazax pedaqoji texnikumuna direktor təyin edilmiş və Rayon sovetinə deputat seçilmişdir. 1957-ci ildə şərəfli əməyinə görə "Qabaqcıl maarif xadimi" adına layiq görülmüşdür. Qazax pedaqoji məktəbi internat məktəbinə çevrildikdən sonra Əhməd müəllim bu məktəbin də təşkilatçısı və direktoru oldu. 1965-ci ildən sonra o, tədris istehsalat sahəsinin direktoru, şəhər mədəniyyət

şöbəsinin müdiri vəzifələrində işləmişdir. 1974-cü ildən təqaüdə çıxmışdır. Əhməd müəllim təkcə, xalq ma-rifinin fədakar əskəri, Qazax maarifinin təşkilatçısı və onun ön cərkəsində gedən bir şəxs deyil, həm də gözəl ailə başçısı olmuşdur. Onun həyat yoldaşı Şahnabat xanımı Qazaxda müəllim, məktəb direktoru, Ali sovetin deputatı, Qazax şəhər partiya komitəsinin katibi, orden və medallarla təltif olunmuş bir ziyalı kimi tanımayan yoxdur. Bu samimi ailənin tərbiyə etdiyi uşaqpardan oğlu Cəlilov hənzə mühəndis texnoloq, baş mühəndis direktor işləmiş, ata və anasının adını ləyaqətlə daşımışdır. Qızlarından Cəlilova Tünzalə Qarayev adına uşaq xəstəxanasının hörmətli şöbə müdiridir, o biri qızı Cəlilova Teyyubə isə Azərbaycan Dövlət Dillər İnstitutunu fərqlənmə diplomu ilə qurtarmış Fransız dili mütəxəssisidir. Əhməd müəllimin nəvələri Şahnabat da Odlar Yurdu Universitetinin ən hörmətli işçilərindəndir. Cəlilov Əhmədin xatirələrindən aydın olur ki, xalq şairi Osman Sərvəlli onun həyat yolunda ona, yaxından kömək etmiş və onlar ömrünün sonuna kimi dostluq əlaqələrini kəsməmişlər. Əhməd Cəlilov 1992-ci ildə vəfat etmişdir.

Qazax seminariyasında müəllim işləyən Qori seminariyasının məzunları

Səlim Əfəndiyev

Səlim Əfəndiyev Qori Seminariyasının məzunu və Qazax seminariyasının ən nüfuzlu müəllimi kimi xalq arasında indi də hörmət və ehtiramla yad edilir. Səlim Əfəndiyev bir neçə il Qazax seminariyasına rəhbərlik etmiş, sonralar isə Qazaxda bir sayılı məktəbin direktoru olub. Bu məktəbin əsasını qoyan və onu respublikada şöhrətləndirən Səlim müəllim olmuşdur.

Dövlət tərəfindən bu məktəbə Səlim Əfəndiyevin adı qoyulmasa da xalq arasında 1 sayılı məktəb "Səlim Əfəndiyevin məktəbi" adlanır.

Səlim Əfəndiyev iş prosesində çox ciddi, işgüzar, əməksevər, intizamlı, dərin savadlı, geniş dünya görüşlü, mülayim, zarafatçıl Q duzlu və məzəli danışmağı sevən bir müəllim və gözəl insan idi. O da, istər Qazax seminariyasında, istərsə də 1 sayılı məktəbdə F.Köçərli ənənəsini davam etdirənlərdən biridir.

S.Əfəndiyev 1881-ci ildə Qazax qəzasının Orta Salahlı kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini Ağdamda qo-pumu İsmayıl Qayıbovun yanında almışdır. 1903-cü ildə Qori seminariyasına daxil olmuş və 1907-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. Seminariyanı qurtaran ili Əsgər Eyvazovun direktor olduğu Qarabazar məktəbində işləmiş, oradan Tovuzun "Aşağı ayıblı" kəndinə və nəhayət 1920-ci il-də Əhməd ağa Mustafayevin təkidi ilə Qazax seminariyasına gəlir. 1937-ci ildən 1940-cı ilə kimi Ağstafa dəmir yolu məktəbində müəllim işləyir. 1940-cı ildən ömrünün sonuna kimi bir sayılı Qazax orta məktəbinin direktoru olmuşdur. Qazax pe-

daqoji məktəbi özünün pedaqoji təcrübəsini ancaq Səlim Əfəndiyevin məktəbində keçirmişdir. Pedaqoji məktəbin məzunu əməkdar müəllim Əli Zeynalov xatirələrində yazırdı: "Səlim Əfəndiyev pedaqoji təcrübəni əsil bayrama çevirirdi. O təcrübəçinin keyiminə, hərəkatına, üz və əl mimikasına, kətirdiyi misalların həyatiliyi və dəqiqliyinə, tələbinin əyani vəsaitinə xüsusi diqqət yetirirdi. Səlim Əfəndiyev yaxşı mənada təcrübə dərslərinin təhlili zamanı qəddarlaşırdı. O orta səviyyəli müəllim inkar etdiyi kimi, orta səviyyəli nümunə dərslərində heç nə hesab edib, nümunə dərslərinin ya pis, ya da əla olmasını bildirərdi". Səlim Əfəndiyevin bir maarif xidimi kimi çox böyük xidməti olmuşdur. O 1946-cı ildə Bakıda vəfat etmişdir.

Yusif Qasimov

Yusif Qasimov Qori seminariyasının məzunudur. O 1896-cı ildə Salyanda sənətkar ailəsində anadan olmuşdur. Onun seminariyanı qurtardığı il, Oktyabr inqilabının baş verdiyi illə eyni vaxta düşmüşdür. Yusif müəllim seminariyanı qurtaran il Tiflis müəllimlər institutuna da imtahan verib onu eks-ternat yolu ilə bitirmişdir və 1918-ci ildən Salyanda müəllimlik etməyə başlamışdır. Y.Qasimov Qazax seminariyasının ən hörmətli müəllimlərindən biri olmuşdur. Onun haqqında Seyfulla Şamilov "bir xatirə" adlı məqaləsində yazırdı; Teatr tamaşalarından başqa Firudinbəyin və müəllimlərdən isə ən çox Y.Qasimovun təşəbbüsü ilə seminariyada ədəbi gecələr təşkil edilərdi. Bu ədəbi gecələrdə ədəbiyyat müəllimi Yusif Qasimov Vaqifdən, Sabirdən bizə parçalar öyrədərdi. Biz də çıxıb səhnədə oxuyardıq. Y.Qasimov pedaqoji və ictimai siyasi fəaliyyəti

dövründə məktəblərin yenidən qurulması, ana dilinin təmizliyi, qadın azadlığı və təhsili

məsələlərinə xüsusi diqqət yetirərək, "Məktəbi necə sağlamlaşdırmaq" məqaləsində yazırdı ki, savadlı, təcrübəli, qabiliyyətli müəllimləri seçib xalq maarif komissarlığının inspeksiyasına toplamaq, məktəbə düzgün və savadlı rəhbər-iyi təmin etmək məktəbi bu yolla sağlamlaşdırmaq lazımdır. Yusif Qasimov məktəblərdəki savadsız müəllimlərdən yaxa qurtarmaq üçün attestasiya aparmağı, kursların yaradılmasını, müəllimlər üçün metodik rəhbərlik yazmağı, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsini ümumiləşdirməyi vacib məsələ kimi irəli sürürdü. Yusif Qasimov Azərbaycan və Zaqafqaziya ölkə komitəsinin üzvü, Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinin katibi, Leninqradda Smolni rayon Partiya Komitəsinin katibi, Şərqi-Sibir Vilayət Partiya Komitəsinin II katibi, ömrünün son illərində isə Azərbaycan Komunist Partiyasının MK-nin şöbə müdiri vəzifəsində çalışmışdır. O 1957-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir. Yusif Qasimov bir neçə illər repressiyaya məruz qalmasına baxmayaraq sürgündən sonra ruhdan düşməmiş və Azərbaycan xalqının rifahı uğrunda dönmədən mübarizə aparmışdır.

Yusif Əfəndiyev

Yusif Əfəndiyev 1887-ci ildə Qazax Qəzasının Poylu kəndində müəllim ailəsində anadan olmuşdur. O, ibtidai təhsilini Şəki şəhərində almışdır. 1894-cü ildə Qori müəllimlər seminariyasına daxil olmuş və 1899-cü ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir.

Yusif Əfəndiyev 1899-cü ildən Poylu kəndində və 1918-ci ildən F.Köçərlinin dəvəti ilə Qazax seminariyasında ədəbiyyat müəllimi işləmişdir. Yusif Əfəndiyevi yoldaşları və həmkarları arasında fərqləndirən əsas cəhət onun geniş erudisiyası, ensiklopedik biliyə malik olması, dilləri öyrənməyə marağı və qabiliyyəti idi. Yusif Əfəndi ana dili, rus, ərəb və

fars dillərini mükəmməl bilən bir ziyalı olmuşdur. O Qazax seminariyasında 1926-cı ilə kimi Əhmədəğa Mustafayev və Əli Hüseynovun direktorluğu dövründə işləmişdir. F.Köçərli, Əli Hüseynov Səməd Vurqun, M.Vəkilov və bir çox başqaları Yusif müəllimi gözəl insan, elmlı, dərin savadlı bir ziyalı kimi seçiyələndirmişlər. Yusif müəllim 1926-cı ildən 30-cu ilə kimi Göyçayda Pedaqoji Texnikumda işləmiş və 30-cu ildə Bakıya köçüb Pedaqoji Texnikumda ədəbiyyat müəllimi işləmişdir. Yusif müəllim 1934-cü ildə Bakıda vəfat etmişdir.

Əhməd Gülməmmədov

Əhməd Gülməmmədov Qori seminariyasının məzunudur. 1872-ci ildə Qazax qəzasının Yuxarı Salahlı kəndində anadan olmuşdur. O, ibtidai təhsilini kəndlərində Əhməd ağa Mustafayevdən almışdır. 1898-ci ildə Qori seminariyasına daxil olmuş və 1902-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. 1902-1903-cü illərdə Zaqatala qəzasının Balakən, Almalı və Qartallı kəndlərində işləmişdir.

Əhməd Gülməmmədov Zaqatalada bir neçə il işlədikdən sonra Qazaxın Salahlı kəndinə qayıdır və müəllimlik edir. 1923-cü ildə Əhməd ağa Mustafayevin xahişi ilə Qazax seminariyasına dəvət olunur. O burada 1927-ci ilə qədər Yusif Əfəndiyev, Süleyman Qayıbov, İbrahim Əfəndi, Mirzə Əfəndi və bir çox başqaları ilə birlikdə işləmiş və rus dili dərsi demişdir.

Ə.Gülməmmədov 36 il xalq maarifinə sədaqətlə qulluq etmişdir. Qazax seminariyası məzunlarından Səməd Vurğun, Mövsüm Poladov, Osman Cəfərov və bir çox başqaları Gülməmmədovu dərin bilikli, humanist, işini sevən nəcib bir insan kimi səciyyələndirmişdir. Ə.Gülməmmədov 1938-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir.

Süleyman Qayıbov

Süleyman Qayıbov 1863-cü ildə Qazax Qəzasının Salahlı kəndində kəndli ailəsində anadan olmuşdur.

Onu əmisi Qafqaz ruhani idarəsinin müftisi hüseyin Əfəndi Qayıbovu Qori seminariyasına aparmış və orada oxutmuşdur. 1887-ci ildə seminariyanı müvəffəqiyyətlə qurtaran Süleyman Qayıbov Azərbaycanın müxtəlif qəzalarında işləmiş və 1920-ci ildən Əhmədağa Mustafayev

vin dövəti ilə Qazax seminariyasına gəlmişdir. Süleyman Qayıbov Qazaxda seminariyanın müəllim və tələbələri tərəfindən sevildi. O təlim məşğələləri ilə bərabər tələbələrin sinifdən xaric və məktəbdən kənar işlərinə xüsusi əhəmiyyət verərək tələbələrin köməyi ilə 1886-cı ildə M.F.Axundovun "Müsyö-Cordan və dərviş Məstəli şah" komediyasını tamaşaya qoymuşdur. O, 1932-ci ildə Qazax şəhərində vəfat etmişdir.

Əli Mustafayev

Əli Mustafayev 1884-cü ildə Qazax Qəzasının Salahlı kəndində yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini Əhməd ağa Mustafayevdən almışdır. O. Əhməd ağanın təkidi və köməyi ilə 1902-ci ildə Qori seminariyasına daxil olmuş və oranı 1906-cı ildə müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır .

Əli Mustafayevin nadir musiqi istedadı olmuşdur. Bu qabiliyyət onu

Ü.Hacıbəyov və M.Maqamayevlə dostluğa gətirib çıxarmışdır. 1909-cu ildə Bakıda ilk dəfə Ü.Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operası səhnəyə qoyularkən onun orkestrində çalan di-

gər məzunlarla bərabər Əli Mustafayevdə olmuşdur. 1920-ci ilə qədər Bakıda Əlicabbar İsmayılovun direktor olduğu "rusticarət" məktəbində işləmiş və 1920-ci ildən Qazaxa köçmüş və Qazax seminariyasında musiqi dərsi demiş, musiqi və dram dərnlərinin ən fəal təşkilatçılarından biri olmuşdur. O seminariyada, Dəmirçilər, Musagöy, Salahlı, Kosalar kəndlərində Azərbaycan klassiklərinin əsərlərindən parçalar göstərməkdə tələbələrə yaxından kömək etmişdir. Qazax seminariyasının formalaşmasında və inkişafında Əli Mustafayevin böyük xidməti olmuşdur. Seminariyanın məzunlarından (S.Vurğun, M.Vəkilov, M.Poladov və başqaları Əli Mustafayevin xalq maarifinin ən ləyaqətli nümayəndələrindən biri olduğunu söyləmişdir. Ə.Mustafayev 1924-cü ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

Şirin Həmsəyev

Şirin Həmsəyev Süleyman oğlu 1897-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Qazax qəzasının Musakoy kəndində anadan olmuşdur. Atası meşə qoruqçusu olmuşdur. Anası isə erkən yaşlarından vəfat etmişdir. Atası 1918-ci ildə hümmət partiyasının üzvü olmuşdur. O 1943-cü ildə vəfat etmişdir. Atası yetim olduğuna görə arvad qohumları vasitəsi ilə Qazaxda ləzgi Süleyman ləqəbli mollalıq edən bir nəfərdən elementar təhsil almışdır. 1907-1913-cü illər arasında təhsilin əhəmiyyətini başa Düşən Şirin müəllimin atası onu mollaxanaya qoyur. Lakin bu təhsil Şirin müəllimi qane etmir. Kasıb olduqlarından isə yüksək təhsil ala bilmir. Ağır Həyat şəraiti gənc Şirini Bakıya iş dalınca qaçmağa məcbur edir. Xeyli vaxt iş tapa bilmir və sonra Muxtarovun zavodunda dəmirçi düzəlir. Fəhlələr arasında işləmək onun dünya görüşünün formalaşmasına ciddi təsir göstərir və fəhlə hərəkatında, Çara qarşı tətilərdə iştirak edir. 1918-ci ildə Əhmədov Kərəm adlı

bir fəhlənin köməyi ilə Qazaxa kəlidir. 1918-20-illər arasın, da Musavat hökuməti ordusu sırasına yazılır və 1920-ci ild isə Sovetlərin Azərbaycanı işğalından sonra Şirin müəllim Qazax ordu sıralarına səfərbər olunur. Oxumağa böyük həvəsi olan Şirin müəllim əvvəlcə hərbi məktəbdə, sonra firqə məktəbində oxuyur. Bir neçə aydan sonra yüksək təlim müvəffəqiyyəti və təşkilatçılıq qabiliyyətinə görə onu Qazaxda müxtəlif vəzifələrə irəli çəkirlər. 1922-26-cı illər ara-sında onu Bakı mərkəzi fəhlə fakültəsinə oxumağa göndəririlər və orada orta təhsil alır. 1926-ildə Bakı Dövlət Universitetinə daxil olur. Ailə vəziyyətinin ağırlığı ilə əlaqədar təhsilini davam etdirə bilmir. 1938-ci ildə Qiyabi yolla ali təhsil alır. Universiteti qurtardıqdan sonra xahişi ilə 1928-ci ildə Göyçay Pedaqoji Məktəbin Pambıqçılıq Texnikumuna müəllim təyin edilir. Tezliklə özünü fəal savadlı bir müəllim kimi göstərən Şirin Həmsəyevi Rayon Pambıqçılıq qəzetinin redaktoru, daha sonra Rayon Partiya həmkarlar Təşkilatında məsul vəzifələrə irəli çəkirlər. 1933-cü ildən 1934-cü ilə qədər Göyçay şəhər məktəbinə direktor, 1935-1936-cı illərdə Tovuz rayon Xalq Maarif şöbəsində müdir vəzifəsində çalışır. 1936-cı ildən 1938-ci ilə qədər isə Göyçay Pedaqoji Texnikumunun müdiri işləyir. 1938-ci ildən 1943-cü ilə kimi Qazax Pedaqoji Texnikumunun müəllimi, dərns hissə müdiri olmuşdur. O Qazaxda təqaüd komissiyasının sədri, yerli komitə heyətinin üzvü, qiymət münaqişə komissiyasının sədri, hərbi komissarlığın təşviqat məntəqəsinin rəisi, Döyüşən orduya maddi yardım komissiyasının üzvü kimi vəzifələrdə çalışmışdır. Şərəfli əməyinə görə bir çox dövlət mükafatlarına layiq görülmüşdür. 1944-1950-ci ilə qədər Qazax müəllimlər institutunda dekan, kafedra müdiri olmuşdur. 1947-ci ildə yenidən Qazax Pedaqoji Texnikumunda müəllim işləmişdir. Şirin müəllim yüksək mütəxəssis müəllim kimi qiymətləndirilmiş və ona "Əməkdar müəllim" adı verilmişdir. O, eləcə də Həmkarlar təşkilatının bir neçə fəxri fərmanı ilə təltif edilmişdir. Şirin müəllim 1957-ci ildə 60 yaşında ömürlük təqaüdə çıxmışdır.

Qazax seminariyasının məzunları

Səməd Vurğun Vəkilov

Səməd Vurğun Vəkilov 1906-cı ildə Qazax qəzasının Yuxarı Sahlalı kəndində anadan olmuşdur. O ibtidai təhsilini kənddə aldıqdan sonra 1918-ci ildə nənəsi, nəvəsi Mehtixanı Qori şəhərindən Qazaxa köçmüş seminariyaya qəbul etdirmək üçün F.Köçərlinin yanına aparır. Səməd nənəsi ilə bərabər seminariyaya gedir. Seminariya Səmədin xoşuna kəlib və o da oxumaq arzusunda

olduğunu bildirir. F.Köçərli ona baxıb, balaca olduğundan qəbul etmək istəməyir. Səməd deyir: "Sən nə bilirsən bu başda nələr var" Belə kəsərli cavabdan xoşhal olan F.Köçərli Səməd Vurğunu Seminariyaya qəbul edir. Səməd Vurğunun seminariya illəri çox dolğun və gərgin keçir. Yoldaşlarından Mirqasım Əfəndiyev, Miralayev Mirəli və başqalarının xatirələrinə görə Səməd Vurğun Seminariyada əla qiymətlərlə oxumuş və gərgin mütləq ilə məşğul olmuşdur. O seminariyanın bütün həyatında sinifdən və məktəbdən xaric işlərdə fəal iştirak edərək, kəndlərdə dram dərnəyinin hazırladığı, tamaşalarda müxtəlif rollarda oynamışdır. Kamran Məmmədovun topladığı "Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr" kitabından aydın olur ki, Səməd Vurğun çox hazırcavab, nadinç və zarafatçı olmuşdur. Bir gün Səməd məktəbdə bir qızla dalaşır. Qız məktəb müdiri Əhmədağa Mustafayevə şikayət edir. Müdir Səmədi danladıqda o da qıza qoşulub yalandan ağlayır. Qoca müdirin ürəyi kövrəlir. gözləri yaşarır. Səməd özünü itirmir. Göz ucu uşaqlara baxıb "Aygün, uşaqlar, bizağlaşırıq, sizdə gülüşün" deyir.

Bir dəfə də məktəbdə şəkil çəkdirərkən Səmədi balaca olduğundan birinci cərgədə oturdurlar. Səmədin cırıq ayaq-

qabılarına baxan müəllim deyir: "Səməd ayağımı geri çək" Səməd o saat cavab verir: "Müəllim, əgər cırıq ayaqqabı ilə şəkil çəkdirmək nöqsan isə başqasını verin".

Yoldaşlarının xatirələrinə görə Səməd Vurğun hələ seminariya illərində şerlər yazmışdır. Onun müstəqil mövzuda yazı işini Yusif Əfəndi həmişə nümunə göstərərmiş. Bir dəfə Seminariyada Səmədin Fizulinin tezliklə mənim-səməsindən heyran qalan F.Köçərli deyir: "Ay Səməd oğlum, sən bizim Darülmüəllimin həm Fizulisisen, həm də gələcəkdə məşhur bir ədib olaçaqsan. Bu mənim yəqinimdir".

Qazax seminariyasını qurtardıqdan sonra Səməd əvvəlcə Köçəskər kəndində, sonralar isə Quba, Kirovabad orta ibtidai məktəblərində ədəbiyyat müəllimi işləmişdir. Bu illərdə o xırda şerlər yazmış və "Qızıl qələm" ədəbiyyat cəmiyyətinin Gəncə şöbəsində çalışmışdır. Keçmiş müəllim tələbə yoldaşlarının xatirələrindən aydın olur ki, O, müəllim işlədiyi vaxt uşaqları ədəbiyyatla maraqlandıra bilmiş və onun müəllimlik sənəti nə vurğunluğu, dərin bilik və mühakiməsi şagirdlərini valeh etmişdir. Elə bu vaxt Səməd Vurğun Kirovabadda zavod və fabriklərdə fəhlələr qarşısında şerlər oxuyur, ədəbi mübahisə və müzakirələrdə iştirak edirdi.

S.Vurğun 1928-1929-cu illərdə Moskva Darülfünuna daxil olur və iki il orada təhsil alıb Bakıya qayıdır. Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutunda, daha sonra isə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Aspiranturasına daxil olur. Səməd Vurğunun şərə olan yüksək istedadı elmlə məşğul olmağa imkan vermir. O ədəbi mühitə düşür və birbirinin ardınca "Mən də bir əskər kimi" "Səriyyənin ölümü", "Şairin andı" və s. kimi şerlərini yazır. Onun yüksək istedad və iti qələmini nəzərə alıb Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinə üzv edirlər. Səməd Vurğun 1932-ci ildən sonra xalq arasında geniş şöhrətlənir, 1935-ci ildə Z.M. İcarəyyə Komitəsinə üzv seçilir. Daha sonralar 1936-cı ildə Lenin ordeni ilə təltif olunur. O Puşkinin "Yevgeni Onegin" Qorkinin "Qız və ölüm" Şota Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" əsərlə-

rini azərbaycan dilinə tərcümə edir. 1926-cı ildə Səməd Vurğun Şuşaya gəlir. O burada Qazax müəllimlər seminariyasında onunla bir yerdə təhsil almış dostu Vəli Axundovla görüşür. Onlar cıdır düzünə Vaqifin qəbrini ziyarətə gedirlər. Üstünü alağ otları basmış qəbiri görən Səməd mütəssir olub deyir: "Səlim, mən Vaqifi dirildəcəyəm". O həqiqətən də Vaqifi dirildib. 1938-ci ildə "Vaqif" dramını yazır, daha sonralar "Xanlar", Fərhad və Şirin" "İnsan" dram əsərlərini səhnəyə çıxarır. Bu əsərlər Azərbaycan və keçmiş Sovet İttifaqının bir sıra başqa respublikalarında da müvəffəqiyyətlə oynanılır. Səməd Vurğun sonrakı illərdə "Bəsti", "Ölüm kürsüsü" "Bakının dastanı", "Muğan", "Zəncinin arzuları", "Aygün", "Zamanın bayraqdarı" kimi poemalarını yazır. Səməd Vurğunun bütün həyatı xalqa xidmətin nümunəsi olmuşdur. O da Qori seminariyası məzunları kimi Ana dilinin təmizliyi uğrunda dönmədən mübarizə aparmışdır. O, qardaşı Mehtixan Vəkilovla söhbətində deyir: "Onlar" (Səməd Vurğun "Onlar" dedikdə KQB-ni nəzərdə tuturdu,) mənim "Azərbaycan" şerimdən bərk yapışıblar. Başa düşə bilmirlər ki, bu şer həyatımın və bütün yaradıcılığımın mənasıdır. Yadında saxla... Mən bütün insanlara, bütün xalqlara və millətlərə sədət arzulayıram və bu yolda çalışıram. Lakin, bununla bərabər, məndən ötrü ən müqəddəs torpaq Azərbaycandır, ən doğma xalq isə Azərbaycan xalqıdır, onun dili və şeri mənim vicdan səsimdir. O mənim doğma anamdır, tarix həqiqəti açar!"¹ Hadisələr dəyişdi tarix Səməd Vurğunun dahiliyini sübut etdi və o 1954-cü il-də Azərb.SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü seçilir. O, Elmlər Akademiyasının Vitse Prezidenti olmuşdur. Dünyəvi şöhrətə malik olan Qazax seminariyasının bu ləyaqətli məzunu 1956-cı ildə vəfat etmişdir. Onun Qazaxda və Bakının ən gur yerində möhtəşəm abidəsi ucalır. Səməd Vurğunun əsərləri bir neçə nəsillərə vətənpərvərlik, əməyə məhəbbət, doğruluq, düzlük, yoldaşlıq, sədaqət kimi keyfiyyətlər aşılamışdır. Deyilənə görə bir gün Napaleondan soruşurlar ki, Fransızların qələbələrinin səbəbi nədir? O, cavabında

¹Tarix qəzeti 11.02.2000

çünkü fransızların ibtidai məktəb müəllimləri güclü olmuşdur. Bax Qazax seminariyası əsasən F.Köçərli, Əhmədağa Mustafayev, Əli Hüseynov və bir sıra başqa yüksək intellektli müəllimlərin möhkəm qoyduğu özü üçün də onun divarları arasından Səməd Vurğunlar yetişib, cücərmişdir.

Mehdi Hüseynov

Mehdi Əli oğlu hüseynov 1909-cu ildə Qazax qəzasının Şıxlı kəndində müəllim ailəsində anadan olmuşdur. O, 1916-çı ildə 7 yaşında ikən ibtidai məktəbə daxil olur. O zaman Mehdi Hüseynin oxuduğu bu məktəb ən nümunəvi məktəblərdən biri idi. Bu məktəbin zənkın kitabxanası var idi. Burada Tolstoy, Puşkin, Belinski, Turqenevin külliyyatı olmuşdur. Bu məktəbdə Mehdi Hüseynin atası, görkəmli ictimai, siyasi, ədib, maarif xadimi Əli Hüseynov, Abakarov İsa kimi xalq müəllimləri işləyirdi. Mehdi Hüseynə ilk ədəbiyyatı sevdirən, rus dilini öyrədən də Azərbaycan maarifi tarixində iz qoyub getmiş bu müəllimlər olmuşlar.

1920-ci ildə Mehdi Hüseynin ailəsinin Qazaxa köçməsi ilə əlaqədar O elə həmin ili Qazax Seminariyasının hazırlıq şöbəsinə daxil olur. O burada Azərbaycanın gələcək - böyük şair mütəfəkkirləri Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli ilə tanış olur və onların bir-biri ilə dostluğu da buradan baş-layır. Mehdi Hüseyn hələ tələbəlik illərində ciddi məntiqi məruzələrlə çıxış edir, kəndlərdə, komsomol iclaslarında ədəbi və pədaqoji məsələlərə öz münasibətini göstərirdi. O, seminariya illəri dövründə kənddə müşahidə etdiyi miskin həyatın səhifələrini və şahidi olduğu hadisələri Tiflisdə çıxan "Yeni fikir" qəzetində çap etdirdi. Hələ 1927-ci ildə onun "Qoyun qırxımı" adlı hekayəsi çap olunmuşdu. Qeyd etmək

lazımdır ki, seminariyada çox güclü ədəbi mühit var idi. Bu mühitin əsası F.Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabı ilə bağlı yaranmışdı. Bu mühit Mehdi Hüseynin bir yazıçı kimi formalaşmasında böyük rol oynamışdı. Yoldaşlarının xatirələrindən aydın olur ki, təbiəti etibarilə çox sakit olan Mehdi mübahisə, ideya vuruşması zamanı hədsiz inadkar və dönməz olmuşdur.

M.Hüseynin 1926-cı ildə Azərbaycan Dövlət Darülfünunun pedaqoji fakültəsinin tarix, ictimaiyyət şöbəsinə daxil olur. O, Universitetdə tamaşaya qoyulan Hüseyn Cavidin "Uçurum", "İblis", Cəfər Cabbarlının dram əsərlərinin tamaşasının müzakirəsini keçirməyi təşkil edir və özü də ədəbi-tənqidi məruzələrlə çıxış edərdi. Beləliklə, Universitet, ümumiyyətlə Bakı Həyatı M.Hüseynin bir ədəbiyyatçı kimi yetişməsində böyük rol oynadı. Mehdi Hüseyn 1930-cu ildə Azərbaycan proletar Yazıçılar İttifaqına məsul katib seçilir və bundan sonra həyatını ömürlük ədəbiyyatla bağlayır. O biliyini daha da təkmilləşdirmək üçün Moskva Dövlət Kinomatoqrafiya İnstitutunun senari fakültəsinə daxil olur. İnstitut onu dramaturgiyaya meyilləndirir və o özünün "Şöhrət" adlı ilk pyesini, sonra isə "Nizami", "Cavanşir", "İntizar" dramlarını yazır. Böyük Vətən müharibəsindən sonra Mehti Hüseynin yaradıcılığı daha məhsuldar olur. O roman janrına keçərək məşhur "Abşeron", "Qara daşlar", "Səhər" romanlarını yazır. Ömrünün son illərində "Alov" pyesini və "Yeraltı çaylar dənizə axır" romanını yazmışdı. M.Hüseyn həm də ədəbi tənqidlə məşğul olmuş və onun bu səpkidə yazdığı məqalələri "Ədəbiyyat və sənət məsələləri" adlı kitabında toplanmışdır.

M.Hüseyn "Azərbaycan" jurnalının redaktoru, Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin birinci katibi vəzifəsində çalışmış və ədəbiyyatımızın inkişafına, onun təbliğinə böyük qayğı ilə yanaşmışdır. Xalqımız M.Hüseynə yüksək etimad göstərərək onu SSRİ Ali Sovetinə deputat seçmiş, M.Hüseyn Azərbaycan SSR "Xalq yazıçısı" fəxri adına layiq görülmüş, bir sıra orden və medallarla təltif olun-

muşdur.

Görkəmli ədibimiz 1965-ci il martın 10-da ürək xəstəliyindən vəfat etmişdir.

Qazaxda M.Hüseynin xatirəsini əbədiləşdirən möhtəşəm abidə ucaldılmışdır.

Osman Sarıvəlli

Osman Sarıvəlli Abdulla oğlu Qurbanov 1905-ci ildə Qazax Qəzasının ikinci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini kəndlərində Molla Əhməddən almış və sonra II Şıxlı kənd məktəbində bir neçə il oxumuşdur. 1920-ci ildə Qazax Seminariyasına daxil olmuş və 1926-cı ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. 1926-cı ildə Qazax seminariyasını bitir-

dikdən sonra Göyçay qəzasının Qara Məryəm və Bığır kəndlərində müəllimlik etmişdir. İləp yazmağa həvəsi olduğunu bilib onu 1929-cu ildə Moskva II Dövlət Darülfünunun dil və ədəbiyyat fakültəsinə oxumağa göndərirlər. 1928-ci ildə Bakıda birillik ixtisas kursunda oxuyur. Osman Sarıvəlli 1932-ci ildə Ali Məktəbi bitirib Bakıya qayıtdıqdan sonra Bakı İnternasional Pedaqoji Texnikumunda müəllim, və Teatr Texnikumunda direktor olmuşdur. 1937-ci ildən başlamış Azərb. Yazıçılar İttifaqında məsləhətçi, şer bölməsinin rəhbəri, "Ədəbiyyat" qəzetinin redaktoru olmuşdur. 1941-42-ci illərdə Təbrizdə nəşr olunan "Vətən yolunda" qəzetinin məsul katibi vəzifəsində çalışmışdır. 1942-47-ci illərdə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda direktor müavini işləmişdir. Osman Sarıvəlli sonralar iri həcmli "Atamın oğlu" "Qara Yurdun tarixi", "Çobanın məktubları", "Gətir oğlum, gətir". "Ana", "Misirli qardaşlar"dır əsərlərini və 1941-ci ildə mənzum "Babək" pyesini yazmışdır. Osman Sarıvəlli təkcə bir şair, tərcüməçi kimi Azərbaycanda de-

yil, onun hüduqlarından çox-çox kənarlarda məşhur olmuşdur. Onun Azərbaycan xalqı qarşısındakı xidməti "şərəf nişanı", "Xalqlar dostluğu", Tırmızı əmək bayrağı", "Oktyabr inqilabı" orden və medalları ilə qiymətləndirilmiş və 1977-ci ildə ona fəxri "Xalq şairi" adı verilmişdir. Osman Sarıvəlli 1995-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir. Osman Sarıvəlli ömrünün sonuna kimi oxuduğu Qazax Pedaqoji Seminariyasını yaddan çıxarmayıb. Xatirəsində yazırdı: "Kəndimizin bir sıra başqa uşaqları kimi mən də 1920-ci ildə Qazax seminariyasına daxil oldum. Bu məktəb bizim bir neçə ziyalıların, eləcə də mənim çox mehriban və əziz tərbiyətəhsil beşiyim olmuşdur. Əynimdə döşləri qara çarpazlı boz arxalığı, başımdan yunlu papağı, ayaqlarımdan cırıq çarıqları ilk dəfə o məktəbdə çıxarmışam. Yeni, təmiz və səliqəli şagird (tələbə) libasını ilk dəfə o məktəbdə geymişəm. Nizam-intizam, məsuliyyət, yoldaşlarla səmimi rəftar və i.a. İlk dəfə o məktəbdə eşitmiş, o məktəbdə görmüşəm. Nikbin, saqlam, tələbə mühitini, geniş ictimai yığınaqları komsomol özəklərini ilk dəfə orada görmüşəm. Bir sıra elmlərin əlifbasını o məktəbdə öyrənmiş, ədəbiyyatı, incəsənəti orada sevməyə başlamışam.

Onlarca aşiqanə, lirik, gənclik şerlərini ilk dəfə Qazax seminariyasında oxuduğum illərdə yazmağa başlamışam. Maratı gənclik xatirələrim o məktəbin müəllimləri, tələbələri, eləcə də maraqlı gənclik xatirələrim o məktəbin binaları, daşları, divarları, mizləri (skamyaları), dərslər kitabı, yazı lövhələri, coğrafiya xəritələri və i.a. ilə sıx surətdə bağlı olduğundan onları bir an da unuda bilmirəm və bir an da unuda bilməyəcəyəm.

Şer yazmağa nə zamandan başladığım tarix yadıma düşmür. Aşıqlar məclislərinin, eləcə də şair ürəkli Tükəzban xalanın (anamın) şirin bayatılarının təsiri ilə heç bir savadım olmadığı zaman da kiçik mahnılar (qoşmalar), bayatılar söyləyirdim. Seminariyada oxuduğum illərdə də (1920-26) tez-tez aşiqanə şerlər yazırdım.

Mənim ilk şer məktəbim, şer müəllimim əsasən xalq ya-

radıcılığı, aşiqanə dastanlar, Vaqif, Vidadi kimi el ruhunda yazmış şairlər olmuşdur. Seminariyada oxuduğum dövrdə yazdıqlarım əksərən aşiqanə qoşmalar, bayatılar, gəraylılar, mahnılar olmuşdur.

Orada oxuduğum zaman (son illərdə) Vaqif, Vidadi şerhlərilə yanaşı M.Ə.Sabirin "Hop-hopnamə"sini oxudum. o dövrdə yazdığım qoşmalar nisbətən zəif olsa da "Əsar", "Ədəbiyyat", "Təzə və köhnə", "Çibinlər" və i.a. kimi nisbətən ictimai motivləri həvi parçalarınəzmlər M.Ə.Sabir əsərlərinin təsiri ilə yazılmışdır. Ancaq nədənsə yalnız bu ədəbi məktəbə axıra qədər bağlı qala bilmədim. Onu deyim ki, o zaman seminariyada türk ədəbiyyatından nümunələr də oxunurdu. Seminariyada ədəbiyyatımızla maraqlanan, yazıb yaratmaq istəyən həvəskarlar, S.Vurqun kimi, şərsənət vurğunları vardı. O zamanlar mən də hərdən "Cəyyur" təxəllüsü ilə xırda-pa-ra şe'rlər yazırdım "Yaz açıldı", "Buraxmaq olarmı könül sevəni", "Günüm gündə yaman keçdi, neyləyim", "Baxdım, baxdım yarın gül camalına" və i.a. qoşmalarım, tələbə və talibə yoldaşlarım arasında yayılmış idi.

İsmayıl Şıxlinski

İ

İsmayıl Şıxlinski Qəhrəman oğlu 1919-cu il də Qazax Qəzasının Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini kənd orta məktəbində aldıqdan sonra Qazax Pedaqoji məktəbinə daxil olmuş və 1936-cı ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirərək bir il Kosalar kənd orta məktəbində müəllim işləyib, 1937-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuşdur. 1941-

ci ildə İnstitutu bitirən İsmayıl müəllim Kosalar kənd orta məktəbində tədris hissə müdiri işləmişdir. II Dünya Müharibəsi dövründə Şimali Qafqazdan Şərqi Prusselyaya qədər

vuruşa-vuruşa getmişdir. 1942-ci ildə ordudan tərxis edildikdən sonra 6 ay Kosalar kənd orta məktəbində tədris hissə müdiri işləmişdir. 1946-cı ildə API-nin filologiya üzrə aspiranturasına daxil olmuşdur. 1954-cü ildə dissertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi adını almışdır. O, API-də Xarici Ölkələr Ədəbiyyatı kafedrasında baş müəllim, dosent kimi fəaliyyət göstərmişdir. İsmayıl müəllim 1972-ci ildən 1977-ci ilə qədər API-də kafedra müdiri, 1965-ci ildən 1968-ci ilə qədər Yazıçılar İttifaqının katibi işləmişdir. O, eləcə də Yazıçılar İttifaqının I katibi, SSRİ Yazıçılar İttifaqının katibi və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Ağsaqqallar Şurasının sədri seçilmişdir. Yaradıcılığına şerlə başlayan İsmayıl müəllim 1947-ci ildən nəsr yaradıcılığına keçmiş və onun İnqilab və Mədəniyyət jurnalında "həkimin nağılı" hekayəsi nəşr olunmuşdur. 1950-ci ildə isə "Kerç sularında" adlı ilk əsəri çapdan çıxmışdır. Onun 1957-67-ci illərdə yazdığı "Dəli Kür" romanı Azərbaycan nəsrinə yenilik gətirən, hadisələri sosial-tarixi planda əks etdirən, xalq həyatının mənzərəsini yaradan bir əsərdir. İsmayıl Şıxlı bir tərcüməçi kimi də Fransız yazıçısı Gi-de Mopasanın və türk yazıçısı Əziz Nesinin əsərlərini tərcümə etmişdir. Onun "XX- əsr xarici ədəbiyyat tarixi" dərsliyi də gənc nəslin təlim və tərbiyəsində böyük rol oynamışdır. İsmayıl Şəxli dəfələrlə Ali Sovetin və Bakı Sovetinin deputatı və Azərbaycan KPMK-nın Bakı şəhər komitəsinin üzvü olmuşdur. O, 1995-ci illərdə Milli Məclisin üzvü seçilmişdir. İsmayıl Şıxlı xalq qarşısında göstərdiyi xidmətlərinə görə "Respublika" və "Axundov" adına mükafatlara layiq görülmüşdür. "Qırmızı Əmək Bayrağı", II dərəcəli Vətən Müharibəsi", "Qırmızı Ulduz", "Şöhrət" və "Şərəf nişanı ordeni" ilə təltif edilmişdir.

0,1995-ci ildə iyun ayının 26-da vəfat etmiş, fəxri xiyabanda dəfn edilmişdir.

Mövsum Poladov

Qazax Seminariyasının ən hörmətli məzunlarından biri də Mövsüm Poladovdur. O bir humanist, ləyaqətli, mənəviyyətli insan, dövlət və ictimai xadim kimi indi də yoldaşlarının və onu tanıyanların xatirələrində qalır. Azərbaycan xalqının mədəni, iqtisadi və siyasi tərəqqisində bu şəxsiyyətin müstəsna rolu olmuşdur. Mövsüm Poladov 1905-ci ildə Qazax qəzasının Ağköy-

nək kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini kənddə alan Mövsüm daha sonra Qazax seminariyasına daxil olmuş və 1905-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. M.Poladov həmin ildə pedaqoji fəaliyyətə başlayaraq əvvəlcə müəllim daha sonra isə kənd məktəbinin direktoru vəzifəsində çalışmışdır. Mövsüm Poladov 1932-ci ildə Zaqafqaziya Pambıqçılıq İnstitutunun aqropambıq fakültəsini müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. Elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan Poladov 1937-ci ildən 1948-ci ilədək Gəncə şəhərində Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışmışdır. Böyük Vətən müharibəsinin ilk günündən 1942-ci ilə qədər ön cəbhədə Alman işğalçılarına qarşı vuruşmuş və ağır yaralandıqdan sonra 1942-ci ildə Vətənə qayıtmışdır. Mövsüm Poladov hədsiz işgüzar, təşəbbüskar, xeyirxah bir insan kimi günü gündən irəli çəkilir. Nəhayət onu 1942-ci ildə Azərbaycan SSR Xalq torpaq komissarının birinci müavini təyin edirlər. Elə həmin ilin noyabr ayında isə Sovxozlar Naziri təyin olunur. 5 il bu vəzifədə çalışan Mövsüm Poladov daha sonra heyvandarlıq naziri olmuşdur.

M.Poladov 1947-ci ildən 1965-ci ilə kimi Dövlət Plan Komitəsi sədrinin birinci müavini, Gəncə Vilayəti İcraiyyə Komitəsi sədrinin birinci müavini, Respublika Kənd Təsərrüfatı naziri, Elmlər Akademiyasının məhsuldar qüvvələri

öyrənən şüranın sədri kimi dövlət strukturunun müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərmişdir. Fərdi pensiyada ikən o, Azərbaycan SSR Dövlət Plan Komitəsi yanında Elmi-Tədqiqat İqtisadiyyat institutunun baş elmi işçisi olmuşdur. O, dəfələrlə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir. Vətən və Dövlət qarşısında xidmətlərinə görə orden və medallarla təltif edilmişdir. Onun yüksək dövlət vəzifələrində olmasına baxmayaraq elmi tədqiqat işlərindən bir gün də olsun ayrılmamış və o, bir çox elmi əsərlərin müəllifidir. 1960-cı ildə "Azərbaycan SSR kəndtəsərrüfatı 40 il-də" kitabı çapdan çıxmışdır. O bu kitabda Azərbaycan Respublikasının 40 ildə keçdiyi yolu, onun nəaliyyətlərini elmi şəkildə təhlil etmişdir. Mövsüm Poladov eləcə də respublikada kadr hazırlığında böyük fəaliyyət göstərmişdir. Mövsüm Poladovu seçiyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də onun yüksək insani keyfiyyətlərə malik olmasıdır. O öz hesabına tələbələr oxutmuş, imkanı olmayanlara maddi yardım göstərmiş, iş yeri tapa bilməyən, gəncliyə iş yeri düzəltmiş və onlara həyatın doğru yolunu göstərmişdir. Mövsüm Poladov dostlarına, məktəb və iş yoldaşlarına sədaqət, hörmət və məhəbbətini ömrünün son günlərinə qədər saxlaya bilmişdir. O seminariya yoldaşlarından Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, Mehdi Hüseyn, şairlərdən Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim məşhur pedaqoqlardan professor Əhməd Seyidov ilə də ömrünün sonuna kimi dostluq əlaqəsini kəsməmişdir. Möhsüm Poladov 1966-cı il aprelin 11-də qəflətən vəfat etmişdir. Möhsüm Poladov haqqında məlumatı Azərbaycan Dövlət Tibb Universiteti III mamalıq-ginekologiya kafedrasının müdiri dos. Poladova N.M. vermişdir.

İlyas Əfəndiyev

İlyas Əfəndiyev Səməd oğlu
1922-ci ildə Qazax rayonunun İkinci
Şıxlı kəndində anadan olmuşdur.
Natamam orta təhsilini tamamladıqdan sonra İlyas müəllim Qazax müəllimlər Seminarıya daxil olur. Oranı bitirdikdən sonra İlyas müəllim Gəncənin Qaryağdı kənd orta məktəbində müəllim işləyir.
0,1940-cı ildəFin müharibəsi dövründə Ordu sıralarına çağırılmış

və sonra Böyük Vətən Müharibəsində 1943-cü ilə kimi vuruşmuşdur. O, həmin ildə ağır yaralandığına görə əsgərlikdən tərxis olunmuş və doğma kəndi 2-ci Şıxlıya qayıdıb orada məktəb müdiri vəzifəsində işləmişdir. 1945-ci ildə Qazax rayon qəzetinin redaktor müavini təyin olunmuşdur. Savadına və təşkilatçılıq qabiliyyətinə görə İlyas müəllim elə həmin ildə də Qazax rayon Komsomol Komitəsinin birinci katibi seçilmişdir. 1947-ci ildə Respublika LKKİ MK instruktur vəzifəsinə irəli çəkilmiş və 1948-ci ildə MK işlər müdiri vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 1952-ci ildə Xəzər Gəmiçiliyi siyasi idarəsinin rəisi, 1956-cı ildə Respublika Ticarət Nazirinin birinci müavini vəzifəsində işləmişdir.

1967-70-ci illərdə Respublika Taxıl Tədarükü Nazirliyinin Bakı şəhəri üzrə Birləşmiş Taxıl Tədarükü idarəsinin müdiri vəzifəsində işləmişdir. 1975-ci ildə vəfat etmişdir.

Hacı Hacıyev

Qazax Seminariyasının məzunu professor Hacı Hacıyev Əskər oğlu 1922-ci il yanvarın 11-də Tovuz rayonunun Düzqırxılı kəndində anadan olmuşdur. Atası Əsgər kişi Gəncədə rus-tatar məktəbində təhsil almış, bir müddət yer ölçən, (el arasında yer ölçən zemlomer kimi çağırılmışdır". Sonra ticarət və işə sahələrində çalışmışdır. Əsgər kişinin 3 oğlu və 3 qızı olmuşdur. Onun özü savadlı olduğundan uşaqlarının hamısına ali təhsil vermişdir. Onların içərisində həkim, müəllim, iqtisadçı və s. peşə sahibləri də var. Əsgər kişinin oğlu professor Hacıyev Hacı isə 1929-cu ildə Düzqırxılı kənd yed-dillik məktəbinə daxil olmuş və 1936-cı ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirib elə həmin ildə Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuşdur. O, 1939-cu ildə bu texnikumu bitirib 1940/41-ci tədris illərində Düzqırxılı kəndyed-dillik məktəbdə müəllim işləmiş və 1942-ci ilin 15 sentyabrında isə Sovet ordusu sıralarına çağırılmışdır. O, 1946-cı ilin mart ayına kimi orduda xidmət etmişdir. Hacı müəllim Böyük Vətən müharibəsi dövründə Qərb, Cənub və Cənub-Qərb cəbhələrində zenit-artileriya polkunda daha sonra isə 4-cü Ukrayna cəbhəsində vuruşmuş və 1945-ci ildən 1946-cı ilə kimi Lvov hərbi dairəsində komandir vəzifəsində xidmət etmişdir. Hacı müəllim şərəfli döyüş yolu keçmiş və Rusiya, Polşa, Ukrayna, Almaniya torpaqlarının azad olunmasında iştirak etmişdir. Onun döyüş şücaəti fəxri fərman, orden və medallarla yüksək qiymətləndirilmişdir. Hacı müəllim Sovet Ordusu sıralarından tərxis olunduqdan sonrayenidən müəllimlik etməyə başlamışdır. O 1946-cı ildən 1949-cu ilə kimi Gədəbəy rayonunun Keşili, Tovuz rayonunun Aşağı Quşçu, Alakol və Baçkallı orta məktəbində işləmişdir. Hacı müəllim Ali təhsil almaq üçün 1950-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə daxil olmuş və 1955-ci ildə Universiteti fərqlənmə diplomu ilə qurtarmışdır. Hacı müəllimin ordu sıralarındakı xidmətini müəllim kimi şərəfli işini, ictimai, fəal-

lığını, yüksək əxlaqını nəzərə alaraq universitetdən təyinatını birbaşa Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə verib "çekist" məktəbinə oxumağa göndərilər. 0,1959-cı ildə DTK-dan tərxis olunaraq Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsində əvvəlcə baş laborant, sonra müəllim vəzifələrində çalışır. O, 1966-cı ildə "SSRİ-nin, Asiyanın, Sosialist və Asiya ilə Afrikanın xalq demokratiyası ölkələri ilə iqtisadi və mədəni əməkdaşlığında Azərbaycan Respublikasının iştirakı" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edərək tarix elmləri namizədi elmi adını alır. Hacı müəllim 1967-ci ildə müsabiqə yolu ilə Neft və Kimya İnstitutuna keçərək əvvəlcə fəlsəfə, sonra isə Elmi Kommunizm kafedrasında fəaliyyət göstərmiş və həmin kafedranın dosenti vəzifəsinə seçilmişdir. 0,1980-cı ildə "SSR-nin beynəlxalq iqtisadi, elmitexniki və mədəni əlaqələrində Azərbaycan Respublikasının iştirakı" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş və 1993-cü ildə kafedranın professoru vəzifəsinə seçilmişdir. Professor Hacıyev Respublikada tanınmış ən məhsuldar işləyən alimlərdən biridir. O 2 monoqrafiya, 10 kitabça, 58 elmi əsərin və 230 adda siyasi, nəzəri və mənəvi mövzuda yazılmış məqalələrin müəllifidir. Onun məqalələrinin bir neçəsi Moskva, Hindistan, Monqolustanda nəşr olunmuş və bir neçə Azərbaycan-Türkiyə, Azərbaycan Çin əlaqələrinə həsr etdiyi məqalələrinə görə həmin ölkələrin səfirliklərinin təşəkkürünü almışdır. Professor Hacıyev Hacı elmi pedaqoji kadrların hazırlanmasında da yaxından iştirak edərək 20-yə qədər dissertantın oponenti olmuş, bir sıra dissertasiyalara pəj vermiş və bir neçə dissertantın elmi rəhbəri və məsləhətçisi olmuşdur.

Professor Hacı Hacıyev səmərəli fəaliyyətinə görə Neft Akademiyası rektorluğu tərəfindən fəxri fərmanla təltif edilmişdir. Hacı müəllim Respublikanın ictimai həyatında yaxından iştirak edərək "Bilik" cəmiyyətinin üzvü olmuş, MK-nin "mühazirəçilər qrupunun" ştatdan kənar mühazirəçisi olmuşdur. Hacı müəllim ahıl çağında Respublikamızın ən çətin vaxtlarında Qarabağ, Qazax, Tovuz, Ağstafa

bölkələrində xalq arasında, əsgərlər tərəfindən təbliğatı iş aparmış və yerli ictimaiyyətlə çoxlu görüşlər keçirmişdir.

Hal hazırda Professor H.Hacıyev Bakı şəhər Veteranlar şurasının fəal üzvü, Geolojikəşfiyyat fakültəsinin Elmi şurasının üzvüdür, tarix kafedrası həmkarlar qrupunun rəhbəridir.

Hacı müəllim bütün bu məziyyətləri ilə bərabər gözəl ailə başçısıdır. Onun uşaqları ali təhsilli mühəndis, incəsənət işçisi və müxtəlif peşə sahibləridir. həyat yoldaşı tibb bacısıdır.

Hacı müəllim keçmiş tələbəlik illərinə qayıdaraq "Millət" qəzetinin 14 və 17 noyabr 1998-ci il saylarında "Qocaman təhsil ocağı" başlığı ilə iki xatirə məqaləsi yazmışdır. Onlardan bir parça verməyi qərara aldım. Hacı müəllim yazır: "Bu sətirlərin müəllifi də Qazax müəllimlər seminarıyasının müdavimi kimi, həmin təhsil ocağı haqqında öz xatirəsini, təəssüratını bölüşdürmək əzmindədir.

Əvvəla, mənə ilk əmək putyovkası vermiş həmin təhsil ocağını böyük minnətdarlıqla yad edirəm. Mən natamam orta təhsilimi Tovuz rayonunun Düzqıraqlı natamam orta məktəbində aldıqdan sonra təhsilimi Qazax müəllimlər seminarıyasında davam etdirdim. Mənim Qazaxda təhsil aldığıım dövr 1937-1939-cu illəri əhatə edirdi və seminarıya artıq S.M.Kirov adına Qazax Pedaqoji Texnikumu adlanırdı. Texnikumun əsas tələbə kontinentini Ağstafa, Qazax, Tovuz, Gədəbəy, Şəmkir və respublikamızın digər rayonlarının oğlan və qızları, habelə, qonşu Gürcüstan və Ermənıstandan gələn gənclər təşkil edirdi. Texnikumda təhsil aldığıım dövr çox gərgin daxili və mürəkkəb beynəlxalq vəziyyətlə səciyyələnirdi. Bir tərəfdən, ölkədə Stalin repressiyaları tuğyan edirdi, tatlar ev eşiklərindən ayrılaraq İrana sürgün olunurdular, proqul və başqa intizamsızlıqlara qarşı cəza tədbirləri tətbiq edilirdi. Beynəlxalq sahədə isə aqressiv qüvvələr güclənmiş, Almanıya və İtaliyada faşistlərə, Yaponıyada millitaristlər işğalçılıq siyasətinə başlayaraq, sülhə təh-

lügə yaratmış və ikinci dünya müharibəsini alovlandırmışdılar. Şübhəsiz, yaranmış daxili və xarici gərginlik nəinki, təkcə dinc quruculuq işlərinə mənfi təsir göstərirdi, texnikumun tədris prosesində müəyyən əngəl törədirdi. Artıq respublikada ordu sıralarına təcili səfərbərlik keçirilirdi. Texnikumun da orduya yaşı çatmış tələbələri tələmtələsik ordu sıralarına çağırılırdılar. Digər tərəfdən, respublikamızdakı almanlar kimi Ağstafadakı almanlardan olan xarici müəllimlərin də sürgünə məruz qalmaları ucbatından, texnikumda xarici dillərin təhsili başa çatmadı və tələbələr bu dilləri öyrənməkdən məhrum oldular. Eyni zamanda texnikumun rəhbərliyində də tez-tez ciddi dəyişikliklər baş verdi. Pedaqoji texnikumun direktoru Mirqasım Əfəndiyevi, Bəkir Əfəndiyev, onu da Mirzə Bağırov əvəz etdi. Tarix fənnindən dərs deməyə isə Gəncə bölkəsinə daxil olan bütün rayonları təmsil edən kənd və şəhərlər üzrə müəllimlərin attestasiya komissiyasının rəhbəri olan və represiyaya məruz qalan Cəfər Mürsüdü də cəlb olunmuşdu.

Baş vermiş çətinliklərə və neqativ hallara baxmayaaraq, Qazax Texnikumunda təhsil almaq hər bir tələbədə qürur hissi doğururdu. Çünki bu təhsil ocaqlarının böyük ənənəsi vardı. Xalqımızın sevdiyi və rəğbət bəslədiyi Səməd Vurğun, Hüseyn Mehti, Osman Sərvəlli, İsmayıl Şıxlı və digər görkəmli şair və yazıçılarımız texnikumun xeyir-duasını qazanmış bu təhsil ocağının müdavimləri olmuşlar. Qazax Pedaqoji Texnikumunun məzunları eyni zamanda, bir sıra məsul elm və mədəniyyət xadimləri, görkəmli şəxsiyyətlər yetirmişdir. Bunlardan Gəncə Pedaqoji İnstitutunun direktoru Hacıbala Hacıyev, professor Əhməd Qaravəliyev. Hüseyn Çəndirli, Əsəd Dilbazi, Əli Əliyev, Madhəd Qurbanəliyev və yüzlərcə başqalarını misal göstərmək olar.

Qazax pedaqoji məktəbində təhsil aldığı dövrü yuxarıda qeyd etdiyim gərginliklərə baxmayaraq, ömrümün ən qiymətli, ən xoşbəxt dəqiqələri kimi qiymətləndirirəm. Əvvəla bu qocaman təhsil ocağı zəngin tədris bazasına, iri fondu olan kitabxanaya, tibb məntəqəsinə, geniş fizika, kimya, bio-

logiya laboratoriyalarına və başqa tədris vasitələrinə malik idi. Bütün məşğələlər əyani vəsaitlərlə əlaqəli surətdə həyata keçirilirdi. Texnikumun çox təcrübəli və güclü müəllimləri vardır. Bunlardan fizika müəllimi Abdulla Babanlı, kimya müəllimi Mansur Yaqubovu, biologiya müəllimi Osman Cəfərovu, Coğrafiya müəllimi Məcid Əliyevi, riyaziyyat müəllimi Əli Zeynalovu və Hüseyn Hacıyevi, tarix müəllimi Gülzar Əliyeva və Cəfər Mürşidini, rus dili müəllimi Osman Əfəndiyevi, ədəbiyyat müəllimi Hüseyn Nəşibovu və başqa görkəmli müəllimləri böyük minnətdarlıqla qeyd etmək olar".

Mehtixan Vəkilov

Mehtixan Yusif oğlu Vəkilov 1902-ci il iyunun 15-də Qazax qəzasının Salahlı kəndində anadan olmuşdur. Dörd sinifli kənd məktəbini qurtardıqdan sonra Tiflisdəki Pansion məktəbinə daxil olmuşdur. O, 1918-ci ildə Qori seminariyası əsasında təşkil edilən Qazax müəllimlər seminariyasına daxil olub, 1924-cü ildə oranı bitirmişdir.

Mehtixan müəllim Gəncə qəzası məktəblərində inspektor, Quba qəzası maarif şöbəsinin müdiri və Şuşa şəhəri müəllimlər kursunun müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

1926-1931-ci illərdə V.İ.Lenin adına Universitetdə (sonralar API-də) təhsilini davam etdirdiyi dövrdə də M.Y.Vəkilov Balaxanı, Suraxanı fabrik-zavod məktəblərində ictimaiyyətsüənəslıq fənnindən dərs demişdir. O, 1931-1934-cü illərdə Gəncədə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda, Bakı Kolxoz Məktəbində İctimai elmlərdən dərs demiş, 1934-1938-ci illərdə Xalq Maarif Komissarlığında inspektor, 1938-1941-ci illərdə Respublika XKS nəzdindəki İncəsənət İşləri İdarəsində və SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialı, Tarix İnstitutunun qədim və Orta əsrlər

tarixi şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləmişdir.

M. "Vəkilov Böyük Vətən müharibəsi dövründə Təbriz şəhərinə göndərilir və 1942-ci ilin yayına kimi orada "Vətən yolunda" qəzetində əməkdaşlıq edir. Həmin illər M.Y.Vəkilovun məqalələri Təbrizdə çıxan "Vətən yolunda" və "Azərbaycan" qəzetlərində dərc olunurdu.

M.Y.Vəkilov müharibə illərində Azərbaycan xalqının mübarizə ənənələrini tərənnüm edən "Cavanşir" sərini yazır

M.Y.Vəkilov 1946-1956-cı illərdə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetində dərs demiş, 1956-1962-ci illərdə V.İ.Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun rektoru olmuş, uzun illər kafedra müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1958-1962-ci illərdə 5-ci çağırış Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı və Ali Sovetin sədr müavini olmuşdur. Otuz ildən artıq ali məktəblərdə tarix fənnini tədris etmişdir. 1954-cü ildə namizədlik, 1969-cu ildə isə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

O, otuzdan çox elmi əsərin və qırxdan artıq məqalənin müəllifidir.

On üç-on dörd yaşından S.Vurğun üçün həm böyük qardaş və həm də ata əvəzi olmuş, yaradıcılıq yolu tutmaqda ona kömək etmişdir. M.Y.Vəkilov özündən sonra qardaşı haqqında "Ömür dediklərim bir karvan yolu" ("Yazıçı", 1986) adlı 10 çap vərəqli gözəl bir kitab töhfə qoyub getmişdir. Onun başqa bir əsəri 12 çap vərəqli "Cavanşir" romanıdır. ("Gənclik", 1992).

M.Y.Vəkilovun xidmətləri Respublikamız tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, birinci dərəcəli "Vətən müharibəsi" ordeni, iki "Şərəf nişanı" ordeni və bir çox medallarla təltif olunmuş, iki dəfə Respublika Ali Sovetinin fəxri fərmanına, "Əməkdar Müəllim" və "Əməkdar Elm Xadimi" kimi yüksək fəxri ada layiq görülmüşdür. O, Bakıda 1975-ci ilin oktyabr ayının 18-də vəfat etmişdir.

Əhməd Qaravəliyev

Əhməd Qaravəliyev 1910-cu ildə Qazax rayonu Dağkəsəmən kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini kənd məktəbində aldıqdan sonra 1923-cü ildə Qazax seminariyasına daxil olmuş və 1927-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Seminariyanı bitirdikdən sonra 1930-cu ilə qədər Dağkəsəmən məktəbində müəllim işləmişdir. 1930 ildə Bakıya oxumağa gəlmiş və Kooperativ İnstitutuna daxil olmuşdur. 1933-cü ildə fəal işçi kimi onu Komsomol Təşkilatında işə irəli çəkmişlər. 1939-cu ildə Finrus müharibəsi dövründə əsgər getmiş və Böyük Vətən müharibəsi qurtarana kimi ordu sıralarında xidmət etmişdir. Göstərdiyi əvəzsiz xidmətləri və qəhrəmanlığına görə orden və medallarla təltif olunmuşdur. Əsgərlikdən tərxis olunduqdan sonra 1946-52-ci illər arasında Kooperativ İnstitutunda müəllim işləmişdir. Əhməd müəllim 1952-ci ildə Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinə keçmiş və 1953-cü ildə Namizədlik dissertasiyasını müdafiə edərək iqtisad elmləri namizədi adını almışdır. 0,1965-ci ildən 1985-ci ilə qədər Xalq Təsərrüfatı İnstitutunda işləmiş və 1970-ci ildə İqtisad elmləri üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiyyə etmişdir. 1983-cü ildən 1992-ci ilə kimi İnşaat İnstitutunda işləmiş və orada da kafedra müdiri olmuşdur.

Tahir Məhərrəmov

Qazax seminariyasının məzunu Tahir Məhərrəmov 1919-cu ildə Aşağı Əskipara kəndində anadan olmuşdur. 5-ci sinfi kənddə bitirdikdən sonra 1931-ci ildə Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş və 1956-cı ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. O, 1938-ci ildə Yuxarı Əskipara kənd məktəbinin müdiri vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Tahir müəllim 1939-cu ildə Or-

du sıralarına çağırılmış və 2 il xidmət edib, tərxis olunmaq ərafəsində Almanlar ölkəyə hücum etmiş və Tahir müəllim müharibənin ilk günündən qələbəyə qədər ön cəbhədə vuruşmuşdur. Cəbhədə göstərdiyi qəhrəmanlıqlarına görə orden və medallarla təltif olunmuşdur. 1945-ci ildə əskərlikdən tərxis olunduqdan sonra Ağdaş rayon xalq maarif şöbəsində inspektor işləmişdir. 1946-47-ci illərdə Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsinə daxil olmuş və oranı əla qiymətlərlə bitirib Sabunçu rayonundakı 204,175,58 sayılı orta məktəblərində fars dili və ədəbiyyatdan dərs demişdir. 1958-ci ildən başlamış Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəzdində Şərqsünaslıq İnstitutunun yaranması ilə əlaqədar buraya elmi işçi kimi dəvət olunmuşdur. O, 1964-cü ildə filoloji elmlər namizədi, 1975-ci ildə isə elmlər doktoru alimlik dərəcəsi adını almışdır. Tahir müəllim 1958-ci ildən kiçik, 1960-cı ildən isə baş elmi işçi, 1975-1997-ci illərdə şöbə müdiri işləmişdir. O, Ümumdünya, Ümumittifaq və Respublika elmi konqres, simpozium və konfransların iştirakçısı olmuşdur, elmi məruzələrlə çıxış etmişdir. Tahir müəllim Rusiya, Azərbaycan, Özbəkistan Tacikistan Respublikalarının ali məktəblərində namizədlik və doktorluq müdafiə şuralarının üzvü və bu ölkələrin aspirant, dissertantlarının rəhbəri, opponenti olmuşdur.

150 dən çox elmi, elmi kütləvi məqalələrin müəllifidir. Tahir müəllimin əsərləri rus, ingilis, fars və özbək dillərində Moskvada, Dehlidə, Tehranda, Təbrizdə, Tbilisi və Daşkənddə nəşr olunmuşdur. O, bir neçə il Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsində mühazirə oxumuş və Dövlət İmtahan Komissiyasının sədri olmuşdur. O, bir neçə il Ali Attestasiya Komissiyasının üzvü və 1991-ci ildən Asiya və Afrika Xarici Ölkələr Ədəbiyyatı İxtisaslaşmış Müdafiə Şurasının sədridir. hazırda Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvlüyünə namizəddir. Tahir müəllim bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Dövrü mətbuatda bir sıra şerlər çap etdirmiş və onun "Qazançı dağına salam" (Şəhriyarın "Heydər babaya salam" poemasına nəzirə) poeması oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. O, eləcə fars dilindən mənzum tərcümələr etmişdir. Tahir müəllimlə əlaqədar məni mütəəssir edən və qəhərləndirən bir hadisə barəsində qısaca demək istəyirəm. Tahir müəllim əsil elmi işçi, əsil alim, yüksək mənəviyyətli insandır. Bir neçə illər bundan əvvəl qəbristanlığın yanında yaşayan bacımın evinə hər dəfə gedəndə qəbristanlığa gedən Tahir müəllimi görürdüm. Sən demə onun cavan yaşlarında oğlu rəhmətə getmişdir. O indi də neçə illər keçməsinə baxmayaraq oğluna olan məhəbbətini itirməmiş və O bu gün də, həmin məhəbbəti saxladığı kimi, oxuduğu, təhsil aldığı Qazax seminariyasına da oğlu qədər məhəbbət göstərmiş və bu gün də onu şagird həsrəti ilə xatırlayır. Mənim ona xatirə yazmaq xahişimi eşidəndə şad oldu. Ancaq gördüm ki, kişinin gözlərindən su axır, görmə qabiliyyətini müəyyən dərəcədə itirmişdir. Onu görəndən sonra xatirə yazmağı təkid etmədim. Xeyli maraqlı söhbət edib ayrıldım. Aradan 15 gün keçmişdi. Tahir müəllim mənə zəng çalıb görüşmək istədiyini bildirdi. Görüsdük, gördüm ki, kişinin gözləri lap əldən çıxıb. Mənə baxıb dedi: "Fikrət müəllim mən bu gün cərrahiyyə əməliyyatına gedirəm. Düşündüm ki, Qazax seminariyası, o doğma məktəb haqqında xatirələrimi tamamlayıb gedim. Mən bu gözəl tədris müəssisəsinin xeyirxah işinin gözəl fəaliyyətini gələcək nəsillərə

çatdırmağı özümə borc bildim. Budur yazı. Mən xatirəni alıb cibimə qoydum, bir az da söhbət edib ayrıldım. Ancaq evə gedib çıxıb bilmədim. Yoldaca maşını bir kənara çəkib xatirəni oxudum. Gözlərim doldu. Yaşının ahıl çağında bu xəstə, qoça olan, bu yüksəkdən də yüksək mənəviyyətli alim 14 səhifə həcmdə həqiqi xatirə yazıb. Xatirəni bütünlükdə verirəm ki, qoy bizim bəzi alimlər, gənclər, gələcək nəsillərimiz vicdanlı, namuslu, qeyrətli, yüksək insani mənəviyyətini saxlamış bu alimdən vətəndaşlıq qeyrəti öyrənsinlər.

Qazax seminariyası barədə xatirələrim

Tahir Əhmədzadə Məhərrəmov

İri həcmli kitablar tərtib edən, monoqrafiyalar və məqalələr yazan mən nədənsə xatirə yazmaqda çətinlik çəkirəm. Bəlkə də ona görə ki, hər hansı bir keçmiş hadisəni və məqa-mı yazarkən nə qədər şirinli-açılı xatirələr yada düşür, indi həyatını dəyişmiş neçə-neçə əziz qohum, dost və tanış göz önündən keçir, yad edilir, ömrümün bu ahıl çağında məndən uzaqlaşan gənclik illəri xatırlanır. Lakin xatirə yazmaq da lazımdır. Lazımdır tariximiz üçün, gələcək nəsillərin keçmişdə olmuş hadisələrdən xəbərdar olmaları üçün.

İndiyə kimi mən tək bir dəfə ölməz şairimiz Səməd Vurğunun 90 illiyi günlərində "Dahi şairlə üç görüş" adlı xatirə-öçerk yazıb "Azərbaycan" qəzetinin 1996-cı il 10 sentyabr nömrəsində çap etdirmişəm. Xatirələrim isə çoxdur. Kollektivləşmə illərində xalqın başına gətirilən müsibətlər, faşist Almaniyaşının apardığı dəhşətli müharibə, aclıq-səfalət illəri, ruslar 1990-cı ilin 20 yanvarında Bakıda və digər rayonlarda ədalət tələb edən silahsız üsyana çıxmış xalqımızın övladlarına qanlı divan tutmaları, ruslarla erməni qoşunlarımız birləşərək Qarabağda, Xocalıda və başqa rayonlarda 1988-ci ildən bəri törətdikləri

qanlı qırğınlar, etdikləri vəhşiliklərin şahidi kimi bunlar barədə də yazmaq lazımdır. Ömür vəfa etsə, onlar barədə də xatirə yazacağam.

İndi isə 1998-ci ildə yaranmasının 80 ili tamam olan Qazax Müəllimlər Seminariyası barədə də xatirələrimi yazmaq istəyirəm. Yarandığı ilk illərdə Sominariya kimi tanıtılan bu təhsil müəssisəsinin rəhbərləri texnikum adlandırılmışdı.

Bu seminariyanın açılması 1918-cu ildə Azərbaycanda yaranan ilk xalq cümhuriyyətinin savadsızlığın ləğvi, əhəlinin maariflənməsi sahəsində gördüyü ən mühüm tədbirlərdən idi.

XIX əsrdə Zaqafqaziyada müəllim hazırlayan yeganə məktəb Gürcüstanın Qori şəhərindəki Seminariya idi. Həmin seminariyanı Azərbaycandan Üzeyir bəy Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Nəriman Nərimanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Firudin bəy Köçərli, Fərhad Ağayev, Əhməd Seyidov, S.Vəlibəyov və sair sonralar böyükadsan qazanmış adamlar bitirmişdilər də, onlar Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində maarifin və mədəniyyətin inkişafında misilsiz xidmətlər göstərirdilər də, əhalisi demək olar ki, başdan-daşa savadsız olan ölkənin şəhər, qəsəbə və kəndlərinin hamısını əhatə etmirdi və edə də bilməzdi. Çünki xalq cəhalət və savadsızlıq kirdabında yaşamaqda idi. Tək-tək şəhər və bəzi böyük kəndlərdə fəaliyyət göstərən mədrəsə və molla-xanalarda, əsasən, ərəb, fars dilləri və dini ayinlər öyrədilirdi. Dünyanın mədəni ölkələrinə çatmaq üçün yeni tipli məktəblər açılması, orada dünyəvi elmlər öyrətmək, riyaziyyat, fizika, kimya, təbiət və digər fənləri tədris etmək lazım idi. Bunun üçün də ibtidai, orta və ali məktəblərdə dərs demək üçün yüksək ixtisaslı müəllimlər yetişdirilməli idi. Qazax Müəllimlər Seminariyası da belə bir zərurətdən yarılmışdı.

1917-ci ildə Rusiyada Oktyabr inqilabı olanda, ölkənin hər yerində aclıq, səfalət, iğtişaş, hərc-mərclik hökm sürür, vətəndaş müharibəsi gedirdi.

Görünür, elə bu səbəbdən də Qori Müəllimlər Semina-

riyasında tələbələrini dolanacaq təmin etmək çətinləşdiyindən onun şöbələri dağılmağa başlamışdı. Belə bir fürsətdən istifadə edən böyük maarifpərvər Firudin bəy Köçərli həmin Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsini bütün avadanlığı ilə birlikdə oradan köçürüb Azərbaycana gətirmək qərarına gəlmişdi. O, seminariyanın sənədlərini, kitablarını və başqa ləvazimatlarını qatarla gətirəndə və Gürcüstanla sərhəd olan Qazax rayonun Ağstafa dəmiryol dayanacağına çatanda həyat yoldaşı Badisaba xanımın məsləhəti ilə onu Qazax şəhərinə daşıdırmış, orada ikimərtəbəli, çoxotaqlı böyük bir binada yerləşdirmişdi. Onun bu xeyirxah hərəkəti 1919-cu ildə olmuşdu. Firudin bəy Köçərli elə həmin ildə Seminariyaya müəllimlər seçib, dəvət etmiş və tələbə toplayaraq dərslərə başlamışdı. Seminariyanın ilk müdiri də özü olmuşdu.

Qazax Müəllimlər Seminariyası 1959-cu ilədək 40 il fasiləsiz olaraq Azərbaycanın Qərb rayonlarını, eləcə də qonşu Gürcüstan və Ermənistanın da azərbaycanlılar yaşayan şəhər və kəndlərində dərs demək üçün müəllim hazırlamışdır. Seminariyanın məzunları, demək olar ki, Azərbaycanın digər rayonlarında da gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmuşdur. Bu seminariyada oxuyarlardan, oranı bitirən-lərdən Azərbaycanın xalq şairləri Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, xalq yazıçıları Mehdi Hüseyn, İsmayıl Şıxlı kimi onlarla adlı-sanlı adamlar, eləcə də elm və mədəniyyət xadimləri, dövlət məmurları yetişmişdir.

Mənə də 1931-1936-cı illərdə həmin Seminariyada oxumaq şərəfi nəşib oldu. Qazaxın ucqar dağ kəndlərindən olan Aşağı Əskiparadakı yeddiillik məktəbin 5-ci sinfində oxuyurdum. Oxumağa böyük həvəsim var idi. 13 nəfərlik ailəmizdə oxuyub-yazmağı bacaran bir məndən 4 yaş böyük olan qardaşım Səfər, bir də mən idim. Qardaşım bir il əvvəl Qazaxda yeni açılmış Mədrəsə texnikumunda oxuyurdu. Qış tətildə gələndə mənə demişdi ki, yaxşı oxu, yayda Qazaxda olan Seminariyaya gir, oranı qurtaran müəllim olur. Yayın gəməsini səbirsizliklə gözləyirdim. Yazda 5-ci sinfi bitir-

dim. İyul ayının axırlarında kəndimizdən maldarlıq texnikumuna və Seminariyada oxumağa getmək istəyən oğlanlara və onların valideynlərinə qoşulub səhər tezdən kənddən çıxdım. 24 km-lik yolu piyada kedib axşamüstü Qazaxa çatdıq. Qazaxda mənim yeganə tanışım dayım Əbdürrəhim idi. O, idarələrdən birində mühasib işləyirdi. Qazaxda evi də var idi. Mənim ayağımda çarıq, əynimdə yamaqlı şalvar və anamın özü çitdən tikdiyi alabəzək köynək var idi. Mən dayımgilə getdim. Dayım və Gülab bibim məni mehriban qarşıladılar. Əl-üzümü yudum., çay-çörək verdilər. O axşam istisu hazırladılar evin damında çimdım. Evə qayıdanda mənə təzə şalvar, köynək və çust deyilən nazik ayaqqabı verdilər. Səhərisi dayım məni Seminariyanın həyətinə gətirdi. Orada çoxlu mən boyda oğlan, qız və onların valideynləri toplanmışdı. Sonra bir müəllim gəldi, oxumağa gələnləri birinci mərtəbədəki sinif otaqlarının birinə çağırdı. Orada hərəyə bir vərəq ağ kağız və qələm payladı, müdirin adına ərizə yazdırdı. 5-ci sinfi bitirmək haqqında yoxlamanı və hansı kənddən olmağımız barədə yoxlamanı yığışdırıb getdi. Bir az vaxt keçəndən sonra sinfə ortaboylu, xoş görkəmli, şahin quşu kimi iri ala gözlü bir müəllim daxil oldu. O, buraya toplanan oğlan və qızların hər birini qaldırır, onlardan haradan gəldiklərini, ailə tərkibini, ailədə savadlıların olub-olmamasını soruşurdu. O, mənə yaxınlaşanda ayağa durdum. Adımı, hansı kənddən olduğumu, ailəmizin tərkibini, ailədə 13 nəfərdən yalnız 2-nin yazıb-oxumağı bacardığını dedim. Onun:

-Atan nə işlə məşğul olur?-sualına

-Qoyunumuzu otarır,-deyə cavab verəndə gülümsədi və əlavə etdi:

-Arxayın ol, səni götürəcəyəm. Qoy çoban ailəsindən də müəllim yetişsin. -Sağ olun.

Dayım eşikdə dayanıb mənim çıxmağımı gözləyirdi. O, açıq pəncərədən bu sorğu-sualı eşidirmiş. Mən bayıra çıxanda dayım dedi ki, Sizi danışdıran Seminariyanın müdiri idi. Adı da Mirqasım müəllimdir. Qazaxda hamı onu tanıyır

və hörmət edir. İlk görüşdən mehribanlığına görə ona qarşı hüsn-rəğbət hissləri yaranmışdı. Sonralar. nəinki mənimlə, hətta bizim ailə ilə onun ailəsi arasında sıx əlaqə, mehribanlıq yarandı.

Bunu geniş, təfərrüatı ilə yazsam, uzun çəkər. Yeri gələndə o haqda da qısa surətdə yazaçağam. Sonra bir müəllim gəlib elan etdi ki, sabah saat 10-da imtahana gələrsiniz. Seminariya tələbələri indi tətildədir. Tələbə yataqxanası boşdur. Şəhərdə yeri olmayanlar gedib orada yata bilərlər.

Mən dayımla onlara getdim, yatdım. Səhər çörəyini yeyib Seminariyaya getdim. Bir azdan o da oraya kəlib çıxdı.

Müəllimlərdən biri bizi birinci mərtəbədəki sinif otaqlarından birinə çağırırdı. Orada bizə kitab oxutdurdular, suallar verdilər və imla yazdırdılar. Sinfin müəllim oturan yerində üç, müəllim əyləşmişdi. Ortada oturan dünən məni danışdıran Mirqasım müəllim idi. Yazı yazdıran müəllim mənim yanımdan ötəndə yazdığım vərəqə baxdı, onu götürüb başda əyləşən müəllimlərə göstərdi və dedi:

-Baxın nə qəşəng xətti var. Elə bir hüsnxəttir.

Mirqasım müəllim əvvəl vərəqə, sonra da mənə baxdı və yenə də gülümsədi. İmtahan qurtardı. Bayıra çıxıb bir xeyli ağacların gölkəsində dayandıq. Dayım dedi ki, pəncərədən sənin cavablarını eşidirdim. Düzgün cavab verirdin.

Sonra bizi yenidən sinif otağına çağırdılar. İmtahan götürən müəllimlər də gəlmişdilər. Mirqasım müəllim Seminariyaya qəbul olunanların siyahısını oxudu. Mənim ad və soyadımı oxuyanda onun qabağına bir "Çoban oğlu" ifadəsi də əlavə etmişdi:

Çoban oğlu Tahir Əhmədzadə.

Dayım məni öpdü. Sevincimin həddi-hüdudu yox idi.

Seminariyada möhkəm nizam-intizam, gözəl səliqə-səhman var idi. Yarandığı vaxtdan pansionat idi. Orada tələbələrə paltar, pəncək, köynək, ayaqqabı, hətta corab və cib dəsmalı da verirdilər. Təmiz, rahat yataqxanası vardı. Gündə üç dəfə dadlı, ətli xörək verirdilər. Həftədə bir dəfə hama-ma aparırdılar. Təhsil müddəti 5 il idi. Onu birinci hazır-

lıq, ikinci hazırlıq, birinci əsas, ikinci əsas və üçüncü əsas adlandırdılar. Təlim-tərbiyə işləri çox gözəl idi. Müdirdən tutmuş əsas dərsləri deyən müəllimlərin hamısı vaxtilə bu seminariyanı bitirmiş, müəllim işləmiş, sonra da ya əyani, ya da qiyabi olaraq ali təhsil almışlar idi. Riyaziyyatı Mirqasım müəllim, fizikanı Abdulla Babanlı, kimyanı Qurbanəli, ədəbiyyatı Hüseyn, tarixi Əhməd, pedaqojini Məcid, təbiəti həmid, rus dilini Osman, alman dilini yerli almanlardan Bauman adlı bir müəllim deyirdi. Seminariyanın zəngin kitabxanası da vardı.

Seminariyanın hər cür lazımı cihazlarla təmin olunmuş gözəl kimya və fizika laboratoriyaları vardı. Abdulla Babanlı və Qurbanəli müəllim keçdikləri dərse aid təcrübələri əvvəl özləri edər, sonra da tələbələrə etdirərdilər. Abdulla müəllim çox tələbkar idi. O, dərsi öyrənməyən, təcrübəni dəqiq etməyən tələbəyə güzəşt etməzdi, qiymət verməzdi. Onun öyrətdikləri indi də mənim köməyimə gəlir. Elektriklə davranış, elektrikle işləyən cihazların təmiri və sairəni usta çağırmadan özüm görürəm. Qurbanəli müəllim də dərsləri təcrübə ilə aparır, təcrübəni tələbələrə təkrar etdirərdi. Beləliklə, onun da dərslərini tələbələr elə sinifdə, laboratoriyada öyrənərdilər.

Seminariya, əsasən, ibtidai məktəbin I-IV siniflərində dərslər demək üçün müəllim hazırlayırdı. Lakin onun məzunlarından bir çoxu orta məktəblərin yuxarı siniflərində dərslər deyə bilirdi. İkinci əsasdan başlayaraq riyaziyyatdan cəbr və həndəsə də öyrədilirdi. Ədəbiyyat müəllimimiz Hüseyn Nasibov idi. Ona Qazaxda Sarı Söyün deyərdilər.

Seminariyada pedaqoji təcrübə ilə şagirdlərə dərslər öyrətmək, dərslər demək məsələsi də çox yaxşı öyrədilirdi. Tələbələr ikinci əsasdan başlayaraq həftədə bir dəfə şəhərdəki Səlimin məktəbinə (indiki 1 saylı məktəbdə) təcrübəyə aparırdılar. Onlar sinifdəki arxadakı oturmaqlarda əyləşib həmin sinfin müəlliminin dərslərinə qulaq asardılar. Sonrakı aylarda və üçüncü əsasdə isə hər tələbə ən azı ayda iki dəfə sinif müəlliminin yerində (əvəzində) dərslər deyirdi.

O, jurnal əlində sinfə daxil olur, uşaqları salamlayır, "oturun"-deyir və davamiyyəti yoxlayırdı. Sonra köhnə dərsi 5-6 şakirdə ya oxudur, ya da soruşur və qiymət verirdi. Seminariyadan təcrübə dərsi keçmək üçün məktəbə gətirən müəllimlə həmin sinfin müəllimi tələbələrlə arxada əyləşib onun bütün hərəkətlərini izləyirdilər. Təcrübə dərsi aparan tələbə yeni dərsi əvvəlcə özü oxuyur, sonra şagirdlərə oxutdururdu. Dərsin axırında o, əgər keçdiyi dərs şerdisə onu əzbərləməyi, əgər hekayədirsə oxumağı və nağıl danışmağı öyrənməyi evətapşırıq verərdi. Dərs qurtarandan, şagirdlər evə buraxıldıqdan sonra təcrübə aparan müəllimin necə dərs deməsi, davranışı ətraflı təhlil edilirdi.

1930-cu illərdə Azərbaycanın hər yerində savadsızlıqla mübarizə kompaniyası aparılırdı. Savadlı adamlar, müəllimlər əə seminariya tələbələri şəhərdə yay aylarında məhəllələrə, həyətlərə gedib cavan və ortayaşlı qadın və kişilərə əlifba, yazmaq, oxumaq, hesab əməliyyatları toplamaq, çıxmaq, vurmaq və bölmə öyrədirdilər. Kəndlərdə isə ya axşam kursları təşkil olunur, savadsızlar oraya çağrılır, günün dərslərini sakitcə oxuyurdular. Sonra hər biri həmin dərsi danışdırdı. Sonra növbətçi müəllim sinfə gəlib hər bir dəstənin üzvlərinə dərsi danışdırırdı, sual verirdi. Beləliklə, dəstənin hər üzvü eyni mövzunu 5-6 dəfə eşidir və öyrənirdi. Müəllim də onların hamısına eyni qiymət verirdi. Məsələn, əkər mənə dərsi danışdırırdısa, mənəm cavabım müəllimi tam qane edirdisə tək mənə yox, bütün yerdə qalan 4-5 nəfərə də "beş" (ə'la) yazırdı. Ona görə də dəstədəki tələbələrin hər biri dərsi diqqətlə oxuyurdu. O bilirdi ki, onun cavabı o biri yoldaşlarına da şamil ediləcəkdir.

Birinci hazırlıq sinfindən başlayaraq bizim qrupumuzda sonralar məşhur yazıçı "Dəli Kür" kimi qiymətli romanın və bir sıra roman, povest və hekayələrin müəllifi kimi şöhrətlənən İsmayıl Şıxlı, sonralar iqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsinə qədər yüksələn və Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun müəllimi işləyən İsrəfil Yusubov, tələbəlikdən rəsm və şəkil çəkməklə bütün seminariya müəllim və tələbə-

lərinin rəğbətini qazanan İncəli Abdulla Şərifov, Çaylı kəndindən olan mehriban, ağıllı, hazırçavab Məmmədhəsən və mən oxuyurduq. Yeri gəlmişgən onu da əlavə edim ki, oxuduğum beş ildə məktəbin divar qəzetinin məqalələrini mən yazırdım, şəkillərini, karikaturalarını isə Abdulla çəkirdi. Biz sonralar da bu dostluğu davam etdirirdik.

İndi onlardan İsmayıl Şıxlı və İsrafil Yusubov dünyasını dəyişmişlər. Mən onları və indi həyatda olmayan tələbə yoldaşlarımızı hər dəfə ürək ağrısı ilə xatırlayır və rəhmət oxuyuram. Onları hər dəfə xatırlayanda böyük Azərbaycan şairi Xaqaninin ölümünə onun dostu, xalqımızın fəxri və iftixarı, dahi söz ustası Nizaminin yazdığı və mən Universitetdə oxuyarkən əzbərlədiyim aşağıdakı misraları yadıma düşür:

Həmi qoftəm ki, Xaqani periğəquye mən başəm,
Deriğə mən şodəm əknun periğəquye Xaqani.
(İstəyirdim ki, mən tez öleydim, mən əmərsiyə yazan
Xaqani oleydi,

Əfsus ki, o tez öldü, mən ona mərsiyə.yazan oldum.)

Ədəbiyat müəllimimiz Hüseyn Nəsibov ədəbi cərəyanları, Azərbaycan, rus, avropa, türk və farsların şair və ədiblərinin yaradıcılığı haqqında maraqlı dərslər keçər, şer ahəngi ilə oxumağı, qrammatikanı öyrədən, tələbələrə monoloq söylətdirərdi. Tarix müəllimimiz Əhmədov, Mirqasım Əfəndiyevin həyat yoldaşı Lütfiyyə müəlliminin qardaşı idi, hərtərəfli, açıq-aydın danışan, çox savadlı müəllim idi. 45 dəqiqəlik dərslər 30 dəqiqəsində köhnə dərslər soruşur, özü yeni dərslər danışar, qalan 10-15 dəqiqə ərzində keçdiyi dərslər əsas müddəalarını, tarixlərini sual-cavabla keçirərdi. Məcid Tağıyev pedaqoji üsulları, dərslər demək qaydalarını öyrədirdi. Həmid Nəsibov sakit-sakit danışan müəllim idi. Osman əfəndi və alman dili müəllimi Bauman sinfə girəndə dərslər saatı qurtarana, zəng vurulana kimi tələbələrə rus və alman dillərində danışar və danışdırardı. Kənddən gələndə bir kəlmə də rusça və almanca bilməyən tələbələr seminariyanı bitirəndə bu dillərdə oxumağı, yazmağı və danışmağı bacarırdılar.

Rusca və almanca bildiklərimin, öyrəndiklərimin xeyrini şəxsən mən orduda xidmət edəndə, Böyük Vətən Müharibəsi illərində Rusiyada və Almaniyada olarkən hiss etdim. Çox diy) bilmək, doğrudan da, adama xüsusilə, çətin vaxtlarda, yad yerlərdə nə qədər lazım imiş. Ümumiyyətlə, Seminariyada təhsil çox yüksək səviyyədə aparılırdı. Dərs qurtarandan, günorta yeməyindən sonra tələbələrə istirahət etmək üçün saat 7-yə kimi vaxt verilirdi. Axşam (şam) yeməyindən sonra tələbələr siniflərdə saat 11-ə dək səhərisi günün dərslərini öyrəndilər. O vaxtlar hər sinfin tələbələri dəstələrə bölünmüşdü. Hər dəstədə 5-6 tələbə olurdu. Onlar kitabdan səhərisi günün dərslərini hazırlayırdı ya da müəllimlər, və seminariya tələbələri təsərrüfatlarda, fermalarda işləyən savadsızlara günorta xörəklərini yeyəndən sonra yazıb oxumaq öyrədirdilər.

Bu iş seminariya müdiriyyəti tərəfindən planlı surətdə aparılırdı. Belə ki, yay tətili zamanı hər tələbəyə ən azı 15-20 nəfərə oxumaq, yazmaq, riyaziyyatdan rəqəmləri, toplama və çıxmanı öyrətmək tapşırılırdı. Tətil qurtaranda hər bir tələbə öyrətdiyi şəxslərin adlarını, onların yazı nümunələrini sinif rəhbəri müəlliminə göstərirdilər. Tələbə müəllimlər bu işi böyük həvəslə görür və özləri üçün fəxr hesab edirdilər.

Seminariyada oxuduğum illərdə orada iki acı hadisənin şahidi oldum. Onlardan biri bu idi ki, tələbələrin sevimli müəllimlərindən olan Qurbanəli müəllim Kosalar kəndinə kolxoz sədri göndərildi. Kənddə, ümumiyyətlə bütün kəndlərdə kolxoz quruluşunu istəməyənlər çox idi. Dəhşətli illər idi. Kəndlinin illərlə ağır zəhmətə qatlaşıb yetişdirdiyi 200,500,1000 qoyunu əlindən zorla alıb sahibinə cəmi 2 baş gəyün, 20-25 inək və camışını alıb ona cəmi 1 inək və ya camış verilməyə razı olmayan kəndlilər üsyan edirdi. Kolxoz quranlar, kolxoz sədrləri hədələnirdi. Belə bir vaxtda Qurbanəli müəllimi də gecə evində vurub öldürmüşdülər. Seminariyanın bütün müəllimləri və tələbələri ağlaya-ağlaya onun

cəsədini oradan götürüb Şıxlıda dəfn etdik.

İkinci hadisə də bu idi ki, mərkəzdən, Bakıdan və ya Moskvadan hansı "ağıllı"nın göndərdiyi məktuba əsasən Seminariyanın kitabxanasında olan ərəb əlifbası ilə yazılmış bütün kitabları, eləcə də, rus və xarici ölkə xalqlarının dilində olan və Oktyabrdan əvvəl çap olunmuş gözəl cildli kitabların tələbələr qalın, zərli cildlərini cırır, özləri üçün onlardan ümumi dəftərüzü düzəldirdilər. Mən sonralar ali məktəbdə oxuyarkən və elmi tədqiqat işləri aparan zaman anladım ki, elimizlə çayda axıtdığımız kitablar nə qədər qiymətli əsərlərmiş.

Yuxarıda demişdim ki, ailəmlə Mirqasım müəllimin ailəsi arasında olan yaxın əlaqə haqqında da yazacağam. Seminariyada tələbələrin xörəyini Pirili Məmməd bişirir, mühasibat işlərini İbrahim Əfəndi aparırdı. Seminariyanın təsərrüfat işlərinə isə Ağköynək kəndindən Osman oğlu Məhəmməd adlı orta yaşlı, mehriban bir adam rəhbərlik edirdi. O, tələbələrin yemək, geymək, yataqxana işlərinə baxırdı. O, yeməqxana üçün ətlik mal alanda sağmal inəkləri kəsdirmirdi, heyfi gəlirdi. Beləliklə, seminariyanın 10-dan artıq inəyi qalmışdı. Qazaxda inəkləri saxlamaq, otarmaq mümkün deyildi. O, tələbələrin hamısının hansı kənddən olduğunu bilirdi. O, Mirqasım müəllimlə bir gün məni yanına çağırırdı, dedi ki, istirahət günü kəndə get, atanla danış, əgər razı olsa, seminariyanın inəklərini gəlib apar, saxlasın, ona haqq da verəcəyik. Mən kəndə getdim, məsələni atama danışdım, razı oldu. Atam 4 ramka bal götürüb, mənimlə Qazaxa gəldi. Balın 2 ramkasını Mirqasım müəllimgilə, 2 ramkasını da təsərrüfat işlərinə baxan Osman oğluna aparıb verdik. Mirqasım müəllim atamı mehriban qarşıladı, yemək verdi. Danışdılar. Atama muzd verəcəyini də söylədi. Atam təmənnəsiz, muzdsuz olaraq inəkləri aparmağa razı oldu. Gedəndə də Mirqasım müəllim atama böyük bir bağlamada qənd, çay, paltar da verdi. O zamandan sonra ailələrimiz arasında sıx, mehriban əlaqə yarandı, hətta Mirqasım müəllimin qayını və bizim tarix müəllimimiz Əhməd Əhməd-

dov atamın bacısı nəvəsi Minə bacı ilə evləndi və aramızda qohumluq da yarandı. Mirqasım müəllim müdir olduğu illərin axırına kimi atam oranın mallarını otardı, saxladı, hətta inəklərdən hasil etdiyi yağı, pendiri də yığıb gətirirdi və yeməxanaya təhvil verirdi. Seminariyanın təsərrüfat müdiri Məhəmməd kişi də atamı hər dəfə əliboş qaytarmırdı. Mən Məhəmməd Osman oğlunun oğlu, sonralar polkovnik rütbəsinə qədər yüksələn, həmyaşıdım Məhərrəmi bir neçə il yayda özümle yaylağa da aparmışdım. Beləliklə, onların ailə-si ilə də dostluq edirdik və indi də edirik. Mən seminariyanı 17 yaşında olarkən bitirdim. Həmin ildə də məni yuxarı Əski-laradakı ibtidai məktəbə müdir göndərdilər. Mən məktəbi təmir etdirir, dərs cədvəli tutur, şagirdlərə kitab, dəftər, qələm alıb gətirir, müəllimlərin dərslərinə qulaq asır, göstəriş verir, hər rübdə valideyn iclası çağırır onlarla söhbət edir, uşaqların dərsə davamiyyəti, intizamı, hazırlığı barədə məlumat verir, müəllimlərin aylıq maaşlarını alıb gətirir və paylayır, maarif şöbəsinə hər rübdə hesabat verirdim. Sonra orduda xidmətə çağırıldım. Xidmət etdiyim ilin ikinci ilində Böyük Vətən Müharibəsi başladı. İlk gündən ön cəbhədə vuruşdum. 1945-ci ilin sonunda Vətənə qayıtdım. 1946-1951-ci illərdə Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsində oxudum. Oranı qırmızı fərqlənmə diplomu ilə bitirdim. Bakı məktəblərində müəllimlik etdim. 1958-ci ildə Elmlər Akademiyasının nəzdində yeni Şərqsünaslıq İnstitutu yaradıldı. Məni oraya elmi işə dəvət etdilər, gəldim. 43 ildir ki, burada çalışıram. 1964-cü ildən elmlər namizədi, 1975-ci ildən isə elmlər doktoruyam. İndiyə kimi 13 iri həcmli kitabın və 150-dən artıq elmi və elmi-kütləvi məqalənin müəllifiyəm. Əsərlərim Moskvada, Dehlidə, Tehranda, Təbrizdə, Daşkənddə də rus, ingilis, fars və özbək dillərində çap olunmuşdur. 15 il İnstitutun əsas şöbələrindən birinin rəhbəri olmuşam. Bir neçə il Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq, Tarix və Kitabxanaçılıq fakültələrində saat hesabı ilə mühazirə oxumuşam, Şərqsünaslıq fakültəsinin buraxılış və magistratu-

ra imtahanlarında sədrlik etmişəm. 30 ildən çox müddət ərzində Şərqsünaslıq, ədəbiyyat və əlyazmaları İnstitutlarının elmi şurasının və ixtisaslaşdırılmış Müdafiə şuralarına üzv olmuşam. Onların namizədlik və doktorluq elmi dərəcəsi almaq iddiasında olanlara rəhbər, rə'yçi, məslə-hətçi və ya rəsmi opponent olmuşam. Orta Asiya respublikalarına da opponent və müdafiə şurası üzvü kimi çağırılmışam. Bir neçə ildir ki, Şərqsünaslıq İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən Asiya və Afrika xarici ölkələr ədəbiyyatı üzrə ixtisaslaşdırılmış Müdafiə Şurasına sədrlik edirəm. Seminariyada oxuduğum illərdə mən də, İsmayıl Şıxlı da şer yazırdıq. Sonralar o, nəsr əsərləri yazdı və məşhur Nasir oldu. Mən isə elmi işlə, klassik irsimizin tədqiqi ilə məşğul olduğumdan şer yazmağa vaxtım qalmırdı. 1950-ci illərdən sonra isə mənə şer də yazmağa təhrik eləyən hisslərimin təsiri ilə arabir şerlər də yazmağa başladım. Onlardan bəzilərinə, eləcə də fars və rus dillərindən etdiyim mənzum və mənsur tərcümələri "Ədəbiyyat və incəsənət", "Azərbaycan gəncləri", "Azərbaycan pioneri", "Şəhriyar" kimi qəzet, "Kirpi", "Azərbaycan qadını" jurnallarında M.Tahir imzası ilə çap etdirmişəm. Çap olunmamış şerlərim və hekayələrim isə çoxdur. Son illərdə böyük Azərbaycan şairi ustad Şəhriyarın məşhur "Heydər babaya salam" poemasını nəzərə alaraq "Qazancı dağına salam" poemasını yazıb "İrşad" İslam araşdırmalarının sponsorluğu ilə çap etdirmişəm. Orada xalqımızın XX əsrdə başına gətirilən müsibətlərin bədii təsvirini verməyə çalışmışam. Məqsədimə necə nail olduğumu tələbkar oxucular, şer, sənət tədqiqatçıları deyərlər.

Mən həmişə tərifdən çəkinmişəm. Özümü də heç vaxt tərif etməmişəm və tərif də etdirməmişəm. Özümə aid olanları ona görə yazdım ki, hörmətli oxucular bilsinlər ki, Qazax müəllimlər Seminariyası mənim kimi və məndən çox-çox istedadlı neçə-neçə mütəxəssislər yetişdirib. Mən bütün müvəffəqiyyətlərim üçün, ilk növbədə Qazax Müəllimlər Seminariyasına, orada aldığım təlim və tərbiyəyə borcluyam.

Alı Alıyev

Alı müəllim bu yaxınlarda rəhmətə gedib. Onun ölümünü heç kəs yaxın buraxmır. O, şən, şux, zəhmətkeş və təşəbbüskar, məzəli və məzmunlu danışan, həmsöhbətlərinə yüksək mərifətlə qulaq asan bir vətənpərvər ziyalı idi. Ölüm ona yaraşmırdı. Onun Vətən müharibəsində göstərdiyi qəhrəmanlıqlar, yazdığı əsərlər və idarə etdiyi kafedranın işi Alı müəllimin tər-

cümeysi halı və onun yüksək obrazıdır. Alı müəllim 1919-cu il-də Qazax rayonunun ikinci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. Onun valideyinləri maldarlıqla məşğul olmuşdur. İbtidai təhsilini doğma kəndində almış və 1936-cı ildə Qazax Pedaqoji məktəbinə daxil olmuşdur. Bu pedaqoji məktəb həmin F.Keçərlinin əsaslandığı seminariya idi. 1939-cu ildə Pedaqoji Texnikumu fərqlənmə diplomu ilə qurtaran Alı müəllimin bəxti kətimir. Təhsilini davam etdirməyə böyük həvəsi olan bu kəncin həyatı müharibə ilə qarşılaşır. O, 1941-çi ildən 1945-ci ilə kimi Böyük Vətən müharibəsində iş-tirak etmiş, dəfələrlə yaralanmış və yenidən çəbhəyə qayıtmışdır. Alı müəllim çəbhədə göstərdiyi qəhrəmanlığa görə iki dəfə "Vətən müharibəsi", iki dəfə "Qırmızı ulduz" or-denləri və bir çox medallarla təltif edilmişdir.

Alı müəllim müharibə qurtarıqdan sonra yenidən təhsilini davam etdirmiş və Azərbaycan Dövlət Universiteti-nintarixfakültəsinədəxil olmuşdur. O,1950-ci ildə butəhsil ocağını da fərqlənmə diplomu ilə qurtarmışdır. Onun işə olan münasibətini, təşkilatçılığı və təşəbbüskarlığını nəzərə alaraq Alı müəllimi əvvəlcə rayon komitəsində tğ'limatçı, daha sonra isə Azərbaycan Kommunist Partiyası-nın mərkəzi komitəsinə işə qəbul edirlər. Onun dərin və hər-tərəfli hazırlığını nəzərə alaraq Alı müəllim Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Moskvada olan İctimai Elm-

lər Akademiyasının Aspiranturasına köndərilir. Müvəffə-qiyətlə aspiranturaya daxil olan Alı müəllim oranı yüksək köstəriçilərlə qurtarıb 1954-cü ildə namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. 1956-cı ildə Alı müəllim Bakı Ali Partiya məktəbinə tədris və elmi işlər üzrə prorektor kön-dərilir. Beş il bu vəzifədə çalışdıqdan sonra 1961-ci ildə Azərbaycan Politeknik İnstitutunun Tarix kafedrasının professoru vəzifəsinə seçilir. Alı müəllim 1958-ci ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək, tarix elmləri doktoru adını alır. 1975-çi ilə qədər Politeknik İnstitutunda professor vəzifəsində, 1975-ci ilədən ömrünün sonuna kimi işlədiyi Tarix kafedrasına rəhbərlik etmişdir. Alı müəllimin 200-dən artıq elmi əsəri var. Onlardan 20-si elmi monoqrafiya və kitabdır. Alı müəllimin tələbələrindən Qərib Məmmədov onun doxsan illiyinə həsr edilmiş "Tarixçi alim" məqaləsi ilə "Dəli Kür" qəzetinin 22 dekabr 2000-çi il sayında çıxış etmişdir.

Bu sadə, təvazökar, közəl insanın nümunəsi bu kün və kələcəkdə də kəncələrimizin təg'lim və tərbiyəsi üçün nümunə olacaqdır.

hüseyn Tağıyev Mirzə oğlu 1910-çu ildə Azərbaycan Respublikasının Çaylı kəndində dəmirçi ailəsində anadan olmuşdur.

İlk təhsilini mollaxanada almışdır. 1924-cü Qazax Müəllim-lər Seminariyasına daxil olmuş, 1927-çi ildə oranı müvəffəqiyətlə bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə 1928-çi ildə oranı müvəffəqiyətlə bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə 1928-ci ildə Köyçay rayonunun Ləkibulaq kənd məktəbində müəllim kimi başlamış, bir sıra məktəbə direktor təyin edil-

mişdir. 1930-cu ildə Qazaxa qayıtmış, Çaylı, Dəmirçilər kənd məktəblərində riyaziyyat müəllimi işləmişdir. 1941-ci ildə Böyük Vətən Müharibəsinə çağırılmış, döyüşdə ağır yaralandığına görə 1942-ci ildə I-çi dərəcəli əlil kimi ordu sıralarından tərxis edilmişdir. 1942-çi ildən Qazax rayon Partiya Komitəsinin təklifi ilə Qazax rayon Mədəniyyət şö-bəsinə müdir təyin olunur. 17 il həmin vəzifədə çalışır. 1962-çi ilədək Qazax rayon Xədq Deputatları soveti "Yol idarəsinə rəhbərlik edir. 1968-1972-çi illərdə Qazax şəhər Xalq Deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri vəzifə-sində işləyir. Qazax şəhər mərkəzi binaların, "Azərbaycan" kinoteatrının, Qazax mədəniyyət sarayının tikintisi bilavasitə onun təşəbbüsü və qayğısı nəticəsində tikilmişdir. 1973-1991-çi illərdə Azərbaycan Respublikası Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinin Qazax şə'bəsinin sədri olmuşdur. Təbiəti mühafizə cəmiyyətinin III-IV qurultaylarının nümayəndəsi olmuşdur. Bir neçə orden və medallarla təltif edilmişdir. Ali Sovetin, "fəxri fərmanına" layiq görülmüşdür.

hüseyn Tağıyev ixtisasça riyaziyyatçı olsa da, ömrünün müxtəlif çağlarında Mizəoğlu təxəllüsü ilə şe'rlərin müəllifidir. Qoşmaları aşuqlar tərəfindən oxunur. O, 1991-ci ildən tənqəddədir. hal-hazırda Qazax şəhəri S.Vurğun kü-çəsi, 34 №-li evdə yaşayır.

Beş övladı, 12 nəvəsi, iki nətiçəsi vardır.

İsmayıl Qasimov

İsmayıl Qasimov 31 dekabr 1908-ci ildə Azərbaycanın Qazax qə-zasının Aşağı Əskipara kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsili-ni Əskipara kəndində aldıqdan sonra 1924-çi ildə Qazax seminariyası-na daxil olmuş və 1928-çi ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarıb azaçıq müddət müəllim işlədikdən sonra 1929-çu ildə V.İ.Lenin adına API-yə daxil olmuş və 1932-çi ildə hə-min institutu bitirmişdir. İnstitutu bitirdikdən sonra onu bir içtimayyətçi və təşkilatçı kimi AKP MK qərarı ilə "Qa-lım İsmayıl oğlu kolxozçusu" rayon qəzetinin mg'sul katibi tə'yin etmişlər. İsmayıl Qasimov eyni zamanda Koranboy şəhar mək-Təbində müəllim işləmişdir.

0,1934-çü ildə Bakıya dg'vgt olunur və Azərbaycan KP MK , "Fırqə işçisi" jurnalına redaktor müavini vəzifəsinə tə'yin edilir. Eyni zamanda Bakı Pedaqoji Texnikumunda tarix müəl-limi, daha sonra Elmi-Tədqiqat Pedaqokika institutunda ki-çikelmi işçi, ADU-da, N.Nərimanov adına Tibb İnstitutunda baş müəllim vəzifəsində çalışmışdır. İsmayıl müəllim 1941-ci ildən 1944-cü ilə kimi Böyük Vətən müharibəsində iş-tirak etmiş və ağır yaralandıqdan sonra əskərlikdən tərxis olunmuşdur. O, 1944-çü ildə Azərb. KP MK bürosunun qərarı ilə Azərbaycan KP MK orqanı olan "Azərbaycan Kommunist" jur-nalına redaktor müavini tə'yin olunmuşdur. Eyni zamanda müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. İsmayıl müəl-lim 1954-çü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Elmi Şurasında dissertasiya müdafiə edib tarix elmləri nami-zədi adını almışdır. 1960-çı ildə API-də Tarix kafedra-sında baş müəllim olmuş və ömrünün sonuna kimi burada iş-ləmişdir. 1962-çi ildə dosent vəzifəsinə seçilmişdir. İsmayıl müəllimin 102-dən çox elmi əsəri nəşr olunmuşdur. Bu əsərlərin biri dərslik, ikisi dərs vəsaitidir. O, altı kitab

və çoxlu məqalələrin müəllifidir. İsmayıl Qasımov müəllim və elmi kadrların hazırlanmasında da yaxından iştirak edərək 4 (dörd) elmlər namizətinin elmi rəhbəri olmuşdur. O, doktorluq dissertasiyasını hazırlamış ancaq ömür vəfa etmədiyindən onu tamamlaya bilməmişdir. Xalq qarşısında əvəzsiz xidmətlərinə görə çoxlu orden və medallarla təltif olunmuşdur.

İsmayıl müəllim yüksək intellekta, mədəniyyətə malik olan, seminariyada aldığı əxlaq normalarını ömrünün sonuna kimi qoruyan, tələbələrə məsumluğunu saxlayan billur kimi saf, təmiz, təmənnəsiz bir insan olmuşdur. İsmayıl müəllim özünə layiq uşaqlar tərbiyə etmiş və uşaqları da onun yolunu davam etdirmişlər.

Məmməd Şıxlı

Məmməd Şıxlinski Nadir Ağa oğlu 1901-ci ildə Qazax Qəzasının ikinci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. O, ilktəhsilini kəndlərdə almış və 1920-ci ildə Qazax seminariyasına daxil olub 1923-cü ildə oranı müvəffəqiyyətlə başa vurmuşdur. Daha sonralar 1923-25-ci illərdə Qarabağın bir sıra kəndlərində ibtidai məktəb müəllimi işləmiş və 1925-ci ildə Şamaxı Qəza

Maarif şöbəsi müdiri vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. İşlədiyi müddətdə özünü bacarıqlı müəllim, yeni məktəblərin açılması, savadsızlığın aradan qaldırılması, qadın azadlığı və təhsili uğrunda mübarizə aparən təşkilatçı pedaqoq kimi göstərdiyindən, onu 1927-ci ildə Şirvan Dairəsi Maarif şöbəsinə müdir təyin edirlər. Sonralar dairə ləğv edildiyindən Məmməd müəllim Göyçay Qəza Maarif şöbəsinə müdir göndərilir. Məmməd Şıxlı 1931-33-cü illərdə Göyçay rayon Partiya

Komitəsi Təbliğat və Təşviqat şöbəsinin müdiri təyin edilir. O, 1933-cü ildə Naxçıvan MP Maarif komissarının müavini vəzifəsinə təyin edilir. 1933-cü ildə Bakıya qayıdan Məmməd Şıxlı API-nin tarix fakültəsinə daxil olur. O, ali məktəbdə təhsil almaqla yanaşı həm də Bakı Xalq Maarif şöbəsinin müdiri işləyir. 1939-cu ildə API-ni müvəffəqiyyətlə qurtaran Məmməd müəllim tam elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur. İnstitutda tarix fakültəsinin dekanı və kafedra müdiri vəzifəsində çalışır. 1955-ci ildə "1917-21-ci illərdə Sovet-İran münasibətləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. 1972-ci ildə Məmməd müəllimin elmi-pedaqoji fəaliyyətinin 50 illiyi və anadan olmasının 70 illiyi qeyd edilmişdir.

Yunis Eyyubov

1919-cu ildə Qazax rayonunun Fərəhli kəndində anadan olub, 1927-çi ildə Ürkməzli ibtidai məktəbini, 1930-cu ildə Dəmirçilər natamam orta məktəbini bitirib, 1936-cı ildə Qazax müəllimlər seminarıya daxil olmuş və 1939-cu ildə seminariyanı əla attestatla bitirib Kürdəmir rayonuna müəllim təyin edilmişdir.

İki il müəllimlik etdikdən sonra doğma rayonuna gəlib ordanda 1941-ci ilin oktyabr ayında Böyük Vətən müharibəsinə-faşist almanları ilə döyüşə getmişdir. Lakin 1942-ci ildə Qafqaz cəbhəsində almanlarla vuruşmada qəhrəmancasına həlak olmuşdur.

Yasin Əfəndiyev

Yasin Əfəndiyev Səməd oğlu 1924-cü ildə Qazax rayonunun 2-ci Şıxlı kəndindən anadan olmuşdur.

İbtidai və natamam orta təhsilini doğulduğu kənddə aldıqdan sonra 1939-ildə Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuşdur. Oranı müvəffəqiyyətlə qurtaran Yasin müəllim Qaymaqlı kəndində, Bilal Əhmədovun müdir olduğu məktəbdə işləmişdir. 0,1946-cı ildə Azərbaycan

Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuş və oranı 1957-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə qurtarmışdır. Yasin müəllim 1951-52-ci illərdə Moskva şəhərində Aspiranturada oxumuş və 1952-57-ci illər arasında Azərbaycan Elmi-tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda elmi işçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1975-ci ildən Rus dili və ədəbiyyatı İnstitutunun Azərbaycan dili metodikasına kafedrasında müəllim, dosent vəzifələrində çalışmışdır. Yasin müəllim Respublikamızda tək-cə savadlı bir müəllim kimi deyil, həm də 5-6-cı sinif dərsliklərinin müəllifi kimi də məşhurdur. O, 50-dən artıq elmi-metodik məqalələrin müəllifi, bir çox elmi konfransların iştirakçısı və məruzəçisi olmuşdur.

Əskər Xasməmmədov

Əskər Xasməmmədov Cavad oğlu 1905-ci ildə Qazax rayonunun Qarapapaq kəndində anadan olmuşdur. O zaman atası Bakıda Muxtarovun dəmir zavodunda işlədiyindən Əskər müəllim uşaqlıq illərini Bakıda keçirmişdir. 1913-cü ildə atası naməlum şəxslər tərəfindən qətlə yetirildiyindən, anası uşaqlarını Qazaxa köçürmüş və onlar dayısının himayəsində yaşamışlar.

Əskər müəllim ibtidai təhsilini Qazax şəhər 1-ci dərəcəli məktəbdə almış və 1920-ci ildə Qazax seminariyasına daxil olmuşdur. 1926-cı ildə Seminariyanı qurtardıqdan sonra müxtəlif ictimai işlərdə çalışmışdır. O, 1926-cı ildən 1928-ci ilə qədər Gədəbəy rayonunun Qarabulaq kəndində 7 illik məktəbin direktoru olmuşdur. 1928-30-cu illərdə isə Şamaxor rayonunun dəmiryol 7 illik məktəbində müəllim və direktor vəzifəsində işləmişdir. 1932-ci ildə Bakı Ali Pedaqoji İnstitutunu müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Qazaxda ali təhsilli müəllimlərə ehtiyac olduğundan onun təyinatı da Qazaxa verilir və o, Ağstafa dəmir yol məktəbinin direktoru təyin edilir. Əsgər müəllim elə həmin ildən (1933 il) 1937-ci ilə qədər Qazax Rayon XMSŞ şöbəsinde inspektor, 1937-ci ildən 1942-ci ilə qədər RXMSŞ müdiri vəzifələrində çalışır. O, 1942-ci ildən 1951-ci ilə qədər Qazax Rayon Partiya Komitəsinin ikinci katibi, 1951-ci ildən 1954-cü ilə qədər Ağstafa Rayon Komitəsinin 1-ci katibi işləmişdir. 1955-ildən 1960-cı ilə qədər Qazax RXMSŞ-də inspektor vəzifəsində çalışmışdır. O, 1960-cı il mart ayından 1964-cü il iyul ayına kimi Qazax Şəhər Sovetinin sədri vəzifəsində çalışır. 1964-cü ildən isə Qazax rayon Mədəniyyət şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləmişdir.

Əsgər müəllim heç bir vəzifəni özü üçün aşağı, yuxarı hesab etməmiş və xalqa xidmət üçün bütün vəzifələri qəbul

etmiş və bu vəzifələrdə namusla işləmişdir. O, bu namuslu və şərəfli əməyinə görə bir çox orden və medallarla təltif edilmiş, "Əməkdar müəllim" adına layiq görülmüşdür.

Bu sadə, vicdanlı, seminariyanın məzunu ən çətin 1937-ci illərdə "troykanın" günahsız adamları güllələdiyi bir vaxtda onlarla müəllim və namuslu işçiləri bu ölümdən xilas etmişdir.

Abdulla Babanlı

Bakıda Qazax cəmiyyəti fəaliyyət göstərir. Bu cəmiyyətin çox böyük xeyirxah işləri olub. Onlardan birini misal göstərmək istəyirəm.

1990-ci ildə Erməni quldurları Qarabağın işğalı ilə əlaqədar torpaqlarımıza hücum edəndə, Qarabağ zonasında olan Azərbaycanlılar torpaqlarını buraxıb qaçdılar. Onlar qorxaqlıqdan yox, arxaları olmadığından, onlara ürək-dirək verən, silahla kömək edən, mənəvi dayaq duran adamlar olmadığı üçün yerlərindən çıxdılar.

Əlbəttə, torpaqları buraxıb qaçmağın səbəblərindən biri də ağıllı, xalq mənafeyini güdən, başçılarımızın, dövlət adamlarımızın olmaması idi. Qazax əhalisi də belə bir təhlükə, yəni torpaqlarını buraxıb geri durmaq təhlükəsi ilə qarşılaşmışdı. Elə bu vaxt ağıllı, uzaq görən, vətənpərvər Qazax oğulları cəmiyyətyaratdılar. Bu cəmiyyət silah aldı, top, tüfəng, tank aldı. Ən əsası da xalqın arasına gedib kəndbə kənd gəzdi və camaata Qazaxın keçmişi, onun Qaçaq Kərəm, İncəli İsmayıl kimi qəhrəman oğullarını xatırlatdı. Onlar qorxub geri çəkilməmək fikrini adamların şüuruna çatdırıb bildilər. Bu cəmiyyət özbaşına əmələ gəlmədi. Orada çox ləyaqətli oğullar var idi. Bu oğullar arasında Bakıda yaşayan Qazaxlıların imkanlı adamlarını bu cəmiyyətə qoşan və Qazaxla bu adamlar arasında əlaqə

yaradan şəxslər var idi. Evini, ailə qaysılarını bir kənara atıb, bütün varlığı ilə özünü Qazaxın müdafiəsinə həsr edən oğullardan biri də Abdulla Babanlı oğlu Rövşən Babanlı oldu. Rövşən müəllimi bütün günü indiki Pedaqoji Elmlər İnstitutunun kirəcəyində balaca bir otaqda, əlində telefon dəstəyi danışan görmək olardı. O Bakıdan gedən silap, pul, ərzaq, tank, top kimi ağır silahların vaxtında gedib Qazaxa çıxması üçün Qazax təşkilatları ilə elə sıx əlaqə saxlamışdı ki, elə bil telefon dəstəyini götürən kimi "Qadan alım" sözü ilə cümləsini başlayan bu adamı Allah bu iş üçün yaratmışdır. Mən Qazax cəmiyyətinin fəal üzvü Qazaxın vətənpərvər oğlu Miskər Məmmədovun müəllimi Abdulla Babanlı haqqında xatiratını oxuyaraq gördüm ki, Miskər müəllim bu ailənin soy kökünü bir psixoloq kimi çox dəqiq səciyyələndirə bilmişdir. O yazır: "Söhbət Babanlı soy kökündən düşəndə xeyirxah, səmimi, üzügülər, insanpərvər, əməlisaleh, düzkün, səliqəli, doğru, (qumanist vətənpərvər xarakterli adamlar xatirələrdə canlanır. İnsan xarakterinə xas olan bütün müsbət xüsusiyyətlər bu soykökün əlamətlərindəndir. Bəlkə də sonradan onların müəllim, həkim, şair, yazıçı kimi bəşəri dəyərlərə yiyələnərək onu özlərinə peşə etmələri elə bu soykökün xarakteri ilə bağlıdır. Söykökün xarakterindəki humanizm öz iradəsini bu nəslin davamçılarının peşələrində tapmışdır" gözəl sözlərdir. Bu billur keyfiyyətlər Abdulla Babanlıdan gəlir. Abdulla Babanlı 1899-cu ildə Yeli-zavetpol quberniyası Qazax qəzasının birinci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. Onun atası öz işinin mahir ustası olan keçəçi sənətkar olmuşdur. Elmi, zəhməti yüksək qiymətləndirən Abdulla müəllimin atası Məhəmməd kişi oğlunu oxumağa, təhsil almağa yönəlmişdir. Balaca Abdulla ibtidai təhsilini 1912-ci ildən 1917-ci ilə qədər kənd məktəbində almışdır. 1920-ci ildə Qazax müəllimlər seminariyasına daxil olmuşdur. 1924-cü ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirib elə həmin ildə Gəncə Pedaqoji kursuna daxil olmuşdur. 1927-ci ildə isə V.İ.Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə 1918-ci ildən və müəllimlik

fəaliyyətinə 1920-ci ildən başlayan Abdulla müəllim Qazaxın Köçəsgər, Qıraxkəsəmənli, daha sonra isə Qazax, Şuşa, Naxçıvan Pedaqoji məktəblərində müvəffəqiyyətlə çalışmışdır. O işlədiyi bütün yerlərdə yüksək müəllimlik etikası, məharəti göstərərək müəllim və tələbə kollektivinin sevimlisinə çevrilmişdir. Onun həmkarları və tələbələri Abdulla müəllimi xoş xasiyyət, mehriban və çox tələbkər bir müəllim kimi səciyyələndirmişlər. Əli Zeynalovun xatirələrinə görə Abdulla Babanlı yüksək səviyyədədərs deyən və ciddi tələbkarlıqla pedaqoji təcrübə aparan bir müəllim olmuşdur. Onun gərgin, xeyirxah, zəhmətli və şərəfli müəllimlik fəaliyyətinə görə Respublikanın "Əməkdar müəllim" adını almış, orden və medallarla təltif edilmişdir. Abdulla müəllimin gözəl obrazı tələbə və şagirdlərin qəlbində bu gün də yaşayır. Onun tələbələrindən psixoloji elmlər namizədi Miskər Məmmədov əziz müəllimini xatırlayaraq "Dəli Kür qəzetinin 18 mart 2000-ci il sayında" "Müəllim peşəsinin simvolu" məqaləsində yazır: "A.Babanlının müəllim şəxsiyyəti şagirdlərdə dərin tərbiyəedici təsir buraxmışdı. Onun şəxsi nümunəsi biz şagirdlər üçün böyük məktəb idi. A.Babanlının pedaqoji fəaliyyətində müvəffəqiyyətini təmin edən şərt onun dövrünə görə dərin biliyə yiyələnməsi, yüksək inam və yüksək ideyalılığı ilə fərqlənməsi idi.

Abdulla müəllim pedaqoji elmə mükəmməl yiyələnmişdi. Onun şagirdlərlə yaratmış olduğu ünsiyyət biliklərin çatdırılmasına yönəlmişdir. Abdulla müəllimin pedaqoji baxcarığı tədris etdiyi fizika fənninin çətinliklərini çox ustalıqla və başa düşülən yollarla şagirdlərinə çatdırma bilməsi idi.

A.Babanlı gənc nəslin tərbiyə işini idarə etməkdə bəlkə də onun ən yüksək bacarığı özünü göstərmişdi. O çox asanlıqla şagirdlərlə dil tapar, onların daxili aləminə nüfuz edər və onların düşüncə tərzinə təsir edə bilərdi. Bəlkə də bu peşə qabiliyyətinə görə A.Babanlı Qazax şəhər 1 N-li orta məktəbin direktor müavini işləmişdir.

A. Babanlının yüksək humanitar keyfiyyətləri təlim

fəaliyyəti prosesində öz şagirdlərinin şəxsi əlamətlərinə çevrilirdi. Onun həm ciddi, həm səmimi, həm təvazökar, həm də ilıq münasibətləri bu gün də onun keçmiş şagirdlərinin qəlblərini isidir.

A.Babanlının yüksək insani keyfiyyətə malik olması onun əxlaqında, ətrafına şüurlu münasibətində, ümumi mədəniyyətində özünü göstərirdi. Təlim fəaliyyəti prosesində hər bir şakirdə fərdi yanaşmağı çox ustalıqla həyata keçirən Abdulla müəllim uşaqlara onları sevdiyini nəvaziş ilə ünsiyyətdə istifadə etdiyi doğmalığ ifadə edən "mənim balam" kimi şirin sözlərlə cümlələrini qurar və şakirdə məktəbin nizam-intizam qaydalarına riayət etməyin məcbur olduğunu başa salardı.

Abdulla müəllim pedaqoji işdə xüsusilə müvəffəqiyyət üçün əhəmiyyət daşıyan dözümlülüüyü idi, onun hövsələli olması idi. Mənə elə kəbir ki, onun heç bir şakirdi A.Babanlının özünü ələ ala bilməməsinin şahidi olmamışdır.

A.Babanlı özünə qarşı hədsiz tələbkar idi və bu onun səliqə-səhmanında, xüsusilə də, nitqində həmişə hiss olunardı. A.Babanlı təkçə mənəvi keyfiyyətləri ilə deyil, həm də zahiri əlamətləri ilə müəllimlik simvolu idi. O, böyük peşənin yorulmaz yolçusu idi.

Öz müəllimim haqqında danışarkən onun fəaliyyət göstərdiyi Qazax şəhər 1 N-li orta məktəbdə pedaqoji iqlim haqqında fikirləri bölüşməklə A.Babanlı haqqında xatirələri tamamlamaq olmaz. 60-70-ci illər 111-li orta məktəbin təlim fəaliyyətinin nəticələri respublikada ali təhsil orqanları tərəfindən dəfələrlə qiymətləndirilmişdi. Məktəbdə işləyən müəllim kollektivinin əksəriyyəti sanballı pedaqoji ənənənin varisləri idi və müəllimlik peşəsinin gözəl biliciləri idi. 1№-li orta məktəbin təlim müvəffəqiyyətinin kriteriyaları onun yetişdirdiyi nəslin cəmiyyətin məqsədlərinə yararlığı ilə ölçülürdü, bu nöqteyi-nəzərdən A.Babanlı ilə çiyin-çiyinə işləmiş öz ömür ziyası ilə körpə ürəkləri işıqlandırmış pedaqoji kollektiva rəhbərlik işinin bacarıqlı təşkilatçısı və savadlı tarix müəllimi Dursun

Mansurovu, Kamal Hüseynovu, Qara Hacıyevi, Məmmədəli Abdullayevi (qəbirləri nurla dolsun) unutmaq olmaz.

Qazax şəhər 1 N-li orta məktəbin təlim müvəffəqiyyəti, gənc nəslə yetişdirməkdə peşə ustalığı, təlim-tərbiyə sahəsində əldə etdiyi müsbət nəticələr A.Babanlı şəxsiyyətinin ənənələrini qoruyub saxlayan və inkişaf etdirən müəllim kollektivinin üzünə düşmüşdü və onlar bu işin öhdəsindən bacarıqla gəlmişdilər.

Pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan bir müəllim kimi istərdim ki, bu ənənələr yaşasın, təbliğ olunsun və gələcək nəsle çatdırılsın".

Fəlsəfə elmləri doktoru Yusif Rüstəmov müəllimi Abdulla Babanlı haqqında "Sözün həqiqi mənasında pedaqoq Abdulla Babanlı haqqında bir neçə söz" xatirəsində yazırdı:

"XX əsrin birinci yarısında, xüsusən 20-50-ci illərdə əslən Qazaxdan olan minlərlə müəllim Azərbaycanın bütün bölgələrində müəllimlik etmiş, ölkənin maariflənməsi işində fədakarlıqla iştirak etmişlər. Mən özüm 1955-1961-ci illərdə Saatlı rayonunda işləyən vaxt bunun şahidi olmuşam. Həmin müəllimlərin böyük əksəriyyəti Qazax seminarıyasının, sonralar pedaqoji məktəbinin və yaxud Qazax müəllimlər institutunun məzunları idilər.

Qazax seminarıyasını, sonra isə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunu bitirib öz doğma elində müəllimlik edən görkəmli pedaqoq, Qazaxın ən çox tanınan ziyalılardan olan Abdulla Babanlının həyatı onun minlərlə şagirdi üçün örnək olmuşdur. O minlərdən, bəlkədə on minlərdən biri də mənəm.

Abdulla müəllim Qazax şəhərinin I saylı orta məktəbində fəaliyyət göstərmişdir. Bizim çoxsaylı Rüstəmovlar ailəsinin uşaqları həmin məktəbdə oxumuş və onun şagirdi olmuşlar. Boyabaşa çatıb müxtəlif peşə sahibləri oldandan sonra da müəyyən səbəblərə görə bir yerə yığılıb görüşəndə məktəb həyatını xatırlayır, müəllimlərimizdən bəzilərini, xüsusilə Babanlı müəllimi yada salır. Mən burada müəlliminin adını deyil, soyadını göstərməkdə məqsədim var. Biz çox nadir hallarda ona adı ilə müraciət edirdik. Bü-

tün Qazax mahalı onu Babanlı müəllim kimi tanıyırdı. Onun şagirdi olan da, olmayan da cavan da, qoça dahamı bu əsl pe-daqoqun haqqında xoş sözlər deyirdi. Mən indiyə qədər bir nə-fərə belə rast gəlməmişəm ki, Babanlı müəllim haqqında öteri də olsa nə isə mənfı bir söz işlətsin. Belə adama həyatda çox nadir hallarda rast gəlmək olar.

Abdulla Babanlı fizika müəllimi idi. 1945-1949-cu il-lərdə mən onun şagirdi olmuşam. Bu dörd ildə mənim yadıma gəlmir ki, müəllim bir dəfə də olsun dərs buraxsın, hətta dərsə geciksın. Bəzən özünü yaxşı hiss etməsə də dərsə gəlirdi. Onu da xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, Abdulla müəllimin həvəssiz dərs dediyinin şahidi olmamışam.

Universiteti bitirib müəllim işləyən vaxt başa duş-dum ki, Babanlı müəllimin çox gözəl dərs demək metodları (cəm halda) vardır. Çox təəssüf edirəm ki, onun metodikasını tədqiq edilməmiş qalır.

Babanlı müəllim yalnız fizikanın tədris etməklə ki-fayətlənmirdi. O, bizə həm də ədəb qaydalarını öyrədirdi. Bizim çoxumuz onu təqlid edir, ona oxşamağa çalışırdıq. İkinci dünya müharibəsindən sonra maddi sarsıntılar içərisində olduğumuz dövrdə də Abdulla müəllim çox səliqəli geyinirdi, nəinki hərəkətlərinə, həm də xarici görünüşünə xüsusi fikir verirdi. Yadımdadı. Bir dəfə uşaqlardan kim-sə dərsə gecikmişdi, üst-başı toz-torpağa batmış, ayaqqa-bısı palçıqla örtülmüşdü. Abdulla müəllim onu öz yanına ça-ğırırdı və sinifə müraciət etdi ki, bizim ikimizə də diqqətlə baxın. Qış vaxtı idi, siniflər qızdırılmadığı üçün o, paltosunu çiyinə atmışdı. Palto tər-təmiz idi, elə bil yenicə tikilmişdi. O dedi ki, mən bu paltonu 10 ildir geyinirəm. 2 il bundan əvvəl dərziyə verib üzünü çevirtmişəm, hələ bundan sonra da bir neçə il geyinəcəyəm. Həmin şagird söz verdi ki, bundan sonra o da belə olacaq və verdiyi sözə həqiqətən də əməletdi.

Abdulla müəllimin gözəl yaddaşı vardı, hətta 20-30 ildən sonra keçmiş şagirdlərinə rast gələndə onları tanıyırdı, müvəffəqiyyətləri ilə fəxr edir, uğursuzluqlarına

kədər lənirdi.

Babanlı müəllimin daha bir, bəlkə də ən vacib insani keyfiyyətini də göstərməyə bilmərəm. O, böyük hərflə yazılacaq əsl ata, ailə başçısı idi.

Mənim bu qısa qeydər im böyük pedaqoq, görkəmli ziyalı Abdulla Babanlı haqqında demək istədiklərimin cüzi bir hissəsidir.

Əhməd Əhmədov

Əhməd Əhməd oğlu Əhmədov 1905-ci ildə Yelizavetopol quberniyasının Qazax qəzasını İkinci Şıxlı kəndində müəllim ailəsində anadan olmuşdur. O, kənd məktəbini bitirdikdən sonra 1919-cu ildə Qazax müəllimlər seminariyasının hazırlıq şöbəsinə daxil olmuş, 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra zamanın hökmü ilə dövrünün qabaqcıl

gəncləri kimi komsomol sıralarına daxil olaraq yeni yaradılmış hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi işində fəal mübarizəyə cəlb edilmişdir.

Ə.Ə.Əhmədov 1925-ci ildə Qazax müəllimlər seminariyasını müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra Ağdam rayonuna təyinat almışdır. O, Ağdamda birinci dərəcəli məktəbdə müəllim işləmiş, az keçmiş 1926-cı ildə Ə.Ə.Əhmədovun yüksək müəllimlik və təşkilatçılıq qabiliyyəti nəzərə alınaraq Ağdam Qəza Xalq Maarifi şöbəsində baş inspektor vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. Elə həmin ildə o, Kommunist Partiyası sıralarına qəbul edilmişdir. Daim öz təhsilinin artırılması və təkmilləşdirilməsi qayğısına qalan Ə.Ə.Əhmədov 1929-31-ci illərdə ali pedaqoji məktəbdə təhsil almış və Qazax pedaqoji texnikumunda tarix, ictimai elmlər üzrə mütəxəssis kimi fəaliyyətə başlamışdır. Qazax Pedaqoji Texni-

kumunda işlədiyi dövrdə Ə.Ə.Əhmədov əsil gənclik enerjisi ilə doğma rayonunun yetişən nəslinin savadlanması, siyasi baxışlarının formalaşması işində böyük rol oynamışdır. Təsadüfi deyildir ki, bu gənc müəllimin yüksək savadı və təşkilatçılıq qabiliyyəti Qazax rayon Partiya Komitəsi rəhbərlərinin diqqətini cəlb etmiş və o, 26 yaşında ikən Qazax rayon Partiya Komitəsində təbliğat-təşviqat şöbəsinin müdiri vəzifəsinə irəli çəkilib. Ə.Ə.Əhmədov 1932-ci ildən 1936-cı ilədək Qazax rayon Partiya Komitəsində əvvəlcə təbliğat-təşviqat şöbəsinin, sonra isə Mədəni-kütləvi şöbənin müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Bu dövrdə Azərbaycanı bürümüş repressiya dalğası Qazax rayonunun da çox hörmətli, ziyalı ailələrindən biri kimi Əhmədovlar ailəsinə toxunmuş və bunun nəticəsi olaraq o, 1937-ci ildə partiya işindən yenidən maarif sistemində qaytarılmış və 1942-ci ilədək Qazax şəhər 1 saylı məktəbdə direktor kimi fəaliyyət göstərmişdir. Lakin təyin edildiyi sahənin çətinliyinə və məsuliyyətinə baxmayaraq Ə.Ə.Əhmədov öz işi və nəticələri ilə həmişə dövrünün qabaqcıl ziyalıları sırasında olmuş və onun haqqında bir işçi kimi müsbət rəy o dövrün partiya-dövlət rəhbərlərinə çatdırılmışdır. Bunun nəticəsində Ə.Ə.Əhmədov 1942-ci ildə Azərbaycan Dövlət təhlükəsizliyi orqanlarına əməliyyat işçisi vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. 1949-cu ilə kimi Ə.Ə.Əhmədov Qazax və Bərdə rayon NKVD sistemində rəhbər vəzifələrdə işləmişdir. Lakin 40-cı illərin sonunda bütün keçmiş SSRİ-də olduğu kimi Azərbaycanda da yenidən repressiyalar kampaniyası başlanmışdır. Digər tərəfdən 1949-cu ildə keçmiş SSRİ rəhbərliyi tərəfindən Azərbaycanda tarix və siyasi fənnlər üzrə ixtisaslaşmış milli kadrların rəhbər vəzifələrdən uzaqlaşdırılması haqqında gizli fərman verildiyindən bir çoxları kimi Ə.Ə.Əhmədovun da sonrakı çekist karyerası SSRİ rəhbərliyinin milli ayrışdırıcılıq siyasətinin qurbanı olmuşdur. 1952-ci ildə o, yenidən doğma rayonuna pedaqoji fəaliyyətə qayıtmış və ömrünün axırlarına kimi müxtəlif dövrlərdə rayon xalq maarifi şöbəsinin müdiri, Qazax şəhər 1 saylı məktəb-

də direktor vəzifələrində işləmişdir. Ə.Ə.Əhmədov respublika səviyyəli fərdi pensiyaçı kimi 1978-ci ilin iyul ayının 10-da doğma Qazax şəhərində əbədiyyətə qovuşmuşdur.

Ə.Ə.Əhmədovun xidmətləri o dövrün partiya və hökuməti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, o, "Şərəf nişanı" ordeni, bir sıra dövlət səviyyəli medallarla təltif edilmiş, gənc yaşlarından "Azərbaycanın əməkdar müəllimi" adına layiq görülmüşdür.

Osman Cəfərov

Osman Cəfərov Qazax Seminariyasının məzunudur. O, 1909-cu ilin noyabr ayında Qazax qəzasının Aslanbəyli kəndində kəndli ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini həmin kənddə beş sinifli ibtidai məktəbdə Əhməd Seyidovdan almışdır. 1924-cü ildə Qazax müəllimlər seminariyasına daxil olub, 1928-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. 1920/29 - cu tədris

ilində Yuxarı Salahlı yeddi illik məktəbində müəllim, 1930/31-ci dərslər ilində Qaymaqlı kənd beş illik məktəbində müdir olmuşdur. Osman müəllim, 1931-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuş və 1935-ci ildə oranı qurtarmışdır. O, 1935-ci ildən 1941-ci ilə kimi Qazax müəllimlər seminariyasında müəllim işləmişdir. Osman müəllim 1941-ci ildən Aslanbəyli kənd orta məktəbində direktor və biologiya müəllimi vəzifəsində işləmişdir. 1960-cı ilin sentyabrından 1969-cu ilə qədər həmin məktəbdə istehsalat təlimi, tərbiyə işləri üzrə direktor müavini və biologiya müəllimi işləmişdir. Artıq yaşlandığını hiss edən Osman müəllim vəzifədən istefa vermiş və 1969-cu ildən 1991-ci ilə kimi Aslanbəyli kənd orta məktəbində biologiya müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Osman müəllim

müharibənin ən qızğın vaxtında Aslanbəyli kəndinin orta məktəbini şöhrətləndirdi. O, kişilərin əsgər getməsinə baxmayaraq qadınların köməyi ilə məktəbin təlim-tərbiyə işlərində yüksək müvəffəqiyyət qazandı. Onun bu gərgin əməyi dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirildi və ona 1942-ci ildə "Əməkdar müəllim" adı verildi. 1958-ci ildə dekabr ayında məktəbi yeni dərs ilinə nümunəvi hazırladığına görə O, Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin və MAMEİHI Respublika Komitəsinin fəxri fərmanı ilə təltif olundu. Osman müəllim fədakar əməyinə görə "Şərəf Nişanı" ordeni və bir sıra medallarla təltif olunmuşdur. O, eləcə də dörd çağırış Aslanbəyli Kənd Sovetinin deputatı olmuşdur. Osman müəllim 1941-ci ilin noyabr ayında Aslanbəyli kəndində vəfat etmişdir. Osman müəllimi yaxından tanıdığım və onun tələbəsi olduğum üçün onun haqqında təəssüratımı qısaça söyləmək istəyirəm. Osman müəllim haqqında kənddə və rayonda kimdən soruşsan, onu mehriban yoldaş, xeyirxah insan, səmimi, tələbkər və bilikli müəllim kimi xarakterizə edəcəklər. Osman müəllim öz müəllimlik peşəsinə o qədər vurğun adam idi ki, ondan ötəri məktəblə ailəsi arasında fərq yox idi. Hər ikisinə eyni qayğı, eyni tələbkərliklə yanaşardı. Yadımdadır müharibənin ən ağır illərində adamlar bir parça çörək üçün Gürçüstana qarışdalı almağa gedərkən evdəki ac uşaqlarının məktəbə getməyə imkanı olmurdu. Və yaxud ailə büdcəsinə kömək göstərmək üçün kəndlilər uşaqlarını məktəbə buraxmırdılar. Elə bu zaman Osman müəllim qapı-qapı gəzib adamları inandırır ki, bu aclıq illəri keçib gedəcək, böyümüş uşaqlar savadsız qalsa çox böyük peşmançılıq çəkəcəklər. Savadsız və peşəsiz adamlar üçün işləmək, ailə saxlamaq imkanı olmayacaq. O həqiqətən adamları inandıra bildi və müharibənin ən ağır illərində kolxoz sədrləri ilə əlaqəyə kirib məktəbdə lap imkansız uşaqlar üçün azacıq da olsa yemək üçün şərait yaratdı və icbari təhsili həyata keçirdi.

Osman müəllim ancaq məktəbə, ailəsinə deyil, kəndin bütün adamlarının xeyir və şərində iştirak edər, kimin rayonda nə çətin işi olsa onunla birlikdə müxtəlif idarələrə,

idarə başçalırının yanına gedər və heç vaxt əli boş geri qayıtmazdı. Bunlardan əlavə Osman müəllim əldən düşmüş qocalara, qiymətli vaxtına, imkanına baxmadan, dərman alar, həkim çağırardı. Osman müəllimi tanıyanlar heç zaman onun çağırışına yox deməzdilər. Osman müəllim şərəfli, ləyaqətli vətəndaş olmaqla elə şirin, məhəbbətli dərslər deyirdi ki, onun dediyi dərsləri indi də yadımdan çıxara bilmirəm. Osman müəllim 4 oğul tərbiyə etdi. Onlardan biri Cəfərov Eldar Bakı Universitetinin riyaziyyat elmləri namizədi, do sentdir. 2-ci oğlu Cəfərov Elxan Tibb İnstitutunu bitirib həkim işləyir, 3-cü oğlu Cəfərov Fərrux Xarici Dillər İnstitutunu bitirib Bakı Maliyyə-Kredit Texnikumunda müəllim işləyirdi. 4-cü oğlu Cəfərov Fərhad aqronomdur.

Mansır Yaqubov

Mansır Yaqubov Məhəmməd oğlu 1910- cu ildə Qazax Qəzasının Aslanbəyli kəndində zəhmətkeş kəndli ailəsində anadan olmuşdur. o, kiçik yaşlarından zəhmətə qatlaşaraq çoxlu malqaralarını saxlamaq, əkin sahələrini şumlamaq, əkmək və məhsul toplamaqda atasına yaxından kömək etmişdir. Uşaqlıqdan vərdiş etdiyi əmək onu bütün fəaliyyəti boyu müşayiət etmiş və əmək-

dar müəllim səviyyəsinə qədər yüksəldə bilmişdir.

Mansır müəllim ibtidai təhsilini doğulduğu Aslanbəyli kəndində almış və Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuşdur. 1930-cu ildə texnikumu müvəffəqiyyətlə qurtaran Mansır Yaqubov 3 il müəllim işlədikdən sonra Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuşdur. 1937-ci ildə Pedaqoji İnstitutu bitirib kimya müəllimi diplomunu almışdır. Yüksək biliyinə görə Mansır müəllimi elə İnstitutu qurtardığı ili Qazax Pedaqoji Texnikumuna dəvət edirlər. Bir

neçə il texnikumda müəllim işlədikdən sonra 1941-ci il iyul ayının 2-də Ordu sıralarına səfərbər olunmuş və müxtəlif cəbhələrdə vuruşub orden və medallarla təltif olunmuşdur. 1945-ci ildə müharibəni qurtardıqdan sonra yenidən Qazax pedaqoji məktəbində müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir. 1946-cı ildə Respublikada yüksək ixtisaslı ali təhsilli pedaqoji kadrlar çatmadığından Mansır müəllim Göyçay rayonuna maarif şöbəsinin sərəncamına göndərilir. Orada, qısa bir müddətdə o, bilikli, tələbkar bir müəllim kimi tələbə və müəllimlər tərəfindən sevilir və böyük hörmətlə qarşılanır. 1948-ci ildə ailə vəziyyəti ilə əlaqədar yenidən Qazaxa qayıdıb müəllim işləmişdir. 1950-ci ildə yüksək mütəxəssis kimi Daşsalahlı məktəbinə direktor təyin edilmişdir. On ildən artıq bu məktəbdə işləyən Mansır müəllim məktəbi Rayonda birincilər sırasına çıxarır. Bu məktəbdə təlim prosesi aparılan sinif və sinifdankənar tədbirlər rayonun maarif işçilərinin diqqətini cəlb edir. Hətta Respublika müşavirlərində, Maarif Nazirliyi kollekiyasında da bu məktəbin təcrübəsi nümunə göstərilir. Bu məktəbin qabaqcıl təcrübəsi ilə maraqlanan xalq şairi İsmayıl Şıxlı və bir çox görkəmli adamlar da burada olub, Onlar Mansır müəllimin işindən, xalqa, xalqbalalarına sədaqət və məhəbbətindən məmnun olmuşlar. Yenidən ailə vəziyyəti ilə əlaqədar Mansır müəllim 1961-ci ildə doqma kəndinə qayıdır və Aslanbəyli məktəbinin direktoru olur. 1965-ci ildə Qazax şəhərinə köçən Mansır müəllim Səməd Vurğun adına 2 saylı orta məktəbdə müəllim işləyir. Özünəməxsus tədris metodu olan Mansır müəllim şagirdlərə kimya fənnini həyati misallarla elə öyrədirdi ki, bu fənn şagirdlərin hafizəsində ömürlük həkk olunardı. O, hər elementi uşaqların yadında möhkəm qalması üçün özünə məxsus, "qanlı xlor", "finkalı xlor", "odlu xlor" və s. kimi adlar verərdi. Mansır müəllimin yetirmələrinin, mübaliğəsiz demək olar ki, hamısı ali məktəblərə girərkən kimya fənnindən əla qiymət alıb həkim, mühəndis, müəllim olmuşlar. Hal-hazırda onun yetirmələri içərisində çoxlu elmlər namizədi, elmlər doktoru var. 1988-ci

ilə qədər 2 saylı məktəbdə işləyən Mansır müəllim buradan da fərdi təqaüdə çıxmış və 1993-cü il noyabr ayının 29-da 83 yaşında vəfat etmişdir.

Qasım Murğuzov

Qasım Murğuzov Bayram oğlu 1926-cı ildə Qazax rayonunun Çaylı kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. 1942-ci ildə Qazax pedaqoji Texnikumunu, 1946-cı ildə Qazax İkiillik Müəllimlər İnstitutunu, 1951-ci ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin "Tarix" fakültəsini bitirmişdir. Universiteti müvəffəqiyyətlə bitirdiyinə görə Universitetdə assistent saxlanmışdır. Həmin ilin sonunda öz el-obasına qaydır, Aşağı Əksipara orta məktəbinə direktor təyin edilir. 1952-ci ilin noyabr ayından qazax rayon partiya komitəsinə işə dəvət olunur. 1954-ci ildə "Kommuna yolu" rayon qəzetinə redaktor təyin olunur. 1962-ci ildə Moskva şəhərinə Sov.İKP MK yanında Ali Partiya məktəbinə göndərilmişdir. Həmin məktəbin "kənd təsərrüfatı" nöbətini bitirdikdən sonra yenə, 1964-cü ildə "Qalibiyyət bayrağı" rayon qəzetinə baş redaktor təyin edilir. 1992-ci ilə kimi həmin vəzifədə çalışır. Keçmiş rayon partiya komitəsinin büro üzvü, plenium üzvü bir neçə çağırış xalq deputatları sovetinin üzvü seçilmişdir. Azərbaycan KP-nin XXVII qurultayının nümayəndəsi olmuşdur. Fasiləsiz olaraq 38 il "Göyazən" (keçmiş "Qalibiyyət bayrağı") qəzetinin baş redaktoru olmuşdur. Hökumət təltifləri vardır. Respublikanın əməkdar jurnalisti", "Qızıl qələm" mukafatı laureatı idi. Bir neçə medallarla təltif edilmişdir. 1992-ci ildən təqaüddə idi. 1999-cu ilin noyabrında vəfat etmişdir.

Əli Zeynalov

Həyatda elə adamlar var ki, onlar özlərini mudriklik mə'nada qəribəliyi ilə xalq arasında sağlığında şöhrətlənə bilmişlər. Belə şöhrət hər adama nəsib olmur. Onlardan biri də Əli Zeynalov müəllimdir. Ona el arasında , yoldaşlar içərisində Əli Zeynal deyirlər. Mən bu sadə, təvazökar, əsl müəllimlik nümunəsini, nəzakət, etikasını və məharətini özündə cəmləş-

dirən Əli Zeynalı yaxından tanıdığım üçün hələ pedaqoji fəaliyyətinə keçməmişdən əvvəl onun haqqında bir neçə kəlmə demək istəyirəm. Əli Zeynal bizim Aslanbəyli kəndində doğulduğu və ibtidai təhsilini atam Əhməd Seyidovdan aldığı üçün və bir də ki, bizimlə qohumluq əlaqəsi olduğundan o, bizim ailəyə tez-tez gələr, atamla söhbət etməyi, ondan məsləhət almağı çox sevərdi. 1941-ci ildə müharibə başlayanda əsgər gedənlər içərisində Əli müəllim də birincilər sırasında oldu. Müharibə qurtarana qədər cəbhədə vuruşub Berlina qədər getdi. Yadımdadır müharibədən qayıdanlar özü ilə bərabər Almaniyadan paltar, qab-qacaq, cürbə-cür ev əşyaları, qızıl, məmulatı gətirirdilər. Əli müəllim müharibə qurtardıqda iki böyük çamadanla birbaşa bizə gəldi. Biz də, düşündük ki, Əli Zeynal başqaları kimi evlərinə, uşaqlarına paltarı, qiymətli əşyaları gətirib. Evimizdə yaxşı qonaqlıq etdik. Əli müəllim atama müraciət edərək "Əhməd müəllim gör nələr gətirmişəm" deyərək gətirdiyi çamadanlara əl uzatdı. Açanda hamımız heyrətləndik. Əli müəllim Almaniyadan iki çamadan kitab gətirmişdi. Həqiqətən bunlar çox nadir riyaziyyat, fizikanın nəzəri məsələlərinə dair kitablar idi. Atamı da unutmamışdı, ona Alman pedaqoqu Karl Şmidtin "təbiyə haqqında" kitabını hədiyyə gətirmişdi. Başa düşən üçün bu çox təsirli bir mənzərə idi. Atam Əli Zeynalın bu hərəkətindən çox məmnun oldu. "Afərin Əli pul, qızıl gətirsəy-

din onları xərcləyəcəkdin, kitab isə sənə hər zaman var dövlət gətirəcək", deyə onu mədh etdi. Əli Zeynalın şöhrətli olmasının ən başlıca səbəblərindən biri də onun öz peşəsini həddən artıq sevməsi, mütəmadi mütaliə etməsi, dövrü mətbuatı izləməsi, yenilikləri təcrübədə tətbiq etməsi idi. Onun Qazax seminariyası, oranın müəllimləri, oradakı pedaqoji təcrübə haqqında mənə verdiyi yazılı xatirə həqiqi bir elmi əsər, bilikli, təcrübəli mahir bir müəllimin həyatı, elmi və məktəb müşahidələridir. Müəllim hazırlığına xüsusi qayğı göstərən Əli Zeynal bir gün Qazaxda mənə görüşüb, məcburi evlərinə apardı. Söhbət əsnasında zəngin kitabxanasında mənə yazdığım "Qori seminariyası və onun məzunları" kitabını çıxarıb dedi ki, çox gözəl iş görmüsən. Bu kitab bu gün bizə müəllim hazırlığında hava, su kimi lazımdır. Qori müəllimləri necə böyük işlər görürlərmiş. Onlarda necə yüksək tələbkarlıq, humanizm və vəzifələrinə sadıqlıq var imiş. Mən pedaqoji təcrübəni apararkən bu kitabdən geniş istifadə edirəm. F.Köçərlinin Qazax seminariyasını şöhrətləndirməsinin və bu seminariyanın bu günə qədər şöhrətli olmasının sirrini mən bu kitabı oxuyandan sonra başa düşdüm. Mənə aydın oldu ki, mənə işləyən Qori Seminariyası məzunlarında, o cümlədən Əhməd Seyidovda olan yüksək intellekt və vəzifələrinə sadıqlıq buradan doğmuşdur. Nahaq yerə deyil ki, bu məzunların fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən Akademik Mehdizadə müəllimlərin müşavirəsində Qazax seminariyasının Azərbaycan pedaqogikasının akademiyası adlandırmışdır. Qazaxda Əli Zeynal barəsində kimdən soruşsan sizə onun mənalı ömür yolu haqqında bir kitab xatirə danışa bilər.

Əli Zeynalov 1911-ci ildə Qazax rayonunun Aslanbəyli kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini Aslanbəyli kəndində Əhməd Seyidovun ilk açdığı məktəbdə almışdır. O, 1924-cü ildə Qazax Seminariyasına daxil olmuş və 1928-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. 1928-ci ildən 1931-ci ilə kimi Aşağı Salahlı məktəbində müdir, 6 sentyabr 1931-ci ildən 30 iyul 1933 ilə kimi Əli-Bayramlı (indiki As-

lanbəyli) Kolxoz çavanlar məktəbində müdir, 30 iyul 1933-cü ildən Qaymaqlı Kolxoz çavanlar məktəbində müdir işləmişdir.

Əli müəllim 1933-cü ildən 1937-ci ilə kimi Ali Pedaqoji İnstitutunda oxumuş və oranı birinci dərəcəli diplomla qurtardıqdan sonra həmin ili Qazax Pedaqoji məktəbinə riyaziyyat müəllimi təyin olunmuşdur. 1942-ci ildə, müharibənin qızğın vaxtı Sovet Ordusu sıralarına çağırılmış və cəbhənin ən qızğın bölgələrini Berlina qədər gedib çatmışdır. 1941-ci ildə əsgərlikdən tərxis olunduqdan sonra RXM şöbəsində müfəttiş vəzifəsinə təyin olunmuş, 1947-ci ildə isə RXMŞ nəzdində metodik kabinetin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1947-ci ilin avqust ayında isə Qazax pedaqoji məktəbinin tədris işləri üzrə müdir müavini təyin olunmuşdur. 1958-ci ilin sentyabrında dərslər hissə müdiri vəzifəsi ləğv edildiyindən o Qazax fəhləgənclər orta məktəbində müəllim işləmiş və həmin ilin noyabr ayında yenidən RXMŞ-də metodist vəzifəsinə təyin edilmişdir. 1961-ci ilə qədər bu vəzifədə çalışan Əli müəllim həmin ildən Qazax şəhər 1 saylı orta məktəbində riyaziyyat müəllimi işləmişdir. 1965-ci ildə o yenidən 1 saylı orta məktəbə dərslər hissə müdiri təyin olunur. 1986-cı ilə qədər bu vəzifədə çalışır. Ömrünün 58 ilini xalq maarifinə sərf edən pedaqoji sahənin həqiqi Pestalossi olan bu fədakar müəllimin təqaüd almasına baxmayaraq, işlədiyi məktəbi yaddan çıxara bilmir. O, tez-tez gənc müəllimlər, yuxarı sinif şagirdləri ilə görüşər, onlarla təcrübəsini bölüşər və ağıllı, xeyirxah məsləhətlər verərdi.

Əli müəllimin əziz xatirəsi onun həmkarlarının, tələbələrinin qəlbində yaşamaqdadır. 1994-cü ildə H.İsmayılov tərəfindən "Göyazən" qəzetini 26-cı sayında veteranlarımız rubrikasında "Əli Zeynalov" və 1987-ci il 31 martda "Qalibiyyət bayrağı" qəzetlərində bizim veteranlar rubrikası altında Ə.İncəlinin "Əli Zeynalov" məqalələri dərc olunub. Əli müəllim orden və medallarla təltif olunmuş və əməkdar müəllim kimi fəxri ada layiq görülmüşdür.

İkram Eyyubov

1925-ci ildə Qazax rayonunun Ürkməzli kəndində anadan olmuşdur. 1936-cı ildə Ürkməzli ibtidai, 1938-ci ildə Dəmirçilər natamam orta məktəbini bitirib Qazax müəllimlər texnikumuna daxil olmuşdur. 1941-ci ildə texnikumu əla attestatla bitirib Touz rayonunun Şamlıq orta məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur. İki il işlədikdən sonra doğma kəndinə gəlib kənd so-

vetində və Ağstafa rayonunun torpaq şöbəsində işləmişdir.

1945-ci ildə Azərbaycan Kənd təsərrüfatı İnstitutunun baytarlıq fatültəsinə daxil olub, onu 1950-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə bitirib, institutda assistent vəzifəsində saxlanmışdır. 1958-ci ildə Namizədlik dissertasiyası müdafiə edib, baytarlıq elmlər namizədi alimlik dərəcəsinə almışdır.

Gənc alim həmin il Azərbaycan Elmi-tədqiqat Baytarlıq İnstitutuna baş elmi işçi vəzifəsinə dəvət olunmuş və 1970-ci ildən 1994-cü ilə qədər isə həmin institutda laboratoriya müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

Göstərilən müddət ərzində onun bütün elmi fəaliyyəti baytarlıqda yoluxmayan xəstəliklər üzrə bir çox həll olunmuş məsələlərə həsr edilmişdir.

O respublikada son vaxtlara kimi məlum olmayan heyvanların endemik xəstəliklərini müəyyən edib onlara qarşı tədbirlər hazırlamış, baytarlıqda çox zəhmət tələb edən işləri mexanikləşdirib təsərrüfatlara tətbiq etmiş, qısa müddətdə yeni qaramal cinsləri yaratmaq üçün rüşeymin transplantsiyası kimi biotexnoloji üsulu tətbiq edib transplatat buzovlar almış, heyvanlarda döllənməni artırmaq üçün yeni stimulyator təklif etmiş, O. heyvandarlıqda baytarlıq rentgenologiyasının əsasını qoymuş və s. apardığı fundamental elmi tədqiqat işləri nəticəsində doktorluq dissertasiyası

müdafiə edib, baytarlıqelmləri doktoru alimlik dərəcəsinə də almışdır. Onun baytarlıqda xidməti keçmiş Sovet Dövləti tərəfindən qiymətləndirilmiş, o respublikanın əməkdar baytar həkimi adına layiq görülmüşdür.

İ.Z.Eyyubov 1994-cü ildən indiyə kimi baytarlıq sahəsində kadro hazırlamaq kimi, müqəddəs işlə məşğul olur-aspirantlar hazırlayır və yüzlərlə tələbə yetişdirir. Respublikada baytarlığın yoluxmayan xəstəlikləri üzrə yekənə baytarlıqelmləri doktorudur və bu sahədə məşhur mütəxəssisdir.

Barat Qərəvəliyev

Barat Qərəvəliyev 1923-cü ildə Qazax rayonunun Dağkəsəmən kəndində anadan olmuşdur. O, 1930 -cu ildə Dağkəsəmən ibtidai məktəbinə getmiş və orada 7 illik məktəbi bitirib 1937-38-ci tədris ilində Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuşdur. 1939-40- cı tədris ilində həmin texnikumu bitirib Dağkəsəmən kənd məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur. 1942-ci ildə İkinci Dünya Müharibəsinə getmiş və 1945 ilin fevral ayında ikinci qrup əlil kimi Ordu sıralarından tərxis olunmuşdur. O, müharibədən sonra yenidən Dağkəsəmən kənd orta məktəbində müəllim işləmişdir. 1948-ci ildə təhsilini davam etdirmək məqsədi ilə Gəncə şəhərində Zərdabi adına Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuş və 1952-ci ildə oranı bitirib 1953-cü ildən Gəncə Vilayət Partiya Komitəsində Təbliğat-Təşviqat şöbəsində təlimtaçı vəzifəsində işləmişdir. Səkkiz aydan sonra Barat müəllim Ağstafa rayonunda ümumi şöbə, Təşkilat şöbəsinin müdiri vəzifələrində işləmişdir. O, 1957-ci ildən 1959-cu ilə qədər Ağstafa Rayon Partiya Komitəsinin ikinci katibi, 1959-cu ildən 1964-cü ilə qədər Qazax İcrayyə Komitəsinin sədri, 1964-cü ildən Tovuz Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi, 1967-ci

ildən isə Qazax Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi vəzifəsində işləmişdir. 1973-cü ildən 1980-cı ilə kimi Ağstafa rayonunun Pirli kəndində Sovxoz direktoru olmuşdur. 1980-cı ildən fərdi təqaüdüçüdür. Barat müəllim iki dəfə Azərb. SSR-nin Ali Sovetinə deputat seçilmişdir.

Qazax seminariyası əvvəlki fəsillərdə qeyd etdiyim kimi öz məzunlarını təkcə müəllim kimi deyil, həm də təşkilatçı kimi tərbiyə edirdi. Bu məzunlar harada, hansı vəzifədə işləmələrindən asılı olmayaraq maarifi, məktəbi, müəllim hazırlığını həmişə diqqət mərkəzində saxlamışlar. Barat müəllim seminariyada oxuduğu illəri minnətdarlıq hissi ilə xatırlayaraq müəllifə verdiyi xatiratında yazır ki, həyatımın yadda qalan çağlarından biri Qazax Pedaqoji Texnikumunda oxuduğum illərdir. Həmin illər mənim gələcək həyatım üçün çox əhəmiyyətli rol oynayıb. Xüsusilə müəllimlərin tələbələrə münasibəti, yüksək tələbkarlıqla dərs demələri, bizə verdikləri dəyərli məsləhətləri. O məsləhətləri ki, sonradan həyatımızın acılı şirinli illərində karımıza gəldi. Mən oxuduğum dövrdə Texnikumun direktoru Məcid Tağıyev, dərs hissə müdiri Gülzar Əliyeva idi. Hər ikisi çoxtələbkar idi. Bunlardan əlavə müəllimlərimiz Muğanlı kəndindən fizika müəllimi Abdulla Babanlı, Riyaziyyatdan Aslanbəyli kəndində Əli Zeynalov, Kimya və Botanikadan Aslanbəylidən Osman Cəfərov, Coğrafiyadan Daşsalahlıdan Məcid Əliyev, Rus dilindən Şıxlı kəndindən Osman Əfəndiyev, Tarixdən Gülzar Əliyeva, Ədəbiyyatdan Çaylı kəndindən Musa Axundov, İdman və hərbiyədən Daşsalahlı Miralayev Böyük, Rəsm və Nəğmədən Qazaxdan Məmməd Qaziyev idilər. Müəllimlərimdən Osman Əfəndiyev Qori seminariyasını bitirmişdi. O, çox mülayim, mülayim olduğu qədər də tələbkar idi. Onun təşəbbüsü ilə 30 nəfərə kimi rus dili ilə maraqlanan tələbələr dərnəkdə həmən dili öyrənərdilər. O heç bir təmənna güdmədən, vaxtını müzaiqə etmədən bizimlə vicdanla məşğul olardı.

Digər müəllimlərdən Abdulla Babanlı özünün səliqəli geyimi, qəddi qaməti, yaraşlıq yerışı və yüksək səviyyəli

dərsləri ilə bizi valeh edərdi. Həm də yağışlı günlərdə də dərsə elə gələrdi ki, çəkmələrində balaca bir çirk görsən-məzdi. Dərs deyəndə asta-asta təmkinlə danışar və deyərdi: "başə düşmədiyiniz yerdə sual verin" dərslərini yetirməyən tələbələrə dərsdən əlavə vaxtlarda məşğul olardı. Ondan müsbət qiymət almaq üçün əsaslı biliyə sahib olmaq lazım idi.

Əli Zeynalov çox mehriban və tələbəkər müəllim idi. O, tələbələrə samimi söhbət etməyi çox sevərdi. O, təkcə uşaqların dərsi ilə deyil, həm də ailə vəziyyətləri ilə maraqlanardı. Dərs danışıqda tələsik, tez-tez danışırdı. Görünür özünün bu nöqsanını başə düşdüüyü üçün deyərdi. "utanmayın, mən tez-tez danışıram, başə düşmədiyiniz yerləri soruşun, sual verin". Biz həmişə suallarımıza ondan dolğun cavab alardıq. Müəllimlərimdən Məcid Əliyev coğrafiyadan dərs deyirdi. O da ciddi və tələbəkər müəllim idi. O deyərdi: "Kim xəritəni bilmirsə, coğrafiyanı bilə bilməz". Məcid müəllim hər birimizin evində xəritə olmasına çalışırdı. Müəllimlərimizdən Osman Cəfərov, Musa Axundov da yüksək səviyyəli, mənəviyyatlı müəllimlərdən idi. Seminariyada bizə rəsm və nəğmədən dərs deyən Qaziyev Məmməd həm də Qazax şəhər orta məktəbində 1-ci sinif müəllimi işləyirdi. Onun dərs demək üsulu çox yüksək idi. Onun dərsi ö qədər maraqlı keçərdi ki, heç bir yorğunluq hiss etməyib dərsin nə zaman qurtardığını hiss etməzdik. Məmməd müəllimin qəribə bir xüsusiyyəti də var idi. O əvvəlcədən havanın necə olacağını deyərdi. Dedikləri də həmişə düz çıxardı. Belə müəllimlər və belə təhsil müəssisəsi unudulmur. Azərbaycanın maarif tarixində iz qoyub getmiş bu müəllimlərə allah min rəhmət etsin.

Abbas Mazanov

Abbas Mazanov 19 mart 1929-cu ildə Qərbi Azərbaycanın Göyçə Mahalının Cil kəndində anadan olmuşdur. O, 1946-cı ildə Qazax Pedaqoji məktəbə daxil olmuşdur. Abbas müəllim Pedaqoji məktəblə əlaqədar müəllifə verdiyi xatirələrində yazır: "On iki yaşım var idi. Kəndimizdə kotana gedərdim. Bir gün briqadirimiz tarlaya gec gəldi. Çox fikirli idi. Dedi ki, Hitler müha-

ribəyə başlayıb. Atam da getdi. Mühəribə qurtarana kimi kolxozda işləməli oldum, oxuya bilmədim.

Mühəribə qurtarmışdı. 1946-cı ilin avqust ayının axırını idi. Eşitmişdim ki, Qazaxda müəllimlər məktəbi var. Elə çöldəcə kotanı sahibsiz qoyub yolun qırağına endim. Böyük bir yük maşınına minib Qazaxa yola düşdüm. Gecə saat iki olardı Qazaxa çatdım. İndiki avtovağzalın yeri qanqallıq idi. Kolkos bitmişdi. Mühəribə illərinin, həm də yolun yorğunluğu məni əldən salmışdı. Oturdum. Elə oradaca yatıb qalmışam. Şəhərişi günü camaatın səs-küyü məni oyatdı. Üst-başımı çırpıb şəhərə tərəf yolandım. O vaxt ki MTS-in yanındakı ayaqqabı təmir edən bir kişidən məktəbin yerini soruşdum. Dedi ki, sən yəqin seminariyanı istəyirsən, bu küçə ilə düz get, bazara çatanda sola dönərsən. Gəlib tapdım. Attestatım da paltarım kimi nimdaş idi. İmtahan verməli oldum. Müsəbiqədən keçə bilmədim. Müsəbiqədən keçə bilməyən uşaqlar qayıdıb öz rayonlarına yola düşürdülər. Mənim isə ürəyim buradan ayrılı bilmirdi. Bir neçə gün elə məktəbin yan-yörəsində gecələdim. Mühəribə illərində kolxozda işlədiyimə görə mənə "1941 -ci ildə fədakar əməyə görə" medalı vermişdilər. Həmin medalımı yaxama taxıb seminariyanın direktoru Gülzar xanımın yanına gəldim. Xahiş etdim ki, məni heç olmasa, şərti olaraq sınaq müddəti ilə qəbul etsinlər, yaxşı oxuyacağıma söz verdim. Məni şərti olaraq məktəbə götürdülər.

Nədənsə, sinif yoldaşlarım hamısı mənə qayğı göstərir, kömək edirdilər. Çox çalışırdım. Rübün yekununda haqqımda divar qəzetində yazı dərc edildi. Gülzar müəllimənin göstərişi ilə adımla jurnala yazdılar. Beləliklə, arzuma çatıb Qazax Pedaqoji məktəbin tələbəsi oldum.

Dörd illik təhsil müddəti mənim üçün həm də böyük həyat məktəbi oldu. Q azax camaatının insanpərvər, rəhmliyi, eyni zamanda ağıyalılığını mənə valeh etdi".

Abbas müəllimin xatirələrindən məlum olur ki, Əhməd Cəlilovun rəhbərliyi ilə Qazax seminariyasının 20 illiyi ilə ələqədar keçirdiyi təntənəli mərasimdə o da iştirak etmişdir. O, yazır: "Səhvetmirəmsə, 1948-ci ilin payızı idi. Ağ saçlı, xanım-xatın bir ana bizimlə görüşə kəlmişdi. Bu, Firudin bəy Köçərlinin həyat yoldaşı Badisəba xanım idi. Şirin söhbət elədi. Axırda bizə dedi: "Balalarım mən sizə Firudin bəyin taleyini yox, onun kimi xalqımıza, Vətənimizə məhəbbətli olmağınızı arzu edirəm". Abbas müəllim seminariya illərini xatırlayarkən deyir: "Bir yaz günü eşitdim ki, Səməd Vurğun və Mehdi Hüseyn Qazaxa gəlirlər. Vaqif bağının yanındakı ikimərtəbəli evdə qalırdılar. Dahiləri görmək arzusu ilə bağa toplaşmışdıq. Səməd Vurğun balkona çıx-dı. Bizi görüb dedi: "Siz seminariyanın uşaqlarısınız? Zorla cavab verdik ki, bəli. Dedi: "Kəlib sizinlə görüşəcəyik". Vaqifin heykəlinin açılışından sonra seminariyaya kəldilər. Xeyli söhbət etdilər. Xatirələrini danışdılar. "Çeyran" şerinin yaranma tarixini də danışdı. Qeyd etməliyəm ki, Seminariya müəllimləri təkcə rəsmiyyətçi, dərslərini deyib evinə qaçan adamlar deyildi. Onları tələbələrinin taleyi, məişət qaygıları, yaşayış tərzi də maraqlandırır. Onlar öz müdavimlərinə maddi yardım göstərməkdən həzz alır və bunu müəllimin əxlaq borcu hesab edirdilər." Abbas müəllim bu münasibətlə yazır: "Məktəb komsomol katibi. Qazax Rayon Komsomol Komitəsinin büro üzvü idim. Bir gün tarix müəllimimiz Abdulla Kərəvəliyev mənə yanına salıb Cabbarın dükanına apardı (Cabbar Qazaxda məşhur tacir olub. Özü də ləyaqətli və elmi yüksək qiymətləndirən, uşaqlarına ali təh-

sil verən mütərəqqi bir şəxs olduğundan onun dükənına elə indi də xalq hörmət əlaməti kimi Cabbarın dükənı deyir.-S.F). Dedi ki, Cabbar, qardaşım oğluna bir kostyum götürməliyəm, bu oğlan boydadı, bizə yaxşı parça ver, tikiəcəyəm. Parçanı götürüb yaxınlıqdakı dərzixanada mənim üstümdə biçirdi. Dərziyə dedi ki, hazır elə, uşaq gəlib götürəcək. Sonra götürməyə məni göndərdi. Gedib gətirdim. Yataqxanada kostyumunu mənə geyindirib dedi: "Abbas, bu kostyum sənindir, geyin." Utan-dığımı görüb əlavə etdi: "Oğul, sən tədbirlərdə, iclaslarda bizim pedməktəbi təmsil edirsən, gərək yaxşı geyinəsən". Bu hadisə məni çox təsirləndirdi. Abdulla müəllim qəlbimdə yaxşı insan təcəssümü kimi daim yaşayır."

Abbas Mazanov müəllimlərinin xeyirxahlığından danışarkən bir belə maraqlı xatirə də söylədi: "Dövlət imtahanlarını verirdim. Yoldaşlarımızdan biri (mənimlə bir kənddən idi, Ermənistandan gəlmişdi) Rus dili imtahanından qeyri-kafi qiymət almışdı. Rus dili müəllimimiz var idi, Osman Əfəndi. Qaçdım onlara, evə təzəcə çatmışdı. Geri qayıtdı. Əhməd müəllimin (Əhməd Cəlilov ped. məktəbin direktoru idi) evinin yanına çatanda dayandı. Əhməd müəllimi çağırdı. O həyəət çıxdı: "Osman qağa, xeyirdirmi? Əhvalatı Əhməd müəllimə danışdı. Doğrusu Əhməd müəllim də təəccübləndi: "Axı o yaxşı tələbədi... Bu necə olub?" Osman müəllim dedi: "Əhməd müəllim, bunlar Ermənistanda öz ana dillərini qoruyub saxlaya biliblərsə, bu böyük işdir. Rus dilini də öyrənənlər, sağlıq olsun. Həmin tələbənin qiymətini düzəltməyə. O, bütün yoldaşları ilə eyni vaxtda diplom aldı".

Qeyd etməliyəm ki, Qazax seminariyasının məzunlarının hansı birindən xatirə almışıqsa, onların hamısı Osman Əfəndini dərin savadlı və yüksək insani keyfiyyətlərə malik həlim, doğrucul, əxlaqlı, xeyirxah müəllim kimi səciyyələndirmişlər.

Abbas Mazanov xatirələrində yazır: "Qazax Pedaqoji məktəbini fərqlənmə diplomu ilə bitirdim. Burada əldə etdiyim biliklər, həyat dərsi ömrüm boyu uğurlarıma rəhni

olub. Bütün çətinliklərdən şərəflə çıxmışam, heç vaxt bürüməmişəm. Müəllimlərimdən Osman Əfəndi, B.Miralayev, Ə.Cəlilov, A.Kərəvəliyev, M.Hüseynov, R. Məmmədov, Ə.Zeynalov, Ş.həmşəyev, Ə.Əliyev. K.Bənnayev, Gülzar və Zeynəb müəllimlərin ruhları qarşısında baş əyir, onlara Allahdan rəhmət diləyirəm. Qazax camaatının mehribanlığı, qayğıkeşliyi heç vaxt yadımdan çıxmır. Bu mehribanlıq, bu qayğıkeşlik bizi qorudu, yetişdirdi., həyata təhvil verdi. Qoy o böyük insanlar, İsrafil ağa və Qaçaq Kərəm qeyrətli kişilər heç vaxt Qazaxdan əskik olmasın."

Abbas Mazanov müəllimliklə yanaşı O, həm də Respublikanın ictimai həyatında da fəal iştirak etmişdir. O Komsomol və Partiya qurultaylarının deleqatı, Ermənistanda Respublika Kolxozlar şurasının üzvü və Krasnoselo Kolxozlar şurasının sədri olmuşdur. O, 1988-ci ildə Ermənistandan Azərbaycanlıların deportasiyası zamanı Azərbaycana gəlmiş və bir neçə il təsərrüfat rəhbəri işləmişdir. Hal-hazırda təqaüdədir.

Abbas müəllim bütün bu xidmətləri ilə bərabər o, aşıq folklor sənətinin gözəl bilicisidir. Vəfadağlı təxəllüsü ilə yazdığı şer və poemaları onu ictimaiyyətimizə gözəl şair kimi də tanıtmışdır.

Abbas müəllimin 1999-cu ildə "Gənclik" nəşriyyatı tərəfindən "Göyçə kimi intizarda elim var" şerləri kitabı nəşr olunmuşdur.

Dilşad Şıxlinski

Dilşad Şıxlinski Mustafa qızı 1905-ci ildə Qazax rayonunun Salahlı kəndində bəy ailəsində anadan olmuşdur. Atası Mustafa ağa kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmuşdur. Anası Güləndam də Şıxlinskilər nəslindəndir. Dilşad xanımın 3 yaşı olanda anası ağır xəstələnir və vəfat edir. O ölüm qabağı böyük baldızı Əhməd ağa Mustafayevin həyat yoldaşı Sənubər xanıma vəsiyyət edir ki, Dilşadı özgə ələ verməyib, öz himayəsinə götürsün. Güləndam rəhmətə getdikdən sonra Sənubər xanım əri Əhməd ağanın razılığı ilə Dilşadı qızlığa götürür. Bu həmin Qori Seminariyasının məzunu, atam Əhməd Seyidovun müəllimi, Qazax seminariyasının direktoru və müəllimi Mustafayev Əhməd ağadır. Dilşad xanımın təhsil almasında,-onun dünyagörüşünün formalaşma-

sında Əhməd ağanın çox böyük xidməti olmuşdur. Əhmədəğa və Sənubər xanım balaca Dilşaddan həqiqi, namuslu, yüksək mənəviyyatlı bir vətəndaş tərbiyə edə bildilər. İbtidai təhsilini Əhməd ağadan alan Sənubər xanım Qazax seminariyasına daxil olur. O, burada Əhməd ağanın təkidi və təbliğatı ilə oxuyan Səlimə Əfəndiyevə, Dürrə Mustafayeva, Validə Mustafayeva, Dilrubə Mustafayeva ilə tanış olur. Adları çəkilən bu qızlar və bir neçə adlarını bilmədiyim qızlar da seminariyanın qadın şöbəsinin ilk qaranquşlarından olur. Seminariyanı bitirdikdən sonra Əhməd ağa və Sənubər xanımın məsləhəti ilə Dilşad xanım Azərbaycan. Dövlət Darülfünunun Tibb fakültəsinə daxil olur. Oranı müvəffəqiyyətlə qurtardıqdan onra Dilşad xanım rəfiqələrindən Eyyubova və Validə Mustafayeva ilə birlikdə Quba rayonuna işə göndərilir.

Allah elə bil Sənubər xanımın anasının paklığına görə onun istək və arzularını eşidib, əvvəlçə qızı Mustafayevlər ailəsinə, sonra isə Dilşad xanımın həyatında böyük rol oynayan Quba rayon Komitəsinin işçisi Hüseynağa Məmmədbəyovu ona rast gətirmişdir. Qubada kimsəsiz, arxasız olan Dilşad xanım orada Hüseynağa Məmmədbəyovun və onun həyat

yoldaşı Ayna xanımın təmsalında yenidən ata və ana qayğısına düşər olur. Dilşad xanımın yaxın qohumu Cəmilə Şıxlinskiyə danışır ki, Hüseynağa və Ayna xanım Dilşadı və onun rəfiqələrini həftədə bir dəfə nahara qonaq edər və gündəlik məişət məsələləri ilə əlaqədar bütün ehtiyaclarına kömək edərmişlər. Hər gün bu qayğıkeş insanlar qızları yoluxmasaydılar rahat olmazdılar.

Dilşad xanım 1930-cu ildə Bakıya qayıdar və Sabunçu rayonunun 3 saylı Klinik xəstəxanasında işləyir. 1935-ci ildən həyatının sonuna kimi A.H.Kazımov adına 1 saylı poliklinikada boğaz, burun, qulaq həkimi işləmişdir. Dilşad xanım şərəfli əməyinə görə " Əmək veterani" və digər medallarla təltif edilmiş, eləcə də bir neçə dəfə şəhər deputatlarsovetinə seçilmişdir. 1962-ci il yanvarın 22-də vəfat etmişdir.

Gülbahar Vəkilova

Gülbahar Vəkilova 1925-ci ildə Qazax rayonunun Yuxarı Salahlı kəndində anadan olmuşdur. İbtidai məktəbin 2 sinfini doğulduğu kənddə almışdır. Atasının vəfatından sonra əmisi Qori seminariyasının məzunu Sadıx Vəkilov onu öz himayəsinə alaraq Bakı şəhərinə gətirib 132 saylı məktəbdə oxumağa göndərmişdir. 4-cü sinfə qədər oxuyan Gülbaharın əmisi Sadıx

müəllim 1937-ci ilin tufanlarından yan keçə bilməyib həbs olunur. Gülbahar məcburiyyət qarşısında qalıb yenidən kəndə qayıdır və 7 illik təhsilini Salahlıda tamamlayır. 1942-ci ildə Vətən müharibəsinin ən ağır illərində elmə, təhsilə böyük maraq göstərən Gülbahar Qazax Seminariyasına daxil olur. O, pansionatda yaşamayıb gəldigedər oxumuşdur. Onunla bir sınıfdə Öməröva Şəfiqə, Dərziyeva Nəbat, Əliyeva Xədicə və bir çox digər qızlarda oxumuşdar. Gülbahar xanım

oxuduğu dövrdə mətəbin direktoru Gülzar Əliyeva və dərs hissə müdiri Zeynalov Əli olmuşdur. Gülbahar müəllim tələ-bəlik illərini xatırlayarkən direktorlarının çox əzəzil, nizam-intizamı bərpa etmək üçün tələbələrde qorxu, vahimə yaradan, heç bir gyzətə ketməyən bir şəxs kimi səçiyyələndi-rərkən, dərs hissə mydiriƏli Zeynalovun mərhəmətli, işkü-zar, humanist, tələbkar və qayğıkeş bir müəllim olduğunu xa-tırlayır. Gülbaharxanımmüəllimlərindən rus dili müəlli-mi Osman Əfəndini, ana dili müəllimi İbrahim Əfəndi Qa-yıbovu, coğrafiya müəllimi həmsəyev Şirini, pedaqokika müəllimi Şövkət Məmmədovanı, Kimya müəllimi

Səlimova Gülabı, hərbi müəllimi Miraliev Böyükü minnətdarlıq his-si ilə xatırlayır. O müəllimlərinin çox savadlı və vıddi olmalarından söz açarkən Şirin müəllim haqqında deyirdi: "Şirin müəllim coğrafiyadan dərş deyərəkən həmişə əlində çubuq bizə baxır və fənni o qədər közəl tədris edərdi ki, keriyə dönmədən çubuqla lazım olan yeri xəritədə yanılmadan göstərərdi". Müharibə zamanı qızlara da hərbi dərş keçər-dilər. Miraliev Böyük müəllim bizə çaxmağı çıxartmaq, lü-ləni silmək, küllə atmaq üçün hansı üsullardan istifadə et-məyi səbrlə və vıddi, yüksək intizamlılıq şəraitində izah edərdi. Gülbahar müəllim 1945-ci ildə seminariyanı müvəf-fəqiyyətlə qurtarıb 2 illik müəllimlər institutunun tarix-ədəbiyyatfakültəsinə daxil olur. 1947-ci ildə İnstitutda laborant işləyir. 1948-çi ildə isə Zərdabi adına Pedaqoji İnstitutu daxil olur. Oranı qurtardıqdan sonra Qazaxa kglir vğ Maarif şe'bginin müdiri Məcid Tağıyevin sərənçamı ilə Çaylı kənd məktəbinə əvvəlcə müəllim, sonra isə dərş hissə müdiri vəzifəsinə tə'yin olunur. Çaylı kəndində 10-çu sinif olmadığından uşaqlar təhsillərini tamamlamaq üçün bir ne-çə km. uzun yolu qət edərək Daş Salahlı və Qazaxa oxumağa gədirdilər. Gülbahar müəllimin tg'kid və təşəbbüsü ilə çaylı-da 1-çi sinif açılır. Gülbahar müəllim Çaylıda işlədiyi məktəbin müəllimi Musayev Nəsilə ailə həyatı qurur və 1988-ci ilə kimi, təqaüdə çıxana qədər Çaylı məktəbində ədəbiyyat müəllimi işləyir.

Pəri İbrahimova

Pəri İbrahimova Hübət qızı
1924 ildə Qazax rayonunun Qaymaqlı
kəndində anadan olub və ilk təhsilini
doğulduğu Qaymaqlı kəndində
Əməkdar müəllim Bilal Əhmədovun
müdir olduğu məktəbdə almışdır.
Yuxarıda qeyd etmişdik ki, Bilal
müəllimin məktəbini qurtaran və
ondan dərş alanlar həqiqi savadlı,
elmlı məzunlar olurdu. Heç təsa-
düfi deyil ki, bu məktəbi qurtaran-

ların çoxu elmlər doktoru və elmələr namizədi, eləcədə müxtəlif peşələr sahəsində görkəmli ictimai-siyasi xadimlər olmuşlar.

Pəri müəllimə 1939-cu il sentyabrın 1-də Qazax Müəllimlər Pedaqoji Texnikumuna daxil olur. 1941-cı ilin iyun ayında seminariyanı əla qiymətlərlə qurtarıb Qaymaqlı kəndinə gəlir və təqaüdə çıxana qədər də bu məktəbdə işləyir. Pəri müəllimə seminariya illərini xatırlayaraq deyir ki, bu məktəbdə bizə hər cür şərait yaradırdılar, təqaüd verirdilər. İndiki məscidin binası yeməxana edildiyi üçün biz orada nahar edərdik. Pəri müəllimə seminariyada ciddi intizam olduğunu vurğulayıb deyir ki, məktəbimizdə hər gün 4-nəfərdən ibarət növbətçi olardı. Onlar intizama, yeməklərin keyfiyyətinə, onların növlərinə və düzgün paylanmasına, tamizliyə ciddi nəzarət edirdilər. Pedaqoji texnikumda sinifdən-kənar tədbirlərdən danışarkən Pəri müəllimə deyirdi: "Məktəbimizdə musiqi dərnəkləri yaradıldı. Özümüz səhnəciklər təşkil edib, məktəb həyatında olan klubda teatr verərdik". Pəri müəllimə pedaqoji texnikumda ona dərs deyən pedaqogika müəllimi Məcid Tağıyevin, rus dili müəllimi Şıxlı Osman Əfəndini, kimya müəllimi Yaqubov Mansırı, Ali riyaziyyat müəllimi həmid Nəsimovu, Konstitusiya müəllimi Məcid Nəsimovu, ədəbiyyat müəllimi Hüseyn Nəsimovu, riyaziyyat müəllimi (Qaçaq Kərəmin kürəkəni) Əsgər Mahmudovu minnətdar-

lıq hissi ilə xatırlayaraq onların öz vəzifələrinə çox məsuliyyətlə yanaşdıqlarını və tələbələrinə yüksək insani münasibət bəslədiklərini, əxlaq nümunəsi olduqlarını xatırlayırdı. Pəri müəllimə yazır ki, seminariya müəllimlərinin rəhbərliyi altında nümunəvi dərs deməyə öyrəndik. Pedaqoji təcrübəmiz olduqca ciddi və maraqlı keçərdi. Dərslərimizin müzakirəsində bizə deyilən iradlardan inciməzdik və çalışardıq ki, bizə verilən ittihamları elmi şəkildə rədd edək.

Pəri müəllimin xatirələrinə görə 1941-ci ildə müharibə başlayanda müəllimlər dərs deməklə yanaşı müxtəlif ictimai və təsərrüfat işlərinə qoşuldular. 416-cı Taqanroq diviziyasına bağlama (posilka) göndərmək, kolxozun işlərində çalışmaq, kənd camaatı arasında uşaqlarını təhsildən yayındırmamaq üçün təbliğat aparmaq lazım gəlirdi. Bu işlərin hamısında fəal iştirak edən Pəri müəllimə 1941-1945 il fədakar əməyinə görə medalla təltif edilmişdir.

Pəri müəllimənin xatirələrindən aydın olur ki, müharibənin yaraları sağalmamış maarif Komissarlığı müəllim hazırlığı məsələsinə xüsusi əhəmiyyət verərək ali mək-

təblərə tələbə toplamağı və bu sahədə işi gücləndirmöyi ən zəruri məsələ kimi irəli sürdü. O, yazır ki, 1946-cı ildə Ali Sovetin deputatı Maarif Komissarı M.İbrahimov, API-nin direktoru prof. Əhməd Seyidov, xalq şairi Səməd Vurğun bi-zim məktəbə gəldilər. Onlar bizi Ali məktəbdə, təhsilimizi davam etdirməyə çağırdılar. Məni də nümunəvi müəllim kimi Qazax ikillik müəllimlər institutuna göndərdilər.

Mən İnstitutun tarix, dilədəbiyyat fakültəsinə daxil oldum. 1947-ildə təhsilimi başa vurub yenidən Qaymaqlı məktəbinə qayıtdım. O vaxtdan 55 il, təqaüdə çıxana qədər eyni məktəbdə işləmişəm. Mənim şagirdlərimdən texniki elmlər doktoru Nəbi Yaqubov, tarix elmlər doktoru Bəhrüz Abdullayev, prof. İsa Əhmədov, Tofiq Əhmədov, Tibb elmləri doktoru Qaracayev, riyaziyyat elmləri namizədi Nəsimov Mehralı, kimya elmləri namizədi Sənəm Həmzə qızı və bir çox başqaları olmuşlar.

Qənirə Mehtixanlı

Qənirə Mehtixanlı 1938-ci ildə Ağstafa rayonunun Köçəskər kəndində anadan olmuşdur. 1944-45-ci illərdə Köçəskər kənd orta məktəbində oxumuş, 1956-1958-ci illərdə Qazax pedaqoji texnikumunda təhsil almışdır. Pedaqoji texnikumu qurtarıqdan sonra Qənirə müəllim Ağstafa rayonunun Kirovkənd, Köçəskər kənd orta məktəblərində müəllim və rayon komsomol komitəsində

ümumi şöbə müdiri və komsomolun 2-ci katibi vəzifəsində işləmişdir. Təhsilini davam etdirmək, ali təhsil almaq məqsədilə 1958-ci ildə ADU-nun filologiya fakültəsinə daxil olmuş və 1963-cü ildə Universiteti müvəffəqiyyətlə bitirib Sumqayıt şəhərinə təyinat alır və həyatının sonrakı dövrlərini bu şəhərlə bağlayır. O, Sumqayıt məktəblərində əvvəlcə müəllim, sonra tədris işləri üzrə direktor müavini, 3 və 9 saylı məktəblərdə direktor vəzifəsində çalışır. Hal-hazırda 9 saylı orta məktəbdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi işləyir. Qənirə müəllimə 3 ləyaqətli uşaqların anasıdır. İctimaiyyətimiz Qənirə müəlliməni həm də istedadlı şairə kimi tanıyır. Onun "Səndən gileyliyəm" şeir kitabı oxucular tərəfindən məhəbbətlə qarşılanmışdır.

Qənirə müəllimə xalq maarifinin ən ləyaqətliilərindən biri kimi oxuduğu, təhsil aldığı Qazax ped.məktəbini ana balasını xatırlayan kimi kövrək lövhələrlə qələmə alıb ömrünün ən şirin, ən gözəl günlərinin bu tədris müəssisəsi ilə bağlı olduğunu xatirə şəklində yazıb bizə göndərib. Onu hörmətli oxuculara tam verməyi qərara aldıq.

"Mən orta məktəbi bitirdikdən sonra valideynlərim məni Bakıya ali məktəbdə oxumağa buraxmadılar. Bir il kəndimizdəki uşaq bağçasında tərbiyəçi işlədikdən sonra eşitdim ki, Qazaxda iki illik institut var. Uzun-uzadı yalvarışlardan sonra sənədlərimi oraya verməyə icazə ala bildim.

Sən demə iki illik Qazaxda çoxdan bağlanıb, Pedaqoji Texnikumu onun binasına köçürüblər. Artıqtələbə qəbulu 7 illik təhsildən deyil, X sinfi bitirənlərdəndir. Odur ki, təhsil müddəti 4 ildən 2 ilə endirilib. Mən buranın texnikum olduğunu qəbul olandan sonra başa düşdüm. Heç peşiman da deyildim., çünki başqa yolum yox idi. Onsuz da məni başqa yerə qoyan deyildilər.

Mən qırmızı daş binanın həyətinə girəndə həyətdəki ağacların altında 4-5 nəfər oturub nərd oynayırdı. Gözlərim binanın üzərində vurulmuş mərmər lövhəyə sataşdı. Dayanıb oxumağa başladım: "Xalq şairi Səməd Vurğun 1920-1924-cü illərdə burada təhsil almışdır". Özümdə bir qürur hiss etdimsə də haraya gedib, kimə müraciət edəcəyimi bilmədiyim üçün yerimdəcə dayanıb qaldım. Onlardan bir nəfər ayrılıb mənə yaxınlaşdı və nə üçün gəldiyimi soruşdu. Mən sənədlərimi ona uzadaraq məqsədimi utana-utana ona dedim. O, mənə:

-Ay qız, gecikmişən, sənədlərin qəbulu dünəndən başa çatıb, iki gündən sonra imtahanlar başlayır.-dedikdə lap özümü itirdim. Görünür çox acınacaqlı görkəm almışam, müsahibimin isə mənə yazığı gəlib. Odur ki, sənədlərimi və qiymətlərimi diqqətlə nəzərdən keçirdi, sonra nərd oynayan yoldaşlarından bir nəfərin yanına gedib xeyli danışdı. Sonralar bildim ki, bu məktəbin tarix müəllimi və partiya təşkilat katibi Kərəvəliyev Abdulla müəllim idi. İki il müddətində o bizətarix dərslərini keçdi. Olduqca savadlı, natiq və tələbkar bir müəllim idi. Onun yaxınlaşdığı adam isə

məktəbin direktoru Əhməd Cəlil imiş. Orta boylu, ağ bənizli, qara qaşlı və olduqca zəhimli olan Əhməd Cəlil də bizə (qəbuldan sonra) pedaqogika və psixologiya dərslərini dedi. Görünür Abdulla müəllim Əhməd Cəlilə yaxınlaşıb sənədlərimi qəbul etmək üçün icazə istəyirmiş. Deyəsən, qiymətlərim və ayaqüstü mənə tarixdən verdiyi suallar da Abdulla müəllimi qane edibmiş.

İki gündən sonra mən də imtahana gəldim. Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan (inşa) yazılı imtahandan sonra qalanlar şifahi idi. Mən onlara fikirləşmədən cavab verdim. Riya-

ziyyatdan imtahan götürən Əyyubov Tofiq müəllim mən cavab verərkən məni danladı da. Dedi ki, sən nə üçün instituta getməmişən, belə savadla sənın burada nə işın var? Sonra o, bizim sinif rəhbərimiz oldu. Cavan olmasına baxmayaraq, olduqca mehriban və qayğıkeş bir insan idi. O, bizim sinif rəhbəri kimi yox, bir valideyn kimi qayğımıza qalırdı.

Dərslər başlayandan bir neçə gün sonra bizi hər gün 1-2 saat dərs keçdikdən sonra (elə olurdu ki, heç dərs keçmirdik) üstüaçıq yük maşınlarına doldurub ətraf kəndlərdəki pambıq tarlalarına pambıq toplamağa aparırdılar. Bu iş nə qədər ağır və yorucu olsa da bizim əhvali-ruhiyəmiz şən idi. Maşına minən kimi nəğmə müəllimimiz Fərhad müəllimin bizə öyrətdiyi, o zaman dəbdə olan mahnıları xorla oxumağa başlayardıq. Bu vəziyyət noyabr ayının axırlarına kimi davam etdi. Dekabrın axırlarından dərslərimiz qaydaya düşdü. Məktəbdə dəmir intizam var idi. Məktəbin bütün rejiminə Əhməd Cəlil özü rəhbərlik edərdi. Uzaqdan onun ayaq səslərini eşidəndə tələbələr özlərini itirərdi. hər gün davamiyyəti, səhər idmanını, dərsə hazırlıq məşğələlərini, yataqxanamızdakı səliqə-səhmanı birbaşa özü yoxlayardı. Əli Zeynal direktor müavini olsa da onun müavinliyi o qədər də hiss olunmazdı. Təbiətən sakit bir insan idi. Riyaziyyat müəllimi kimi dərslərini deyər, onunla da kifayətlənərdi. Məktəbin heç bir işinə qarışmazdı.

Dekabr ayının axırına yaxın idi. Abdulla müəllim mani çağırıb özü ilə direktorun otağına apardı. Orada Əhməd Cəlildən başqa bir nəfər də oturmuşdu. Görkəmindən ziyalıya oxşayırdı. Onlar məni xeyli sorğusuala tutuduqdan sonra:

-Sənə bir ictimai iş tapşırısaq işləyə bilərsənmi?-deyə soruşduqda, mən nə deyəcəyimi düşünmədən çiyinlərimi çəkərək:

-Nə bilim, başarsam işləyəərəm, -deməyim müsahiblərimin qəh-qəhə ilə gülməyinə səbəb oldu. Doyunca güldükdən sonra məni azad etdilər. Həmin gün məktəbin komsomol iclasında məni məktəbin Komsomol Komitəsinə katib seçdilər. Bir

müddətdən sonra isə Qazax rayon Komsomol Komitəsinə plenum və büro üzvlüyünə seçildim. Əhməd Cəlilin otağında məni sorğusuala tutan adam rayon komsomol komitəsinin katibi Qənbər Orucov imiş. Bundan sonra o bizim bütün tədbirlərimizdə və iclaslarımızda şəxsən iştirak edərdi. 1957-ci ildə keçirilən II respublika festivalına da bizi o özü gətirmişdi. Mən o vaxt S.Vurğunun iş otağında portretini tikmişdim. Bu nəfis bir əl işi idi. Məni buna görə festivalın "fəxri fərmanı" ilə də təltif etdilər".

Məktəbimizin gözəl ənənələrindən biri də orada da imi "Bədii yaradıcılıq" dərnəyinin fəaliyyət göstərməsi idi. Dərnəyin rəhbəri hamımızın sevib hörmət bəslədiyimiz Fərhad Zeynalov idi. Onun rəhbərliyi altında çox tez-tez tamaşalar göstərilər, ədəbi-bədii gecələr keçirilərdi. Bu tamaşalardan bir neçəsində mən də baş rolların ifaçısı olmuşam.

Bizim texnikumun gözəl ənənələrindən biri də qonşu Gürcüstan Respublikasının Marneuli pedaqoji məktəbi ilə dostluq görüşləri keçirməsi idi. Bir il Marneuli məktəbliləri bizə qonaq gələr, o bir il də biz onlara qonaq gedərdik. Bu görüşlərin birində Rauf İsmayılovun "Son məktub" əsərini tamaşaya hazırlamışdıq. Baş rolu- Gülbacını mən oynayırdım. Tamaşanın sonunda Əhməd Cəlil mənə yaxınlaşıb təbrik etdi. və gələcəkdə mütləq incəsənət institutunun aktyorluq söbəsinə getməyimi məsləhət gördü.

1957-ci il oktyabr ayının əvvəlləri idi. Abdulla müəllim məni çağırıb təcili hesabat hazırlamağımı və axşama məktəbin ümumi

komsomol iclası çağırmağımı tapşırıdı. Dedi ki, Respublikadan nümayəndə gəlib, iclasda iştirak etmək istəyir. Vaxt çox az idi. Buna baxmayaraq, mən iclası vaxtında və qaydasınca hazırlaya bildim. Bu işdə mənə məktəbin ədəbiyyat müəllimi Musa müəllim də köməklik etdi. Bu, nurani qocaman, ucuboylu bir insan idi. Mehriban və xoşxasiyyət idi. Bir qədər burnunda danışıdığı üçün müəllim yoldaşlarım ona zarafatla "burun Musa" da deyərtilər.

Bizim yığıncaqda iştirak edən o zaman "Azərbaycan gənc-

ləri" qəzetinin məsul katibi işləyən, sonralar həmin qəzetin redaktoru, "Kommunist" qəzetində uzun müddət redaktorluq edən və nəhayət məşhur yazıçı publisist kimi tanınan Cəmil Əlibəyov idi. İclasdan bir neçə gün sonra Tofiq müəllim mənə bir qəzet uzadıb təbrik etdi və al, oxu dedi. Bu, 20 oktyabr 1957-ci il tarixli "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin növbəti sayı idi. Burada "Həyatın özü" başlıqlı очерк bizim komsomol iclasımıza və komsomol komitəsinin fəaliyyətinə həsr olunmuşdu. Bundan sonra mənim ünvanıma respublika komsomol təşkilatlarının əksəriyyətindən məktublar gəlirdi. O zamanlar komsomol "partiyanın kiçik qardaşı" sayılırdı. Komsomolun həm hörməti, həm də fəaliyyət dairəsi böyük idi. Məni də məktəbimizdə "komsomol Qənirə"-deyə çağırırdılar. Çünki qrupumuzda məndən başqa bir Qənirə də var idi. Deyilənə görə o, Əhməd Cəlilin həyat yoldaşı Şahnabat xanımın qohumu idi. Şahnabat xanım Qazax rayon Partiya Komitəsinin katibi idi. Dəfələrlə Respublika Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir. Olduqca qeyrətli, nəcib bir xanım idi.

Ara-sıra məktəbin divar qəzetlərində mənim də şerlərim çap olunardı. Musa müəllim şerlərimi həmişə dərnək üzvlərinə nümunə göstərərdi. Uşaq ədəbiyyatından bizə dərs deyən Şayestə müəllimə mənim şer söyləməyimi çox xoşlayardı. O, yaşlı bir qız idi. Ailə qurmamışdı. Deyilənə görə nişanlısı II dğnya müharibəsində həlak olmuşdu. Şayestə müəllimə də ondan sonra heç kəsi sevməyəcəyinə

and içmişdi. heç vaxt gülümsəməzdi, olduqca bədbin idi, saçlarına belə sıǵal verməzdi. Məktəbdə hamı ona hörmətlə yanaşardı.

Məktəbimizdə nəcib xanımlardan biri də Fatma müəlimə idi. O, bizə hüsnxət dərsi deyirdi. 30-35 yaşı ancaq olardı. Yaraşığı bir qadın idi. Deyirdilər ki, S.Vurğun vaxtı ilə Fatma xanıma bir şer də yazıb. O, mənimlə həmişə bir dost kimi rəftar edərdi. Tələbələrin dəftərlərində və yazı taxtasında hər f elementlərini və yazı nümunələrini mənə yazdırırdı.

İki illik pedaqoji texnikumda oxuduğum vaxt ömrümün ən yadda qalan, fərəhli və sevimli illəridir. Sonralar insti-

tutda oxuduğum zaman da orada öyrəndiyim elmlərin bir çoxu mənim köməyimə çatdı. Hələ dövlət imtahanı verərkən professor Verdizadə (O bizə dövlət imtahan komissiyasının sədri göndərilmişdi nazirlikdən) son imtahanda mənə təklif etdi ki, APİ-nin kimya fakültəsinə sənədlərimi verim. Hətta mənə kömək edəcəyinə də söz vermişdi. Mən isə sənədlərimi həm APİ-nin, həm də ADU-nun filologiya fakültələrinə verdim. Hər ikisinə yüksək balla qəbul olunsam da, ADU-da təsilimi davam etdirdim. Mən hər iki instituta qəbulum və pedaqoji fəaliyyətimdəki uğurlarım üçün həmişə pedaqoji texnikuma minnətdar olmuşam, oradakı müəllimlərimin tələbkərlığını və zəhmətlərini məhəbbətlə xatırlamışam.

Beş-altı il əvvəl Qazaxa getmişdim. Müəllimlərimlə maraqlandım. Dedilər ki, Əli Zeynal və Fərhad müəllim hər axşam şəhər parkında görüşüb söhbət edirlər. Axşamüstü mən parka gələndə artıq Fərhad müəllim oradakı skamyalardan birində əyləşmişdi. Uzaqdan mənim gülə-gülə ona yaxınlaşdığımı görəndə yenə də zarafatından qalmadı:

-Nə...irişərsən, aaz!-dedi. Xeyli qocalsa da əvvəlki nikbin əhval-ruhiyyəsini qoruyub saxlaya bilmişdi. Oturub xeyli söhbət etmişdik ki, Əli Zeynal da gəlib çıxdı. O, məni çətinliklə tanıya bildi. Bu yerdə də komsomol köməyimə çatdı. Fərhad müəllim ona "komsomol Qənirədir da..." deyəndən sonra xa-

tırlamağa başladı. Əli müəllim lap qocalmışdı. Mən onlardan Əhməd Cəlili soruşdum. Çox ağır xəstə olduğunu söylədilər. Əvvəlcə görüşünə getmək fikrinə düşdüm. Sonra bu fikrimdən daşındım ki, qoy o mənim xatirimdə əvvəlki kimi, necə görmüşdümsə eləcə də qalsın.

Nərgiz Mahmudova

Nərgiz Mahmudova Məmmədrza qızı 1923-cü ildə Qazax şəhərində anadan olmuşdur. İlk təhsilini rayon mərkəzi Qazaxda almış və 1940-cı ildə Qazax pedaqoji məktəbinə daxil olmuşdur. Məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirən Nərgiz müəllimə Çaylı orta məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur. Müharibə illərində dövlət və sovet orqanlarında savadlı adamlara ciddi ehtiyac olduğundan, onları müəllimlərin arasından seçib aparırdılar. Belərindən biri də Nərgiz müəllimə olur. Onu 1948-ci ildə prokurorluq sistemində işə qəbul edirlər. 4 il orada vicdanla işlədikdən sonra, onu qabiliyyətli, işgüzar, savadlı və yüksək təşkilatçılıq bacarığına görə rayonun icra hakimiyyəti tərəfindən hüquq fakültəsinə göndərilər. Sonralar ailə həyatı qurduqdan sonra yenidən müəllimlik fəaliyyətinə qayıdır və təqaüdə çıxana qədər Qazaxın 1 saylı məktəbində işləyir.

Mirpaşa Nəsibov

Mirpaşa Nəsibov Məmməd oğlu 1908-ci il avqust ayının 8-də Bakıda anadan olmuşdur. 6 yaşında ikən Qazax rayonunun I Şıxlı kəndində yaşayan nənəsi Ayişə xanımın yanına gəlmiş və oradakı rus - tatar məktəbinə getmişdir. O vaxt bu məktəbin müdiri Əli Hüseynov yazıçı M.Hüseynin atası) idi. Bir müddət sonra ailəsi də həmin kəndə köçür. Atası Nəsibov Məmməd Əhməd oğlu həmin kənddə müəllimlik edir.

Qazax müəllimlər seminariyasında təhsil aldığı illəri Nəsibov Mirpaşa belə xatırlayır: O zaman Musavat hakimiyyəti yenidən gəlmişdi. Qazax rayonunun kəndliləri uşaqlarının oxuması üçün parlamenta bir gündə 100-dən çox teleqram göndərmişdilər.

...Nəhayət 1919-cu il avqustun 24-də Parlamentin qubernatoru, Maarif Nazirinə Maarif nəzarətindən isə seminariya direktoru Firudin bəy Köçərliyə teleqrafla bildirmişdilər ki, oxumaq istəyən bütün uşaqların ərizələrini qəbul etsinlər.

Həmin dərs ilində məktəbə 25 nəfər qəbul ediləcəkdi. Ərizə verənlərin sayı isə 47 nəfər idi.

Beləliklə, M.Nəsibov 1919-cu ilin avqustunda Seminariyaya daxil olmaq üçün ana dili, hesab, coğrafiya-tarix və rus dilindən imtahan verərək seminariyanın tələbələri sırasına daxil olur.

M.Nəsibov xatirə dəftərində yazırdı: "Məktəbdə qəbul olunan 25 nəfərdən 19 nəfəri kəndli, 6 nəfəri isə bəy uşaqları idi. Bu altı nəfərdən 5-i Vəkilovlardan (Zahid, İlyas, Namiq, Adil və Lətif), bir nəfəri də qubernatorun öz oğlu Cəfər xan idi.

1924-1925-ci dərs ilinin məzunlarından biri də M.Nəsibov oldu.

1925-ci ilin 21 iyulunda Qazax Darülmüəlliminində ona iki sənəd verilir. Bu sənədlərdən biri Qazax Darülmüəllimini bitirməyi haqqında vəsiqə, ikincisi isə təyinat haqqında belə bir kağız idi.

"Mirpaşa Nəsibzadəyə Xalq Maarif Komissarlığının sərəncam ilə siz Qazax Qəzasına müəllim təyin olunursuz.

Qazax Darülmüəlliminin müdiri Şıxlinski

Katib: Qayıbzadə"

18 iyul 1925

Mirpaşa müəllim 1925/26-cı tədris ilində Öksüzlü vahid-zəhmət məktəbinə müdir təyin olunur.

Beləliklə, gənc yaşlarından pedaqoji fəaliyyətə başlayan M.Nəsibov namuslu və şərəfli ömür yolu keçmişdir.

1930-cu ilin sentyabrında Azərbaycan Dövlət Universitetinin pedaqoji fakültəsinin ədəbiyyat şöbəsinə daxil olan M.Nəsibov 1932-ci ildə oranı bitirir və Zaqatalaya təyinat alır.

1939-cu ildə Bakıda C.Cabbarlı adına Teatr Muzeyində Azərbaycan teatrının tarixi üzrə elmi işçi işləyir.

1950-ci illərdən sonra Qazax rayonunda yerləşən, Saloğlu adlanan yerdə yaşamış və ömrünün sonuna qədər müəllimlik etmişdir.

M.Nəsibov 1980-cı il sentyabrın 12-də Saloqluda vəfat etmişdir.

İsmayıl Orucov

İsmayıl Orucov Paşa oğlu 1929-cu ildə Qazax rayonunun Xanlıqlar (Musaköy) kəndində anadan olmuşdur. Bu kənd Əbdürrəhman ağa Mirvarid Dilbazi kimi şairlər yetirmişdir. Xanlıqlardan baxanda Səməd Vurğunun "Göylərə baş çəkər göyüzən dağı" görsənir. Təbiətin gözəlliyi bu kəndi hər tərəfdən əhatə etdiyi üçün də onun adamları

da, mehriban, zövqlü və ləyaqətli-dirlər. Onlardan biri də İsmayıl müəllimdir. İsmayıl müəllim 1945-ci ildə Qazax Pedaqoji Texnikumunu, 1949-cu ildə isə V.İ.Lenin adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. 1968-69-cu illərdə Qırmızı əmək Bayrağı ordenli Bakı Neft Texnikumunun "Avtomobillərin istismarı şöbəsi"ni bitirmişdir. O, 1950-51-ci ildə Naxçıvan şəhər 2 saylı orta məktəbində tarix müəllimi, daha sonra Naxçıvanda rayon xalq maarif şöbəsində inspektor işləmişdir. 1952-ci ildə Bakıya qayıdan İsmayıl müəllim elə həmin il Bakı hidromeliorasiya texnikumuna tarix müəllimi təyin edilmişdir. 1955-ci ildən, 40 il müddətində, Bakı neft texnikumunda "Maşınqayırma" filialının müdiri olmuşdur.

Eyni zamanda 20 il müddətində həmin texnikumun ilk partiya təşkilatının katibi vəzifəsində çalışmışdır. 54 ilpik pedaqoji fəaliyyəti zamanı tədris sahəsinin bütün göstəriciləri üzrə mənimsəmə, davamiyyət, dərs keyfiyyəti, nizam-in-tizama görə birincilər sırasında olmuş və onun iş təcrübəsi başqa texnikumlar arasında da geniş yayılmışdır. İsmayıl müəllim qabaqcıl təcrübəsinə, təlim-tərbiyə sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərinə, yüksək göstəricilərinə görə "qələbə" nişanı, orden və medallarla təltif edilmişdir. İsmayıl müəllim indi yaşının ahıl çağında da Azərbaycan Dövlət Balıq texnikumunda müəllim işləyir. O, həm də gözəl ailə başçısı və atadır. İki ali təhsilli oğlu var. Yoldaşı Tamilla xanım isə kimya elmləri namizədidir. İsmayıl müəllim çox zəhmətkeş adamdır. O, Bakının Novxanı kəndində, qumların arasında elə bir bağ salmışdır ki, ona hər bir aqranom qibtə edə bilər. İsmayıl müəllim mənə Qazax pedaqoji texnikumu (seminariya) ilə bağlı xatirələrini də yazıb verib. Bu xatirələri hörmətli oxuculara təqdim edirəm.

Qazax pedaqoji seminariyası haqqında xatirələrim

Mən və bacım Orucova Firuzə, Nəsimova Zeynab, Babayev Daşdəmir, Balayev Rza 1943-cü ildə Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olduq. Bu dövr Böyük Vətən Müharibəsinin ən qızgın dövrü idi, vəziyyət bütün ölkədə ağır idi, ölüm-dirim mühari-

bəsi gedirdi. Buna baxmayaraq biz bir gün də dərs buraxırdıq. Bizim yaşadığımız kənd Xanlıqlar Qazaxdan 8 km uzaqlıqda yerləşirdi. Ala-qaranlıq bir-birimizi səsləyir, saat 5-də yuxudan durur, saat 6-da piyada yola düşüb səhər dərsə çatırdıq. Beləliklə 3 il müddətində gündə 16 km yol qət edirdik. O vaxt nəqliyyat yox idi, biz piyada getməli olurduq. Bizimlə birlikdə hal-hazırda Qazaxda yaşayıb işləyən Hacıyev Musa (mənim dostum) Ağköynək kəndindən Kolxoz sədrinin qızı Hacıyeva Sənəm, Poladova Pəri, Mansurova Xədicə, Bəsti, Ermə-

nistanın İravan rayonunun hacılı kəndindən Əziz, Polad kəndindən adları yadımdan çıxan 3 nəfər oğlan və digər gənclərdə oxuyurdu. Onu da qeyd edirəm ki, rus dili istisna ol-maqla ermənistandan gələn oğlanlar bütün fənlərdən yüksək qiymət alırdılar. Mənim və bacımın o vaxt Komsomola keçməyimiz haqda Qazaxda çıxan "Kommuna yolu" qəzetində böyük bir məqalə verilmişdir. Məğalədə deyilirdi ki, analarının ol-mamasına, atalarının isə cəbhədə olmasına baxmayaraq bu gənclər həvəslə oxuyur və Komsomol sırasına daxil olmuşlar. Qazax pedaqoji texnikumunda o dövrdə çoxlu gənclər oxuyurdular. Seminariyanın müəllimlərindən ən çox ünsiyyətdə olduğum hərbidən dərs deyən Böyükmüəllim Miralayev idi. Ona görə ki, onunla anam arasında qohumluqla əlaqəsi vardı. O, atamı və əmilərimi yaxşı tanıyırdı. Böyük müəllim seminariya müəllimləri arasında ən ciddi müəllim idi, öz sənətini yaxşı bilən, çox tələbkər, işdə qəti güzəştə getməyən, ciddi xasiyyətə malik idi. Bir dəfə də olsun onu tələbələr arasında gülən, zarafat edən görməmişdim. Lakin mən və bacıma çox mehriban idi, bilmirəm bu mehribanlıq bizim tək olduğumuzla, qohumluq əlaqəmizlə yoxsa yüksək müəllim mərifəti ilə bağlı idi.

Həmşəyev Şirin müəllim bizə coğrafiyadan dərs deyirdi. Şirin müəllim Qazaxda yaşayırdı, lakin o, bizim kənddən idi. Şirin müəllimin bizim ailəyə çox böyük hörməti vardı. O, ağır təbiətli şəxs olmaqla həmişə çox qayğılı görünərdi. Şirin müəllim bizi başqa

tələbələrdən seçməzdi, qiymət verməkdə çox obyektiv idi, öz ixtisasını dərindən bilən, boş söhbətlərə yol verməzdi, hər dəfə "Paşa kişidən (atamdan) məktub gəlirmi? dərslərinizdən çətinlik çəkmirsinizmi" deyə əhvalımızı soruşardı.

Osman Əfəndiyev-texnikumun dərslər hissə müdiri, həm də rus dilindən dərslər deyərdi. O, orta boylu, dolu, yaşlı bir şəxs idi. Osman Əfəndidə belə bir vərdiş vardı: istər tələbə olsun, istərsədə müəllim müraciəti zarafatla başlayardı. Biztənəffüs vaxtı çörək yeyərkən bizə yaxınlaşıb zarafatla deyərdi: "Xamıralı xaş əppəyi qoltuquna bas əppəyi". Osman

Əfəndinin tələbələrə "2" qiymət verməsini görmədim. O, tələbəni həqiqi öyrədərdi. Mənim özüm rus dilindən çox zəif oxuyurdum, lakin o mənim başımı sığallayıb öyrənəcəksən deyib mənimlə əlavə məşqul olardı. Seminariyada ondan xoş xasiyyətli ikinci bir müəllim yox idi. Müəllimlər arasında deyirdilər ki, Osman Əfəndi rus dilini ruslardan yaxşı bilir. Hiss olunurdu ki, bu böyük insan maddi ehtiyac içərisində yaşayır, onu həmişə süzölmüş teleqreykada (sırıqlı pencək) görmək olardı.

Məhərrəmovə Zeynab müəllimə bizə ədəbiyyatdan dərslər deyərdi, özü Ağköynək kəndindən idi, ali məktəbi yenicə qurtarıb gəlmişdi, deyilənə görə Mürsəl adlı aspirantla nişanlı idi. Sonralar elə oldu ki, biz Bakıda qonşuluqda yaşadığımız vaxt Mürsəl müəllim Mərkəzi Komitədə təlimatçı işləyirdi; çox mədəni insan idi, onunla Xətai (keçmiş erməni kənd) bulvarında tez-tez gəzib söhbət edərdik. Zeynab müəllim çox həvəslə, gənclik ehtirası ilə dərslər deyərdi.

Güllüzar Əliyeva-texnikumun direktoru idi. Eyni zamanda tarixdən dərslər deyirdi. Milliyətçə ləzki idi. O vaxt Qazax rayonunda milliyətçə ləzki olan Yaqubov rayon partiya komitəsinin birinci katibi idi. Güllüzar müəllim kişi xasiyyətli, qətiyyətli bir qadın idi. Belə deyirdilər ki, hətta həyat yoldaşı Əbdüləziz müəllim də ondan çəkinirmiş. Onun iki kiçik yaşlı qızı vardı, birinin adı Svetlana idi,

özləri də texnikumun binasında yaşayırdılar. Mən tarixdən yaxşı oxuduğum üçün mənə qarşı münasibəti çox yaxşı idi. Bacım dərsi bil-məyəndə mənə dərsi danışdırar, bacıma isə deyərdi "Öküz vursun səni" dur təkrar et. Mən onun kiçik yaşlı qızları ilə boş vaxtları həyətdə oynayır, saxladığı qazları isə mənə kəs-dirərdi-kötüyü və baltanı gətirib deyərdi: "balta ilə kəs başını" onun acığı tutanda sözü bu idi: "Öküz vurmuş". O dövrdə texnikumda yüksək nizam-intizam vardı. Güllüzar müəllimin özü də rayon partiya komitəsinin büro üzvü idi. Texnikumu bitirən zaman mənə dedi ki, atanı mənim yanına çağır (o vaxt atam əsgərlikdən qayıtmışdı). Mən atamla bərabər onun yanına gəldim. O, dedi; "Paşa kişi oğlunu Bakıya ali məktəbə

göndər, özü də yalnız tarix fakültəsinə". Belə də oldu, mən onunla sonralar Bakıda görüşdüm. Məni görüb sevindi və üzümdən öpüb soruşdu "harada yaşayırsan işlərin necədir? Mən özüm haqqında ona məlumat verdikdən sonra dedi; "demək mənim məsləhətimdən çıxmayıbsan". Sonra mən onun matəm mərasimində iştirak etdim. Qazax pedaqoji texnikumunda oxuduğum vaxtdan 57-il keçir, ona görə çoxlu xatirələrim yad-daşımından silinmişdir. Adlarını çəkdiyim bu müəllimlər öz dünyalarını dəyişmişlər, Allah onların hamısına rəhmət etsin.

Hal-hazırda həyat və iş təcrübəm mənə əsas verir ki, həqiqətə naminə deyim ki, Qazax Pedaqoji Seminariyasının verdiyi bilik və yetişdirdiyi kadrlar müasir ali məktəblərin verdiyi bilikdən və yetişdirdiyi kadrlardan yüksək səviyyədə idi.

Ənvər Əfəndiyev

Ənvər Əfəndiyev Xanbaba oğlu 1917-ci ildə Qazax rayonunda anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini doğulduğu kənddə almış və Qazax

şəhəri kolxoz-gənclər məktəbinə daxil olaraq 1931-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. həmin ili Qazax Pedaqoji texnikumuna daxil olmuş və 1933-cü ildə qurtarıb 1935-ci ilə qədər Qazax rayon Xalq Maarif şöbəsinin nəzdindəki

Statistika və savad kursunda dərs demişdir. Ənvər müəllim 1936-cı ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun təbiət fakültəsinə daxil olmuş və 1940-cı ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Ali təhsilini tamaladıqdan sonra Ənvər müəllim Qazaxa qayıdır və Çaylı kənd orta məktəbinə dərs hissə müdiri vəzifəsinə təyin edilir. O, 1940-cı ildə Sovet ordusu sıralarına səfərbər olunur. 1942-ci ildə Kimya Mü-

dafiə Akademiyasının qısa müddətli kursunu bitirir, zabıt rütbəsi alır və çəbhəyə yollanır. 1942-ci ildən 1945-ci ilə qədər müxtəlif diviziyalarda kimya xidməti rəisi vəzifələrində çalışır. Müharibə dövründə iki dəfə yaralanmış və göstərdiyi qəhrəmanlıqlarına görə iki birinci dərəcəli "Vətən müharibəsi" və "qırmızı ulduz" ordenləri ilə təltif edilmişdir. 1945-ci ildə ordudan tərxis edildikdən sonra 1989-cu ilə qədər Qazax şəhər 1 saylı orta məktəbində kimya fənnini tədris etmişdir. O, şərəfli müəllim əməyinə görə "Əlaçı maarif işçisi" döş nişanına və "baş müəllim" adına layiq görülmüş və həmkarlar təşkilatının fəxri fərmanı ilə təltif olunmuşdur. Hal-hazırda Rayon ağsaqqallar şurasının sədridir.

Mədəd Məşiyev

Mədəd Məşiyev Sarı oğlu Qazax rayonunun Qazaxlı kəndində anadan olmuşdur. Bu kənd Əliağa Şıxlinski, Məşiyevlər, Hacıyevlər və Ənvərbəylilər kimi böyük nəsil, görkəmli adamlar yetirib, bu kənd həm yerini, həm də adını itirmişdir. İndi Qazaxda belə bir kənd yox-

dur.

Məlum olduğu kimi 1930-37-ci illərdə repressiyanın tuğyan etdiyi bir dövrdə günahsız kənd əhalisi "varlı", "yağlı", "Xan", "bəy" deyə müxtəlif adlarla sürkünlərə məruz qaldılar. Bu bələdan yaxa qurtarmaq üçün Qazaxlı kəndinin əhalisi kənddən Azərbaycanın və Qazax qəzasının müxtəlif yerlərinə dağıldılar. Beləliklə də Qazaxlı kəndi Qazax rayonunun xəritəsindən silindi. Mədəd müəllim də ilk təhsilini yeni köçdükləri Pirli məktəbində aldı. Mədəd müəllimin yazılı xatiratına görə oxuduğu müddətdə rayondan komsomol katibi gəlir və əlaçı şagirdləri Qazax pedaqoji məktəbinə aparır. Pirli kənd məktəbində 3 nəfər Mədəd, həsən və Bahadur adlı şagirdlər

əlaçı olduğundan ped.məktəbə namizədlər də bu üç şagird olur. Biz Qazax müəllimlər seminariyasına ketdik və qəbul olunduq. O zaman seminariyanın direktoru çox tələbkar çiddi Mirqasım Əfəndiyev idi. Mədəd müəllimin yazdığına görə onlara dərs deyən müəllimlərdən Hüseyn Nəsimov, Mansur Yaqubov, Əli Zeynalov, Osman Əfəndiyev, Abdulla Babanlı qardaşları çox yüksək savadlı və əxlaq nümunəsi olan müəllimlər idi. Ləyaqətli və əla qiymətlərlə oxuyan tələbə yoldaşlarımdan bir neçəsinin adını da çəkə bilərəm. Onlardan Ağstafadan Çəndirli Salman, Tovuzdan Kərimov Bahadur, Gədəbəydən Əliyev Oru idilər. Mədəd müəllim Seminariyanı qurtarandan sonra Ali təhsil almış və 1991-ci ilə kimə Tovuz, Şəmkir. Qazax rayonu və onun kəndlərində müəllimlik etmişdir. O eləcə də şəhid Hacımahmud Mahmudova Qaratel adına orta məktəbdə direktor müavini işləmişdir. Hal-hazırda təqaüdədir.

Cavad Bağirov

Cavad Bağirov Şərif oğlu Qazax rayonunun 2-ci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini doğma kəndində almış və 7 illik

natamam orta təhsil aldıqdan sonra Qazax seminariyasına daxil olmuş və oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. Cavad müəllim seminariyanı bitirdikdən sonra Tovuz, Gədəbəy rayonlarında müəllim, Zakatala rayonunda isə Maarif müdiri vəzifəsində çalışmışdır. O, istehsalatdan ayrılmadan Pedaqoji İnstitutu da qurtarmışdır. Zamanın tufanlı illəri Cavad müəllimdən də yan ötməmişdir. O, bu acılı illərdən uzaqlaşmaq üçün Gürcüstanın Başkeçid rayonuna köçür və orada yenidən Maarif müdiri vəzifəsində çalışır. Ancaq 1937-ci ildə həbs olunaraq uzaq şərqin Kalıma şəhərinə sürgün edilir. Sürgün illərinə iradəsi ilə qalib gələn Cavad müəl-

lim sürgündən azad olunduqdan sonra Kalıma şəhərində qalır və orada da yeni bir ali təhsil alır. O dağ mühəndisi olur. Xeyli müddət orada işləyəndən sonra "Xalq düşməni" adı bir balaca sənkiyə kimi 1947-ci ildə vətəni Şıxlıya qayıdır. Heç bir iş tapa bilmədiyi üçün Gürcüstana gedir və Marnauli rayonunda mühəndis işləyir. 1953-cü ildə Qardaba-ni rayonuna köçür və yenidən müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olur. Cavad müəllim Xalq Maarifi qarşısında əvəzsiz xidmətlərinə görə "Əməkdar müəllim" fəxri adına layiq görülür. 0,1966-cı ildə Bakıya köçür və 1980-cı ilə qədər Mərdəkan qəsəbəsində müəllimlikfəaliyyətini davam etdirir.

İsaqov Nəbi

İsaq İsaqov Nəbi oğlu 1921-ci ildə Qazax rayonunun Aslanbəyli kəndində anadan olmuşdur. 1929-cu ildən 1936-cı ilə qədər kənd 7 illik məktəbində təhsil almış və 1936-cı ildə Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuşdur. 1939-cu ildə Seminariyanı qurtaran ili Balakən rayonuna təyinat almış və 1942-ci il

də qədər həmin rayonun Çayqırağ kəndində müəllim işləmişdir. Bir müddətdən sonra Balakənin Meşəşəmbal (Şərəf) kənd 7 illik məktəbində, Xalatala məktəblərində direktor vəzifələrində çalışmışdır. 1942-ci ildə 29 yaşında müharibənin ən qızgın vaxtında əsgərliyə səfərbər olunmuşdur. 1945-ci ilə qədər vuruşmuş və aldığı yaralardan ikinci qrup əlil kimi tərxis olunmuşdur. 1945-ci ildə Vətənə qayıdandan sonra 1953-cü ilə qədər Aslanbəyli orta və Musaköy 7 illik məktəblərində rus dili müəllimi işləmişdir. İsaq müəllim Ped. texnikumla kifayətlənməyib. Bakıda 2 illik Rus dili İnstitutunu da bitirib natamam ali təhsil almışdır.

Sovet hökumətinin müharibə dövründəki siyasəti bir çoxlarının həyatına qəsd etdi. Müharibə dövründə yaralı

əsir düşən, və əsirlikdən qaçıb müharibənin sonuna qədər vuruşmuş adamlar belə KQB-nin nəzdində şübhəli şəxslər kimi Sovet imperiyası dağılana qədər izlənməmişdir. Bu adamlar KQB-nin gözündən uzaqlaşmamaq üçün müxtəlif respublikalara qaçmış vəfəhlə peşələrinə yiyələnərək zavod və fabriklərə çalışmışlar. İsaq müəllim də minlərlə belə adamlardan biri olmuşdur. 1950-ci ildən sonra mühasirədə qalmış və əsir düşmüş adamlar yenidən Sibirə sürkün edilməyə başladı. İsaq müəllim KQB-in gözündən uzaqlaşmaq üçün ailəsi ilə birlikdə Sumqayıta köçür və metallurqiya zavodunda daha sonra isə 1957-ci ildən 1983-cü ilə qədər Gürcüstanın Rustavi şəhər Metallurqiya zavodunda çalışır. Hal-hazırda fərdi təqaüdədir. İsaq müəllim ustad müəllim olmaq-la, gözəl sənətkar, təbii şair və rəssamdır. Onun evi həqiqi bir muzeyi andırır. O. həm də qayğıkeş, tələbkər atadır. Onun uşaqlarının hamısı ali təhsillidir. Böyük oğlu İsaqov Qüdrət isə Fizika elmləri namizədidir və doktorluq dissertasiyası üzərində işləyir.

Məcid Nəsimov

Qazax seminariyasının məzununu
Məcid müəllim də Aslanbəyli kəndindəndir. həmin kəndin yetirmələrindən Hacı Mahmud Əfəndi, professor Əhməd Seyidov keçmiş üzüm-

çülük və Şərabçılıq Komitəsinin sədri Məhəmməd Əfəndiyev, şair Akif Səməd, əməkdar müəllim Osman Cəfərov və onlarla digərləri Azərbaycan və onun hüduqlarından çox-çox uzaqlarda şöhrət tapmış adamlardır.

Məcic Nəsibov 1906-cı ildə Aslanbəyli kəndində anadan olmuş və ibtidai təhsilini həmin kənddə professor Seyidov Əhmədin açdığı ilk məktəbdə almışdır. 1917-ci ildə Rus imperiyasının dağıldığı dövrdə əmələ gəlmiş qarışiq-

lıq ADR hökumətinin yaranması, Qori seminariyasının Qazaxa gəlməsi kimi yeniliklərin, Respublikamızın həyatında bir çox əlamətdar hadisələrin yarandığı bir zamanda Rus bolşevik istilasına baş verdi. Ermənilər bu fürsətdən istifadə edib Azərbaycandan xeyli ərazi qoparmağa və Azərbaycan ziyalılarını qırmağa nail oldular. Qazaxda əsaslanmış olan Qori seminariyasının ilk müdiri F.Köçərli də bu bəd əməllərin qurbanı olub güllələndi. 1920-ci ildə onu əvəz edən Əhməd ara Mustafayev F.Köçərli ənənəsini saxladı və seminariyanı şöhrətləndirdi. Seminariyaya kəndlərdən və müxtəlif rayonlardan axın başladı. Bu axının içərisindən gələnlərin biri də Məcic Nəsibov oldu 1924-cü ildə. O, seminariyanı müvəffəqiyyətlə bitirib Pedaqoji İnstitutun tarix fakültəsinə daxil olmuşdur. 1928-ci ildə Tovuz rayonunun Bozalqanlı kənd məktəbində direktor vəzifəsində çalışmışdır. 1934-cü ildə isə o zaman ən böyük məktəblərdən biri olan Daş Salahlı məktəbinə təyin olunur. Daha sonralar isə onu bacarıqlı təşkilatçı, komsomol və partiya işlərində göstərdiyi fəaliyyətinə görə Çaylıda partiya təşkilat katibi seçirlər. Ordan da onu Qazax rayon Partiya Komitəsinin Təşkilat Şöbəsinin müdiri təyin edirlər. Məcic müəllim həmin vəzifədə 1942-ci ilə qədər işləmişdir. 1942-ci ildən 1944-cü ilə kimi Sovet Ordusu sıralarında Hitler almaniyasına qarşı vuruşmuş və 1944-cü ildə Mazdokda həlak olmuşdur.

Məcic Nəsibov

Məcid Nəsibov Bayram oğlu 1909-cu ildə 1-ci Şıxlı kəndində anadan olub. İbtidai təhsilini doğulduğu kənddə almış və sonra Qazax Müəllimlər Seminariyasına daxil olmuşdur. Seminariyanı qurtardıqdan sonra Laçın rayonunun Pircahan kənd orta məktəbində, daha sonra isə Muğan kənd orta məktəbində direktor müavini və direktor vəzifələrində işləmişdir. Məcid müəllim daha sonralar Gürcüstana köçmüş və Qardabani rayonunun Kalinin orta məktəbində müəllim işləmişdir. O, 1970-ci ildə vəfat etmişdir.

Həmid Nəsibov

Həmid Nəsibov Məhəmməd oğlu 1908-ci ildə Qazax rayonunun 1-ci Şıxlı kəndinin Papaqçı məhəlləsində yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur. O ibtidai təhsilini 1920-ci ildə kəndlərində yenidən açılmış 1-ci dərəcəli ibtidai məktəbdə almışdır. 1923-cü ildə Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş, dövlət hesabına pansionda yaşamış və 1928-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Elə həmin ili təyinatla 1931-ci ilə kimi Göyçay rayonunun İsmayılı kəndində müəllim işləmişdir. Ailə vəziyyətinin maddi çətinliyi ilə əlaqədar Qazaxa qayıtmış və 1942-ci ilə qədər rayonun müxtəlif Aslanbəyli, Kəmərlı, Yuxarı Salahlı və 1-ci Şıxlı kənd məktəblərində müəllim və Sadaxlı kəndində məktəb direktoru işləmişdir.

Həmid müəllim 30-çu illərin əvvəllərində müəllimlik fəaliyyəti ilə yanaşı rayonun ictimai həyatında da yaxından iştirak etmiş və ictimai

əsaslarla savadsızlığın ləğvi dərnəklərində dərs demişdir. O işlədiyi yerlərdə özünü vicdanlı məllim, gözəl vətəndaş, samimi yoldaş kimi göstərdiyindən onun keçmiş tələbə yoldaşlarından Xalq şairi Osman Sarıvəlli, keçmiş Nazirlər Sovetinin 1-ci müavini Mahmud Məmmədov və digərləri onu və onun əmisi oğlu Nəsimov Məcidini xoş xatirələrlə yad etmişlər.

Həmid müəllim 1942-ci ildə, Vətən müharibəsi dövründə ordu sıralarına səfərbərliyə alınmış və Kerç döyüşlərində həlak olmuşdur. Onun 4 uşağı qalmışdır. Həyat yoldaşı namusla, qeyrətlə uşaqları boya-başa çatdırmış, onların hamısına ali təhsil vermişdir. Həmid müəllimin böyük oğlu Krasnodar Politexnik İnstitutunun professorudur.

İslam Vəliyev

İslam Vəliyev Məhəmməd oğlu 1922-ci ildə Qazax rayonunun II Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. 1913-cü ildə II Şıxlı natamam orta məktəbinə daxil olub, 1938-ci ildə həmin məktəbi bitirdikdən sonra Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olub, 1941-ci ildə həmin texnikumu, Aliyev Knyaz, Vəliyev İmran, Nəsimov Nəriman, Qurbanov Vəkil, Kazımov həsənoğlu, Əsli Daşdəmir qızı,

Tükəzban Musa qızı, Münəvvər İskəndər qızı, Yasəmən Şərif qızı və Validə Təmraz qızı ilə birlikdə ped.texnikumunu müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. Böyük Vətən müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar 1941-ci ildə ordu sıralarına çağırılmışdır. 1942-ci ildə 77-ci Azərbaycan diviziyasında alman işğalçılarına qarşı vuruşmuş və 2 il, 1942-ci ildən

1943-cü ilə qədər hərbi xəstəxanada müalicə olunmuşdur. Sağaldıqdan sonra yenidən Qroznı və Taqanrok şəhərinə cəbhəyə göndərilmişdir. 1941-ci ildən müharibədə göstərdiyi qəhrəmanlığına görə Qırmızı ulduz, I və II dərəcəli Vətən Müharibəsi ordeni 2 dəfə Qırmızı Bayraq ordeni və 14 medalla təltif edilmişdir. 1946-cı il avqust ayında ordu sıralarından müəllim kimi tərxis olunan İslam Vəliyev kəndlərində müəllimlik etmək üçün ərizə verir. Lakin müəllimlik yeri olmadığından İslam Vəliyevi Kolxoz ilk Partiya Təşkilatının katibi və Kolxoz Sədrinin Təsərrüfat üzrə müavini vəzifəsinə irəli çəkirlər. İslam müəllim 1954-cü ildə Xalq Təsərrüfat İnstitutuna daxil olmuş və oranı Stalin təqaüdü və fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. İnstitutu bitirdikdən sonra müxtəlif Dövlət Bankı, Dövlət Plan Komitəsinin Kənd Təsərrüfatı idarəsində, Kənd Təsərrüfatı tədarükü sahəsində 1994-cü ilə qədər çalışmışdır. İşlədiyi illərdə Dövlət Plan Komitəsinin rəhbərliyi tərəfindən dəfələrlə təşəkkür almış, 1918-ci ildə Azərbaycan SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin fərmanı ilə təltif edilmişdir. O, Azərbaycan SSRİ əməkdar iqtisadçı fəxri adına layiq görülmüşdür.

İslam Vəliyevin barəsində "Kommunist" qəzetinin 1945-ci il may nömrəsində müharibədə göstərdiyi qəhrəmanlığı barədə məqalə çap olunmuşdur.

İsrafil Yusubov

İsrafil Yusubov Nadir oğlu 1919-cu ildə Qazax qəzasının Birinci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini doğulduğu kənddə almış və sonralar Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olaraq 1936-cı ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. 1940-cı ilə qədər Qazax rayonunun Qaymaqlı və Birinci Şıxlı kəndlərində müəllimlik etmişdir. İsrafil müəllim ikinci dünya müharibəsinin iştirakçısı olmuşdur. Əsgərlikdən tərxis olunduqdan sonra 1948-ci ildə Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı fakültəsinin və 1951-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə qurtarmışdır. 1957-ci ildə dissertasiya müdafiə edib iqtisad elmləri namizədi elmi

dərəcəsinə layiq görülmüşdür. O, Azərbaycan EA Tarix muzeyində elmi işçi, baş elmi işçi, Ali Partiya məktəbində baş müəllim, Neft-Kimya İnstitutuna İqtisad kafedrasında və Xalq Təsərrüfatı İnstitutlarında dosent vəzifələrində işləmişdir. İsrafil müəllim Azərbaycanda təkcə mühazirəçi alim deyil, həm də bir neçə dərsliyin və onlarla elmi əsərlərin müəllifi kimi də məşhur olmuşdur.

Məcid Əhmədov

Məcid Əhmədov Əhməd oğlu 1900-cü ildə Qazax qəzasının II Şıxlı kəndində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini doğulub yaşadığı Şıxlı kəndində almışdır. Orta və ali təhsilinin olmamasına baxmayaraq, 1920-ci ildən 1935-ci ilə kimi Qazax rayonunun Qaymaqlı, Dəmirçilər, Məsəköy, Tatlı, Kəmərlı, Cəfərli kəndlərində müəllim və məktəb müdiri vəzifələrində çalışmışdır.

O, Qazax Pedaqoji Texnikumuna daxil olaraq, 1935-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. 1920-ci ildən ömrünün sonuna kimi (1991-ci ilə kimi) Xalq Maarifi sahəsində çalışmışdır. Onun xidmətləri yüksək qiymətləndirilmişdir. O, 1960-cı ildə "Əməkdar müəllim" , 1949-cü ildə "Qırmızı əmək bayrağı" və 1952-ci ildə "Lenin" ordenləri ilə təltif edilmişdir.

Mürsəl Əfəndiyev

Mürsəl Əfəndiyev Şərif oğlu
1910-cu ildə Qazax qəzasının ikinci
Şıxlı kəndində anadan olmuşdur.

İbtidai təhsilini doqma kəndində
aldıqdan sonra Qazax seminariyası-
na daxil olmuş və 1927-çi ildə se-
minariyanı bitirib Gədəbəy rayo-
nunda müəllimlik etmişdir. Mürsəl
müəllimin atası Şikəstə represiyaya
mərur qalıb Sibirə sürgün edil-
diyindən, o, bir daha Şıxlı kəndinə

qayıtmayıb, ömrünün sonuna kimi Qarayazıda yaşamışdır. Əfəndiyev
Mürsəl 1941-ci ildən 1945-ci ilə qədər II dünya mü-
haribəsində iştirak etmişdir. 1949-cu ildə Azərbaycan Döv-
lət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsini bitir-
mişdir. 1951-53-cü illərdə Qazaxstanda sürgündə olmuşdur.
Sürgündən sonra Qardabani rayonunun bir çox kənd məktəblə-
rində müəllim, dərs hissə müdiri, məktəb direktoru vəzifə-
lərində işləmişdir. Xalq Mərifəti sahəsində xidmətlərinə görə "Əməkdar
müəllim" fəxri adına layiq görülmüdü.

Xanəhməd Bayramov və Yusif Süleymanov Zöhrə Həsənova ,Alı Mustafayev

Bakı Dövlət Universitetinin professoru Mustafa Bay-
ramov bizə Qazax seminariyasının 4 məzunu barədə məlumat
verdi. Onlardan biri **Bayramov Xanəhməd** Tacir oğludur. O,
1937-ci ildə Qazax seminariyasını qurtarmış və Dövlət Belku
Komissiyasının sənədi ilə Qax rayonuna müəllim təyin olunmuşdur. 3 il
orada fəaliyyət göstərdikdən sonra növbəti hərbi xidmətə çağırılmışdır.
1945-ci ilə qədər Vətən müharibəsində iştirak edən Xanəhməd müəllim
müharibənin son günlərində həlak olmuşdur.

Seminariyanın məzunu Süleymanov Yusif Yunis oğlu da Qazax
rayonunun Kəmərli kəndində anadan olmuş, ibtidai və
orta təhsilini doğulduğu kənddə aldıqdan sonra, Qazax Pedaqoji
Texnikumuna daxil olmuş, 1938-ci ildə oranı müvəffə-
qiyyətlə bitirib, Qazax rayonunun Prialli, Poylu və Kəmərli

kəndlərində əvvəlcə ibtidai sinif, sonra isg rus dili müəllimi işləmişdir. Süleymanov Yusif Böyük Vətən Müharibəsi iştirakçısı olmuş, müharibə qurtardıqdan sonra yenə də Kəmərlı kəndində müəllim işləmiş və orada təqaüdə çıxmışdır.

İll məzun əslən Kəmərlı kəndindən olan həsənova Zöhrə Mustafa qızıdır. O da Qazax seminariyasını bitirdikdən sonra uzun illər Kəmərlı kənd məktəbində ibtidai sinif müəllimi işləmiş hal-hazırda təqaüdçüdür.

Ən nəhayət Mustafa Bayramovun verdiyi məlumatdan IV şəxs Mustafayev Alı Mustafa oğludur. Qazax seminariyasını bitirən Alı müəllim uzun illər Tovuz, Qazax və Kəmərlı məktəblərində ibtidai sinif müəllimi işləmişdir.

Mirəli Miralayev

Mirəli Miralayev Mustafa oğlu 1902-ci ildə Qazax rayonunun Daş Salahlı kəndində anadan olmuşdur. Atası zəhmətkeş, böyük var-dövlət sahibi olmuş, 8 uşağını və atadan yetim qalmış nəvələri xalq şairi Mirvari Dilbazi və Yaqut Dilbazini saxlamışdır. Mustafa kişi çox aqıl adam olduğundan və elmə böyük həvəs göstərdiyindən uşaqlarının oxumalarına, təhsil alma-

larına çalışmışdır. Onun oğullarından Yasin Qori müəllimlər seminariyasını bitirmiş, o biri oğlu Nəsib isə Türkiyədə oxuyub təhsil almışdır. Mustafa ağa xəlifə Hacı Mahmud Əfəndinin yeznəsi olmuşdur. Belə bir mühitdə yetişən Mirəli Miralayev də elmə, oxumağa böyük həvəs göstərdiyindən atası onu Qazax müəllimlər seminariyasına oxumağa qoymuşdur. Mirəli Qazaxda Səməd Vurğun Vəkilov, Mehdxan Vəkilov, Mirqasım Əfəndiyev və bir çox başqaları ilə birlikdə seminariyanın ilk məzunu olmuşdur. 1923-cü ildə seminariyanı bitirdikdən sonra, qısa bir müddətdə müəllim işləmişdir. Sovet hökumətinin gəlişi bütün varlıların həyatına qəsd etdiyi kimi, Mirəli müəllimkilin ailəsinə də faciə gətirdi. Onun atası Mustafa ağa, oğlu Vəli ağa və anası Səyalı xanım

varlı ailə kimi Qazaxıstana sürgün edildilər. Mustafa ağa və Vəli ağa sürgündə həlak oldu, Səyalı xanımı isə qızı və onun əri sürgündən qaytardılar. Belə bir faciəli dövrdə Mirəli müəllim də təqibə məruz qaldı. Gənc Mirəli müəllim hələ Sovet hakimiyyətindən əvvəl Müsavat partiyasına daxil olduğu üçün bu da onun təqiblərə məruz qalmasına səbəb olan şərtlərdən idi. Nəhayət Mirəli müəllimi varlı oğlu və Müsavat partiyasının üzvü kimi Sibirə sürgün etdilər. O sürgündə böyük rus tarixçisi Qumilyov ilə bir həbs düşərgəsində olmuş və Hüseyn Cavidlə bir lagerdə yatmışdır. 20 il

həbs cəzasına məruz qalan Mirəli müəllim sürgündə məşhur bir Yahudi həkimin yanında köməkçi kimi işləyir və ondan həkimliyin sirlərini yavaş-yavaş öyrənməyə başlayır. Həkim də Mirəli müəllimin zəhmətkeşliyinə və ziyalılığına görə onun həkimlik sənətinə sahib olması üçün əlindən gələni əsirgəmir.

1941-ci ildə Vətən müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar Mirəli müəllim ön cəbhəyə getmək barədə ərizə verir. Lakin onu həkim kimi hərbi xəstəxanaya göndərirlər. Orada Mirəli müəllim fədakarlıqla çalışır, orden və medallarla təltif olunur. Nəhayət, müharibə qurtarır və ona Həştərxandan çıxmaq şərtilə orada yaşayıb işləməyə icazə verirlər. Qeyd etməliyəm ki, Stalinin ölümünə qədər Mirəli müəllimin anası və bacıları onu ölmüş hesab etmişlər. 1953-cü ildə Stalinin ölümündən sonra bacıları Mirəli müəllimdən məktub alır. Mirəli müəllimin üzərindən Həştərxanadan çıxmaq hökümünü götürüldüyü üçün Bakıya, qohumları ilə görüşə gəlir. O, artıq Rusiya Federasiyasının "Əməkdar həkimi" olmuşdu. Bakıda onu Qazax seminariyasında bir yerdə oxuyan Səməd Vurğun Vəkilov səmimiyyətlə qarşılayır və Azərbaycanda işləməsi üçün, ona lazımı şərait yaradacağını söyləyir, Ancaq Mirəli müəllim Həştərxanla doğma-laşdığı üçün və hələ də KQB-nin xofundan uzaqlara bilmədiyi üçün Həştərxanda da qalır. Mirəli müəllim ölümündən bir il əvvəl Vətənə qayıtdı. Əlibayramlı kəndində rəhmətə getdi və babası Hacı Mahmud Əfəndinin türbəsində dəfn edildi.

Bütün bunları geniş yazmaqla demək istəyirəm ki, Mirəli müəllim kimi yüzlərlə talantlı, qabiliyyətli müəllim kadrları, eləcə də namuslu, vətənpərvər ziyalılar Vətən elminə xeyir verə biləcək halda Rusiyanın çöllərində və KQB-nin zirzəmilərində dünyalarını dəyişdilər.

Mahmud Süleymanov

Mahmud Süleymanov İsa oğlu 20 aprel 1917-ci ildə Yuxarı Salahlı kəndində anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini doğulduğu kənddə almışdır. O, 1939-cı ildə Qazax pedaqoji texnikumuna daxil olmuş və 1940-cı ildə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarmışdır. Məmməd müəllim elə həmin ildən Yuxarı salahlı kəndində müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. 1940 -41 illərdə həmin məktəbin direktoru vəzifəsində işləmişdir. Onun işlədiyi və müdir olduğu məktəb özünün təlim və tərbiyə göstəricisi ilə rayonda həmişə qabaqcıllar sırasında olmuşdur. Mahmud müəllimin pedaqoji fəaliyyəti Dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və ona 1975-ci ildə "Əməkdar müəllim" adı verilmişdir. Mahmud müəllim 1980-cı ildə dünyasını dəyişmişdir.

Məhəmməd Nəsibov

Məhəmməd Nəsibov Səməd oğlu

1916-cı ildə Qazax rayonunun Birinci Şıxlı kəndində anadan olmuşdur.

1923-cü ildə doğulduğu kənddə məktəbə ketmiş və 1930-cu ildə həmin məktəbin 7-ci sinfini bitirmişdir. 1931-ci ildə Qazaxda açılmış qısa müddətli müəllim hazırlayan kursu bitirmiş və həmin ildə 1932-ci ilin dekabr ayına kimi 1-ci

Şıxlı kəndində müəllim işləmişdir. 1932-ci ildən Qazax seminariyasına daxil olmuş və 1934/35-ci dərslərdə oranı müvəffəqiyyətlə qurtarıb Yevlax rayonunun Yuxarı Qarxun or-

ta məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur. Təhsilini davam etdirmək üçün Məhəmməd müəllim 1936-cı ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuş və 1939-cu ildə oranı bitirib. Tovuz rayonunun Yuxarı Öysüzlü kənd orta məktəbinə təyin olunmuşdur. Daha sonra Qazax rayonunun Birinci Şıxlı kənd orta məktəbinə tədris hissə müdiri təyin olunmuşdur. Məhəmməd müəllim 1940-cı ildə ordu sıralarına səfərbər edilmiş və müxtəlif cəbhələrdə vuruşmuşdur. O, göstərdiyi qəhrəmanlığına görə "Qırmızı ulduz" ordeni, altı medal və əlaqə rəhbəri" döş nişanı ilə təltif edilmişdir. Əsgərlikdən tərxis edildikdən sonra 1946-cı ildə O, yenidən Birinci Şıxlı məktəbində tədris hissə müdiri işləmişdir. O, bu məktəbdən də təqaüdə çıxmışdır. Məhəmməd müəllim həm də gözəl ailə başçısıdır. Altı uşaq atası olan Məhəmməd müəllim övladlarının hamısına ali təhsil vermişdir. Onun oğlu Nəsimov Səməd isə atasının yolu ilə gedərək Birinci Şıxlı kəndində dərslərdə hissə müdiri işləyir.

Mahir Mahmudov

Biz yuxarıda Qazax seminariyasının 80 illik yubileyi ilə əlaqədar, onun yenidən bərpasında iştirak edən və Qazax seminariyasının yubileyinin təşkilatı məsələlərini həll edən şəxslərdən danışdıq. Bu adamların cərgəsində 15 il müddətində Qazax RXTŞ-nin müdiri Mahmudov Mahir də olmuşdur. Onun bizə göndərdiyi seminariyanın məzunları haqqındakı məlumatları, olduqca dəyərli sənədlər idi. Onları kəndlərdən axtarıb tapmaq kimi çətin bir vəzifəni yerinə yetirmək üçün elini obasını sevmək lazımdır. Mahir müəllim belə vətənpərvərlərdəndir.

Mahir müəllim gəncdir. 1953-cü ildə anadan olub

Məktəblərdə müəllim işləmiş və rayonun müxtəlif idarələrində məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Hal hazırda Qazax rayonunun təhsil şöbəsinin müdiri işləyir.

Mehdi Həsənov

Mehdi Həsənov Alı oğlu 1951-ildə Qazax rayonunun Yuxarı Göyçəli kəndində anadan olmuşdur. 1968-ildə kənd 8-illik məktəbini bitirərək, Bakı şəhərinin 1 saylı riyaziyyat təmayüllü orta məktəbinə daxil olmuşdur. 1970-ci ildə Politexnik İnstitutunun Memarlıq fakültəsində oxumuş və oranı müvəffəqiyyətlə bitirərək müxtəlif rayonlarda

memar işləmiş və nəhayət Qazax rayonunun baş memarı təyin olunmuşdur. Həsənov Mehdi Qazax seminariyasını qurtarmamışdır. Ancaq onun gördüyü vətənpərvərlik işi, xalq maarifimizin dirçəlməsinə göstərdiyi fəaliyyəti mübaliğəsiz demək olar ki, bir seminariyanı qurtarmağa bərabərdir. O, Qazax seminariyasının yenidən nəfis şəkildə zövqlü və seminariyanın tarixi əlamətlərini saxlamaqla onu yenidən bərpa etmişdir. Bulaq düzəldən, məscid və məktəb tikdirən tarixi abidələri bərpa etdirənlərin adları tarixdə əbədi qaldığı kimi güman edirəm ki, Mehdi müəllimin də seminariyanı bərpa etdirməyi və onu əvvəlki halına salmaq işi gələcək nəsillərə yadigar qalmaqla, özünü də tarixə salacaq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyət

1. F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1978.
- 2.F.Köçərli. Balalara hədiyyə Bakı, 1972

3. F.Köçərlinin seçilmiş əsərləri. Bakı, 1963.
4. N.Nərimanovun seçilmiş əsərləri. Bakı, 1956.
5. C.Məmmədquluzadənin seçilmiş əsərləri. Bakı, cild 1,2
6. Ü.Hacıbəyovun seçilmiş əsərləri. Bakı, 1968.Cild 1,2,3,4.
7. R.Əfəndiyevin seçilmiş əsərləri. Bakı, 1979.
8. S.M.Qənizadə. Samouçitel tatarskoqo yazıka. Bakı, 1902
9. Y.A.Komenski. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Azərnəşr, Moskva. 1955.
10. N.A.Konstantinov, J.N.Medinski "RSFSR Sovet məktəblərinin 30 illiktarixi haqqında oçerklər. Moskva. 1948.
11. K.D.Uşinski. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Cild 1, Bakı,1949.
12. D.D.Semyonov. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Moskva, 1958 il.
13. Ə.Y.Seyidov. Pedaqogika tarixi, Maarif nəşriyyatı, Bakı,1968 il.
14. Ə.Y.Seyidov. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafitarixindgn. Bakı, 1958.
15. Ə.Y.Seyidov. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı tarixindgn. Bakı, 1987.
16. A.Abdullayev. Azərbaycan dilinin tədrisi tarixindən. Bakı,1966.
17. Qarabağlı. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı, 1968.
18. B.Nəbiyev. Firudin bəy Köçərli. Bakı, 1963.
19. H.Əhmədov, N.Nərimanovun pedaqoji fikirləri. Bakı,1970.
20. H. Əhmədov. XIXəsər Azərbaycan məktəbi. Bakı, 1985.
21. A.Şaiq. Xatirələrim. Gənclik, Bakı, 1970.
22. Z.Göyüşov. Azərbaycan maarifçilərinin əsərlərində əxlaqməsələləri. Bakı, 1964.

23. Əhmədov. 100 yaşlı Salahlı məktəbi. Bakı, 1978.
24. S.Şükürov, H.Sanlıının ədəbi və pedaqoji fəaliyyəti. Bakı, 1970.

25. Ə.Ağayev, F.Ağayevin pedaqoji görüşləri. Bakı, 1987.
26. Əyyub Tağıyev. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra orta pedaqoji təhsilin inkişafı əlyazması.

Arxiv materialları

- 1 .Azərbaycan Respublikasının tarix arxivi.
1.F-51 №2.Səh.20
2.F-51 №392.№1-Səh.32
3.F-51 №392 №1 s.322, səh.51.
4.F-51 №582 №1 s.322, səh.60.
5.F-51 №2,səh.Z
6.F-51 №Zs.Z,səh.Z
7.F-51,s.2səh.16.
8.F-791,s.1,səh.19.
9.F-797S.1 №19.
10.F-51 №2s.184.
- 2.Azərbaycan SSR XMK arxivi kollegiya iclasının protokolu 521.1923 il 3 aprel vərəqə №151 -153.
- 3.Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komis. Arxivi 1920-1927 illər. Bakı, 1928səh.25.
- 4.Az.SSR XMK arxivi baş ictimai tərbiyə dairəsi fondu iş №48, Bakı 4,1925 il.
- 5.Az.SSR XMK bülletini. 1926 №9. Səh.7.
- 6.Az.SSR XMK arxivi baş ictimai tərbiyə dairəsi fondu iş №677,6-9, v10.
- 7.Az.Respublikasının XMK baş ictimai sənət təhsil idarəsi fondu s997 619, Qazax pedaqoji texnikumu şurasının protokolu №3.
- 8.Qazax Ped.məktəbinin arxivi.
- 9.Az.SSR XMK 1923 il 4 aprel Kollegiya iclasının qərarı. İclas№1.
- 10.Az.SSR XMK 14 fevral 1925 il tarixli Kollegiya iclasının bülleteni. 1925 il №4.
11. Qazax pedaqoji məktəbin arxiv materialı vərəqə №19.
- 12.Azərb. XMK arxivi. Baş ictimai tərbiyə dairəsi arx. Fond 1, iş №15, 62.
- 13.Azərb.XMK bülleteni 1928 il №9, səh 7.

14.Azərbaycan SSR XMK arxivində №197,619 Qazax pedaqoji texnikumunun protokolu.

15.Azərbaycan SSR XMK bülleteni 1933 il №2,3, səh. 10.

16.Azərbaycan SSR XMK Kommunist tərbiyəsi uğrunda. Metodik məcmuə 1932 №78.

17.Mərkəzi Statistika idarəsi xəbərləri 1924 №1, 28, səh.62.1924 61 (8),səh.65.

18.Mərkəzi Azərbaycan Statistika idarəsinin xəbərləri. Bakı BUSU nəşriyyatı 1922 il №17səh.ZO

19. Azərbaycan XMK "Yeni məktəb" məcmuəsi 1925 il №1,2 səh.23.

20.Azərbaycan-Türk politexnikumunda keçilən fənnlərə aid proqramlar. Bakı. 1928 səh.152.

21.Azərbaycan-Türk politexnikumunda keçilən fənnlərə aid proqramlar. Bakı. 1928səh.52.

25.Bakı-Dağıstan xalq məktəblərinin direksiyası f.309 186 -1918

26.Bakı real məktəbləri, F-406,1876-1919.

28.Qafqaz təhsil idarəsinin rəhbəri ilə yazışma f309 1891-1917.

29.Qazaxseminariyası F797,sıra 1. İş №19,20.

30.Molla Nəsrəddin jurnalı 1911 №7.

31. P.Dövlət 1905-1907 illər arasında Rusiya türklərinin milli mücadilə tarixi. Ankara 1985.

32.Məktəb və müəllim haqqında partiya və hökumətin qərarları. Bakı, Azərbaycan 1952 il.

33.Ped.məktəbin tədris planları Qazax ped.məktəbinin arxivində

34.Qafqazın ərazi və xalqların məişətini təsvir edən məcmuə. Tiflis.

35.Azərbaycan SSR müəllim seminariyalarının nizamnaməsi. 1921 il.

Qəzet materialları

1.Ə.Ağayev. Pedaqoji irsimizdən-Azərbaycan müəllimi, 2 noyabr1963.

- 2.Ə.Ağayev. BDSTP institutunun əsərləri XI burax. 1971. IX burax. 1968.
3. "Həyat" qəzeti 1906 №9.
- 4."İrşad" qəzeti №21311 sentyabr 1906.
- 5.İrşad qəzeti №2131 sentyabr 1906.
- 6.Azərbaycan qəzeti 1918 20 noyabr №40.
- 7.Azərb. qəzeti №312 noyabr 1919.
- 8.Kommunist qəzeti 1924.6 may №93.
- 9.Pravda qəzeti 5 iyul 1936.
- 10.Elm qəzeti 26 oktyabr 1961.
11. Qalibiyyət bayrağı qəzeti 29 oktyabr 1988.
- 12.1917-ci ildən 1949-cu ilə qədər Azərbaycanda çıxan digər qəzet və jurnallarda nəzərdən keçirilmişdir.
- 13.A.Eminov. Hərdən geriyə. Respublika qəzeti 16 dekabr 1990.
- 14.A.Eminov. Səsimiz niyə qüzeydən gəlir. Bakı. 1996 (oçerk).

Qazax Seminariyası məzunlarının xatirələri

- 1.Abdulla Babanlımın yazılı xatirələri.
- 2.Hüseyn Nəsimovun yazılı xatirəsi
- 3.Əli Zeynalovun yazılı xatirəsi.
- 4.Ösman Cəfərovun yazılı xatirəsi.
- 5.H.R.Axundovun yazılı xatirəsi.
- 6.Ə.Əhmədovun yazılı xatirəsi.
- 7.İsmayıl Oruçovun yazılı xatirəsi.
- 8.Tahir Məhərrəmovun yazılı xatirəsi.
- 9.Abbas Mazanovun yazılı xatirəsi.
- 10.Qənirə Mehdixanlımın yazılı xatirəsi
(oçerk).